MONUMENTA LITERARIA NEERLANDICA I,2

# J. C. Bloem Gedichten

Deel 2 / Apparaat en commentaar

MONUMENTA LITERARIA NEERLANDICA I,2

# J. C. Bloem Gedichten

Deel 2 / Apparaat en commentaar

J.C. BLOEM / GEDICHTEN

MONUMENTA LITERARIA NEERLANDICA I,2

Uitgegeven onder auspiciën van de Koninklijke Nederlandse
Akademie van Wetenschappen





ISBN 0 4448 55510 6

KONINKLIJKE NEDERLANDSE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN

# J. C. Bloem Gedichten

Historisch-kritische uitgave, verzorgd door
A.L. Sötemann en H.T.M. van Vliet

## Deel 2 / Apparaat en commentaar

Noord-Hollandsche Uitgevers Maatschappij
Amsterdam / Oxford / New York, 1979

## Woord vooraf

Zonder overdrijving kan men stellen dat de meeste uitgaven van het werk van moderne Nederlandse dichters (en prozaïsten) in wetenschappelijk opzicht zeer veel te wensen overlaten. In veel gevallen bestaat er zelfs geen editie buiten de afzonderlijk verschenen bundels en een eventuele verzamelbundel die tijdens het leven van de dichter, of kort na diens dood, zijn verschenen. Deze uitgaven hebben de status van zelfpresentatie en ze hebben dientengevolge vrijwel altijd een selectief karakter; veelal vertonen ze talrijke varianten en bewerkingen vergeleken met vroegere publikaties. Uit dien hoofde zijn ze van het grootste belang voor het inzicht in de zich wijzigende opvattingen van de dichter ten opzichte van zijn eigen werk, maar zij vormen geen betrouwbare grondslag voor het wetenschappelijk onderzoek van het oeuvre.
Ook de uitgaven onder de titel *Volledig(e)* of *Verzameld(e) werk(en)* die verder strekkende pretenties hebben dan een ultima manus editie, voldoen dikwijls niet aan redelijke, en soms zelfs niet aan de meest elementaire eisen die men aan een dergelijke uitgave moet stellen. De conclusie ligt voor de hand en is dan ook al meerdere malen uitgesproken: editietechniek is een discipline die wat de 'moderne' neerlandistiek betreft nog nauwelijks aan de kinderschoenen is ontgroeid — dit in tegenstelling tot de situatie in Engeland, de Verenigde Staten, en vooral Duitsland waar het vak een grote vlucht heeft genomen en waar indrukwekkende resultaten zijn bereikt.
Een aantal jaren geleden is aan de universiteit van Utrecht in verband met de boven geschetste situatie een project geëntameerd onder de titel 'Historisch-kritische uitgave van het werk en onderzoek naar de poetica van een aantal moderne Nederlandse auteurs'. Dit project was, naar wel vanzelf spreekt, beperkt van opzet, en continuïteit ervan kon, gezien de mogelijkheden van de universiteit, niet verzekerd worden. Bovendien was de publikatiemogelijkheid van de resultaten niet gewaarborgd. Dit veranderde toen in september 1977 — de voorbereiding van deze uitgave was toen al goeddeels voltooid — het Bestuur van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen te Amsterdam besloot het gehele project onder de hoede der Akademie te nemen. Daarmee was het uiteraard niet meer een uitsluitend 'Utrechtse' aangelegenheid. Het ligt in de bedoeling dat het project zich in de toekomst zal ontwikkelen tot een Nederlands-Belgisch samenwerkingsverband. Het Bestuur van de Akademie heeft in verband hiermee een Begeleidingscommissie ingesteld, bestaande uit Prof.dr. W. Blok (Groningen), voorzitter, en de leden Prof.dr. G. Borgers (Universiteit van Amsterdam), Drs. C.M. Bruehl (secretaris Erasmus-commissie der Koninklijke Nederlandse Akademie van

Wetenschappen), Prof.dr. S. Dresden (Leiden), Prof.dr. A. van Elslander (Gent), Prof.dr. H. Meyer (emeritus-hoogleraar Universiteit van Amsterdam), Prof.dr. J.J. Oversteegen (Utrecht), Dr. L. Simons (Leuven) en Prof.dr. A.L. Sötemann (Utrecht).
De publikaties die uit het project voortvloeien, zullen in principe in de speciale Akademie-reeks 'Monumenta Literaria Neerlandica' verschijnen. Deze historisch-kritische uitgave van de poëzie van J.C. Bloem is het eerste deel van de reeks; de volgende editie, die de poëzie van J.H. Leopold zal bevatten en die uit verscheidene delen zal bestaan, is op dit moment in voorbereiding.
Historisch-kritische edities hebben tot nu toe geheel buiten het blikveld van de editeurs op het gebied der moderne neerlandistiek gelegen. Daarom mogen hier enkele algemene opmerkingen over dit soort uitgaven niet ontbreken. Het valt uiteraard buiten het kader van een 'Woord vooraf' een uitvoerige, theoretische, uiteenzetting te geven over de principes van een dergelijke editie; bovendien zullen eerlang twee dissertaties verschijnen waarin uitgebreide en principiële beschouwingen over dit onderwerp voorkomen.
Wie het gehele oeuvre, of ook maar bepaalde onderdelen van het werk van een auteur wil bestuderen, moet daartoe kunnen beschikken over het volledige materiaal. De taak van een historisch-kritische editie is dan ook een kritische en historische schifting en presentatie van al het overgeleverde materiaal en haar doel is een volledige documentatie van het werk van de betreffende auteur te geven. Het eerste criterium daarbij is volledigheid bij de opname en weergave van de teksten. Alle bronnen die van de teksten voorhanden zijn, moeten worden verwerkt. Hierbij staat voorop dat men alle overgeleverde versies van een tekst in principe als gelijkwaardig beschouwt. Het zou echter overbodig, en praktisch gezien veel te kostbaar, zijn alle versies, die vaak slechts enkele of vrijwel geen verschillen vertonen, naast of onder elkaar volledig op te nemen. Daarom wordt één versie uitgekozen die in haar geheel wordt afgedrukt. Deze versie wordt kritisch onderzocht: alle schrijf-, type- of zetfouten worden gecorrigeerd. De andere versies worden in een variantenapparaat ondergebracht. Dit geeft dus in samenhang met de geëditeerde tekst de niet volledig afgedrukte versies, zodat de uitgave in de afgedrukte tekst en het variantenapparaat alle overgeleverde stadia van het werk bevat.
Met een zo volledig mogelijke documentatie van het werk zelf in al zijn stadia en vormen beschikt men nog niet over alles wat voor wetenschappelijk onderzoek van dat werk rechtstreeks relevant is. Een historisch-kritische uitgave moet ook bevatten: alle uitspraken van de auteur zelf (uit diens correspondentie b.v.) en van anderen over het werk, eventuele bronnen en een zo compleet mogelijke bibliografie van secundaire literatuur. Citaten die in het werk voorkomen, moeten worden thuisgebracht en bij gedichten dienen zo mogelijk ook b.v. voorbeelden

van bijzondere versvormen te worden achterhaald. Alleen een editie die dit alles naast een complete documentatie van het werk zelf bevat, kan een betrouwbare basis zijn voor wetenschappelijk onderzoek.
Er bestaat, zoals ook vanzelf spreekt, een nauwe relatie tussen de in een historisch-kritische editie gedocumenteerde ontstaans- en ontwikkelingsgeschiedenis van een oeuvre en de opvattingen over genese, aard, middelen en doel van het kunstwerk die de auteur huldigt. Er is daarom besloten aan de historisch-kritische edities telkens (een studie over) de poetica van de auteur toe te voegen. In elk geval zal die de z.g. versexterne poetica omvatten: een geordende presentatie van de uitspraken die de auteur in essays, kritieken, brieven e.d. over dit onderwerp heeft gedaan. Naar bevind van zaken kan daaraan een beschouwing over expliciete immanente poetica (programmatische uitspraken in het literaire werk zelf) en eventueel over impliciete poetica (de in de praktijk gehanteerde uitgangspunten) worden toegevoegd. Het criterium voor het opnemen daarvan ligt in de te bereiken graad van objectiviteit of althans intersubjectiviteit.
In vrijwel alle beschouwingen over editie-techniek in het algemeen en over de historisch-kritische uitgave in het bijzonder wordt terecht met nadruk gesteld dat de editeur in de praktijk telkens opnieuw op grond van het specifieke karakter van het overgeleverde materiaal bepaalde ad hoc-beslissingen zal moeten nemen. Dit hoeft op zichzelf geen bezwaar te zijn als die beslissingen maar worden verantwoord. Het is in verband met wetenschappelijk onderzoek uiteraard van groot belang dat de gebruiker van een wetenschappelijke editie in de uitgave nauwkeurig verantwoord vindt, welk materiaal is opgenomen en op welke manier het is gepresenteerd. Daarom zal iedere uitgave een uitvoerige 'Verantwoording' bevatten.

Met de voorbereiding van deze editie zijn jaren gemoeid geweest. In die tijd hebben wij herhaalde malen een beroep gedaan op verschillende personen en instellingen die hier niet ongenoemd mogen blijven. In de eerste plaats danken wij mevrouw Clara Eggink en de uitgeverij Athenaeum-Polak & Van Gennep die toestemming hebben gegeven voor publikatie van Bloems gedichten in deze bijzondere context. Bovendien hebben mevrouw Clara Eggink en de heer J.B.W. Polak materiaal ter beschikking gesteld dat in deze uitgave werd verwerkt. Wijlen mevrouw Dr. Mea Nijland-Verwey heeft nog toestemming gegeven voor publikatie van materiaal uit het archief-Verwey.
Wij zijn ook dank verschuldigd aan de medewerkers van het Nederlands Letterkundig Museum en Documentatiecentrum in Den Haag, in het bijzonder aan de oud-hoofdconservator Dr. G. Borgers, en aan Dr. H.G.M. Prick. De leden van de begeleidingscommissie van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen zijn wij erkentelijk voor hun belangrijke adviezen die o.a. hebben bijgedragen tot

het oplossen van een aantal problemen op het gebied van de presentatie van het materiaal. In dit verband danken wij ook de heer F. Bos van de afdeling Edita van de Akademie. De door hem ontworpen typografische vormgeving heeft veel bijgedragen tot een goede leesbaarheid van het apparaat. Verder mochten wij adviezen en inlichtingen ontvangen van de volgende personen en instellingen: AVRO-televisie afd. Kunstzaken, mevrouw H. de Beus van de Stichting ter Bevordering van de Vertaling van Nederlands Letterkundig Werk, Muziekuitgeverij en -bibliotheek Donemus, Drs. G.J. Dorleijn, Drs. E.G. Groeneveld, bibliothecaris van het RIOD, en Dr. J. Reijers.
Wij spreken onze bijzondere dank uit aan de heren W. Blok en J.J. Oversteegen voor hun hulp bij de correctie.

De totstandkoming van deze uitgave in het kader van het project 'Historisch-kritische uitgave van het werk en onderzoek naar de poetica van een aantal moderne Nederlandse auteurs' is mogelijk geworden dank zij het feit dat de Rijksuniversiteit te Utrecht van 1 juni 1975 tot 31 mei 1979 een researchpost heeft toegewezen voor het project, en doordat dit onderzoek sindsdien wordt gesubsidieerd door de Nederlandse organisatie voor zuiver-wetenschappelijk onderzoek.
De publikatie van deze editie is mogelijk geworden door een subsidie van het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen.

# Verantwoording

## INLEIDING

Deze historisch-kritische editie bevat alleen de poëzie van J.C. Bloem (10 mei 1887–10 augustus 1966). Zij verschilt principieel van de laatste uitgave van de *Verzamelde gedichten*. Deze vertegenwoordigt de uiteindelijke zelfpresentatie van de dichter: de bundel bevat de 161 gedichten die de auteur — zij het met het nodige voorbehoud — aan het einde van zijn leven van voldoende kwaliteit achtte om zijn werk tegenover de poëzielezer van later tijd te vertegenwoordigen.[1] De onderhavige editie probeert een zo volledig mogelijk beeld te geven van de ontwikkeling van Bloems poëzie; ze is bestemd om te dienen als grondslag voor wetenschappelijk onderzoek. Hoewel beide uitgaven dus duidelijk onderscheiden moeten worden, staan ze wel in een zekere relatie tot elkaar. Uit deze uitgave kan men namelijk ook de ontwikkeling aflezen die heeft geleid tot de laatste editie van de *Verzamelde gedichten* die tijdens Bloems leven verscheen.

Een werkelijk *volledig* beeld van een dichterlijke ontwikkeling is natuurlijk niet te geven. In de eerste plaats zijn lang niet alle stadia van die ontwikkeling schriftelijk vastgelegd; in de tweede plaats is niet alles wat te eniger tijd wèl schriftelijk vastgelegd is, bewaard gebleven, en ten slotte is niet al het overgeleverde materiaal even relevant. Bij dit laatste kan men b.v. denken aan de uitgesproken 'vers de circonstance', d.w.z. gelegenheidsgedichten die geheel in de privé-sfeer liggen. Deze hebben in het algemeen weinig waarde en betekenis als poëzie.[2] Ondanks het feit dat we dus aan de ene kant over te weinig materiaal beschikken en aan de andere kant in zekere zin over 'te veel', kan deze historisch-kritische

---

[1] Dat dit, ook voor Bloem zelf, een betrekkelijke zaak was, blijkt o.m. uit de 'Naschriften' bij de eerste, de vierde en de vijfde druk van de *Verzamelde gedichten* (zie hierachter p. 209, 238 en 262). Bij de laatste gelegenheid zegt hij b.v. weerstand te hebben geboden aan de neiging veel verzen weg te laten. Omgekeerd heeft hij op een zeker ogenblik overwogen een aantal ongebundeld (en zelfs: ongepubliceerd) gebleven jeugdverzen in zijn *Verzamelde gedichten* op te nemen, iets dat alleen niet is gebeurd omdat hij het cahier waarin ze stonden, op dat ogenblik niet kon terugvinden (zie hierachter p. 206).

[2] Enkele daarvan vindt men in Bloems *Brieven aan P.N. van Eyck.* Ed. G.J. Dorleijn, A.L. Sötemann en H.T.M. van Vliet. 's-Gravenhage, 1980. 2 dln. In: *Achter het boek* 15(1976), afl. 1/3 en 16(1977), afl. 1/3; en in J.C. Bloem: *Drie dichtsels.* Naar het handschrift van Jan van Krimpen. [Ed. S.L. Hartz]. Haarlem, 1974.

uitgave ongetwijfeld de basis vormen voor nader wetenschappelijk onderzoek met betrekking tot het dichterschap en de poëzie van Bloem.

De uitgave bestaat uit twee delen. Het eerste deel, het zgn. tekstdeel, bevat de gedichten; het tweede deel, het zgn. apparaatdeel, bevat het apparaat en de commentaar bij de gedichten van deel I. In het hierna volgende zal verantwoording worden afgelegd omtrent het in deze twee delen opgenomen materiaal en omtrent de wijze waarop het gepresenteerd is.

## DEEL I

### 1. *Welke gedichten*

Het tekstdeel bevat alleen *voltooide* gedichten. Onvoltooide gedichten zijn in deze uitgave dus niet opgenomen. Het publiceren van fragmenten die soms uit slechts enkele regels bestaan, heeft in dit concrete geval weinig zin. Dit hangt onder meer samen met Bloems manier van werken. De schriftelijke neerslag van het ontstaansproces van zijn gedichten is veel minder gedetailleerd dan bij een dichter als J.H. Leopold. Wanneer Bloem begon te schrijven, werd het uitgangspunt vrijwel altijd al gevormd door halve of hele strofen. Wat daaraan vooraf was gegaan, had zich in het hoofd van de dichter afgespeeld; wat erop volgde, heeft Bloem zelf eens treffend 'invullen' genoemd. Fragmenten die niet of slechts ten dele 'ingevuld' zijn, dragen dus weinig of niets bij tot een beter inzicht in Bloems manier van werken, althans in dat deel ervan dat schriftelijk is vastgelegd.
Behalve de onvoltooide gedichten zijn ook *niet* opgenomen de al genoemde 'vers de circonstance'. Hun poëtische waarde en betekenis is gering en het is nooit de bedoeling geweest dat zij een plaats zouden krijgen in het poëtisch oeuvre van Bloem.
De voltooide gedichten die dateren van na Bloems debuut in *De beweging* van december 1910 zijn alle opgenomen. Ze zijn te verdelen in twee groepen:
a. alle te eniger tijd gepubliceerde en al of niet gebundelde gedichten;
b. alle overgeleverde ongepubliceerde gedichten.
De laatstgenoemde groep bestaat in de eerste plaats uit gedichten die Bloem ter plaatsing in een tijdschrift heeft aangeboden maar die om wat voor reden dan ook niet werden aanvaard. Dit zijn zonder uitzondering gedichten uit de periode 1911–1918 die door Albert Verwey voor *De beweging* werden geweigerd. Het is opvallend dat Bloem de gedichten die Verwey niet voor publikatie geschikt achtte, nooit elders heeft trachten te publiceren, terwijl enkele in diezelfde periode door *De gids* niet aanvaarde verzen naderhand wèl op andere plaatsen zijn verschenen. Het oordeel van

'de Meester', zoals Bloem Verwey in die jaren wel betitelde,[3] was doorslaggevend, in tegenstelling tot dat van de *Gids*-redactie. Het is vrijwel zeker dat er na 1918 geen gedichten van Bloem meer geweigerd zijn. De dichter had toen niet alleen een veel hoger niveau bereikt maar hij was ook veel kritischer ten opzichte van zijn eigen werk geworden. Voor de jaren na de publikatie van de bundel *Het verlangen* (1921) geldt wat Bloem schrijft in de verantwoording bij zijn bloemlezing uit eigen werk: "Wat de gedichten betreft, ik ben bij de keuze daarvan vóór de publicatie altijd zeer zorgvuldig te werk gegaan. Bij het samenstellen der bundels behoefde dan ook vrijwel niets te worden verworpen. De schifting had al eerder plaats gehad."[4]

Verder zijn ongepubliceerd gebleven gedichten opgenomen die Bloem heeft gestuurd aan zijn vriend P.N. van Eyck. Deze kreeg vanaf december 1910 tot maart 1919 vrijwel alle gedichten van Bloem ter beoordeling toegezonden. Enkele daarvan werden niet gepubliceerd en zelfs niet aan een tijdschrift aangeboden: naar we moeten aannemen tengevolge van de negatieve kritiek door Van Eyck waar Bloem mee instemde, of doordat Bloem zelf ze achteraf niet van voldoende niveau vond.

Van de overgeleverde voltooide verzen die dateren van vóór Bloems debuut zijn alleen de gedichten opgenomen waarvan het vaststaat dat Bloem ze op zeker ogenblik publikabel heeft geacht. Dit houdt in dat van de 270 jeugdverzen, daterend van 26 augustus 1903 tot 30 januari 1908, die de dichter in een drietal cahiers heeft overgeschreven, en waarvan de nummers 1–92 (: cahier *Verzen I,* 26 augustus 1903 – 6 januari 1906) en 162–270 (: cahier *Verzen III,* 10 juni 1907 – 30 januari 1908) bewaard zijn gebleven, hier alleen de nummers 72, 212, 230 en 231 zijn opgenomen, als [1]–[4].[5] De eerste hiervan werd aan Verwey aangeboden ter plaatsing in *De beweging* maar niet aanvaard; de drie overige werden in 1911 gepubliceerd.

Uit de periode 1908–1910 is een verzameling losse manuscripten bewaard gebleven. Ze bevatten in hoofdzaak, vaak onvoltooid gebleven, kladversies — de meeste daterend uit 1910. Ook uit dit materiaal is slechts datgene in de uitgave verwerkt waarvan het vaststaat dat Bloem het resultaat geschikt vond voor publikatie. Het betreft hier, op één na, eveneens aan Verwey aangeboden maar door hem niet aanvaarde gedichten.

Ten slotte is een aantal ongepubliceerde gedichten opgenomen in een bijlage. Deze dateren uit de jaren 1943–1951; het zijn alle voltooide,

---

[3] Bijvoorbeeld in brieven aan P.N. van Eyck van 4 en 24 januari 1911.

[4] J.C. Bloem: *Doorschenen wolkenranden; keuze uit eigen werk.* Den Haag, 1958. p. 5.

[5] De redactie heeft overwogen de overige jeugdverzen in de vorm van een bijlage in de uitgave op te nemen. Mevrouw Clara Eggink, Bloems rechtverkrijgende, heeft evenwel geen vrijheid kunnen vinden daartoe haar toestemming te verlenen.

ongepubliceerd gebleven gedichten die voorkomen in een 'werkschrift' van Bloem. Het valt aan te nemen dat één gedicht hiervan, 'Een prins geboren', door feitelijke omstandigheden, d.w.z. de geboorte van een *prinses* in plaats van een prins, in portefeuille bleef. De andere vond Bloem waarschijnlijk op esthetische gronden niet voor publikatie geschikt. Het is niet uitgesloten dat bij het gedicht 'In memoriam Floris' ook andere overwegingen een rol hebben gespeeld.

2. *Tekstkeuze*

De laatste uitgave van Bloems *Verzamelde gedichten* vertegenwoordigt, zoals gezegd, de uiteindelijke zelfpresentatie van de dichter. Daarmee is de definitieve versie van de door Bloem in die uitgave opgenomen gedichten gegeven. Deze historisch-kritische uitgave laat o.m. de ontwikkeling zien die tot deze uiteindelijke zelfpresentatie heeft geleid. En daarbij gaat het niet alleen om de ontwikkeling binnen het hele oeuvre van het eerste naar het laatste gedicht maar ook binnen die gedichten zelf van de eerste naar de laatste versie. In verband met een zo overzichtelijk mogelijke presentatie daarvan is die tekst gekozen die de *eerste voltooide versie* vertegenwoordigt. Uiteraard hangt deze tekstkeuze ook samen met het feit dat een betrouwbare laatste versie van de gebundelde gedichten beschikbaar is in de *Verzamelde gedichten*.[6]
Welke tekst de eerste voltooide versie vertegenwoordigt, is afhankelijk van de overleveringssituatie. Hij kan een voltooide kladversie, een manuscript of typoscript, een tijdschrift- of een bundelpublikatie zijn. In de meeste gevallen is die versie tegelijkertijd de vroegste door Bloem gepresenteerde 'definitieve' versie. Dit geldt niet alleen in die gevallen waarin de overlevering van een gedicht begint bij de tijdschrift- of bundelpublikatie, maar in feite ook als van een gedicht een manuscript of typoscript is overgeleverd dat Bloem ter beoordeling zond aan Van Eyck of ter plaatsing aan een tijdschriftredacteur. Soms zijn in deze manuscripten veranderingen aangebracht. In zo'n geval rekenen wij niet het veranderde tot de eerste voltooide versie, maar de verandering. In het manuscript van 'Oude steden' b.v. stond oorspronkelijk 'vreemde schaduws' (r. 23). Bloem veranderde dit in het handschrift in 'grilge schaduws'. Deze laatste lezing maakt dan deel uit van de eerste voltooide versie. Na het aanbrengen van deze verandering zond Bloem het gedicht aan Van Eyck. Voor Bloem was op dat moment het gedicht voltooid.
De kladversies heeft hij uiteraard nooit als zodanig aangeboden. In deze gevallen is de eerste voltooide versie te definiëren als de tekst die ontstond nadat de laatste verandering was aangebracht en de laatste open plek was 'ingevuld'.

---

[6] Het betreft hier de zesde, geheel herziene druk van de *Verzamelde gedichten* (Amsterdam, 1979), die gebaseerd is op deze historisch-kritische editie.

### 3. *Volgorde*

De gedichten zijn in chronologische volgorde gerangschikt. Deze is niet gebaseerd op het tijdstip van voltooiing maar op dat van de eerste schriftelijke neerslag. Hiermee volgen wij geheel Bloems intentie want de dichter heeft op één uitzondering na zijn bundels altijd op deze manier strikt chronologisch geordend. Die uitzondering is de bundel *Het verlangen*. Deze is verdeeld in twee afdelingen: 'Gestalten' en 'Lyrisch', waarbinnen de gedichten in hoofdzaak chronologisch zijn geplaatst. Later was Bloem daar minder gelukkig mee en heeft hij geprobeerd de chronologie te herstellen, hetgeen maar ten dele gelukt is.
Het gekozen ordeningsprincipe brengt soms een doorbreking van de 'identiteit van de bundels' met zich mee doordat terwille van de chronologie de ongepubliceerde en ongebundelde gedichten tussen de gebundelde gedichten gevoegd moeten worden, terwijl er bovendien naar gestreefd is ook de gebundelde verzen in deze editie strikt in de volgorde van ontstaan (d.w.z. van de eerste schriftelijke neerslag) op te nemen. Uit het tekstdeel is de 'identiteit van de bundels' dus niet af te lezen. Dit is in deze uitgave ook niet nodig. Men kan van een verzamelbundel verwachten of eisen dat hij de bundelidentiteit handhaaft en eventuele ongebundelde gedichten in een aparte afdeling onderbrengt.[7] In het apparaatdeel van deze uitgave wordt natuurlijk wel uitvoerig aandacht besteed aan de geschiedenis en de samenstelling van de bundels.
De *bijlage* bevat gedichten die een aparte status hebben en daarom ook niet tussen de andere gedichten geplaatst kunnen worden. Binnen de bijlage zijn ze wel chronologisch geordend.
Elk gedicht is voorzien van een nummer dat correspondeert met dat van apparaat en commentaar bij het betreffende gedicht in deel II.

### 4. *Afwijkingen van de basistekst*

De teksten in het tekstdeel zijn op drie soorten afwijkingen na precies gelijk aan de eerste voltooide versie of basistekst. Deze afwijkingen zijn:

a. Typografisch

De titels van de gedichten zijn alle gezet uit klein-kapitaal, ofschoon in de manuscripten meestal alleen de eerste letter een hoofdletter is en in sommige tijdschriften de eerste letter van de titel een kapitaal is terwijl de rest van de titel uit klein-kapitaal is gezet. Om typografische uniformiteit te verkrijgen is dit gelijkgetrokken en zijn ook b.v. punten achter of streepjes onder de titel weggelaten, evenals, uiteraard, de auteursnaam boven of onder tijdschriftpublikaties.

---

[7] Vgl. in verband hiermee R.L.K. Fokkema: 'Verzamelde gedichten: een loze term'. In: *De nieuwe taalgids* 69(1976). p.89-101.

Ten aanzien van de gedichten waarvan de eerste overgeleverde versie uit een tijdschrift afkomstig is, geldt dat alles wat behoort tot de voor dat periodiek karakteristieke typografische vormgeving, niet is overgenomen. Het gaat hierbij b.v. om de gewoonte van sommige tijdschriften de gedichten te cursiveren. Dit maakt uiteraard geen deel uit van de ontwikkeling of de geschiedenis van de tekst maar komt voor rekening van de heersende gewoonte in een periodiek.
Bovenstaande overwegingen gelden niet voor het 'inspringen' in een gedicht. Dit heeft niet te maken met typografische gewoonten van een tijdschrift maar berust op een beslissing van de dichter zelf. We moeten dus aannemen dat de gedichten in de tijdschriften wat dit betreft zijn afgedrukt overeenkomstig aanwijzingen hieromtrent van de dichter. Eventuele veranderingen met betrekking tot het inspringen in de verdere loop van de tekstgeschiedenis worden verantwoord in de noten bij de betreffende gedichten.

b. Zetfouten

Evidente zetfouten in de basistekst zijn, al dan niet op grond van latere publikaties van het gedicht, verbeterd. In de noten bij het betreffende gedicht wordt dit verantwoord. De vraag of men te maken heeft met een zetfout of met een juiste lezing, kan een enkele maal misschien onzeker zijn, maar in verreweg de meeste gevallen is het duidelijk omdat aan een bepaald gedeelte van de tekst geen enkele betekenis kan worden gegeven. Zo luidt de derde strofe van het gedicht 'Ubi terrarum' in *De boomgaard*:

Ergens toch achter verre zeëen
    Moer er wel een licht eiland zijn,
Waar 't lachen openbloeit uit weëen,
    En 't dronken leven laaft als wijn.

Het is volstrekt zeker dat we hier te maken hebben met een zetfout in het eerste woord van de tweede regel: het woord dient gelezen te worden als *Moet*. Het heeft dan geen zin het betreffende woord ongewijzigd over te nemen; het is geen geldige lezing.

c. Interpunctie

In enkele netafschriften en kladversies die de eerste voltooide versie van een gedicht bevatten, ontbreekt een leesteken (een punt) aan het einde van een zin of van het hele gedicht. Dit heeft verder geen enkele bijzondere betekenis, zoals ook blijkt uit de latere, meestal gedrukte, versies van die gedichten waar op de betreffende plaatsen wel leestekens, d.w.z. punten, voorkomen. Om het lezen van de teksten in het tekstdeel niet onnodig te bemoeilijken, zijn alleen daar, dus niet in het apparaat, punten toegevoegd wanneer die aan het einde van een zin of van het hele gedicht ontbreken.

Verder ontbreekt op twee plaatsen in een overgeleverd werkschrift van Bloem de apostrof in *'t*; in de afgedrukte tekst van die twee gedichten is de apostrof toegevoegd.

5. *Spelling*

De teksten zijn niet aangepast aan de thans gangbare orthografie, maar afgedrukt in de door Bloem gebruikte spelling.

## DEEL II

Het hoofdbestanddeel van het apparaatdeel wordt gevormd door de commentaar bij de gedichten, die bestaat uit de onderdelen: overlevering, datering, variantenapparaat en noten. Verder vindt men in dit deel een beschrijving van de bundels en van hun ontstaansgeschiedenis, een bibliografisch register van vertalingen van Bloems gedichten, een bibliografie van de literatuur over Bloem, en ten slotte de poetica van Bloem.

1. *Overlevering*

De commentaar bij elk gedicht begint met een vermelding in chronologische volgorde van alle overgeleverde geschreven of getypte tekstbronnen en de drukgeschiedenis van het bewuste gedicht. Het gaat hierbij uitsluitend om *geautoriseerde* bronnen, d.w.z. in de eerste plaats de door Bloem zelf geschreven of getypte versies en verder van de gedrukte alleen die waarvan vaststaat dat Bloem de kopij heeft geleverd. In de meeste gevallen zal de dichter ook zelf de drukproef gecorrigeerd hebben. De opsomming bestaat uit omschrijvingen en titelbeschrijvingen, voorafgegaan door een bepaald sigle, en afkortingen. Omschrijvingen worden gegeven van de manuscripten en de typoscripten, titelbeschrijvingen van de voorpublikaties, en afkortingen van de bundelpublikaties. Vóór de vermelding van de bron die de eerste voltooide versie geeft, staat een *1*; de tekst híervan staat volledig afgedrukt in het tekstdeel. De tekst van de andere bronnen is, voorzover hij verschilt van de eerste, verwerkt in het variantenapparaat. Om verwijzingen vanuit het apparaat naar deze bronnen te vergemakkelijken, is bij de vermelding van de laatste gebruik gemaakt van siglen en afkortingen. Ter verduidelijking van een en ander volgt hieronder een nadere beschrijving van de bronnen.

a. Geschreven bronnen

De geschreven bronnen zijn te verdelen in vier groepen: (eigenhandige) afzonderlijke net-afschriften, twee cahiers met (eigenhandige) net-afschriften, afzonderlijke, voltooide kladversies, en twee 'werkschriften' die o.m. een groot aantal voltooide kladversies bevatten.

*Net-afschriften.* De meeste hiervan komen voor in de bewaard gebleven brieven van Bloem. Ze zijn of in de brief zelf opgenomen of afzonderlijk erbij gevoegd. Het betreft hier in de eerste plaats de brieven van Bloem aan Albert Verwey die zich bevinden in het archief-Verwey. De vermelding 'Manuscript in archief-Verwey' verwijst hiernaar.
Verder bevatten de brieven van Bloem aan Van Eyck een groot aantal manuscripten van gedichten uit de periode 1910–1919. Zoals eerder vermeld, zond Bloem toen vrijwel elk gedicht dat hij schreef naar Van Eyck ter beoordeling. Bovendien stelde hij aan Van Eyck vervolgens per brief vaak veranderingen in die gedichten voor of deelde hij mee bepaalde veranderingen te hebben aangebracht. De omschrijving 'Manuscript aan Van Eyck [datum]' betekent derhalve: op die datum zond Bloem in of bij een brief het bewuste gedicht aan Van Eyck; en b.v. 'Manuscript aan Van Eyck [datum], slechts één regel' staat voor: op die datum zond Bloem per brief aan Van Eyck een verandering in of van een regel van het bewuste gedicht. Dezelfde omschrijving is gebruikt voor het beperkte aantal manuscripten dat voorkomt in de brieven van Bloem aan Aart van der Leeuw, aan J. Tielrooy, aan Jhr. Mr. Dr. M.R. Radermacher Schorer en aan Jan van Krimpen.
Ten slotte bevinden zich in het Letterkundig Museum nog twee manuscripten zonder aanwijzingen omtrent datering en herkomst. Deze zijn uiteraard ook in deze uitgave verwerkt. Dit laatste is ook gebeurd met een aantal manuscripten dat zich in particulier bezit bevindt. Zij worden omschreven met 'Manuscript in particulier bezit' gevolgd door een opmerking over de datering.

*Cahiers met net-afschriften.* De twee schriften bevinden zich in particulier bezit. Het oudste, getiteld *Verzen I,* is een gekartonneerd cahier (16,5 × 20,5 cm) met een linnen rugje; het telt nog 115 bladen: één blad is eruitgescheurd. In het schrift bevinden zich ook 10 correspondentiekaarten en brieven, en één briefkaart. Deze dateren van 1916–1917; ze zijn alle gericht aan Bloem en vrijwel allemaal geschreven door zijn vader. Het cahier zelf bevat behalve een inhoudsopgave 92 genummerde en gedateerde verzen uit de periode 26 augustus 1903 tot 6 januari 1906; meer dan de helft van de gedichten (:54) dateert van 1904. De gedichten zijn in (vrijwel) chronologische volgorde op de rechterbladzijden van het schrift neergeschreven. Alleen de linkerbladzijde tegenover gedicht nr. 52 bevat twee open varianten, waarvan de tweede, gezien de kleur van de inkt, later moet zijn toegevoegd. De overige linkerbladzijden zijn onbeschreven gebleven.
De verzen zullen pas geruime tijd na de voltooiing van het laatste gedicht op 6 januari 1906 in dit netschrift zijn overgeschreven. Dit is onder meer af te leiden uit de dateringen van de nrs. 57, 76, 77 en 78: resp. 18 januari 1905 en 20 juli 1906; 7 mei 1905 en 9 oktober 1906; 8 mei 1905 en 9 oktober 1906; en 17 mei 1905 en 28 september 1906. Deze

gedichten kunnen pas na september/oktober 1906 in het schrift zijn geschreven. Aangezien ze toch op de juiste plaats in de chronologische volgorde van *ontstaan* voorkomen, moeten alle gedichten vrijwel gelijktijdig, in ieder geval na 9 oktober 1906, in het schrift zijn opgenomen. Hierop wijzen trouwens ook de schrijfwijze en de kleur van de inkt (paars) die een zeer gelijkmatige indruk maken.
Onder de verzen 49, 71 en 89 staat een verwijzing: resp. 'Zie vers 71', 'Zie vers 49' en 'Zie vers 107'. De nrs. 49 en 71 hebben beide betrekking op Paul Verlaine en zijn getiteld 'Bij een portret van Paul Verlaine'. Belangrijker is de verwijzing bij gedicht 89 ('Herfstboom'); vers 107 komt immers niet in dit schrift voor. Het moet gestaan hebben in het cahier *Verzen II* dat verloren is gegaan. De gedichten in dat schrift, de nrs. 93–161, dateerden uit 1906 en uit de eerste helft van 1907. De verwijzing naar vers 107 kan uiteraard pas zijn genoteerd na de voltooiing van dat gedicht en ook na het nummeren en inschrijven ervan in *Verzen II.* Toch maken het schrift en de kleur van de inkt (eveneens paars) waarmee de notitie bij gedicht 89 is geschreven, niet de indruk dat zij veel later is toegevoegd. Het lijkt dus aannemelijk dat de cahiers I en II in vrijwel dezelfde tijd tot stand zijn gekomen.
Van slechts één gedicht uit dit schrift staat het vast dat Bloem het op een gegeven moment voor publikatie geschikt achtte. Het betreft nr. 72 ('Onder zee') dat aan Verwey werd gezonden ter plaatsing in *De beweging.*

Het tweede schrift, getiteld *Verzen III*, is eveneens een gekartonneerd cahier (17 × 21 cm) met een linnen rugje; het telt 138 bladen. In dit schrift bevindt zich een brief van Bloem aan Clara Eggink, gedateerd 20 december 1959. Volgens de inhoudsopgave zou het cahier 109 gedichten, genummerd 162–270, moeten bevatten, maar nr. 168 ('Natuur') of nr. 169 ('De vreemde tuin') ontbreekt; er zijn dus in totaal 108 verzen opgenomen. Na nr. 167 ('Niets'), gedateerd 20 juni 1907, volgt een nummer- en titelloos gedicht, gedateerd 24 juni 1907. Beide titels, 'Natuur' en 'De vreemde tuin', zouden op dit gedicht betrekking kunnen hebben. Het valt dus niet met zekerheid te zeggen welk vers precies ontbreekt. Er zijn geen aanwijzingen dat er bladen uit het schrift gescheurd zijn. Waarschijnlijk heeft Bloem bij het overschrijven van de verzen een fout gemaakt. Wat na nr. 167 volgt, is waarschijnlijk het laatste stuk van 'Natuur' of 'De vreemde tuin'; daarom ontbreken daar nummer en titel.
Dit cahier bestrijkt de periode 13 juni 1907 tot 30 januari 1908: tien verzen dateren van januari 1908, de overige zijn op één na geschreven in de tweede helft van 1907. De uitzondering is gedicht 172 ('Treinen') dat volgens Bloems opgave zou dateren van 28 juni 1904. Het is echter zeer waarschijnlijk dat 1904 een verschrijving is voor 1907 — nr. 171 dateert van 27 juni 1907 en nr. 173 van 29 juni 1907. Op grond van de datering

die onder het gedicht staat, had 'Treinen' eigenlijk in het eerste cahier opgenomen moeten worden. Afgezien van enkele minder belangrijke afwijkingen zijn de verzen verder in chronologische volgorde op de rechterbladzijden van het schrift neergeschreven.
In tegenstelling tot het eerste cahier zijn de gedichten van *Verzen III* niet alle ongeveer gelijktijdig in het cahier overgeschreven. Uit de kleur van de inkt (minder of meer zwart) en de schrijfwijze blijkt duidelijk dat met tussenpozen groepjes gedichten in het schrift zijn opgenomen. Deze verschillen zijn ook in de inhoudsopgave terug te vinden. Ook deze werd dus niet in één keer geschreven maar voortdurend aangevuld.
Een ander verschil met *Verzen I* is dat in dit schrift meer doorhalingen en verbeteringen voorkomen. De meeste hiervan zijn naderhand aangebracht; enkele verbeteringen dateren waarschijnlijk van het moment van overschrijven. De gedichten waarin doorhalingen en/of verbeteringen voorkomen, zijn overigens niet zo groot in aantal dat *Verzen III* een 'werkschrift' genoemd zou kunnen worden. Slechts op zeven linkerbladzijden staan open varianten.
Alleen de nrs. 212, 230 en 231 uit dit schrift vond Bloem, voorzover bekend, op een gegeven moment publikabel. Ze zijn daarom in deze uitgave opgenomen.
In het apparaat wordt naar de bovenbeschreven twee cahiers verwezen met 'Netschrift: *Verzen I*' en 'Netschrift: *Verzen III*'.

*Voltooide kladversies.* Uit de periode 1907–1910 is een aantal kladversies van gedichten bewaard gebleven. Deze verzameling, die afkomstig is uit de nalatenschap van A. Roland Holst, bestaat in totaal uit 95 blaadjes van verschillende soort en grootte. Zij bevatten voor het grootste deel kladversies van gedichten die dateren van 1910. Vele hiervan zijn onvoltooid gebleven. Daarnaast zijn er blaadjes met losse aantekeningen van Bloem en in enkele gevallen hebben we te maken met een gedicht van een ander (b.v. van Hein Boeken) dat Bloem had overgeschreven. Ten slotte is er nog een ontwerp bij voor een 'dramatisch gedicht in 5 bedrijven', getiteld *Het werk.*
Van slechts vijf voltooide gedichten uit deze hoeveelheid materiaal weten we zeker dat Bloem ze voor publikatie geschikt achtte. Drie daarvan zijn inderdaad gepubliceerd, één werd door een tijdschrift wel aanvaard maar niet gepubliceerd doordat het tijdschrift voortijdig ophield te bestaan, en één werd door Verwey voor *De beweging* geweigerd. Zoals uit de verantwoording van deel I valt af te leiden, zijn alleen deze vijf gedichten van de bedoelde groep in de editie opgenomen. Zij worden omschreven als 'Manuscript Bloem-verzameling, Letterkundig Museum'.
Verder is uit later tijd slechts één los blaadje met een kladversie van twee gepubliceerde gedichten overgeleverd. Het bevindt zich in particulier bezit. De betreffende gedichten dateren van 1949. Hieruit blijkt dat

Bloem naast de hierna nog te bespreken werkschriften ook later nog wel gebruik maakte van losse blaadjes. Dit kan verklaren waarom in de werkschriften bepaalde gedichten ontbreken. Zo bevat het eerste werkschrift b.v. niet *alle* gedichten uit de bundel *Avond*. Eén van die ontbrekende gedichten komt voor op het bovengenoemde blaadje.

*Werkschriften.* Het oudste en omvangrijkste werkschrift, dat zich in particulier bezit bevindt, is een dictaatcahier, gekartonneerd met linnen rugje, lopende van 27 februari 1943 tot 5 september 1954. Het schrift telt 94 bladen (188 bladzijden). Blad 18 is uitgesneden en weer los ingelegd; dit bevat het gedicht 'Na de bevrijding I'; op de achterkant heeft Bloem de naam [Bert] Bakker geschreven. Dit kan erop duiden dat Bert Bakker dit blad in handen heeft gehad. Verder bevinden zich achterin het werkschrift drie losse velletjes: een typoscript van het gedicht 'Grafschrift' met daaronder een Italiaanse vertaling; een manuscript van 'Droef was het lot, mijn hond beschoren', een vers van 9 augustus 1953, en een typoscript van het 'Quatrijn voor de vijfde Mei' door Clara Eggink.
Het schrift geeft een duidelijk beeld van het grootste deel van Bloems dichterlijke activiteiten uit de periode 1943–1954 voorzover die op papier hun neerslag gevonden hebben. Er is al eerder op gewezen dat Bloem in het algemeen pas begon te schrijven als het gedicht in grote lijnen al in zijn hoofd vorm had gekregen. Op papier volgde dan het 'invullen'. Dit neemt niet weg dat de schriftelijke neerslag vaak omvangrijk genoeg is om de genese van het gedicht tot op zekere hoogte op de voet te kunnen volgen. Het werkschrift is dus een zeer belangrijke bron, die inzicht geeft in Bloems manier van werken. En het biedt uiteraard een schat aan gegevens over de gedichten uit de periode 1943–1954, waarvan, voorzover ze gepubliceerd zijn, de drukgeschiedenis juist niet zoveel oplevert.
Bloem begon in het werkschrift, en, naar we moeten aannemen, ook in andere niet bewaard geblevene, altijd te schrijven op de rechterbladzijde. De linkerbladzijde wordt in het algemeen alleen benut voor het noteren van veranderingen in het gedicht waarvoor door schrappen en wijzigen op de rechterbladzijde geen plaats meer was. Dit laatste kwam niet zo vaak voor, zodat veel linkerbladzijden onbeschreven zijn gebleven. Sommige van deze bladzijden bevatten enkele regels of losse aantekeningen die geen verband houden met hetgeen op de rechterbladzijde staat. Overwegend is in het schrift geschreven met zwart potlood.
Het werkschrift bevat in de eerste plaats de voltooide kladversies van alle verzen uit de bundels *Sintels* en *Quiet though sad,* van de meeste gedichten uit de bundel *Avond,* van enkele gedichten uit de bundel *Afscheid,* en bovendien van enkele gepubliceerde maar ongebundeld gebleven verzen.
Verder bestaat de inhoud uit:

I. *Poëzie*

a. 7 voltooide, ongepubliceerde gedichten; zij zijn in deze uitgave opgenomen.

b. 11 onvoltooide, oorspronkelijke gedichten:
'Drinklied (prijsvraag Oud)' 28 en 29 juni 1944
'De wijn (prijsvraag Oud)' 31 juli en 1 augustus 1944
'Nieuwe lente' 21 juli 1944 (de titel is later geschrapt)
'Backwater' 17 juni, 30 augustus en 13 september 1945
'Eenzaamheid' 1 juni 1946
'Prospero's staf' ongedateerd (Prospero is de hoofdfiguur van Shakespeares *The tempest*; het korte fragment begint met een citaat uit dit stuk)
'Summing up' 25 oktober 1946, 14 juni en 6 juli 1950
'Uitzicht op het park' 22 november 1946
'Het leven is ge[xxx]ven uit gevaren' 17 oktober 1949, 6 en 7 juli 1950 (het gedicht is opgedragen aan Bloems zoon Wim)
'De kamer van Herman Gorter' 22 en 27 oktober 1951 (het gedicht is opgedragen aan J.C.D. [Gorters vriendin Jenne Clinge Doorenbos])
'Al wie kan leven in onordelijkheid' 20 september 1953 (onder het gedicht staat de opmerking: "niet te publiceeren[,] lijkt te veel op Hans Andreus")

c. 5 onvoltooide vertalingen:
'Vastberadenheid en onafhankelijkheidszin' naar 'Resolution and independence' (W. Wordsworth) 30 mei 1944
'Aan een Hooglandsch meisje' naar 'To a Highland girl' (W. Wordsworth) 2 juli 1944
'Ode op een Grieksche urn' naar 'Ode on a Grecian urn' (J. Keats) ongedateerd
'Een verzaakte afspraak' naar 'A broken appointment' (Th. Hardy) 24 juli 1946 (Bloem schrapte later 'verzaakte' in de titel)
Vijf liedjes uit Shakespeares *As you like it*: 'Under the greenwood tree'; 'Blow, blow, thou winter wind'; 'What shall he have that killed the deer?'; 'It was a lover and his lass'; 'Then is there mirth in heaven' 2 en 3 december 1946

d. 19 voltooide en onvoltooide 'vers de circonstance'

e. Op 13 bladzijden staan losse regels.

II. *Proza*

a. Lijst van onderwerpen voor essays waarvan alleen het eerste gereed gekomen en gepubliceerd is, n.l. 'Het panorama-Mesdag' (in *Maatstaf* 2 (1954/55), p.389-391). Vgl.: "Het korte proza-stukje over het panorama-Mesdag, een van de niet overtalrijke bladzijden uit mijn werk, waar ik zelf veel voor voel, had het eerste moeten zijn van een reeks van dergelijke stukjes, waarvan niets is gekomen en zeer waarschijnlijk ook nooit meer iets komen zal."[8]

b. Ontwerp voor een bloemlezing uit het werk van de dichter Alfred Lord Tennyson met een in het Engels geschreven inleiding

c. Naschrift voor de eerste en de vierde druk van de *Verzamelde gedichten* ('s-Gravenhage, 1947[1], 1953[4])[9]

---

[8] J.C. Bloem: *Doorschenen wolkenranden; keuze uit eigen werk.* Den Haag, 1958. p.6.
[9] Zie p.209 en p.238.

d. 'Toespraak van een afwezige', felicitatie voor A. Roland Holst bij zijn zestigste verjaardag, geschreven door Bloem toen hij in Zuid-Afrika was, gedateerd 14 en 16 februari 1948.

e. 'Voorwoord Hoornik', gedateerd 12 september 1950; opgenomen in Ed. Hoornik: *Verzamelde gedichten.* Woord vooraf door J.C. Bloem. 's-Gravenhage, 1950.

III. *Aantekeningen*

a. Lijst met de namen van degenen die een presentexemplaar van de bundel *Sintels* kregen

b. Notities voor een lezing over Clare Lennart, gehouden voor de VARA-radio op 12 juli 1946, later gepubliceerd in *Ad interim* 3 (1946), p. 519-525.

c. Notities voor een essay over J. Slauerhoff, gedateerd 18 januari 1947

d. Notities voor een lezing of essay, gedateerd 23 februari 1947

e. Lijst met titels van de gedichten die in de bundel *Avond* opgenomen werden

f. Schema van de lezing die Bloem op 1 december 1953 voor de Civitas Academica te Amsterdam hield. Deze lezing werd in 1954 onder de titel *Terugblik op de afgelegde weg* door de Arbeiderspers uitgegeven. Een herdruk verscheen in 1956.

g. Lijst met de namen van degenen die een presentexemplaar van de vierde druk van de *Verzamelde gedichten* kregen

Het tweede werkschrift is een gekartonneerd cahier, lopend van 28 mei 1945 tot 2 maart 1962; het grootste deel van de inhoud dateert uit de periode september 1960 – maart 1962, toen Bloem in Kalenberg woonde. Het schrift bevatte 60 bladen maar telt er nu nog 56 (112 bladzijden): er zijn 4 bladen uitgescheurd. Bijna driekwart van het schrift (35 bladen) is onbeschreven gebleven. Ook in dit cahier zijn in het algemeen alleen de rechterbladzijden benut; er is overwegend geschreven met blauwe balpen. In het schrift bevinden zich ook zes losse velletjes van verschillende grootte: een blocnotevelletje met onderwerpen voor essays (gedateerd 9 oktober 1954), een stukje van een brief aan Bloem, een door Bloem getypte brief (gedateerd 31 mei 1954), een velletje met enkele regels poëzie (gedateerd 8 september en 17 oktober 1961), een klein blocnotevelletje met één versregel (gedateerd 18 oktober 1961), en een manuscript van een verjaardagsgedicht voor Bloem door Jeanne Bieruma Oosting (gedateerd 10 mei 1961).
De inhoud van het schrift is in twee delen te verdelen. De dichter heeft op een gegeven moment het schrift omgedraaid en is opnieuw begonnen: men kan het daardoor ook op twee manieren beginnen te lezen. Het grote aantal onbeschreven bladen wordt aan twee kanten begrensd door beschreven bladen, respectievelijk 14 en 7. De 7 bladen bevatten aforismen onder de, later geschrapte, titel *Aphorismen II.* Bloem is blijkbaar van plan geweest een vervolg te maken op of een uitgebreide herdruk samen te stellen van zijn in 1952 bij C.P.J. van der Peet te Amsterdam verschenen bundel *Aphorismen,* die in 1977 door Bzztôh in Den Haag opnieuw werd uitgegeven.
De overige beschreven bladen bevatten:

I. *Poëzie*

a. 4 voltooide, gepubliceerde gedichten; zij zijn in deze uitgave opgenomen.

b. 3 onvoltooide, oorspronkelijke gedichten:
'Verona', ongedateerd, ± september/oktober 1960
'De sneeuw smolt...', ongedateerd, ± september/oktober 1960
'Ik zal 't niet merken' 2 maart 1962

c. 3 voltooide 'vers de circonstance'

d. 1 bladzijde bevat één versregel met enkele woorden en op een andere bladzijde staan enkele korte notities.

II. *Proza*

a. Het voltooide en gepubliceerde essay 'Het Panorama-Mesdag', gedateerd 28 en 29 mei 1945 – 14 juli 1954[10]

b. Een onvoltooid essay 'Over de bewondering voor de Klassieken', gedateerd 2 juni 1945

c. Een beschouwing over het vertalen van poëzie in verband met het werk van de Nieuwgriekse dichter Seféris, gedateerd 19 oktober – 30 december 1961

Een beschrijving van papiersoorten e.d. van de bovenvermelde schriftelijke bronnen blijft hier achterwege. Ze is in dit geval niet relevant. In deze uitgave is geen enkel gegeven betreffende de manuscripten of de schriften afgeleid uit of gebaseerd op de aard van het papier of soortgelijke zaken.

b. Typoscripten

Enkele typoscripten van gedichten bevinden zich in de verzamelingen brieven van Bloem aan Van Eyck en aan H. Marsman. De typoscripten uit de collectie-Marsman horen niet bij de eigenlijke brieven: het papier is anders en in de brieven zelf wordt er niet op gezinspeeld. Hoogstwaarschijnlijk heeft Bloem de gedichten voor Marsman overgetikt toen deze in 1929 bij hem in St. Nicolaasga logeerde. Eén typoscript komt voor in de brieven van Bloem aan Van Krimpen en een in die aan V.E. van Vriesland.
Verder is de door Bloem zelf getypte kopij van de bundels *Quiet though sad, Avond* en *Afscheid* bewaard gebleven. Ten slotte konden nog enkele typoscripten in particulier bezit worden achterhaald.

c. Gedrukte bronnen

Onder 'overlevering' wordt ook de drukgeschiedenis van het betreffende gedicht vermeld. Deze is in de meeste gevallen te onderscheiden in de voorpublikatie(s) en de bundelpublikaties. Van sommige gedichten bestaat alleen een voorpublikatie; zij werden door Bloem niet gebundeld. Enkele

---

[10] Zie hiervóór, p. XX.

andere gedichten zijn voor het eerst in een bundel gepubliceerd. Van slechts één gedicht kon geen voorpublikatie gevonden worden terwijl die er toch vrijwel zeker moet zijn. Het betreft het vers 'Aan zee' uit de bundel *Enkele gedichten.*[11]

*Voorpublikaties.* Bloem publiceerde zijn gedichten meestal voor het eerst in een van de literaire tijdschriften. Van zo'n tijdschrift worden achtereenvolgens gegeven: de titel; het nummer van de jaargang in arabische cijfers; wanneer de jaargang uit een aantal afzonderlijke delen bestaat, ook het deelnummer in romeinse cijfers; vervolgens de maand en het jaar van verschijnen en ten slotte het (de) paginanummer(s). Komt de voorpublikatie voor in een boek, dan wordt ook de plaats van uitgave vermeld en eventueel de samensteller(s). De weekbladen worden als tijdschriften beschreven. Wat de enkele krantepublikaties betreft: na de naam van de krant volgt de volledige datum.

*Bundelpublikaties.* Tot de drukgeschiedenis van een gedicht behoort ook de publikatie in alle drukken van de oorspronkelijke bundels en de verzamelbundels waarin het tijdens Bloems leven verschenen is. De uitgave van de *Verzamelde gedichten* in de serie 'Nederlandse Klassieken' is voor wat de tekst van de gedichten betreft buiten beschouwing gebleven. De eerste druk hiervan verscheen weliswaar in mei 1965, dus nog tijdens het leven van Bloem, maar de dichter was toen al te ziek om de uitgave zelf te verzorgen. Het aanpassen van de gedichten aan de thans gangbare spelling is niet door Bloem zelf gedaan. Wel berust dit, evenals het schrappen van het gedicht 'Ante lucem', het onderbrengen van de vertaalde gedichten in een aparte afdeling en het opnemen van een drietal verspreide gedichten, op aanwijzingen van de dichter. Afgezien van de spelling bevat de uitgave geen varianten. In de volgende twee drukken van deze editie werden nog enkele correcties van zetfouten aangebracht.[12] Bloemlezingen of schoolboeken waarin gedichten van Bloem naast werk van anderen voorkomen, behoren niet tot de eigenlijke drukgeschiedenis en zijn dus buiten beschouwing gebleven. Bloem heeft nooit de kopij van zijn gedichten voor dergelijke uitgaven zelf verzorgd en/of de proeven ervan gecorrigeerd. De tekst van deze gedichten is doorgaans overgenomen uit de oorspronkelijke bundels of uit een van de drukken van de *Verzamelde gedichten.* De publikaties in almanakken, zoals *Het jaar der dichters* of *Erts,* die men eventueel ook bloemlezingen zou kunnen

---

[11] Het schijnt dat dit gedicht voorkomt in een klein boekje of mapje waarin een stuk of zes(?) gedichten in handschrift waren bijeengebracht als een soort vriendengeschenk voor iemand uit Rotterdam die schrijvers financieel steunde. Zekerheid hierover kon niet worden verkregen. Dit sluit overigens niet uit dat Bloem het vers óók in een tijdschrift of verzamelwerk kan hebben voorgepubliceerd.

[12] Inmiddels is een geheel herziene (zesde) druk verschenen; zie noot 6.

noemen, maar waarvoor Bloem zijn bijdrage zelf heeft verzorgd, maken uiteraard wèl deel uit van de drukgeschiedenis. Dit laatste geldt ook voor de twee bloemlezingen die de dichter zelf heeft samengesteld. Het gaat hier om de keuze uit eigen werk, *Doorschenen wolkenranden,* en de bloemlezing *De dichter en de dood.*
Het bij elk gedicht opnieuw geven van een volledige titelbeschrijving van de bundels leidt tot een uitvoerigheid die niet efficiënt en in feite overbodig is. Daarom is gekozen voor het gebruik van de volgende afkortingen:

$V^1$: *Het verlangen,* Amsterdam, P.N. van Kampen en Zoon, 1921$^1$.
$V^2$: *Het verlangen,* Amsterdam, P.N. van Kampen en Zoon, 1926$^2$.
$MV^1$: *Media vita,* Haarlem, Joh. Enschedé en Zonen, 1931$^1$.
$MV^2$: *Media vita,* Haarlem, Joh. Enschedé en Zonen, 1933$^2$.
$MV^3$: *Media vita,* Haarlem, Joh. Enschedé en Zonen, 1941$^3$.
$N^1$: *De nederlaag,* Haarlem, Joh. Enschedé en Zonen, 1937$^1$.
$N^2$: *De nederlaag,* Haarlem, Joh. Enschedé en Zonen, 1941$^2$.
*E*: *Enkele gedichten,* 's-Gravenhage, A.A.M. Stols, 1942.
$S^{1a}$: *Sintels,* 's-Gravenhage, A.A.M. Stols, 1945$^{1a}$.
$S^{1b}$: *Sintels,* 's-Gravenhage, A.A.M. Stols, 1945$^{1b}$.
$S^2$: *Sintels,* 's-Gravenhage, A.A.M. Stols, 1946$^2$.
*Q*: *Quiet though sad,* 's-Gravenhage, A.A.M. Stols, 1946.
*L*: *Liefde,* 's-Gravenhage, A.A.M. Stols, 1950.
$Av^1$: *Avond,* 's-Gravenhage, A.A.M. Stols, 1950$^1$.
$Av^2$: *Avond,* 's-Gravenhage, A.A.M. Stols, 1951$^2$.
*Af*: *Afscheid,* 's-Gravenhage, L.J.C. Boucher, 1957.
$VG^1$: *Verzamelde gedichten,* 's-Gravenhage, A.A.M. Stols, 1947$^1$.
$VG^2$: *Verzamelde gedichten,* 's-Gravenhage, A.A.M. Stols, 1947$^2$.
$VG^3$: *Verzamelde gedichten,* 's-Gravenhage, A.A.M. Stols, 1948$^3$.
$VG^4$: *Verzamelde gedichten,* 's-Gravenhage, A.A.M. Stols, 1953$^4$.
*DW*: *Doorschenen wolkenranden; keuze uit eigen werk,* Den Haag, Bert Bakker/Daamen, 1958.
*DD*: *De dichter en de dood,* Haarlem – Antwerpen, J.H. Gottmer, 1958.

De (afkortingen van de) bundeltitels, gevolgd door het (de) paginanummer(s), worden bij elk gedicht in chronologische volgorde opgesomd.

## 2. *Datering*

Van elk gedicht wordt een zo nauwkeurig mogelijke datering gegeven. De vaststelling daarvan levert voor de gedichten waarvan manuscripten zijn overgeleverd of die in de schriften staan, in het algemeen geen enkel probleem op. Bloem schreef in de regel de datum (en vaak de plaats) onder het gedicht. In de schriften en op sommige manuscripten heeft hij niet alleen genoteerd op welke dag hij het gedicht begon te schrijven of voltooide, maar heeft hij *alle* dagen dat hij op papier aan het gedicht heeft gewerkt, vermeld. Zo blijkt dat verschillende gedichten weken,

maanden of zelfs jaren op voltooiing hebben moeten wachten. Hiermee is uiteraard alleen de datering van de ontstaansgeschiedenis van het gedicht op papier vastgesteld. Wanneer precies de eerste conceptie van het gedicht ontstond en hoe lang Bloem ermee heeft rondgelopen zonder vooralsnog iets op te schrijven, weten we natuurlijk niet.

Van de gedichten waarvan geen handschriftelijk materiaal is overgeleverd, moest de datering veelal worden vastgesteld op grond van secundaire gegevens. Die kunnen zijn: de plaats van het gedicht in de bundel, het tijdstip waarop het voor het eerst werd gepubliceerd, de overgeleverde brieven aan b.v. Van Eyck, Verwey en Van der Leeuw. Van groot belang zijn in dit verband ook de brieven aan redacteuren of redactiesecretarissen van literaire tijdschriften zoals H. Robbers, J. Engelman, J. Greshoff, A.E. van Rantwijk en Bert Bakker. Het is bekend dat Bloem zijn gedichten na voltooiing gewoonlijk niet lang liet liggen maar ze vrijwel onmiddellijk naar een tijdschrift zond. Op grond hiervan kan men de vermoedelijke datering van het gedicht vaststellen. In ieder geval beschikt men in dergelijke gevallen over een terminus ante quem. Een verantwoording van de datering die uit dit soort gegevens is afgeleid, wordt in een noot bij het gedicht gegeven. Bovendien zijn al deze dateringen in het apparaat cursief gedrukt om ze te onderscheiden van de door Bloem zelf onder de gedichten geschreven en door ons overgenomen dateringen.

### 3. *Varianten en correcties*

In het onderdeel 'varianten en correcties' vindt men de reconstructie van de genese van die gedichten waarvan kladversies zijn overgeleverd, en alle veranderingen die de gedichten *na* hun eerste voltooide versie hebben ondergaan. Deze veranderingen zijn te onderscheiden in varianten en correcties. Tot de *varianten* worden die veranderingen gerekend die Bloem, al dan niet op aanraden van anderen, heeft aangebracht om het gedicht te verbeteren. Of wij die wijzigingen ook verbeteringen vinden, doet niet ter zake. Men mag ervan uitgaan dat Bloem ze als zodanig beschouwde, anders zou hij ze niet hebben aangebracht. Men zou ze *subjectieve* veranderingen kunnen noemen.

Daarnaast zijn er door Bloem, al dan niet op aanraden van anderen, aangebrachte veranderingen die niet het gedicht als gedicht verbeteren, maar die samenhangen met de min of meer *objectieve* norm van correct taalgebruik. Die noemen we *correcties.* Het gaat hierbij vooral om veranderingen in de spelling van woorden en het gebruik van de geslachtsregels volgens De Vries en Te Winkel. Met deze laatste had Bloem evenals veel van zijn tijdgenoten de nodige problemen. Er zijn dus nogal wat wijzigingen ten opzichte van de basistekst die alleen bestaan uit het schrappen of het toevoegen van een naamvals-n.

Tot de varianten rekenen we echter weer de 'poëtisch-technische' veranderingen. Het betreft hier vooral wijzigingen die samenhangen met

het metrum. Het komt verschillende malen voor dat in opeenvolgende versies van een gedicht elisies worden aangebracht of juist opgeheven, of door het plaatsen van een trema onmogelijk worden gemaakt. Dit is met name het geval in de periode die voorafgaat aan de publikatie van de bundel *Het verlangen* (1921). Later was Bloem hierin wat minder secuur: hij verwachtte dat de lezer zelf wel zou begrijpen waar geëlideerd moest worden. Zo schreef hij op 22 mei 1931 na ontvangst van de drukproef van de bundel *Media vita* aan Van Krimpen: "[...] ik had bijv. 'weinige' laten staan, omdat men dit in feite ook al ongeveer als 'weinge' uitspreekt, maar heb tegen je correctie in 'wein'ge' niet het minste bezwaar."
Wanneer kon worden vastgesteld dat Bloem bepaalde veranderingen heeft aangebracht op aanraden van anderen, zoals in het zojuist gegeven voorbeeld, dan wordt dit in de noten bij het betreffende gedicht vermeld. Zetfouten die in de drukgeschiedenis van een gedicht kunnen optreden, horen in een variantenapparaat niet thuis. Ze worden in een noot bij het gedicht opgesomd. Eveneens vindt men in de noten alle veranderingen beschreven die betrekking hebben op het inspringen in een tekst.

Presentatie

Het lijkt het meest voor de hand te liggen de varianten en correcties in alle gedichten volgens één en hetzelfde systeem te presenteren. De sterk uiteenlopende overleveringssituatie van Bloems gedichten laat dit echter niet toe. Een betrekkelijk eenvoudig systeem van presentatie is ontoereikend voor de weergave van de genese van de gedichten uit het werkschrift, terwijl een meer gecompliceerd systeem van presentatie onnodig is voor de weergave van de ontwikkeling van die gedichten waarvan alleen gedrukte bronnen zijn overgeleverd. Daarom correspondeert in deze uitgave het verschil in overleveringssituatie met een verschil in presentatievorm van de varianten en correcties.
Op grond van de overleveringssituatie kan men globaal drie groepen gedichten onderscheiden:
a. gedichten waarvan één of meer manuscripten (eigenhandige net-afschriften) zijn overgeleverd;
b. gedichten waarvan alleen de drukgeschiedenis gegeven kan worden;
c. gedichten waarvan een kladversie voorhanden is.

Voor alle drie geldt dat de varianten en correcties ongescheiden gepresenteerd worden. Uitgangspunt voor de tekstvergelijking is altijd de tekst die staat afgedrukt in deel I, d.w.z. de eerste voltooide versie. Het resultaat van die tekstvergelijking levert dus een *progressief* beeld op van de ontwikkeling van het gedicht. Van de gedichten uit groep c kan daarenboven een reconstructie van de genese van de eerste voltooide versie gegeven worden. Ten opzichte van de tekst in deel I is déze reconstructie *regressief*.

Uit het bovenstaande volgt dat er drie wijzen van presentatie te onderscheiden zijn die corresponderen met de drie genoemde groepen gedichten.

*Groep a.* Deze groep bestaat vrijwel geheel uit gedichten die dateren uit de periode vóór de publikatie van de bundel *Het verlangen* in 1921. De veranderingen in deze gedichten ten opzichte van de basistekst zijn verwerkt in een 'gelemmatiseerd' apparaat. Dit betekent dat in het apparaat alleen dat gedeelte uit de basistekst wordt aangehaald dat gewijzigd is; de aanhaling wordt voorafgegaan door het nummer van de regel waarin de verandering optreedt. Is een regel ingrijpend gewijzigd, dan wordt de hele regel aangehaald en vervolgens de nieuwe versie afgedrukt. Gezien de in het algemeen grote hoeveelheid veranderingen die in deze gedichten zijn aangebracht, is gekozen voor een opsomming per tekstbron. Dit heeft twee voordelen: in de eerste plaats hoeft nu niet achter elke verandering vermeld te worden in welke tekstbron zij voorkomt; in de tweede plaats kan men door deze wijze van presenteren niet alleen zien hoe de tekst uiteindelijk geworden is, maar ook is het mogelijk de verschillende, afzonderlijke versies van het gedicht te reconstrueren. Daarbij dient wel rekening te worden gehouden met het feit dat varianten en correcties die in meerdere of in alle latere tekstbronnen voorkomen slechts *één keer* worden vermeld, en wel bij de eerste bron waarin ze optreden.
Dit alles resulteert in de volgende opzet:
1. Alleen dat gedeelte van de basistekst wordt aangehaald dat wijzigingen ondergaan heeft; regels die ingrijpend veranderd zijn, worden in hun geheel aangehaald, gevolgd door de nieuwe versie. Ervóór staat een nummer dat verwijst naar de regel van het gedicht waaraan de aanhaling is ontleend. De vermelding: '33 vreugde] vrijheid' betekent derhalve: bovenstaande bron vertoont ten opzichte van de basistekst de verandering dat in r. 33 het woord 'vreugde' is vervangen door 'vrijheid'.
Bij interpunctievarianten wordt ook het onmiddellijk aan het interpunctieteken voorafgaande woord vermeld; b.v. '30 leen,] leen:' staat dus voor: bovenstaande bron vertoont ten opzichte van de basistekst de afwijking dat in r. 30 de komma achter het woord 'leen' is veranderd in een dubbele punt.
2. De varianten en correcties zijn in groepen verdeeld; deze berusten op een indeling per tekstbron. Om welke bron het gaat, staat boven de groep; bij de aanduiding hiervan is gebruik gemaakt van dezelfde siglen als die welke onder het hoofd 'overlevering' voorkomen. Staat er b.v. $V^1$, dan betekent dit dat alle daaronder staande veranderingen-ten-opzichte-van-de-basistekst optreden in de eerste druk van *Het verlangen*. Dit geldt tot er weer een sigle volgt.
3. De varianten en correcties die in meerdere of in alle latere bronnen

voorkomen, worden alleen opgesomd bij de oudste bron *na* de eerste versie. Wanneer een gedicht bijvoorbeeld eerst gepubliceerd werd in *De beweging* en daarna in *Het jaar der dichters,* worden alle veranderingen die de tekst in *De beweging* ten opzichte van de basistekst vertoont, onder de vermelding *B* gegeven. Onder *J* vindt men dan alleen de veranderingen ten opzichte van de voorafgaande versie, d.w.z. die welke in *Het jaar* voor het eerst voorkomen. Dit zijn dus niet alleen veranderingen ten opzichte van de basistekst maar ook ten opzichte van de tekst in *De beweging.* De veranderingen die al in *De beweging* voorkwamen, zijn dan niet opnieuw vermeld.

Er kunnen zich echter nog twee andere gevallen voordoen. Enerzijds kan, om bij bovenstaand voorbeeld te blijven, een verandering die in *De beweging* optreedt op haar beurt weer veranderd worden in *Het jaar.* Anderzijds is het mogelijk dat in *Het jaar* de oorspronkelijke lezing van de basistekst weer hersteld wordt. Dergelijke gevallen zijn als volgt in het apparaat beschreven: de variant of correctie die later weer veranderd wordt, is voorzien van een asterisk; b.v. '14 spel.] spel:*'. Bij een volgende groep varianten staat dan allereerst de oorspronkelijke lezing '14 spel.', na de teksthaak volgt de eerste verandering '(a) spel:' plus een sigle dat verwijst naar de bron waar die verandering optrad; hieronder wordt de nieuwe (of herstelde) lezing gegeven, voorafgegaan door '(b)'. Dus:

14 spel.] (a) spel: *B*<br>(b) spel;

of

14 spel.] (a) spel: *B*<br>(b) spel.

Ditzelfde procédé is gevolgd bij veranderingen van hele regels.

4. Zoals eerder is vermeld, heeft Bloem een enkele keer ook in de manuscripten die de grondslag vormen voor de basistekst, veranderingen aangebracht. Deze worden opgesomd onder de aanduiding *1*, die dus verwijst naar de eerste voltooide versie. Bij de beschrijving van deze veranderingen wordt geen gebruik gemaakt van de teksthaak die immers staat voor: 'veranderd in', maar van een naar links gewende stompe haak. Deze betekent: 'ontstaan uit'. Ook deze wijzigingen kunnen later opnieuw veranderd worden, zodat men soms ook hier een asterisk aantreft. B.v. '23 grilge < vreemde*' wil zeggen: het woord 'grilge' in r. 23 van de basistekst was eerst 'vreemde'; verderop vindt men dan:

23 grilge (a) < vreemde *1*<br>(b) ] vreemde

dit moet men lezen als: het woord 'grilge' in r. 23 van het manuscript dat de grondslag vormt voor de basistekst, was eerst 'vreemde' en deze lezing is in bovenstaande bron hersteld.

5. Soms stelde Bloem per brief veranderingen voor aan Van Eyck waar hij later weer van afzag. Deze komen dus alleen in een brief voor. Hiernaar verwijst de aanduiding: *alleen in M.*

6. Regelaanduidingen die voorzien zijn van een accent, zijn nieuwe, d.w.z. naderhand ingevoegde, regels. Het gaat hierbij altijd om volledige, later door Bloem toegevoegde, strofen. Zij worden bij de tekstbron waarin ze voor het eerst voorkomen, vermeld op de plaats waar zij ingevoegd moeten worden. B.v. 32′-32′′′′ duidt erop dat na r. 32 van de basistekst de hier vermelde vier nieuwe regels zijn toegevoegd.
7. De aanduiding ' – ] X' geeft aan dat het element 'X' in de basistekst nog niet aanwezig was en pas later is aangebracht. Het gaat hier om later toegevoegde titels, opdrachten of motto's, die dus niet op de onder 6 aangegeven wijze in het apparaat kunnen worden opgenomen.
8. Het gedeelte van de basistekst dat Bloem in een latere versie schrapte, wordt aangeduid door het gecursiveerde woord 'vervalt' na vermelding van de desbetreffende regels.

*Groep b.* Dit zijn bijna allemaal gedichten uit de periode van de bundels *Media vita, De nederlaag* en *Enkele gedichten*, waarvan de manuscripten verloren zijn gegaan. De drukgeschiedenis van Bloems gedichten levert in het algemeen slechts weinig varianten of correcties op. Daarom kan voor de gedichten van deze groep worden volstaan met een 'gelemmatiseerd' apparaat zonder afzonderlijke opsomming per tekstbron. Dit betekent dat hier wèl elke verandering is voorzien van een sigle dat de bron aangeeft. Ook nu geldt dat alleen de eerste bron waar de verandering optreedt, wordt vermeld. Is de veranderde passage later opnieuw gewijzigd, dan wordt dit aangeduid met behulp van (a), (b), (c) enz., bijvoorbeeld:

8 onverschillige] (a) onverschill'ge $MV^1$
(b) onverschilge $VG^4$

Dit moet gelezen worden als: in de eerste druk van *Media vita* is in regel 8 het woord dat in de basistekst 'onverschillige' luidt, veranderd in 'onverschill'ge'. Deze verandering heeft zich gehandhaafd tot de vierde druk van de *Verzamelde gedichten,* waar het woord gewijzigd werd in 'onverschilge'.

*Groep c.* Bij de gedichten waarvan kladversies overgeleverd zijn, is het variantenapparaat verdeeld in twee delen. Het deel aangegeven door een romeinse II is gelijk aan het onder *b* beschreven 'gelemmatiseerde' apparaat. Het geeft een beeld van de veranderingen die Bloem in het gedicht heeft aangebracht na de eerste voltooide versie. Dit is in de meeste gevallen de drukgeschiedenis, waarin, zoals eerder is opgemerkt, niet veel varianten of correcties voorkomen.
Het eerste deel, aangegeven door een romeinse I, geeft een beeld van de genese van de eerste versie. Ten opzichte van de basistekst is dit dus *regressief.*
Vooraf dient te worden opgemerkt dat in deze uitgave de 'technische' realisering van de genese niet is weergegeven. Dit wil zeggen dat niet wordt aangegeven, met behulp van diakritische tekens of op een andere

manier, *hoe* een bepaald stadium in de genese van een regel of strofe tot stand is gekomen. Wanneer Bloem een gedeelte van de tekst heeft veranderd, worden de oorspronkelijke en de nieuwe lezing vermeld, maar daarbij wordt niet aangegeven of hij de nieuwe lezing b.v. boven, onder of naast de oorspronkelijke heeft geschreven. Dit heeft niet alleen te maken met een streven naar een zo duidelijk en overzichtelijk mogelijke presentatie; het berust ook op de mening dat het typografisch reproduceren van een handschrift in het algemeen geen zinvolle zaak is. Het gaat erom te achterhalen hoe de opeenvolgende stadia van een gedicht geluid hebben, en niet of die met inkt, potlood, door boven- of onderschrijven, of door toevoegingen in de marge tot stand gekomen zijn.[13]

De opeenvolgende stadia binnen een regel van het gedicht konden vrijwel altijd met grote zekerheid worden gereconstrueerd. Deze stadia zijn aangegeven met a, b, c enz. Het gedeelte van de tekst dat in een volgend stadium onveranderd is gebleven, wordt niet steeds opnieuw overgenomen. Wanneer door de omvang of gecompliceerdheid van de verandering het 'meelezen' van onveranderde tekstgedeelten uit vorige stadia bemoeilijkt dreigde te worden, zijn deze tekstgedeelten tussen teksthaken herhaald. B.v. van r. 1 van het gedicht 'Na de bevrijding I' zijn de volgende stadia te onderscheiden:

| | |
|---|---|
| a | Schoon en stralend verrijst het zesde voorjaar, |
| b | Schoon en stralend zegent het zesde voorjaar, |
| c | Schoon en stralend weder is 't zesde voorjaar, |
| d | Schoon en stralend is, gelijk toen, het voorjaar, |

Dit is als volgt weergegeven:

| | | |
|---|---|---|
| a | Schoon en stralend | verrijst het zesde voorjaar, |
| b | | zegent |
| c | | weder is 't |
| d | | is, gelijk toen, het [voorjaar,] |

Met deze wijze van presentatie benadert men het dichtst het principe dat een woord dat éénmaal in een tekst voorkomt, ook maar één keer in de editie verschijnt. Dit heeft het bijkomend voordeel dat men onmiddellijk kan zien welk gedeelte van een regel Bloem achtereenvolgens veranderde.

[13] Dit betekent echter niet dat het geven van deze informatie *altijd* overbodig of zinloos zou zijn. Er zijn ongetwijfeld gevallen denkbaar waarin het niet duidelijk is waar toevoegingen in de marge bij horen of waar het boven- of ondergeschrevene betrekking op heeft. Ook dan is het de vraag of men bij de presentatie van dergelijke gevallen gebruik moet maken van een uitvoerig en gecompliceerd systeem van tekens. In dit opzicht verschillen wij duidelijk van mening met sommige Duitse editeurs; het valt echter buiten het bestek van deze verantwoording hier dieper op in te gaan. Bovendien komen gevallen van deze aard in het bewaard gebleven handschriftelijk materiaal van Bloems poëzie niet voor.

Er zijn echter ook gevallen waarin meer tekstgedeelten tussen teksthaken herhaald moeten worden om het 'meelezen' te vergemakkelijken. B.v. van r. 6 van het gedicht 'Na de bevrijding II' zijn de volgende stadia te onderscheiden:

a 't Leven, dat in 't voorjaar wederbloeit,
b Is het leven, dat in 't voorjaar bloeit,
c Is in 't voorjaar 't leven, dat weer bloeit,
d Is het leven, den dood weer ontbloeid,
e Is het leven, dat den dood ontbloeit,

Dit is als volgt weergegeven:

a 't Leven, dat in 't voorjaar wederbloeit,
b Is het leven, [dat in 't voorjaar] bloeit,
c    in 't voorjaar 't leven, [dat] weer [bloeit,]
d    het [leven,] den dood [weer] ontbloeid,
e                dat [den dood] ontbloeit,

In sommige gevallen vindt men bij de weergave van het eerste of een volgend stadium een regel met open plekken of tussen teksthaken het gecursiveerde woord '*ontbreekt*'. Dit duidt erop dat Bloem in dat stadium en op die plaats nog helemaal niets of slechts een incomplete regel had. Het zal duidelijk zijn dat deze open plekken als zodanig in de voltooide kladversies niet voorkomen maar berusten op een reconstructie van de genese van de tekst. Dit betekent niet dat er geen grafische aanwijzingen voor deze open plekken in de kladversies te vinden zijn. Deze aanwijzingen kunnen bestaan uit b.v. de ductus of de afstand tussen de woorden die soms opvallend groot is omdat het later ingevoegde gedeelte niet de gehele in eerste instantie opengelaten ruimte in beslag neemt. Het omgekeerde, n.l. dat de aanvankelijk opengelaten ruimte te klein bleek, komt ook voor. Dan kan men aan de manier van schrijven zien dat iets naderhand, met enige moeite, is tussengevoegd.
Het is vaak niet mogelijk de samenhang of de al-of-niet-gelijktijdigheid van de wijzigingen binnen een aantal regels of in een hele strofe te achterhalen. Waar dit wel vastgesteld kon worden, is het aangegeven met behulp van $\alpha$, $\beta$, $\gamma$ enz. In dergelijke gevallen moet men eerst alle $\alpha$-versies achter elkaar lezen, vervolgens de $\beta$-versies en zo verder. Daarbij kan het voorkomen dat men voor sommige regels in eerste instantie een open plek moet lezen. B.v. r. 1 van het gedicht 'De nachtegalen' was oorspronkelijk:

Ik heb er vrijwel nooit iets van verwacht,

Bloem veranderde dit in:

Ik heb van 't leven vrijwel niets verwacht,

r. 2 bestond eerst alleen uit:

Van 't leven.

Bloem maakte ervan:

'T Geluk is nu eenmaal niet te achterhalen.

Er is een duidelijk verband tussen de veranderingen in deze regels. Dit is als volgt weergegeven:

| | | | |
|---|---|---|---|
| 1 | a | $\alpha$ | Ik heb er vrijwel nooit iets van verwacht, |
| | b | $\beta$ | [Ik heb] van 't leven [vrijwel] niets [verwacht,] |
| 2 | a | $\alpha$ | Van 't leven. |
| | b | $\beta$ | 't Geluk is nu eenmaal niet te achterhalen. |

Nu moet men dus eerst de $\alpha$-versies achter elkaar lezen: 'Ik heb er vrijwel nooit iets van verwacht, // Van 't leven.' Vervolgens de $\beta$-versies: 'Ik heb van 't leven vrijwel niets verwacht, // 't Geluk is nu eenmaal niet te achterhalen.'
Om het lezen van de $\alpha$-versies en de $\beta$-versies, enz. te vergemakkelijken zijn bij de presentatie van dergelijke regels alle onveranderde gedeelten tussen teksthaken herhaald. Men moet immers in gevallen als deze de $\alpha$-en de $\beta$-versies, enz. onafhankelijk van elkaar kunnen lezen.

In enkele gevallen zijn samenhangende opeenvolgende stadia te onderscheiden van grotere complexen dan één of enkele versregels. Dit probleem is opgelost door ze afzonderlijk af te drukken; de complexen worden dan aangegeven met behulp van hoofdletters: A, B, C enz. Een duidelijk voorbeeld levert de genese van het gedicht 'Dichterschap'. Bloem schrapte op een gegeven moment het gehele sextet van dit gedicht en schreef op de linkerpagina een nieuw slot. Boven het oorspronkelijk sextet staat een 'A', boven het nieuwe een 'B'. Dit betekent dus dat 'A' in zijn geheel geschreven en later weer geschrapt werd, vóórdat Bloem aan 'B' begon.

Op enkele plaatsen konden woorden die zijn doorgehaald of waar later iets anders doorheen is geschreven, niet of slechts ten dele ontcijferd worden. Op die plaatsen staan tussen teksthaken drie x-en: [xxx]. Het op zichzelf verdedigbare principe dat in dergelijke gevallen het aantal x-en zo goed mogelijk moet corresponderen met het vermoedelijke aantal letters van het onleesbare woord, is hier niet gevolgd. Door de aard van Bloems handschrift is dit onbegonnen werk.
Onzekere lezingen worden gevolgd door een tussen teksthaken geplaatst gecursiveerd vraagteken: [*?*].

4. *Noten*

Het laatste onderdeel van de commentaar bij de afzonderlijke gedichten bestaat uit noten. Deze kunnen bevatten:
a. De verantwoording van de gegeven datering en/of de plaatsing van het gedicht.

b. De datum waarop Bloem het gedicht naar een tijdschrift zond.
c. De uitspraken van de dichter zelf over het gedicht. Deze kunnen bestaan uit waardeoordelen of uit motiveringen van aangebrachte of voorgestelde veranderingen. Ze zijn voor het grootste deel ontleend aan bewaard gebleven brieven van Bloem. De citaten zijn naar vanzelf spreekt letterlijk overgenomen, dus ook in de door Bloem gebruikte spelling. Alleen de uiteindelijke lezing wordt gegeven, d.w.z. dat door Bloem doorgehaalde woorden of passages niet worden verantwoord en latere toevoegingen niet als zodanig zijn gemarkeerd. Voor de volledige tekst van de brieven van Bloem aan Van Eyck, waaruit het meeste is geciteerd, en van die aan Van der Leeuw, zij verwezen naar de betreffende uitgaven in de serie *Achter het boek* van het Nederlands Letterkundig Museum.[14]
d. Uitspraken van anderen over het gedicht. Alle achterhaalbaar gebleken literatuur over Bloem is, voorzover er duidelijke uitspraken over afzonderlijke gedichten in voorkomen, verwerkt. Er wordt altijd verwezen naar de oorspronkelijke, eerste publikatie, zodat men kan zien van wanneer de uitspraak dateert en bij welke gelegenheid ze gedaan is. Zo schreef Vestdijk over het gedicht 'Avondduinen' dat hij het een "uitermate aanvechtbaar vers" vond. De opmerking komt voor in zijn recensie van *De nederlaag*. Deze verscheen voor het eerst in de *N.R.C.* van 8 mei 1937; ze werd later opgenomen in de bundel *Muiterij tegen het etmaal*, waarvan de eerste druk dateert van 1947. In de betreffende noot bij het gedicht 'Avondduinen' wordt in dit geval verwezen naar de publikatie in de *N.R.C.* In de nog te bespreken bibliografie van alle literatuur over Bloem is ook de bundel *Muiterij tegen het etmaal* vermeld. Alle uitspraken in extenso citeren zou te veel ruimte in beslag hebben genomen. Daarom hebben we de bereikbaarheid van de bron waarin de uitspraak staat, als criterium genomen om te bepalen of iets geciteerd moest worden of niet. Dit betekent b.v. dat we uitspraken die alleen voorkomen in een krantenartikel volledig hebben overgenomen, terwijl in het geval van Kamerbeeks boek *De poëzie van J.C. Bloem in Europees perspectief*, is volstaan met een literatuurverwijzing.
e. De bronnen van de citaten en verwijzingen die in Bloems gedichten voorkomen, voorzover we die hebben kunnen achterhalen.
f. De mogelijke bronnen c.q. voorbeelden van de door Bloem gebruikte bijzondere versvormen, eveneens voorzover we die hebben kunnen achterhalen.
g. De oorspronkelijke gedichten bij de door Bloem vertaalde, zodat men origineel en vertaling kan vergelijken. Wanneer het oorspronkelijke

---

[14] *De brieven van J.C. Bloem aan Aart van der Leeuw*. Ed. A. Kets-Vree. 's-Gravenhage, 1979. In: *Achter het boek* 14(1975), afl. 1/3. J.C. Bloem: *Brieven aan P.N. van Eyck*. Ed. G.J. Dorleijn, A.L. Sötemann en H.T.M. van Vliet. 's-Gravenhage, 1980. 2 dln. In: *Achter het boek* 15(1976), afl. 1/3 en 16(1977), afl. 1/3.

gedicht voorkomt in Bloems bloemlezing *Persoonlijke voorkeur*, is het daaruit overgenomen.
h. De vermelding der vertalingen van Bloems gedichten; opgegeven is door welke vertaler en in welke taal het gedicht vertaald is. Daarna volgt een nummer dat samengesteld is uit romeinse en arabische cijfers. Dit verwijst naar het bibliografisch register van vertalingen achterin het apparaatdeel. In dit register vindt men de volledige titelbeschrijving van het boek of tijdschrift waarin de vertaling voorkomt.
i. Een verwijzing naar geluidsopnamen van de door Bloem zelf voorgelezen gedichten. Voordrachten van Bloems gedichten door anderen zijn buiten beschouwing gebleven.
j. Een verwijzing naar muziekbewerkingen van de gedichten.
k. De vermelding dat het gedicht ongepubliceerd of ongebundeld is gebleven.
l. De zetfouten die in de gedrukte versies van het gedicht zijn opgetreden.
m. Veranderingen die zich hebben voorgedaan betreffende het inspringen in de tekst.

5. *Bundels*

Uit deel I kan men de samenstelling van Bloems bundels niet afleiden. Een uiteenzetting over de bundels vindt men in het apparaatdeel *na* de commentaar bij elke groep gedichten waaruit Bloem op een gegeven moment de keuze heeft gemaakt voor zijn bundel. Deze uiteenzettingen zijn dus ook in de chronologische volgorde opgenomen. Zij bevatten een beschrijving van de samenstelling en de geschiedenis van de betreffende bundel. De informatie daarover is voor het grootste deel ontleend aan de bewaard gebleven brieven van Bloem aan de dichter P.N. van Eyck, aan de typograaf Jan van Krimpen, en aan de uitgever A.A.M. Stols en diens medewerkers J. Vermeulen en J.-P. Barth. Van elke bundel wordt ook tijdstip van verschijnen, formaat, lettertype, oplage en prijs vermeld. Ook is de verhouding tussen de bundels onderling nagegaan, d.w.z. de vraag of hetzelfde zetsel voor meer dan een druk van een bundel is gebruikt. Alle voor- en nawoorden van de bundels worden volledig geciteerd. Eventuele (latere) uitspraken van Bloem over de bundel volgen hierop. De uiteenzetting wordt besloten met een opsomming van alle gevonden recensies en een vermelding van Bloems keuze uit de bundel voor de bloemlezing uit eigen werk *Doorschenen wolkenranden.*

6. *Bibliografisch register van vertalingen*

Na de commentaar bij de gedichten en de bundels volgt allereerst een bibliografisch register van vertalingen. Dit is zo ingericht dat er in de noten bij de gedichten met een nummer naar kan worden verwezen. Daarnaast is het ook onafhankelijk van die noten te lezen, omdat onder

de titelbeschrijving van het boek of tijdschrift ook de gedichten van Bloem genoemd worden waarvan een vertaling in dat boek of tijdschrift voorkomt. Wil men b.v. weten welke gedichten van Bloem in het Duits zijn vertaald, dan kan men dit het beste in het bibliografisch register opzoeken. Is men echter geïnteresseerd in de vertalingen van één bepaald gedicht, dan doet men beter in eerste instantie de noten bij dat gedicht te raadplegen.
Sommige vertalingen zijn op meer dan een plaats gepubliceerd; in dergelijke gevallen worden alle vindplaatsen opgegeven.

7. *Bibliografie*

Het laatste onderdeel van het apparaat is een lijst van alle literatuur over Bloem die bijeengebracht kon worden. Deze behelst uitsluitend beschouwingen die in hun geheel of voor een groot deel aan Bloem en/of aan zijn werk gewijd zijn. Bij het verzamelen hiervan is uiteraard gebruik gemaakt van *Nijhoff's index,* de *Bibliografie van de Nederlandse taal- en literatuurwetenschap* en ander bibliografisch materiaal. Voor de kranteartikelen vormde de grote verzameling knipsels van het Letterkundig Museum de belangrijkste bron. Dit alles geeft helaas geen garantie dat de nagestreefde volledigheid ook inderdaad bereikt is. We kunnen alleen hopen het grootste gedeelte van alles wat over Bloem is geschreven, verzameld te hebben.
Alle literatuur is op auteursnaam beschreven en alfabetisch geordend. Publikaties zonder auteursnaam zijn als aparte groep aan het einde van de lijst in chronologische volgorde opgesomd. Er is verder geen indeling gemaakt in algemene artikelen, recensies, analyses van gedichten, enz. Niet alleen doet zich hierbij altijd de moeilijkheid voor dat verscheidene publikaties bij verschillende categorieën ondergebracht kunnen worden, maar bovendien zijn de recensies ook al vermeld bij de uiteenzettingen over de bundels en zijn de uitspraken over afzonderlijke gedichten ook in de noten verwerkt. Er is evenmin onderscheid gemaakt in 'belangrijke' en 'minder belangrijke' of in 'informatieve' en 'minder informatieve' publikaties. Het is niet aan de editeurs om dit te bepalen; het zal door de gebruiker van de uitgave zelf moeten worden vastgesteld.
Publikaties waarvan de titel niet duidelijk aangeeft waarop ze betrekking hebben, zijn voorzien van een toelichting. Een dergelijke toelichting vindt men ook bij artikelen die op meer dan een plaats gepubliceerd zijn. Deze zijn beschreven naar de meest recente publikatie omdat die in de regel het gemakkelijkst vindbaar en bereikbaar zal zijn. In een toelichting is dan vermeld waar de eerdere publikatie te vinden is. Alle toelichtingen zijn gemerkt met een asterisk.
In sommige gevallen is een samenhangende reeks van artikelen te onderscheiden in de vorm van een polemiek. Deze artikelen zijn bij elkaar gezet onder de naam van de auteur wiens artikel de aanleiding tot de

polemiek vormde. Bij de andere auteur(s) vindt men dan een verwijzing. B.v. Jessurun d'Oliveira, H.U.: zie Kamerbeek Jr., J., en H.U. Jessurun d'Oliveira: '[Polemiek]'.
De volgende afkortingen komen in de bibliografie en soms in de noten voor:

| | |
|---|---|
| *DWB* | *Dietse warande en Belfort* |
| *Fdl.* | *Forum der letteren* |
| *L.T.* | *Levende talen* |
| *N.R.C.* | *Nieuwe Rotterdams[ch]e courant* |
| *Ntg.* | *De nieuwe taalgids* |
| *NVT* | *Nieuw Vlaams tijdschrift* |
| *TLT* | *Tijdschrift voor levende talen/Revue des langues vivantes* |

BRONNEN

Opm.: in onderstaand lijstje van bronnen zijn alleen die opgesomd die zich *niet* bevinden in het Nederlands Letterkundig Museum te 's-Gravenhage. Bovendien worden niet de afzonderlijke manuscripten en typoscripten in particulier bezit vermeld omdat men dit gegeven bij het onderdeel 'overlevering' in de commentaar op de betreffende gedichten aantreft.

a. De brieven van Bloem aan Albert Verwey: Archief-Verwey, U.B. Amsterdam, II.B.23; C.117-118; G.42; J.107; L.31-37.

b. De brieven van Bloem aan J. van Krimpen: U.B. Amsterdam, G.o.3.1-84; G.o.30.52.

c. De brieven van Bloem aan H. Scholte: U.B. Amsterdam, XVI.B.13.30-35; 14.44-46; 15.22-24; 16.28a-28b.

d. De brieven van Bloem aan H. Marsman: K.B. 's-Gravenhage, 68.D.58.

e. De brieven van Bloem aan Jhr. Mr. Dr. M.R. Radermacher Schorer: K.B. 's-Gravenhage, 35.B.6.

f. Kladboek met aantekeningen betreffende o.a. inzendingen voor *De nieuwe gids*: Kloos-archief, K.B. 's-Gravenhage, 69.E.26.

g. De brieven van Bloem aan A.A.M. Stols: in particulier bezit, gedeeltelijk in fotokopie aanwezig in het Letterkundig Museum.

h. Twee cahiers met net-afschriften van Bloem: in particulier bezit.

i. Twee werkschriften van Bloem: in particulier bezit.

j. De getypte kopij van de bundel *Quiet though sad*: in particulier bezit.

k. Een gecorrigeerde drukproef van Bloems gedichten in *De gids* van september 1917: in particulier bezit.

# Apparaat

## [1] ONDER ZEE

OVERLEVERING

*1*: Manuscript in archief-Verwey, ongedateerd.
*V*: netschrift: *Verzen* I, nr. 72.

DATERING

2 mei 1905

VARIANTEN EN CORRECTIES

*V*
1 Mooie] Mooi
3 ik] ik,
4 verzonken] verzonken,
5 schouwde:] schouwde,
9 mij blinkschubbig] mij, grootoogig
10 grootoogig] blinkschubbig
15 watergezeefde] watergezeefde,

NOTEN

[1] Dit gedicht is waarschijnlijk het eerste dat Bloem ter plaatsing in een tijdschrift heeft aangeboden: "Hierbij stuur ik U [ = Verwey] een vers; kunt U het misschien in 'de Beweging' opnemen? Ik heb nog nooit iets in een tijdschrift geplaatst, en ben dus nog absoluut onbekend. Misschien is het bijgaande vers zeer slecht; ik kan het niet beoordeelen, maar ik stuur U tenminste het beste, wat ik geschreven heb, al is dat nog niet veel zaaks." (brief aan Verwey, ongedateerd). Verwey schreef op Bloems brief: "Ik zeg daarom niet dat uw verzen die van een dichter zijn, maar ze zijn van iemand die een indruk aardig weet te teekenen. 1 Juli [19]05." Verwey weigerde dus het gedicht; het bleef verder ongepubliceerd.

## [2] HERFSTAVOND

OVERLEVERING

*1*: netschrift: *Verzen* III, nr. 212.
*U*: *Utrechtsche studenten-almanak voor 1911*. Utrecht, 1911 [ = december 1910], p. [406], samen met de gedichten [3, 4, 5] onder het pseudoniem E[go] F[los].

DATERING

19 augustus 1907

VARIANTEN EN CORRECTIES

*1*
4 roept < lokt
8 amethyst < amethist

*U*
2 beschijnt.] beschijnt,
3 verdwijnt] verdwijnt,
6 geheven,] geheven;
7 zweven.] zweven,
8 bleek amethyst] bleek-amethyst

NOTEN

[1] Rink schrijft in zijn recensie van de *Utrechtsche studenten-almanak* over Bloems bijdrage: "De vier gedichtjes van E.F. hebben dit met elkaar gemeen, dat ze alle bevatten een behoefte naar eenzaamheid, die toch niet bevredigen kan, waardoor ze alle iets onbestemds krijgen. Daarom is misschien 'Herfstavond' naar den titel niet rustig genoeg, 'Feestavond' juist te rustig. 'Mimosa', in haar weeke stemming, is mooi vaag gehouden in omschrijving (voor mij ook in maat). 'De Reiziger' is mij ook te stil voor de gedachte, die er volgens de woorden in moet liggen. Verder bederft voor mij veel de wending van den, in den aanhef opgevatten 1$^{sten}$ persoon, terstond naar den 3$^{den}$, en die tot 't einde toe volgehouden." ([H.J.] R[ink]: '[Rec. van] Utrechtsche Studenten Almanak 1911'. In: *Vox studiosorum* 47 (1911), 26 januari. p. [4].)

[2] Dit gedicht bleef ongebundeld.

[3] FEESTAVOND

OVERLEVERING

*1*: netschrift: *Verzen* III, nr. 230.
*U*: *Utrechtsche studenten-almanak voor 1911.* Utrecht, 1911 [ = december 1910], p. [407].
*T*: J.C. Bloem: *Terugblik op de afgelegde weg.* Amsterdam, 1954, p. 15.

DATERING

29 oktober 1907

VARIANTEN EN CORRECTIES

*U*

2 boomenrijen] boomenrijen;
4 vurig-lichte] donker-vuur'ge
5 paren;] paren,
6 blaren] blâren
7 lachen —] lachen: zwoel. —] zwoel,
9 geluk'ge] gelukk'ge
10 wat te wenschen...] wât te wenschen;
11 Ach ja: òok] Ja, toch: óók

Opm.: in *T* is, op één verandering na, de oorspronkelijke versie afgedrukt; die verandering is:
11 Ach ja: òok] Ja toch: ook

NOTEN

[1] Dit gedicht werd door Bloem waarschijnlijk ingezonden voor *De beweging*: "Het zou mij zeer verheugen, indien U [ = Verwey] dit zoudt kunnen plaatsen." (brief aan Verwey 9 december 1907). Verwey tekende op Bloems brief met potlood aan: "terug 19 Dec. een paar goede regels".

[2] Bloem schreef over dit gedicht: "Ik was een jaar of vijftien toen ik mijn eerste vers schreef. [...]. Eenige maanden later schreef ik mijn tweede gedicht, maar sindsdien ging het steeds vlotter. [...]. Eén gedicht uit deze hoeveelheid verbiage had toch wel iets aardigs. Het

dateert uit 1907, is getiteld 'Feestavond' en ik wil het u à titre de curiosité voorlezen. [...]. Degenen onder u, die mijn eerste bundel kennen, zullen van de gedichten daaruit ongetwijfeld een aankondiging vinden in het kleine vers, dat ik u zooeven heb voorgelezen." (J.C. Bloem: *Terugblik op de afgelegde weg*. Amsterdam, 1954. p. 14-15.)
[3] Zie noot 1 bij gedicht [2].
[4] Dit gedicht bleef ongebundeld.

## [4] MIMOSA

OVERLEVERING

*1*: netschrift: *Verzen* III, nr. 231.
*U*: *Utrechtsche studenten-almanak voor 1911*. Utrecht, 1911 [ = december 1910], p. [408].

DATERING

31 oktober 1907

VARIANTEN EN CORRECTIES

*1*
2 kieren < spleten
9 stelen, < takjes
10 die < twee

*U*
2 wein'ge] weinige
3 gouden uitgeblazen] gouden-uitgeblazen
5 de] den
8 mimosa] Mimosa
10 kamer] kamer,

NOTEN

[1] In *1* staat op de linkerbladzijde tegenover dit gedicht een open variant voor 'Stervend' (r. 11), n.l. 'Kwijnend'.
[2] Zie noot 1 bij gedicht [2].
[3] Dit gedicht bleef ongebundeld.

## [5] DE REIZIGER

OVERLEVERING

*1*: *Utrechtsche studenten-almanak voor 1911*. Utrecht, 1911 [ = december 1910], p. [409].

DATERING

*Misschien 1908*

NOTEN

[1] Zie noot 1 bij gedicht [2].
[2] Dit gedicht bleef ongebundeld.

## [6] VILLAPARK (TE BUSSUM)

OVERLEVERING — *1*: Manuscript Bloem-verzameling, Letterkundig Museum.

DATERING — 8 februari 1910

VARIANTEN EN CORRECTIES — 1

| | | |
|---|---|---|
| [*titel*] | | Villapark (te Bussum) |
| 1 | a | Slooft ge niet, dat ook uw arme leven |
| | b | rust'loos [leven] |
| | c | snoode [leven] |
| | d | arme [leven] |
| 2 | | Zoo schoon als uw geliefdste droom kon zijn, |
| 3 | | Als maar met zekren wil, en edel-fijn |
| 4 | a | Gedachtenspel gij eens vermocht te geven |
| | b | Gevoel gij eind'lijk [eens vermocht te geven] |
| | c | eindelijk [vermocht te geven] |
| 5 | | Aan uw verlangen, dat u steeds van 't even |
| 6 | | En rustig-klaar genieten wars doet zijn, |
| 7 | | Al doet die kwelling van uw zelf u pijn, |
| 8 | a | De richting, die u naar 't geluk doet streven? |
| | b | Begeestering, |
| 9 | a | vrede. |
| | b | Hier wordt duffe berusting grooten |
| | c | Is dit geen beeld van mogelijke vrede? |
| 10 | a | Aan de rechtlijnge, stille, witte wegen |
| | b | Langs de rechtlijnig-witte, stille |
| 11 | a | Staan nieuwe, roode huizen daar, gereede |
| | b | helder-nieuwe huisjes |
| 12 | a | Woningen voor gewonnen levenszegen, |
| | b | bewonnen |
| | c | gewonnen |
| 13 | a | En ijle boomen staan spits opgericht |
| | b | boompjes zijn zwart |
| 14 | | Midden in 't zilvergrijze middaglicht. |

NOTEN

[1] Dit is waarschijnlijk het eerste gedicht van Bloem dat door een tijdschrift werd aanvaard. Dat was het Vlaamse tijdschrift *Ontwaking en Nieuw leven.* Bloem zelf vertelt in zijn *Terugblik op de afgelegde weg:* "Greshoff en Van Eyck hadden toen [ = rond 1910] al hun eerste bundels gepubliceerd, terwijl er van mij nog niets verschenen was, geloof ik. Wel waren er al verzen van mij aangenomen, onder andere in twee kleine Vlaamsche tijdschriftjes, *De Boomgaard* en *Ontwaking en Nieuw Leven* [...]." (p. 16-17). In *De boomgaard* verschenen de gedichten [11, 12, 14, 15, 16, 17]. Dat dit gedicht aanvaard was door *Ontwaking en Nieuw leven* kan men afleiden uit een briefje van Bloem dat voorkomt op de achterkant van het manuscript van het

gedicht 'Zomernacht', [12]: "Dank voor uw briefje; het zou mij zeer veel genoegen doen, indien U het vers 'Villapark' zoudt meenen te kunnen houden. Ik stuur U hierbij nog twee verzen, misschien lijken U die voor de 'Ontwaking' geschikt." (31 maart 1910). Welke die 'twee verzen' waren, is niet meer te achterhalen. Het is zelfs de vraag of ze wel gestuurd zijn, want het briefje, dat bepaald niet de indruk maakt een kladje te zijn, werd in ieder geval niet verzonden. Het lijkt wel zeker dat het briefje gericht was aan Lode Baekelmans, de Vlaamse redacteur van *Ontwaking en Nieuw leven.* Verder is het niet onaannemelijk dat Bloems gedicht aanvaard was door toedoen van Jan Greshoff die ook redacteur was. Hoewel Bloems naam voorkomt op de lijst van medewerkers, afgedrukt op de kaft van de nrs. 3-4 en 5-6 van de jaargang 1910, werd noch het gedicht 'Villapark' noch enig ander gedicht van Bloem gepubliceerd. Het tijdschrift dat in 1910 was ontstaan uit een fusie van de afzonderlijke tijdschriften *Ontwaking* en *Nieuw leven,* hield het slechts een half jaar vol; nr. 5-6 was het laatste. Dit vroegtijdige einde zal er ongetwijfeld de oorzaak van zijn geweest dat 'Villapark' ongepubliceerd bleef.

[7] DONKERE ZOMERDAG

OVERLEVERING *1: De tijdspiegel* 68.I, februari 1911, p. 164, samen met de gedichten [8, 9, 10] onder de titel *Liederen.*

DATERING *Begin 1910*

NOTEN [1] Bloem verklaarde in een ongedateerd interview in *Het vrije volk:* "Mijn eerste verzen in druk verschenen schreef ik op mijn 23ste jaar. Ze kwamen in het tijdschrift *De Tijdspieghel* en sommige zijn in mijn eerste bundel opgenomen." (E. Ottevaere: *J. C. Bloem.* [Brugge], 1968. p. 7: noot 2.)
[2] Aan Van Eyck schreef Bloem over zijn verzen in *De tijdspiegel:* "In normaal Hollandsch wil ik zeggen, dat ik je het overdrukje uit de Tijdsp. alleen stuur, omdat je zoo beleefd bent, er naar te vragen. Anders had ik het nooit gedaan, want ik vind de vaerzen werkelijk beneden kritiek nu ik ze gedrukt zie." (15 februari 1911).
[3] Op 22 juli 1946 werd Bloem gevraagd of dit en de drie volgende gedichten opgenomen mochten worden in de *Verzamelde gedichten* ('s-Gravenhage, 1947). (brief van J. Vermeulen aan Bloem). Bloem weigerde echter en de gedichten bleven ongebundeld.

[8] AVONDLIED

OVERLEVERING *1: De tijdspiegel* 68.I, februari 1911, p. 165.

DATERING *Begin 1910*

NOTEN [1] Zie noot 1, 2 en 3 bij gedicht [7].

## [9] IN DEN BOOM

OVERLEVERING — *1*: *De tijdspiegel* 68.I, februari 1911, p. 166.

DATERING — *Begin 1910*

NOTEN — [1] Zie noot 1, 2 en 3 bij gedicht [7].

## [10] HET EINDE VAN HET FEEST

OVERLEVERING — *1*: *De tijdspiegel* 68.I, februari 1911, p. 167.

DATERING — *Begin 1910*

NOTEN — [1] Zie noot 1, 2 en 3 bij gedicht [7].

## [11] FRANCIS JAMMES

OVERLEVERING — *1*: Manuscript Bloem-verzameling, Letterkundig Museum.
*B*: *De boomgaard* 2, mei 1911, p. 277, samen met gedicht [14] onder de titel *Figuren*.

DATERING — 23 maart 1910

VARIANTEN EN CORRECTIES

| | | |
|---|---|---|
| I | | |
| [*titel*] | | Francis Jammes |
| 1 | a | Weemoed van al die oude, stille steden: |
| | b | Dat is de weemoed van al |
| 2 | a | 't Oud grachtje sterft in 't late schemerlicht |
| | b | Een [grachtje] |
| 3 | | Waar ruiten gouden gaan de luiken dicht, |
| 4 | a | Boomen alleen hun zwarte tooien breeden. |
| | b | schaduw-tooien [breeden.] |
| 5 | | De klare dag heeft elk gevoel gemeden |
| 6 | a | Maar met puur-zilvren Meiemanezicht |
| | b | vlijm-zilvren |
| 7 | | Begint 't verlangen d'oude reis en richt |
| 8 | a | Het hart, dat in zalig droomenland zal treden. |
| | b | 't Hart, wil |
| 9 | a | In zoo'n klein stadje aan den voet der bergen |
| | b | van |
| 10 | | Woont ook mijn dichter, dien ik meer bemin |
| 11 | a | Dan dit arm vers |
| | b | deze arme woorden kunnen zeggen. |

12 Omdat ik voel, hoe zijn gedichten bergen
13 a Mijn wezen, en een
b dat, wat ik gevoel
c bemin
d zwijg schoon min
e zwijgend zin,
14 a Hij groots en teeder in zijn lied kan leggen.
b zeker in zijn teeder [lied kan leggen.]
c open

II
*B*
1 Dat] Dit al] âl
2 schemerlicht] schemerlicht,
3 dicht,] dicht;
5 gemeden] gemeden,

NOTEN

[1] Vgl. noot 1 bij gedicht [6].
[2] In 1921 schreef Bloem aan Van Eyck: "Denk je nog wel eens aan den Boomgaard en Ontwaking & Nieuw Leven. Ik eigenlijk nooit meer, behalve als het zoo toevallig ter sprake komt [...]." (2 oktober 1921).
[3] Francis Jammes (1868-1938) was een Frans dichter en prozaschrijver. In verband met de argeloosheid en natuurlijkheid van zijn gedichten spreekt men wel van *jammisme* (een door de dichter zelf gelanceerde term). Het jammisme bestaat eigenlijk uit verschillende elementen: oprechtheid, overgevoeligheid, zinnelijkheid, scherpe opmerkingsgeest, nooit aflatende humor, onafhankelijkheid tegenover de letterkundige modes en vage religiositeit. Jammes' poëzie staat zowel wat de inhoud als wat de vorm betreft ver af van de kunst der symbolisten. Bloem schreef over hem in zijn bloemlezing *Persoonlijke voorkeur:* "Ook Francis Jammes is een van mijn lievelingsdichters, vooral wat zijn oudere verzen betreft." (J.C. Bloem: *Persoonlijke voorkeur; gedichten uit de letterkunde van vier landen met kort commentaar.* Den Haag, 1958. p.173.)
[4] Met het 'stadje aan den voet van bergen' (r.9) zal wel Orthez in de Pyreneeën bedoeld zijn, waar F. Jammes lange tijd, teruggetrokken, leefde.
[5] Dit gedicht bleef ongebundeld.

## [12] ZOMERNACHT

OVERLEVERING *1*: Manuscript Bloem-verzameling, Letterkundig Museum.
*B*: *De boomgaard* 2, oktober 1911, p.685, samen met de gedichten [15, 16, 17] onder de titel *Vier liederen.*

DATERING 31 maart 1910

VARIANTEN EN CORRECTIES

I

[*titel*] Zomernacht

A

1 Aan verre land-en-hemelgrens
2 Is 't laatste licht gebluscht
3 De nacht soms ademt als een mensch
4 In eindelijke rust.

B

1 Zomernacht ademt als een mensch
2 In eindelijke rust.
3 Aan verre land-en-hemelgrens
4 Is 't laatste licht gebluscht

5 De gouden sterren duizelen
6 a In 't [x x x]lend luchtegrijs.
b zwarte [luchtegrijs.]
c duistrend [luchtegrijs.]
7 a 't Geboomte gaat zacht suizelen:
b De blaren gaan
c boomen
8 Nachtwind begint zijn reis

9 α, β En donkre koelte drinkt het hart
10 a α [*ontbreekt*]
b β Van wie verlangt zijn jeugd.
11 a α Verruilt nabije dagesmart
b β Hij ruilt [nabije dagesmart]
12 a α Voor ouder vreugdedagen
b β [Voor ouder] tijden vreugd

13 a Glimlachend blonk zijn bleek gelaat,
b droef
c Een glimlach glijdt langs [zijn] [gelaat,]
d hem [langs] 't [gelaat,]
14 a Zijn oogen stil en vroom.
b oog wordt [stil en vroom.]
15 Een klok, die luide uren slaat,
16 a Wekt hem uit zijn gedroom.
b op [hem uit zijn] droom.

II

*B*

2 rust.] rust;
4 gebluscht] gebluscht.
8 reis] reis.
12 vreugd] vreugd.

NOTEN

[1] Zie noot 1 bij gedicht [6].
[2] Dit gedicht bleef ongebundeld.

## [13] 'O, LEVEN! IN DE ZON...'

OVERLEVERING — *1*: Manuscript Bloem-verzameling, Letterkundig Museum.
*M*: Manuscript archief-Verwey.

DATERING — 6 juni 1910

VARIANTEN EN CORRECTIES

I

| | | | |
|---|---|---|---|
| 1 | a | | O, leven, in de zon en in de wind |
| | b | | leven! In |
| 2 | a | | Uitgaan op dagebuit; |
| | b | | overschoone |
| | c | | 's werelds schoone [dagebuit;] |
| | d | | aarde's rijke [dagebuit;] |
| 3 | a | | En als een sterke krijger, goud en luid, |
| | b | | Gelijk |
| 4 | a | | Te willen |
| | b | | strijden, dat men eindlijk vreugde vindt. — |
| | c | | vindt; — |
| 5 | a | | En als de dag te schemeren begint |
| | b | | Wanneer [de dag te schemeren begint] |
| 6 | a | | Te kussen |
| | b | | voelen diep, wat het geluk beduidt, |
| 7 | a | α | En in zijn teederheid en armen sluit |
| | b | | Als men in |
| | c | β | [Als men] zijn [teederheid en armen sluit] |
| 8 | a | α | Die men al voor 't aanschouwen had bemind. |
| | b | | lang was bemind — |
| | c | β | Om die [al voor 't aanschouwen was bemind —] |
| 9 | | | En als het warme donker is gekomen, |
| 10 | a | | Terwijl de zomernacht spoelt tegen 't raam, |
| | b | | op 't raam aanspoelt de zomernacht, |
| 11 | | | En de insecten gonzen om de lamp, |
| 12 | | | Te lezen ouder dichters schoone droomen, |
| 13 | a | | Die doemen op in half bespeurde pracht |
| | b | | duizel-lichte |
| 14 | | | Zooals een landschap door de zonnedamp. |

II

*M*

[*titel*] —] LEVEN

2 aarde's] Aarde's

4 eindlijk] eind'lijk vindt; —] vindt;

8 bemind —] bemind.

13 pracht] pracht,

NOTEN

[1] Bloem zond dit gedicht op 9 juni 1910 aan Verwey voor *De beweging*: "Ik stuur U hierbij een sonnet; ik hoop dat U het in 'de Beweging' zult meenen te kunnen plaatsen." Het werd echter niet aanvaard en bleef ongepubliceerd.

## [14] C.F. MEYER

OVERLEVERING

*1*: Manuscript Bloem-verzameling, Letterkundig Museum.
*B*: *De boomgaard* 2, mei 1911, p. 278.

DATERING

13 juni 1910

VARIANTEN EN CORRECTIES

I

| | | | |
|---|---|---|---|
| [*titel*] | | | C.F. Meyer |
| 1 | a | α | Schrijven doe ik niet zooals ik wilde; |
| | b | β | Eenzaam in het stil verloren |
| | c | | huis[?] |
| | d | | In [het stil] nachtlijk [huis[?] verloren] |
| | e | | de stilte en de nacht [verloren] |
| 2 | a | α | Uwe beelden leven in mijn harte. |
| | b | β | Heb ik uwe verzen lang hermijmerd, |
| 3 | | | En mijn denken en mijn voelen warren |
| 4 | a | | Waarom schrijft gij, in uw verzen, dichter, |
| | b | | gij in die |
| 5 | a | α | Zoo vaak van oogsten en van menschen; |
| | b | | [xxx] |
| | c | β | Toch zoo [vaak van oogsten en van] meisjes, |
| 6 | a | α | Morgens, die ik zou beminnen willen? |
| | b | β | Die gaan maaien en [die ik zou] minnen? |
| | c | | maaien, [die ik zou] beminnen? |
| 7 | a | | Moede lijven, die tot liefde reê zijn |
| | b | | zijn — |
| 8 | a | | Duizel-zon en lauwe korengolven |
| | b | | korengolven — |
| 9 | a | | Sikkelsnerpen en het lied der wespen |
| | b | | wespen — |
| 10 | | | Beeld is alles me en herinneringen, |
| 11 | | | Niet aan aardsche dagen, die ik leefde, |
| 12 | | | Maar aan droomen en mijn groot verlangen. |
| 13 | | | Als de zomer en de zon zoo machtig |
| 14 | a | | D'aard |
| | b | | In hun gouden boei de landen bannen, |
| | c | | gulden |

15 a Dat de dood
b Wat is er dan dit geluk nog grooter?
c rijper?

16 a Nacht is 't om me en 't begint te misten,
b Het is nacht [en] het [begint te misten,]
c om me [en] 't [begint te misten,]
d Om mij [is] de nacht; ['t begint te misten,]
e nacht. Begint misten.
17 Als er misten gaan door zomernachten,
18 a Meen ik steeds den vreemden dood te ruiken.
b wel

II
*B*
[*titel*] C F MEYER] CONRAD FERDINAND MEYER
3 En] Tot warren] warren.
6 maaien,] maaien...,
17 zomernachten,] zomernachten

NOTEN

[1] Zie noot 1 bij gedicht [6].
[2] Conrad Ferdinand Meyer (1825-1898) was een Duits (Zwitsers) novellenschrijver en dichter. Zijn lyriek staat evenals zijn episch werk buiten de literaire mode van zijn dagen; ze anticipeert op het latere symbolisme. Bloem schreef over hem in zijn bloemlezing ***Persoonlijke voorkeur***: "Het is het lot van veeltalige landen, dat hun literaturen vrijwel altijd als aanhangsels van grotere worden beschouwd, en dat ook zijn. Er zijn echter uitzonderingen. Enkele Nederlands schrijvende Belgen en Duits schrijvende Zwitsers maken een integrerend deel uit van de Nederlandse en Zwitserse [*lees:* Duitse] letteren. Onder deze laatsten is als dichter zeker wel de grootste Conrad Ferdinand Meyer, wiens werk niet voor het allerbeste Duitse onderdoet." (J.C. Bloem: ***Persoonlijke voorkeur; gedichten uit de letterkunde van vier landen met kort commentaar.*** Den Haag, 1958. p.132.)
[3] In de regels 4-8 wordt gerefereerd aan Meyers gedichten 'Von der Ernte', 'Erntegewitter' en vooral 'Schnitterlied'.
[4] Dit gedicht bleef ongebundeld.

## [15] UBI TERRARUM

OVERLEVERING *1*: *De boomgaard* 2, oktober 1911, p.686.

DATERING *Zomer 1910*

NOTEN

[1] Zie noot 1 bij gedicht [6].
[2] Dit gedicht bleef ongebundeld.
[3] Zetfout: in *1*, r. 10 *Moer* i.p.v. *Moet.* Bovendien is in *1* verzuimd bij de laatste regel in te springen.

[16] OOGSTLIEDJE

OVERLEVERING *1*: *De boomgaard* 2, oktober 1911, p.686-687.

DATERING *Zomer 1910*

NOTEN [1] Zie noot 1 bij gedicht [6].
[2] Dit gedicht bleef ongebundeld.

[17] NACHTELIJKE ANGST

OVERLEVERING *1*: *De boomgaard* 2, oktober 1911, p.687.

DATERING *Zomer 1910*

NOTEN [1] Zie noot 1 bij gedicht [6].
[2] Dit gedicht bleef ongebundeld.

[18] DE AVONTURIER

OVERLEVERING *1*: ***Het jaar der dichters; muzenalmanak voor 1911***. Samengesteld door J. Greshoff. 's-Gravenhage, [december] 1910, p.67.
$V^1$: p.8; $V^2$: p.10; $VG^{1-3}$: p.5; $VG^4$: p.7.

DATERING *Zomer 1910*

VARIANTEN EN CORRECTIES
10 zeven.] zeven, $V^2$
14 vergulde] verguldde $VG^4$
16 Haar] Hun $V^1$

NOTEN [1] Bloem verklaarde tegenover Pannekoek: "Over mijn eigen verzen valt niet veel te zeggen, dunkt mij, want zij zijn nogal eenvoudig. De eerste zijn van 1910. Futura en Walcheren zijn de eerst gepubliceerden in De Beweging, maar De Avonturier en De Bedelaar zijn ouder." (G.H. Pannekoek Jr.: 'Al pratende met ... Mr. J.C. Bloem'. In: ***Den gulden winckel*** 24 (1925). p.99.) Vgl.: "Ik meen dat het [...] zoo is, dat ik in December 1910 voor het eerst verzen openbaar heb gemaakt en wel tegelijkertijd in het nummer van *De Beweging* en in *Het Jaar der Dichters* [...]." (J.C. Bloem: *Terugblik op de afgelegde weg*. Amsterdam, 1954. p.17.)
[2] Naar Bloems eigen zeggen is o.a. in dit gedicht verwantschap met K. van de Woestijne merkbaar: "[...] ik heb in mijn jeugd invloed ondergaan van voornamelijk twee dichters: Boutens en Van de Woestijne. Met den laatste had ik inderdaad een zekere verwantschap en men kan dit nog merken uit enkele van de alleroudste gedichten

uit *Het Verlangen,* zooals 'De Avonturier', 'De Bedelaar', 'De Zieke', en 'De Stervende'.'' (J.C. Bloem: *Terugblik op de afgelegde weg.* Amsterdam, 1954. p. 22.)
[3] Volgens Ottevaere zijn de laatste twee regels van dit gedicht Bloems ''literair credo''. (E. Ottevaere: *J.C. Bloem.* [Brugge], 1968. p. 14.)

[19] DE BEDELAAR

---

OVERLEVERING

*1*: *Het jaar der dichters; muzenalmanak voor 1911.* Samengesteld door J. Greshoff. 's-Gravenhage, [december] 1910, p. 68.
$V^1$: p. 9; $V^2$: p. 11; $VG^{1-3}$: p. 6; $VG^4$: p. 8.

DATERING

*Zomer 1910*

VARIANTEN EN CORRECTIES

16 droom] droom, $V^1$
20 de'] (a) de $V^1$
(b) de' $VG^1$

NOTEN

[1] Zie noot 1 en 2 bij gedicht [18].
[2] Henriette Colin vertaalde dit gedicht in het Spaans, zie IX.2.
[3] Vanaf $V^1$ wordt niet meer ingesprongen.
[4] Zetfouten: in $V^2$, r. 10 *de* i.p.v. *der* en r. 11 *breuken,.* i.p.v. *breuken,*

[20] DE ZIEKE

---

OVERLEVERING

*1*: *De tijdspiegel* 68. II, juni 1911, p. 159, samen met gedicht [21] onder de titel *Lijders.*
$V^1$: p. 10; $V^2$: p. 12; $VG^{1-3}$: p. 7; $VG^4$: p. 8-9.

DATERING

*Zomer 1910*

VARIANTEN EN CORRECTIES

1 kamerwanden;] (a) kamerwanden: $V^1$
(b) kamerwanden; $VG^1$
9 Daarbuiten] Daar buiten $V^1$

NOTEN

[1] Bloem schreef over dit en het volgende gedicht aan Van Eyck: ''Hierbij een overdrukje uit de Kip [J.H. Valckenier Kips was redacteur van *De tijdspiegel*], [...]. Het eerste is zoowat niets, het tweede vind ik vrij goed; hoewel ik van beide niet denk, dat je er veel voor zult voelen, aangezien ze niet erg lyrisch zijn.'' (ongedateerde brief, waarschijnlijk juni 1911).
[2] Zie noot 2 bij gedicht [18].
[3] Henriette Colin vertaalde dit gedicht in het Spaans en Martha Muusses in het Zweeds, zie IX.2 en X.1.

[4] Vanaf $V^1$ zijn de aanhalingstekens vervallen en wordt niet meer ingesprongen.
[5] Zetfout: in $V^2$, $VG^{1-4}$, r. 11 *zingen,* i.p.v. *zingen*

## [21] DE STERVENDE

OVERLEVERING

*1*: *De tijdspiegel* 68.II, juni 1911, p. 160-161.
$V^1$: p. 11-12; $V^2$: p. 13-14; $VG^{1-3}$: p. 8-9; $VG^4$: p. 9-10.

DATERING

*Zomer 1910*

VARIANTEN EN CORRECTIES

3 de blanke] den blanken $V^1$
11 vergane] verganen $V^1$
28 getuur.] (a) getuur: $V^1$
(b) getuur. $VG^1$
35 de] den $V^1$

NOTEN

[1] Zie noot 2 bij gedicht [18] en noot 1 bij gedicht [20].
[2] Vanaf $V^1$ wordt niet meer ingesprongen.

## [22] FUTURA

OVERLEVERING

*1*: *De beweging* 6.IV, december 1910, p. 283-284, samen met gedicht [23] onder de titel *Uitzichten.*
$V^1$: p. 40; $V^2$: p. 42; $VG^{1-3}$: p. 37; $VG^4$: p. 10-11.

DATERING

*Vóór 22 oktober 1910*

VARIANTEN EN CORRECTIES

6 Ter zij] Terzij $V^1$
15 breiden] breiden, $V^1$
16 doorzichten] doorzichte $V^1$

NOTEN

[1] De titel *Uitzichten* in *1* is niet van Bloem zelf, maar door Verwey erboven gezet. (brief aan Van Eyck 29 februari 1912).
[2] Zie noot 1 bij gedicht [18].
[3] De datering is gebaseerd op de datum waarop dit en het volgende gedicht aan Verwey werden gezonden, namelijk 22 oktober 1910. In het begeleidend briefje verklaart Bloem waarom hij zijn gedichten in *De beweging* geplaatst wil zien: "Ik stuur U hierbij twee verzen, in de hoop, dat U ze misschien voor de 'Beweging' zult meenen te kunnen behouden. Het zou mij zeer veel genoegen doen, indien U ze daarvoor geschikt vondt, niet dat ik zoo publiceerachtig ben — ik zie integendeel altijd eenigszins tegen uitgeven op — maar omdat ik hierin een waarborg zou meenen te vinden, dat mijn verzen iets beteekenen. Aangezien nu in de andere tijdschriften dikwijls m.i.

minderwaardige poëzie voorkomt, vind ik dien waarborg daarbij niet. Daarom stuur ik mijn verzen naar U." Verwey schreef op Bloems brief: "Aanvaard 31.10.[19]10. Uw verzen *Futura* en *Walcheren* zijn een groote en verrassende stap vooruit na het sonnet dat U me van de zomer gezonden heeft." Met het sonnet wordt gedicht [13] bedoeld. Aan Van Eyck schreef Bloem: "Mijn verzen in de Beweging komen reeds in de Dec. aflevering, verbazend vlug, vindt je niet?" (26 november 1910). Vol ongeduld wachtte Bloem op de december-aflevering: "Nog steeds heb ik de Bew. niet ontvangen, en 't is nu al avond en reeds *3* Dec. Nog slechts een post komt. O Albert, gij stelt mijn debutanten-geduld op een zware proef." (brief aan Van Eyck 3 december 1910).

[4] Bloem dichtte in die dagen:

> 'Wat is de grootste litteraire zegen?
> Om in De Beweging mee te bewegen
> En leggen elk versch poëtisch ei
> In 't roode nestje van Verwey'.

Het tijdschrift *De beweging* had een rode omslag, vandaar 'roode nestje'. (J. Greshoff: 'Kroniek van het Nederlands proza; J.C. Bloem als memorialist'. In: *Standpunte* 9 (1954/55), nr. 6. p. 52.) Dit gedichtje komt ook voor in: J.C. Bloem: *3 nooit uitgegeven gedichten; drie dichtsels door J.C. Bloem naar het handschrift van Jan van Krimpen.* Haarlem, De Tuinwijkpers, [juli] 1974.

[5] Over *De beweging* schreef Bloem jaren later: "Met de eerste jaargangen van het tijdschrift heb ik uiteraard geenerlei contact gehad. Toch begon dit wel wat eerder dan sinds ik er voor het eerst (in December 1910) in publiceerde. Anderhalf jaar tevoren had ik namelijk kennis gemaakt met Greshoff, en door hem met Van Eyck. Deze publiceerde namelijk reeds sinds 1907 in het tijdschrift, en mijn vurige ambitie — de eenige die ik, naar ik meen, ooit gehad heb — was: dit ook te doen. Want 'De Beweging' was voor ons niet zoo maar een tijdschrift, maar *het* tijdschrift." (J.C. Bloem: 'Aan al het aardsche komt een eind; herinnering aan Verwey's "De Beweging"'. In: *Elseviers weekblad* 16 juni 1951. p. 25.)

## [23] WALCHEREN

OVERLEVERING
*1*: *De beweging* 6.IV, december 1910, p. 284-287.
$V^1$: p. 41-43; $V^2$: p. 43-45; $VG^{1-3}$: p. 38-40; $VG^4$: p. 11-14.

DATERING
*Vóór 22 oktober 1910*

VARIANTEN EN CORRECTIES
13 vlakke,] vlakke $V^1$
17 boerderijen] boerderijen, $V^1$
28 echöenden] echoënden $V^1$
65 de] de' $V^1$

69 woning] woning, $VG^4$
71 looning] looning, $V^1$
76 Der nieuwe] Van nieuwen $V^1$

NOTEN

[1] Zie noot 1 bij gedicht [18] en noot 1, 3, 4, 5 bij gedicht [22].
[2] In $V^1$-$VG^4$ wordt ingesprongen bij de tweede en vierde regel van elke strofe.
[3] Zetfout: in $V^1$, r. 24 *gekijf.* i.p.v. *gekijf,*

## [24] HERFSTSTORM

OVERLEVERING *1*: Manuscript in archief-Verwey, ongedateerd.

DATERING *Vóór 1 november 1910*

NOTEN

[1] Bloem zond dit sonnet op 1 november 1910 aan Verwey ter plaatsing in *De beweging*. Na een dankbetuiging voor de aanvaarding van 'Futura' en 'Walcheren' schrijft hij: "Ik hoop daarom, dat U het niet onbescheiden zult vinden, als ik U bij dezen nog een sonnet zend, dat ik van plan was U te zenden voor 't geval dat U Futura en Walcheren niet hadt opgenomen. Door zijn kortheid zal het eventueel wel geen indiscreet beslag van plaats zijn, en ik wilde zoo gaarne weten, of het voor een plaatsing in aanmerking zou komen." Het gedicht werd echter niet aanvaard en bleef ongepubliceerd.

## [25] AAN HET STRAND

OVERLEVERING *1*: *De beweging* 7.II, juni 1911, p. 307-308.

DATERING *Vóór 8 december 1910*

NOTEN

[1] Bloem zond dit en de twee volgende gedichten op 8 december 1910 aan Verwey: "Ik heb nu lang en dikwijls over deze verzen nagedacht, en, alnaarmate mijn stemming wisselde, wisselde ook mijn oordeel. Soms dacht ik: Ze zijn misschien toch zóó kwaad nog niet, dan weer: Neen, ik moet ze toch bepaald niet opsturen. Ik ben zoodoende de kluts wel eenigszins kwijtgeraakt, en stuur ze U nu maar ter keuring, ofschoon aarzelende." Verwey tekende op het briefje aan: "Goedgekeurd en moed ingesproken. 19 Dec. 1910." Bloem schreef daarop aan Van Eyck: "Gisterenavond om 10 uur brak [...] de zon door, hetgeen hij anders om dien tijd niet pleegt te doen. Er kwam n.l. een missive v/h Noordwijksch duin, waarin Verwey mij schreef, dat hij al de 3 verzen, die ik hem stuurde, opnam, mirabile dictu! Ik blij! Het eerste ken je, de twee laatste niet. Het laatste lijkt mij het beste, of liever: het minst rotte." (20 december 1910).

[2] Verwey had blijkbaar een aanmerking gemaakt op Bloems hiaten; in zijn antwoord van 19 december belooft Bloem tenminste: "Op de hiaten zal ik letten. 't Is waar, dat die dikwijls verre van fraai zijn." Van Eyck had op die hiaten al eerder kritiek geleverd: "Ik vergat je in mijn brief van gisteren [...] nog iets mee te deelen, wat je wel eenigszins met een triomfantelijk gevoel zal vervullen n.l. dat Verwey nu een aanmerking over mijn hiaten maakte." (21 december 1910).
[3] Zie noot 2 bij gedicht [27].
[4] Op 22 juli 1946 werd aan Bloem gevraagd of dit gedicht opgenomen mocht worden in de uitgave van de *Verzamelde gedichten.* (brief van J. Vermeulen aan Bloem). Bloem weigerde echter en het gedicht bleef ongebundeld.

## [26] ONS HOOGE LIED

OVERLEVERING

*1*: *De beweging* 7.II, juni 1911, p. 308-312.
$V^1$: p. 44-46; $V^2$: p. 46-48; $VG^{1-3}$: p. 41-43; $VG^4$: p. 14-17.

DATERING

*Vóór 8 december 1910*

VARIANTEN EN CORRECTIES

24 liefste] liefsten $V^1$
35 wijl] wijl, $V^1$
58 geween] geween, $V^1$

NOTEN

[1] Zie noot 1 en 2 bij gedicht [25] en noot 2 bij gedicht [27].
[2] Volgens Van Vriesland is in dit "zwakke" gedicht invloed aanwijsbaar van Boutens en Verwey. (V.E. van Vriesland: 'Dichterschap van klassieke zuiverheid; J.C. Bloem, de Jean Moréas onzer letteren, zestig jaar'. In: *Algemeen handelsblad* 10 mei 1947.)
[3] De onderbroken streep tussen strofe 17 en 18 vervalt vanaf $V^1$.
[4] In $V^1$-$VG^4$ wordt ingesprongen bij de eerste en vierde regel van elke strofe.
[5] Zetfouten: in *1*, r. 72 *lang* i.p.v. *langs*; in $V^{1-2}$, r. 22 *Zien wij 't naar* i.p.v. *Zien wij naar*; in $VG^{2-3}$, r. 22 *Zien* i.p.v. *Zien*

## [27] KERKHOF IN EEN OUD STADJE AAN ZEE

OVERLEVERING

*1*: *De beweging* 7.II, juni 1911, p. 312-313.
*J*: *Het jaar der dichters; muzenalmanak voor 1912.* Samengesteld door J. Greshoff. 's-Gravenhage, [december] 1911, p. 72-74.
$V^1$: p. 47-48; $V^2$: p. 49-50; $VG^{1-3}$: p. 44-45; $VG^4$: p. 17-18.

DATERING

*Vóór 8 december 1910*

VARIANTEN EN CORRECTIES

*J*
2 tuin.] tuin;

6 bront.] bront;
10 zomerdag.] zomerdag;
26 zon'ge] zonge
33 wering,] wering*
34 woei.] woei;
38 eêlt en wijdt.] êelt en wijdt; *
39 vergeten,] vergeten;

*$V^1$*

2 deze] deze' oude] ouden
26 blauwen] blauwe
33 wering,] (a) wering *J*
(b) wering,
37 wèl] wél *
38 eêlt en wijdt.] (a) êelt en wijdt; *J*
(b) eêlt en wijdt: *

*$VG^1$*

19 stadsstraat] stadstraat
37 wèl] (a) wél $V^1$
(b) wèl
38 eêlt en wijdt.] (a) êelt en wijdt; *J*
(b) eêlt en wijdt: $V^1$
(c) wijdt;

*$VG^4$*

8 paân] paên

NOTEN

[1] Zie noot 1 en 2 bij gedicht [25].
[2] Over dit gedicht was Bloem nogal tevreden: "En wat zeg je van mijn doodenakker? Over de 2 eerste [gedichten, n.l. 25 en 26] ben ik zelf niet erg tevreden, maar genoemd stuk land mag ik wel." (brief aan Van Eyck 5 juni 1911).
[3] Bloem heeft overwogen om van 'keien wering' (r. 33) één woord te maken. (brief aan Van Eyck 7 oktober 1911).
[4] Dit gedicht vertoont duidelijk gelijkenis met Thomas Gray's 'Elegy wrote in a country church yard'.
[5] H. Mal'cevoj vertaalde dit gedicht in het Russisch, zie VIII. 1.
[6] Vanaf *J* wordt niet meer ingesprongen.

## [28] AAN EEN VERLOREN VRIEND

OVERLEVERING

*1*: Manuscript aan Van Eyck 21 december 1910.
*B*: *De beweging* 8.I, maart 1912, p. 50-51.
*J*: *Het jaar der dichters; muzenalmanak voor 1913*. Samengesteld door J. Greshoff. Apeldoorn, najaar 1912, p. 58-60.
$V^1$: p. 49-50; $V^2$: p. 51-52; $VG^{1-3}$: p. 46-47; $VG^4$: p. 19-20.

DATERING 20 en 21 december 1910

VARIANTEN EN CORRECTIES

*I*

14 gedroomde < gedroomden

*B*

2 was schier ontgaan] ontging allengs
3 Hoe komt dit nu uit jarenschemers wenken,]
Nu komt dit uit der jaren schemers wenken *
4 doorspeelt?] doorspeelt.
5 stemklank hooren] stem mocht hooren
6 Vermocht, in 't stille stadje, ons beider woon,]
In 't stille stadje, eens onzer jeugd ter woon, *
11 koortsdoorschroeid] koortsdoorschrijnd
13 achter] achter,
18 aardes] aarde's
19 omvangen,] omvangen *
21 slechts] Slechts *
22 dien] die
25 beulden] sloegen
26 nood;] nood.
32 staan.—] staan.
35 verloren .....] verloren .... *
37 verslagene] verslagene,
39 U] u
40 U] u

*J*

[*titel*] AAN EEN VERLOREN VRIEND] AAN EEN VRIEND I *
6 Vermocht, in 't stille stadje, ons beider woon,]
(a) In 't stille stadje, eens onzer jeugd ter woon, *B*
(b) stadje eens
8 vond] zocht
12 verward] verwart

*V*[1]

[*titel*] AAN EEN VERLOREN VRIEND] (a) AAN EEN VRIEND I *J*
(b) AAN EEN VERLOREN VRIEND
3 Hoe komt dit nu uit jarenschemers wenken,]
(a) Nu komt dit uit der jaren schemers wenken *B*
(b) wenken,
19 omvangen,] (a) omvangen *B*
(b) omvangen,
21 slechts] (a) Slechts *B*
(b) slechts
31 ontmoetten] ontmoetten,
33 dit] dat
35 verloren.....] (a) verloren.... *B*
(b) verloren...

*VG*[4]

[*motto*] Forlorn,] Forlorn! bell.] bell

NOTEN

[1] Dit is het eerste gedicht waarvan Van Eyck een manuscript ontving. Hierna krijgt hij regelmatig Bloems verzen ter beoordeling toegestuurd. Bloem was in die tijd vrijwel alleen gevoelig voor opmerkingen van Verwey of Van Eyck: "Ik hecht zoo verbazend veel aan uw oordeel en stel het daarom zoo bizonder op prijs, dat ik U, als ik, zooals bijna voortdurend, in twijfel ben, U [*sic*] mijn verzen ter keuring mag sturen." (brief aan Verwey 19 december 1910). "Zoo ongevoelig als ik ben voor lof of blaam van m.i. onbevoegden (99% der Holl. critici) zoo buitengewoon gevoelig ben ik voor lof van de weinigen, die ik bevoegd acht, voorn. van Verwey en van jou." (brief aan Van Eyck 11 oktober 1911). Jaren later schreef Bloem hierover: "Bijna alle gedichten van mijn eerste bundel, 'Het Verlangen', heeft hij [ = Van Eyck] eerst gelezen en van zijn vele deskundige opmerkingen heb ik een dankbaar gebruik gemaakt." (J.C. Bloem: 'Het debuut'. In: ***Standpunte*** 4 (1949/50), nr. 1. p. 10.) Vgl. ook: "Ik heb geweldig veel van hem [ = Van Eyck] geleerd, ook van zijn opmerkingen over mijn eerste verzen, die ik hem voorlas of toezond van Amersfoort uit, waar ik toen woonde." (J.C. Bloem: ***Terugblik op de afgelegde weg***. Amsterdam, 1954. p. 16.)
In het boekje J.C. Bloem: ***3 nooit uitgegeven gedichten; drie dichtsels door J.C. Bloem naar het handschrift van Jan van Krimpen***. Haarlem, De Tuinwijkpers, [juli] 1974, komt het volgende gedicht op Van Eyck voor:

In der dichtren eiken hakhout
Fier en eenzaam rijst een Eyck.
Al wie van versch-versch gebak houdt
Prijst het uwe als heerelijk.

Alle decadente zwammen
Hebt gij van uw tronk geweerd
Terwijl met ontbloote prammen
Muze öm uw gunst boeleert.

Gij hebt steeds de meeste lef ski-
Loopend op Parnassus' top.
Baudelaire, Balzac, Dostojefski,
Hebt gij in uw zielekrop.

Neem dan aan dit zangrig kusje
Uit mijn Amersfoortsche kluis
Dat 'k als een bescheiden muschje
Piep tot den verheven struis.

Bloem stuurde dit gedicht onder de titel 'Ode aan P.N. van Eyck' op 22 september 1910 naar Van Eyck. De tekst hiervan, die van de bovenstaande op verscheidene plaatsen verschilt, is te vinden in de

uitgave van de brieven van Bloem aan Van Eyck in de serie *Achter het boek* van het Nederlands Letterkundig Museum.

[2] Bloem stuurde dit en de twee volgende gedichten op 20 februari 1911 naar Verwey ter plaatsing in *De beweging*: "Ik heb in de laatste twee maanden zeven verzen geschreven, waarvan ik er vier direct zelf heb afgekeurd. De drie andere stuur ik U hierbij ter keuring." Na de aanvaarding van de gedichten schreef hij aan Verwey: "Niet minder dank ik U voor de opmerkingen over mijne verzen, waarvan ik gebruik hoop te maken, evenals van wat U in een vorigen brief over hiaten schreeft. En het is mij een buitengewoon groote vreugde, dat U ze als er plaats is in de Beweging wilt plaatsen, want dit is het eenige, wat ik op literair gebied ambieer." (12 maart 1911). Twee dagen later bericht Bloem aan Van Eyck dat hij in dit gedicht "enkele correcties" heeft aangebracht en dat het door Verwey voor *De beweging* is aanvaard.

[3] Bloem vond: "[...] dat dit vers, ofschoon niets bizonders, (en juist dât zou ik zoo graag willen, maar ik wanhoop er aan, of ik dat wel ooit bereiken zal) toch niet slecht, en althans een van mîjn beste is." (brief aan Van Eyck 21 december 1910). In dezelfde brief deelt Bloem mee: "De 'Vriend' in quaestie is Frans Vreede [...]. Het 'stille stadje' [...] is natuurlijk Leiden." Uit het gedicht zou men afleiden dat Vreede een wilde, avontuurlijke geest was. In werkelijkheid was hij naar Parijs gegaan om er Romaanse letteren te studeren. Met enige onderbrekingen zou hij tot het eind van de jaren dertig in die stad blijven wonen en werken.

[4] De verandering van 'verward' (r. 12) in 'verwart' is op instigatie van Van Eyck aangebracht: "*Verward* was als deelwoord bedoeld, niet als verleden tijd, *vliedt* in de vorige regel had dan natuurlijk eenigszins de beteekenis van *wil* of *tracht te vlieden*. Maar die *t* van jou vind ik uitstekend (zelfs in één letter blijkt toch je genialiteit [...]) en ik zal dus zeker *verwart* laten drukken in mijn 'bundel' [...]." (7 maart 1912).

[5] Het motto is ontleend aan strofe 8 van Keats' 'Ode to a nightingale'.

[6] Volgens Van Deyssel vindt men "het echt poëtische bewegen [...] zuiver en vrij uitvoerig" in dit gedicht. (L. van Deyssel: *Aanteekeningen bij lectuur*. Amsterdam, Brussel, 's-Gravenhage, 1950. p. 35.)

[7] H. Mal'cevoj vertaalde dit gedicht in het Russisch en Henriette Colin in het Spaans, zie VIII.1 en IX.2.

[8] Vanaf *B* wordt niet meer ingesprongen.

## [29] AAN EEN KLEIN MEISJE

OVERLEVERING *1*: Manuscript aan Van Eyck 4 januari 1911.
*B*: *De beweging* 8.I, maart 1912, p. 51-53.
$V^1$: p. 51-52; $V^2$: p. 53-54; $VG^{1-3}$: p. 48-49; $VG^4$: p. 20-21.

DATERING *Vóór 4 januari 1911*

VARIANTEN EN CORRECTIES

*B*

[*titel*] AAN EEN KLEIN MEISJE] IN TWIJFEL
2 U] u
3 sterven] sterven,
4 U] u
8 Nóg] Nog samen gaan] samengaan
9 heil-door-U méér] heil door u meer
10 hart,] hart;
15 vleide] vlijde,
18 De lauwe wegen der duffe] Den lauwen, duffen weg der
28 de] de' tevoorschijn] te voorschijn
29 — Toch] Toch
30 leen,] leen:
33 vreugde] vrijheid missen:] missen. —
35 raadselbange] raadselige
36 wis lang reeds riedt.] reeds lang beriedt.
38 slaan.] slaan:
39 U] u derven] derven,
40 liefdes] liefde's

NOTEN

[1] Bloem schreef in de begeleidende brief bij het gedicht: "Ik ben tamelijk improductief. Sinds het vers, dat ik je stuurde, schreef ik, behalve een vers dat direct werd afgekeurd, slechts een ander gedicht, dat hierbij gaat."
[2] Zie noot 2 bij gedicht [28].
[3] Vanaf *B* wordt niet meer ingesprongen.

## [30] HERINNERING

OVERLEVERING *1*: Manuscript aan Van Eyck 14 maart 1911.
*B*: *De beweging* 8.I, maart 1912, p. 53-55.
$V^1$: p. 53-55; $V^2$: p. 55-57; $VG^{1-3}$: p. 50-52; $VG^4$: p. 22-24.

DATERING 27 januari 1911

VARIANTEN EN CORRECTIES

*1*

23 reiden < rijden*
52 omvaân, < omvaân?*
55 beseffen: < beseffen;

*B*

1 U] u
4 Eens] Eéns U] u
7 flonkren] flonkren,
11 verloren] verloren,

14 stad.] stad;
16 U] u
23 reiden (a) < rijden *1*
(b) ] rijden *
28 wij toen] we aarzlend
29 liefdesparen] liefdeparen
30 droom.] droom —
36 haar,] haar.
45 zwegen] zwegen,
46 brand] brand,
49 Toen] Toen,
52 omvaân, (a) < omvaân? *1*
(b) ] omvaân;
56 duurt?] duurt.
66 smarts belaân] smart's belaân, *
67 Scheden] Scheidden

*$V^1$*

14 den] de
23 reiden (a) < rijden *1*
(b) ] rijden *B*
(c) ] reiden
27 zwijgend] zwijgend,
48 avondland.] avondland, *
70 late] laten
72 de'] d'

*$VG^1$*

48 avondland.] (a) avondland, *$V^1$*
(b) avondland.

*$VG^4$*

66 smarts belaân] (a) smart's belaân, *B*
(b) belaên,

NOTEN

[1] Bloem was tevreden over dit gedicht: "Het is een van de weinige, die mezelf als tamelijk geslaagd voorkomen, en ik hoop, dat het ook jou goedkeuring zal verkrijgen, evenals het die van Verwey kreeg, die het, met mijn vers aan Vreede waarin ik enkele correcties aanbracht, en dat 'Aan een klein meisje', aannam voor de Bew." (brief aan Van Eyck 14 maart 1911). Vgl. noot 2 bij gedicht [28].

[2] In 1912 maakt Bloem nog enkele opmerkingen over de uitdrukking 'smarts belaân' (r. 66): "Smarts belaân = het beladen van smart = de beladende smart. Men kan oogenblikken hebben, waarop men te direct nog bewogen en daardoor vaak te vermoeid is voor smart [...]." (brief aan Van Eyck 7 maart 1912). "'smarts belaân' in 'Herinnering' is misschien niet fraai, hoewel het mij niet bepaald hinderde. Maar ik weet er bepaald niets beter voor, en zal het dus maar laten staan, tenzij jij er iets voor weet, of ik soms nog iets

ontdek. Grammatisch is het in ieder geval in orde. Ik wil de *4de* regel v/die strophe niet veranderen en moet dus op ***traan*** blijven rijmen. Ik heb even over: smarts ***vermaan*** gedacht, maar dat lijkt me toch geen verbetering. Ik houd mij intusschen aanbevolen als jij iets mocht [...] hebben." (brief aan Van Eyck 31 maart 1912).

[3] Aan Verwey vroeg Bloem: "[...] omvaân is toch wel een bestaand woord voor ***omvangen***. Toen ik het schreef heb ik er niet over gedacht, maar bij het overschrijven kwam het mij opeens zoo vreemd voor." (20 februari 1911).

[4] Over de laatste strofe van dit gedicht schrijft Borel: "Hoe [...] een dichter, die ook criticus is, zoo weinig zelf-critiek uitoefent, dat hij regels kan laten drukken als [*volgt de laatste strofe*] is mij onverklaarbaar." (H. Borel: 'Letterkundige kroniek; [rec. van] J.C. Bloem. Het verlangen. [...].'. In: *Het vaderland* 10 juli 1921.)

[5] Zetfouten: in *B*, r. 38 ***aard.*** i.p.v. ***aard,***; in $V^2$, r. 58 ***ăl*** i.p.v. ***àl***; r. 72 ***'d*** i.p.v. ***d'***; in $VG^4$, r. 67 ***scheiden*** i.p.v. ***scheidden***

[31] KORTSTE NACHT

---

OVERLEVERING

*1*: Manuscript aan Van Eyck maart(?) 1911.
*J*: *Het jaar der dichters; muzenalmanak voor 1912.* Samengesteld door J. Greshoff. 's-Gravenhage, [december] 1911, p. 67-68.
$V^1$: p. 56-57; $V^2$: p. 58-59; $VG^{1-3}$: p. 53-54; $VG^4$: p. 24-25.

DATERING

*Maart(?) 1911*

VARIANTEN EN CORRECTIES

*1*
18 regeert: < regeert,
30 zijn < haar
31 voor 'verkiezen' is een 'd' doorgestreept, waarschijnlijk van 'd[roefst]'

*J*
1 àl] de luister] luister,
4 schemering,] schemering;
8 de] den
12 wiek;] wiek.
15 verlangen] verlangen,
17 U] u
21 verteeren] verteeren,
22 duld] dúld *
23 begeeren,] begeeren
25 vermanen,] vermanen *
29 verkiezen —] verkiezen,
30 Om] — Om
31 verliezen —] verliezen,
32 Morgen] — Morgen

*V¹*

22 duld] (a) dûld *J*
(b) dùld

25 vermanen,] (a) vermanen *J*
(b) vermanen,

30 klaarste] klaarsten

NOTEN

[1] Op 11 maart 1911 schrijft Bloem aan Van Eyck: "Ik heb sinds eind Januari niets meer geschreven, behalve een paar dagen geleden, toen ik trachtte een vers te schrijven, hetgeen gedeeltelijk bij trachten bleef." Dit zou misschien kunnen slaan op dit gedicht. In de tijd die ligt tussen 11 en 18 maart, de dag waarop Bloem gedicht [32] schrijft, heeft hij wellicht dit gedicht afgemaakt en aan Van Eyck gestuurd of gegeven.

[2] Uit een brief aan Van Eyck van 7 oktober 1911 blijkt dat in de proef van dit gedicht voor *Het jaar der dichters* r. 31 luidde: 'Maar verkiezen is zoo veel verliezen'; Bloem schrijft namelijk dat hij bij het doorlezen van de revisie heeft ontdekt dat hij in de eerste proef een zetfout had laten staan in de bewuste regel: "VIII 3. [r. 31] 'Maar verkiezen is zoo veel ver*k*iezen'. Hoe vindt je die?" Vervolgens vraagt hij aan Van Eyck: "Wat zou ik zetten[:] Maar verkiezen is *het droefst* verliezen; of [Maar verkiezen is] *zóó veel* [verliezen]. Het laatste lijkt mij duidelijker, maar het eerste is misschien mooier, of niet?" Wellicht op aanraden van Van Eyck werd de oorspronkelijke lezing van het manuscript hersteld.

[3] Gossaert schreef over dit gedicht: "Wel herinner ik mij levendig die diepe indruk, toen ik in een zijner [ = Bloems] vroegste gedichten, 'Langste Nacht' [*lees*: 'Kortste Nacht'] (die onvergetelijke impressie van het Amersfoortse stationsemplacement in een lentenacht) voor het eerst de stem vernam, die alléén van Bloem is en die 'van niemand anders zou hebben kunnen zijn'." (G. Gossaert: 'Jacques Bloem; Vox et praeterea nihil...' In: *De telegraaf* 9 mei 1957.)

[4] Vanaf *J* wordt niet meer ingesprongen.

[32] LENTEWIND

---

OVERLEVERING

*1*: Manuscript aan Van Eyck 21 maart 1911.
*J*: *Het jaar der dichters; muzenalmanak voor 1912.* Samengesteld door J. Greshoff. 's-Gravenhage, [december] 1911, p. 69-71.
*V¹*: p. 58-59; *V²*: p. 60-61; *VG¹⁻³*: p. 55-56; *VG⁴*: p. 25-27.

DATERING

*18 maart 1911*

VARIANTEN EN CORRECTIES

*1*

10 avondzoelte < avondzwoelte

*J*

2 zwoele] zoele *

6 lentemaan] lentemaan,

7 De ëerste liefdesparen] Dë eerste liefdeparen *

12 àl,] àl

13 open.] open,

14 lucht.] lucht,

18 gewijd;] gewijd,

21 O] O, zeëen] zeeën

23 O] O, weëen] weeën

29 Als dan de snelle schemer is gezonken]
Daar, peins ik, als de schemer is gezonken,

30 lichternis.] lichternis;

32 Dooven,] Dooven

36 de eeuwge weerkeer en de rappe tijd. —]
de' eeuwgen weerkeer en den snellen tijd.

38 Wervlen ons als voos kaf op dorren wind;]
Wervelen ons als stof op drogen wind —

39 zware] wreede

$V^1$

2 Deze eerste zwoele] (a) Deze eerste zoele *J*
(b) Deze' eersten zoelen

7 De ëerste] (a) Dë eerste *J*
(b) De eerste*

23 vreugde'] vreugde

$V^2$

7 De ëerste] (a) Dë eerste *J*
(b) De eerste $V^1$
(c) De ëerste

$VG^4$

10 hoofd] hoofd,

NOTEN

[1] De datering is gebaseerd op Bloems opmerking in een brief van 21 maart 1911 aan Van Eyck: "Hierbij ter keuring een vers, dat ik (bij anticipatie) Zaterdag schreef."

[2] In een brief aan Van Eyck van 7 oktober 1911 komt het volgende doorgehaalde stuk voor: "Lentewind. III.2. [r. 10] Op aanraden van [de dichter J. Jac.] Thomson, waarmee ik volmaakt accoord ga, heb ik deze regel aldus omgezet: En de avondzoelt' ***boog niet alleen*** mijn hoofd. De oorspronkelijke regel is inderdaad onduidelijk. Maar nu vind ik *zoelt'* met een afgekapte *e* niet mooi, en wilde het daarom door *wind* vervangen. Het eenige hiertegen is, dat [...] dit woord dan zoo dikwijls in het begin v/h vers voorkomt. Zou ik daarom soms I 1 [r. 1] veranderen in Er waait een *zucht* van ademend verlangen. Dit lijkt mij niet kwaad gevonden, vooral in verband met het 'ademend verlangen' lijkt mij het woord 'zucht' wel geschikt." Bij nader inzien was Bloem waarschijnlijk toch minder gelukkig met de hier genoemde

veranderingen. Hij haalde tenminste dit gedeelte van de brief door. In geen enkele publikatie van het gedicht komen deze door Thomson voorgestelde en door Bloem aangevulde veranderingen voor.
In dezelfde brief legt Bloem aan Van Eyck twee vragen voor: "II.3. [r. 7] De eerste, als hiaat, hoe schrijft men dat? D*ë eerste* of d*e ë*erste. Ik bedoel op welke *e* zet men de dubbele punt? [...]. X.2. [r. 38] Schrijft men droogen met 1 of 2 o's?" Uit deze laatste vraag valt af te leiden dat Bloem toen r. 38 al veranderd had of bezig was te veranderen; het woord 'drogen' komt immers in *1* nog niet voor.
[3] Vanaf *J* wordt niet meer ingesprongen.

## [33] BEDE

OVERLEVERING — *1*: Manuscript aan Van Eyck 8 juli 1911.

DATERING — *Begin juli 1911*

VARIANTEN EN CORRECTIES — *1*
44 leven < leven,

NOTEN — [1] Bloem wilde graag eerst Van Eycks oordeel weten voordat hij dit gedicht eventueel naar Verwey zou sturen: "Hierbij een vers; ik ben *zeer* benieuwd naar je oordeel erover. Wees dus zoo goed me dit even te melden; want ik wilde het weten als?/voor [*deze twee woorden staan boven elkaar geschreven*] ik het naar Verwey zend." Misschien viel Van Eycks oordeel zo negatief uit, dat dit gedicht daarom ongepubliceerd bleef.

## [34] MESSALINA

OVERLEVERING — *1*: Manuscript in collectie-Van Eyck.
$M^1$: Manuscript aan Van Eyck 26 september 1911, slechts één regel.
$M^2$: Manuscript aan Van Eyck 1 oktober 1911, slechts twee strofen.
*B*: *De beweging* 7.IV, november 1911, p. 180-183, samen met gedicht [37] onder de titel *Twee gestalten.*
$V^1$: p. 13-16; $V^2$: p. 15-18; $VG^{1-3}$: p. 10-13; $VG^4$: p.27-30.

DATERING — 14 augustus 1911

VARIANTEN EN CORRECTIES — *1*
79 het woord 'veel' is gedeeltelijk door een 'w' heengeschreven; waarschijnlijk wilde Bloem na 'koorts' eerst 'wreeder' schrijven.

$M^1$
11 De donkre steilte af] Langs donkre steilten

*alleen in* $M^2$

44′-44′′′′ Wat deerde 't, wie daar kwamen naar uw warme borsten?
Gij wist aan hun geween,
Dat zij de ellendge wrakken van hun droomen torsten
Naar uwe haven heen.

52′-52′′′′ Gij waart een mensch, die, door geen twijfelen gebonden,
Door smaad noch vloek gerept,
Hoe diep zijn dool ook ga, uit lusten en uit zonden
Een duurbre zegen schept.

*B*

[*motto*] —] ... meretrix augusta. *
(*Juvenalis*).

4 wrokt.] wrokt;
6 dag,] dag;
7 ik] ik, half-geloken] half geloken
9 sombren] sombre keuvel] keuvel,
10 Langs] Op
14 kloeg;] kloeg,
16 Den] De
17 pijnen,] pijnen: *
23 zóóveel] zooveel
25 wachter,] wachter portaal] portaal,
28 zóó] zoo
30 vloer] vloer,
31 gloeiden:] gloeiden,
37 kwaamt,] kwam
40 had] hadt
41 eêlen.] eêlen;
43 wìen] wien van] de deelen,] deelen
44 zóó] zoo
52 haar. —] haar.
53 Rome, dit is uw beeld] Dit is uw beeld, o stad
58 mond] mond,
61 allë eeuwen] alle tijden
62 onverbroken stroom,] eindelooze stroom *
65 stad] Stad *
66 droom,] droom
72 Ú] U
79 veel wreeder dan] wreeder dan die
84 zoo] zóó
87 Vorstinne] vorstinne

$V^1$

[*opdracht*] Aan P.N. van Eyck.] *vervalt*
4 woord,] woord
16 der] van
30 de] den
33 temidden] te midden

39 omvangen] ontvangen
65 stad] (a) Stad *B*
(b) stad
83 hadden] hebben

*VG*[1]
17 pijnen,] (a) pijnen: *B*
(b) pijnen;
52 uw] Uw
62 stroom,] (a) stroom *B*
(b) stroom,

*VG*[4]
[*motto*] —] (a) ...meretrix augusta. *B*
(b) augusta

NOTEN

[1] Bloem stuurde het gedicht dezelfde dag dat het voltooid was, d.w.z. 14 augustus 1911, aan Verwey voor *De beweging*: "Ik stuur U hierbij een gedicht: ik hoop dat U het geschikt voor publicatie zult vinden." Verwey was vol lof over het gedicht: "Mij werd zoo juist opgestuurd een brief van hem [= Verwey] over Messalina, waarmee ik zeer in mijn schik ben. Je zult mij om het volgende citaat wel niet van een te groote verwaandheid willen betichten: 'Thuiskomende vond ik uw Messalina, dat me door zijn nieuwheid verraste. Rome is wel meer de eeuwige hoer genoemd, maar zeker niet in den zin waarin u het doet. Uw beeld is groot en in de uitvoering goed volgehouden. Het is de kunst bij dergelijke de rede naderende verzen, dat de dichter er altijd zijn persoonlijke energie levend in houdt en vrij weet te blijven van vullende wendingen en welluidende woorden. Het komt mij voor, dat u in de goede richting gegaan en naar de mate van uw krachten goed is geslaagd.' Ik kan er nu met een veel geruster gevoel de opdracht aan jou boven zetten." (brief aan Van Eyck 5 september 1911).
[2] Naar aanleiding van de verandering van r. 11 merkt Bloem op: "Voor 'De' regel van Messalina heb ik een werkelijk Columbiaansch-eierige oplossing gevonden, n.l: 'Langs donkre steilten v.d.P.h. [...]. Alleen wat betreft die regel [53] 'Rome, dit is uw beeld' ben ik [het] niet met je eens: ik mag deze aanspraak wel en zal hem dus voorshands maar laten staan." (brief aan Van Eyck 26 september 1911). Voor de publikatie in *De beweging* heeft Bloem r. 53 toch veranderd.
[3] Op 1 oktober 1911 deelt Bloem aan Van Eyck mee dat hij twee strofen heeft toegevoegd: "Ik heb aan Messalina 2 strophen toegevoegd. Ik heb mij bij deze twee niet aan de nieuwe (jouw) opvatting v/d alex[andrijn] gehouden. Aangezien ik dat in de 22 andere ook niet heb gedaan, en het in dezen dus volstrekt geen zin zou hebben. Ik denk er mij in 't vervolg evenwel wel aan te houden." Het bezwaar van Van Eyck tegen Bloems alexandrijnen was waarschijnlijk dat de cesuur daarin vaak niet met een woordgrens samenvalt.
Van Eyck vond overigens de nieuwe strofen geen succes en Bloem was

het bij nader inzien met hem eens: "Het deed mij [...] genoegen, dat je de twee toegevoegde strophen evenmin als ikzelf approuveerde." (14 oktober 1911).

[4] Bloem voegde het motto pas vlak vóór de publikatie in *De beweging* aan het gedicht toe: "Ik zal aan Thieme [de drukker van *De beweging*] nog schrijven, met het oog op de deftigheids-vermeerdering mijner Messalina. Ik vond eerst 'keizerlijk' wat te anecdotisch, maar ben er inmiddels toch mee verzoend geraakt. [...]. Ik had oorspronkelijk 'Aan P.N. van Eyck' links willen zetten, opdat niet een mauvais plaisant het motto uit Juvenalis als een bijstelling bij jou erlauchten dichternaam zou aanzien. Edoch, ik heb het er maar op gewaagd. Dat motto staat anders wel goed, vindt je niet: een iegelijk kan nu zien dat ik très calé en Juvenal ben." (14 oktober 1911). Het motto is ontleend aan Juvenalis' 'Satura VI'. Met de betreffende passage bij Juvenalis vertoont Bloems gedicht ook inhoudelijke overeenkomsten. B.v. 'Slechts één slavin' (r. 15) kan in verband worden gebracht met Juvenalis' 'ancilla non amplius una', en 'Wier dorst nooit werd gelaafd' (r. 88) met 'et lassata viris necdum satiata' (aan Messalina wordt het woord 'lassata, sed non satiata' toegeschreven).

[5] Volgens Van Eyck is dit gedicht "het jeugdige maar in zijn jeugdigheid twijfelloos eerlijke, het overspannen en absurde, hier en daar ondragelijk rhetorische, maar niettemin interessante ideaalbeeld voor Bloems droom 'van tochten onbegrensd, van lusten ongebonden'." (P.N. van Eyck: 'Dichters en gedichten I. J.C. Bloem'. In: *Groot-Nederland* 24 (1926). Dl.I. p. 185.)

[6] Vanaf *B* vervalt het onderbroken streepje tussen strofe 21 en 22.

[7] Zetfouten: in $V^2$, r. 15 *Sleehts* i.p.v. *Slechts*; in $VG^{1-3}$, r. 46 *verdriet.* i.p.v. *verdriet,*; in $VG^4$, r. 20 *trok* i.p.v. *trokt*

## [35] WANDELING BIJ NACHT

OVERLEVERING

*1*: Manuscript aan Van Eyck 22 september 1911.
$M^1$: Manuscript aan Van Eyck 26 september 1911, slechts één regel en één woord.
$M^2$: Manuscript aan Verwey 13 mei 1912, slechts één regel.
*B*: *De beweging* 8.III, juli 1912, p. 39-41.
$V^1$: p. 60-61; $V^2$: p. 62-63; $VG^{1-3}$: p. 57-58; $VG^4$: p. 30-31.

DATERING

15 september 1911

VARIANTEN EN CORRECTIES

$M^1$
11 afgelegen] schemerende
12 Langs oude grachtjes] Ver van de volten

$M^2$
1 In den] Bij veel sterker,] des te sterker

*B*

[*titel*] WANDELING BIJ NACHT] 'S NACHTS

8 al te] de al te

10 hand,] hand

15 Een] Eén blank-besponnen] blank besponnen

16 brandt. —] brandt — *

19 een zacht licht der ziel, ontbloeide er.]
een verteedering ontbloeide er,

23 één verzaligd] één volkomen *

26 — Reinheid van schijn, die teedert en ontroert —]
In reinen schijn, die droom is en ontroert,

30 beschaûwt;] beschâuwt. *

31 stiltes] stilte's *

33 geneucht,] geneucht *

34 koude lampenlicht.] leege lampenlicht;

39 zegen,] zegen;

44 deze vloeden] die geruchten

$V^1$

[*opdracht*] Aan J.J. de Stoppelaar.] *vervalt*

23 één] (a) één *B*
(b) één

30 beschaûwt;] (a) beschâuwt. *B*
(b) beschaûwt.

31 stiltes] (a) stilte's *B*
(b) stiltes

35 zalen] zalen,

$VG^1$

33 geneucht,] (a) geneucht *B*
(b) geneucht,

$VG^4$

16 brandt. —] (a) brandt — *B*
(b) brandt.

NOTEN

[1] Van Eyck kende dit gedicht al vóór hij het kreeg toegestuurd: "Jaap [= de dichter J.J. de Stoppelaar] heeft je zeker wel het jongste opusculum, dat ik der Muze ontfutseld heb, voorgelezen. Ik zal het bij gelegenheid ook voor jou eens overschrijven, als het je tenminste interesseert, maar heb daar op het oogenblik tijd noch lust toe." (brief aan Van Eyck 18 september 1911). Reeds enkele dagen later krijgt Van Eyck het gedicht: "Na je zoo vriendelijke aansporing kan ik niet anders dan eraan voldoen en zend je hierbij het vers, op enkele plaatsen gecorrigeerd." (22 september 1911).

[2] Op 14 oktober 1911 bericht Bloem aan Van Eyck dat hij dit gedicht heeft gestuurd aan J.N. van Hall voor *De gids*: "Mijn Leidsche nachtwandeling stuurde ik een paar dagen geleden naar v. Hall [...]." Het werd echter door Van Hall geweigerd. (brief aan Van Eyck 29 oktober 1911). Begin december schreef Bloem aan Verwey: "Dat ik

U in zoo lang niet schreef, komt, doordat ik, behalve een vers van eenige maanden geleden niets te sturen heb, en dus maar liever wacht, totdat er weer iets nieuws bijgekomen is." (6 december 1911). Dit was het geval op 4 mei 1912 toen Bloem dit gedicht en de gedichten [40, 41, 42] zond: "Eindelijk heb ik weer eens een paar verzen bij elkaar: ik stuur ze U hierbij ter keuring [...]." Omdat Verwey's antwoord wat uitbleef, meende Bloem dat de gedichten niet erg in de smaak vielen: "Ik zond mijn vier [...] verzen aan hem [= Verwey], maar heb nog geen antwoord. Ik zond ze Zondag reeds en vreesde dus, dat, ook al neemt hij ze, hij ze toch niet zoo bar vindt, anders antwoordde hij wel eerder." (brief aan Van Eyck 8 mei 1912).

[3] Over de varianten in $M^1$ schreef Bloem: "De inderdaad ergerlijke Gorteriaansche regel uit de Wandeling, die ik toen te lui was om te veranderen, is geworden: 'Ver van de volten, l.d.w.' En in de vorige regel 'afgelegen' dat door deze correctie een herhaling zou worden, vervangen door 'schemerende'." (brief aan Van Eyck 26 september 1911).

[4] De veranderingen in r. 1 zijn aangebracht op instigatie van Verwey: "Uwe aanmerkingen heb ik natuurlijk dadelijk als juist erkend; vreemd toch, dat er [...] steeds fouten in verzen zijn, die men half bewust wel inziet, en betreffende welke men toch niet aan veranderen toekomt — ik heb dat tenminste dikwijls, hoewel ik mijn verzen toch zorgvuldig bewerk eer ik ze inzend of laat lezen. Ik veranderde de twee regels aldus: 's Nachts I.1 [r. 1] Bij nacht voelt men het leven des te sterker[;] Jonggest. Dichter XII.4 [r. 48] Wier huizen hurken om de kerk op 't plein. Zoudt U, indien U deze veranderingen ook verbeteringen vindt, ze misschien even in het H[and]S[chrift] willen aanbrengen, dat is gemakkelijker voor den zetter." (13 mei 1912).

[5] Vgl. J. Kamerbeek Jr.: *De poëzie van J.C. Bloem in Europees perspectief.* [Amsterdam], 1967. p. 45.

[6] H. Mal'cevoj vertaalde dit gedicht in het Russisch, zie VIII.1.

## [36] OUDE STEDEN

OVERLEVERING

*1*: Manuscript aan Van Eyck 26 september 1911.
*M*: Manuscript aan Van Eyck 1 oktober 1911, slechts twee regels.
*T*: *De tijdspiegel* 69.III, december 1912, p. 344-345.
$V^1$: p. 62-63; $V^2$: p. 64-65; $VG^{1-3}$: p. 59-60; $VG^4$: p. 32-33.

DATERING

25 september 1911

VARIANTEN EN CORRECTIES

*1*
23 grilge < vreemde *

*M*
1-8 *vervalt*
43 Nu weet ik, dat ik ben verstooten uit dit eden,]
Nu dwaal ik onvervuld door landen en door steden, *

44 En eeuwig wat ik heb verspeeld verlangen moet]
En drijf naar gunst of dwang van elke levensvloed. *

*T*

[*titel*] OUDE STEDEN] OUDE STAD*
12 Verloren] Verlaten
14 spel.] spel: *
19 vertrilde,] vertrilde *
21 zomerregen] zomerregen,
23 grilge (a) < vreemde *1*
(b)] vreemde
24 blikrend] blikkrend kerk,] kerk
27 vlonder] vonder
29 die] de
31 bewaarden] bewaarden,
32 stiltes] stilte's
32′-32′′′′ Mij zijn die oorden vol van een beminder leven,
En inniger dan wat door groote steden stroomt;
Hier is mijn hart te huis, in deze leege dreven,*
Waar 't in den gulden mist der milde zonnen droomt.
35 dë eeuwge] weer de eeuwge
38 zie hoe] gaan schuw
39 Elkaar begroeten] Elkander vinden
40 dichtbij] dicht bij
43 Nu weet ik, dat ik ben verstooten uit dit eden,]
(a) Nu dwaal ik onvervuld door landen en door steden, *M*
(b) steden

*$V^{1}$*

[*titel*] OUDE STEDEN] (a) OUDE STAD *T*
(b) OUDE STEDEN
13 wolken] wolken,
19 vertrilde,] (a) vertrilde *T*
(b) vertrilde,
32′′′ (a) Hier is mijn hart te huis, in deze leege dreven, *T*
(b) tehuis,
35 idyllen,] idyllen
44 En eeuwig wat ik heb verspeeld verlangen moet]
(a) En drijf naar gunst of dwang van elke levensvloed. *M*
(b) elken

*$VG^{1}$*

14 spel.] (a) spel: *T*
(b) spel;

NOTEN

[1] In *1* staat onder het gedicht het volgende 'P.S.': "Is het woord voor zoo'n smal bruggetje v*l*onder of vonder?" (zie r. 27).

[2] Bloem was zelf over het gedicht erg tevreden: "Ik ben er zelf erg mee ingenomen. Misschien zijn de 2 eerste strofen wat nuchter. Maar ik vond ze toch wel goed. De 10*de* en 11*de* vooral de 11*de*, vind ik

zelf zeer goed.'' (brief aan Van Eyck 26 september 1911).
[3] Van Eyck was blijkbaar heel wat minder enthousiast: ''[...] ik billijk je kritiek ***volkomen***, maar vond — en vind nog — dat er aan den anderen kant [...] dingen in het vers staan, die zeker niet minder zijn dan mijn overige werk. [...]. Ik vond zelf die 2 eerste strophen ook niet zoo donderend-mooi [...]. Ik heb ze nu dan ook, na je vernietigende, maar juiste, kritiek, geschrapt — Zelf had ik nog meer bezwaar tegen de 2 laatste regels v/h vers, die ik slap vond. Ik heb ze vervangen door deze [...]. Twee dingen zal ik bij gelegenheid nog eens veranderen: 'Zoo schouwde ik eens een stad' en 'zie hoe buurmeisje'. De rest verander ik niet, en wel om de volgende reden: ik voel zeer veel voor je beschouwingen omtrent den alex[andrijn]. Ik dacht er vroeger wel eenigszins anders over, hoewel mijn intuïtie dikwijls beter was dan mijn betoog, en ik door deze dikwijls jou beschouwingen naderde. In ieder geval: toen ik 'Oude Steden' schreef, had ik over deze dingen nog niet nagedacht, en ik vind het altijd verkeerd, om je oude verzen later te gaan omwerken (dit vind ik op zich zelf heel goed) maar ik bedoel: omwerken in verband met ***later*** verkregen inzichten. Schrijf een ander vers als je kunt of wilt, maar laat je oude verzen zooals zij zijn. Nu nog één opmerking: Je bent te weinig élogieus geweest over de strophe v/h buurmeisje. [...]. Ik vind n.l. — dat kleine vlekje: zie, daargelaten, dat toch van niet zoo heel veel beteekenis is — deze de beste 4 regels, die ik ooit heb geschreven. Ik houd trouwens over 't geheel nog wel van het vers, hoewel ik het wel minder goed vind dan eerst.'' (1 oktober 1911).
[4] Twee weken later kondigt Bloem de publikatie van het gedicht aan: '''Oude Steden' komt, met eenige correcties en weglating der twee eerste strophen [...] in den Tijdspiegel.'' (14 oktober 1911).
[5] H. Mal'cevoj vertaalde dit gedicht in het Russisch, zie VIII.1.
[6] Zetfout: $V^1$, r. 35 ***eeuwige*** i.p.v. ***eeuwge***

## [37] DE DWAZE MAAGD

OVERLEVERING

*1*: Manuscript aan Van Eyck 10 oktober 1911.
*M*: Manuscript aan Van Eyck 11 oktober 1911, slechts drie regels.
*B*: *De beweging* 7.IV, november 1911, p. 183-185.
*J*: *Het jaar der dichters; muzenalmanak voor 1913*. Samengesteld door J. Greshoff. Apeldoorn, najaar 1912, p. 55-57.
$V^1$: p. 17-18; $V^2$: p. 19-20; $VG^{1-3}$: p. 14-15; $VG^4$: p. 33-34; *DW*: p. 9-10.

DATERING

9 oktober 1911

VARIANTEN EN CORRECTIES

*1*
33 achter ''t' is een letter doorgestreept, welke is niet duidelijk.

*M*
17 met] in *
18 ik, in] ik met *
19 — Zoo ver, als waar 'k uit andre landen —]
— Verstootene uit hun lichte landen —*
28 die] díe *

*B*
Opm.: de hierboven vermelde varianten heeft Bloem niet meer in de publikatie in *De beweging* kunnen verwerken. Vgl. noot 2 en 3.

1 gedoogen,] gedoogen
3 oogen,] oogen
7 ronken,] ronken
9 gestoelte,] gestoelte;
17 met] (a) in *M*
(b) met *
18 ik, in] (a) ik met *M* kramp] kramp,
(b) ik, in *
19 — Zoo ver, als waar 'k uit andre landen —]
(a) — Verstootene uit hun lichte landen — *M*
(b) — Zoo ver, als waar 'k uit andre landen —
28 die] (a) díe *M*
(b) die *
34 nek —] nek:
43 voel,] voel

*J*
17 met] (a) in *M*
(b) met *B*
(c) in
18 ik, in] (a) ik met *M*
(b) ik, in *B*
(c) ik, met
26 niet,] niet
28 die] (a) díe *M*
(b) die *B*
(c) díe *
33 mijn] dit

$V^1$
12 hen,] hen
24 vlam,] vlam
28 die] (a) díe *M*
(b) die *B*
(c) díe *J*
(d) die
31 langs] aan
37 — De] De

NOTEN

[1] Bloem schreef in *1* onder het gedicht: ''De aanleiding voor dit vers was natuurlijk Mattheus 25, maar aangezien het toch zoo geheel anders is, zet ik er dat maar niet bij. Maanden geleden had ik dit — alleen nog als plan — in mijn hoofd, en vergat het sindsdien geheel, tot het plotseling gisterenavond weer verrees. Ik geloof dat het wel zuiver en oorspronkelijk is, niet?''

[2] Na de voltooiing van het gedicht op 9 oktober 1911 stuurde Bloem het 10 oktober naar Verwey voor *De beweging*: ''Hierbij stuur ik U nog een vers, dat ik gisterenavond schreef. Ik hoop, dat U het geschikt voor de Beweging zult vinden, en tevens — indien dit zoo mocht zijn — dat ik naar geen onbescheiden porties plaats in dit tijdschrift ding.'' Verwey vond het een goed gedicht: ''Het deed mij zeer veel genoegen, dat U mijn laatste vers goed vondt.'' (20 oktober 1911).

[3] Van Eyck maakte naar aanleiding van dit gedicht enige kritische opmerkingen waar Bloem op antwoordde: ''Wat nu de opmerkingen — waarvoor ik je zéér bedank — betreft, het volgende: Met die over de 5*de* Str. ging ik bij voorbaat al accoord. Ik had oorspronkelijk *in* staan, maar veranderde het, omdat dit woord al zoo dikwijls stond in Str. 4 en 5 (Str. 4 was eerst nog iets anders, zoodat er nog een keer *in* stond). Ik ruilde *in* en *met* in regel 1 en 2 om, zoodat de Str. wordt:

> Maar *in* het beven van mijn handen
> Houd ik *met* pijnlijk felle kramp enz.

De daarop volgende regel veranderde ik aldus:

> — Verstootene uit hun lichte landen —

Is dit niet beter? Ik begreep evenwel je bezwaar tegen den oorspronkelijken regel niet geheel.
VI.4. [r. 24; Bloem vergist zich hier, het moet r. 28 zijn] Een uitstekend idée, om die Stress te zetten. Ik deed het onmiddelijk. Wat het woord 'heult' betreft, je verklaring is natuurlijk de juiste. Ik schreef het woord zonder er verder bij te denken, maar later heb ik er lang over gedubieerd. Weet je waardoor ik er toe ben gekomen, het te laten staan? Door de herinnering aan de quaestie P.N. van Eyck contra Willem Kloos in zake 'gehavend'. Mij leek dit een volkomen analoog geval.
Waarom verwonderde je je over VII.4 [r. 28; *lees*: VIII.4, r. 32]? Vindt je dien regel slecht?'' (11 oktober 1911). Bloem heeft de hier voorgestelde veranderingen niet meer in *De beweging* kunnen aanbrengen; de verandering van r. 19 is uiteindelijk helemaal niet doorgegaan. Alleen de wisseling van 'in' en 'met' in r. 17-18 is gehandhaafd.
Het woord 'gehavend' komt voor in Van Eycks gedicht 'Zijn de schepen uwer droomen' (r. 14), dat samen met drie andere gedichten voor het eerst werd gepubliceerd in *De tijdspiegel* van december 1911 (P.N. van Eyck: 'Gedichten'. In: *De tijdspiegel* 68 (1911). Dl. III. p. 418-424.) Van Eyck had deze gedichten eerst naar Kloos gestuurd ter plaatsing in *De nieuwe gids*. In een brief van 6 september 1911

had Kloos bezwaar gemaakt tegen het woord 'gehavend' zoals het in Van Eycks gedicht voorkomt. Het kan daar namelijk niet geïnterpreteerd worden als voltooid deelwoord van 'havenen' = 'beschadigen, toetakelen' maar het is het deelwoord van 'havenen' = 'in een haven ankeren of binnenlopen'. Zo kan 'heult' in dit gedicht van Bloem niet 'samenspant' (dus een verbogen vorm van het werkwoord 'heulen') betekenen, maar moet het geïnterpreteerd worden als 'heul biedt'.
[4] Later schreef Bloem nog over dit gedicht aan Van Eyck: "Ik vind [...] dat een vers als De dwaze maagd jou absoluut niet onwaardig is." (7 maart 1912). Vgl. noot 2 bij gedicht [42] en noot 2 bij gedicht [51].
[5] Volgens Kemp staat "een bewust prijsgeven van externe mogelijkheden tot vervulling van het verlangen" centraal in 'De dwaze maagd', 'Koning Cophetua en het bedelmeisje' en 'De gelieven'. Ze "vormen iets als een triptiek van de onvervulde liefde." (B. Kemp: 'De kringloop van het verlangen; Over de poëzie van J.C. Bloem'. In: *DWB* 112 (1967). p.29-30.)
[6] Zetfouten: in *B*, r.3 *levend* i.p.v. *bevend*; in $V^{1-2}$, r.19 *waar'k* i.p.v. *waar 'k*

## [38] DE BOOSAARDIGE FAUN

OVERLEVERING

*1*: Manuscript aan Van Eyck 10 oktober 1911.

DATERING

10 oktober 1911

VARIANTEN EN CORRECTIES

*1*
12 spetten < spetten,

NOTEN

[1] Onder het gedicht staat in *1*: "Misschien is die draaiende aarde een anachronisme, maar ik hecht niet veel aan die *quasi* couleur-locale."
[2] Aanvankelijk was Bloem niet zo ontevreden over dit gedicht: "[...] ik geloof dat dit vers niet slecht is. Het kan zijn, dat ik mij vergis: dit vers is weer een zoo geheel ander genre; meer beeldend dan lyrisch. [...]. Misschien is dit vers ook wel heelemaal niets. Ik voor mij zelf vind het op het oogenblik wel aardig." (brief aan Van Eyck 10 oktober 1911). Een dag later is zijn oordeel radicaal veranderd: "Beschouw het tweede vers (De faun) als niet geschreven. Het is een nietswaardig prul. Het zij een bewijs, dat ik — even I! — ook wel slechte vaerzen schrijf." (brief aan Van Eyck 11 oktober 1911). Het gedicht bleef ongepubliceerd.
[3] Dit gedicht doet enigszins denken aan het Duitse kinderrijmpje 'Das buckliche Männlein'. Hierin klaagt de 'ik' dat zij voortdurend, bij alles wat zij doet, wordt dwarsgezeten door 'ein bucklicht Männlein'. (Vgl. *Des Knaben Wunderhorn; alte deutsche Lieder.* Gesammelt von L.A. von Arnim und C. Brentano. Vollst. Ausg. [...] Mit einem Nachwort [...] von W.A. Koch. München, [1962]. p.824-825.

OVERLEVERING

*1*: Manuscript aan Van Eyck 23 oktober 1911.
*U*: *Utrechtsche studenten-almanak voor 1912.* Utrecht, 1912 [= december 1911], p.[447], onder het pseudoniem E[go] F[los].

DATERING

22 oktober 1911

VARIANTEN EN CORRECTIES

*U*

1 schauw] schaûw boomenloover?] boomenloover,
2 land?] land,
4 ziel] droom spant.] spant?
5 die] die, voren] voren,
7 die loutere] dien loutren
8 haar versterven] 't naadrend sterven
9 deze] dezen rusten;] rusten:
10 bloed:] bloed —
14 asch, —] asch,
15 gevend] gevend,
17 nachten] nachten,
18 uit.] uit;
19 die] de
21 O,] O
22 nam.] nam!
23 dêze nacht,] dêzen nacht

NOTEN

[1] Bloem schreef aan Van Eyck: "Hierbij een proeve van alexandrijnen, die mij gisteren ontsnapte. Als ik Gossaert was, zou ik zeggen: v. Eyck zei, dat ik zulke slechte alexandrijnen schreef, en toen wou ik het nog eens probeeren, daarom schreef ik dit vers. Ik weet niet hoe het is, en houd mij, als steeds, zeer aanbevolen voor op- en aanmerkingen, zoowel voor 't geheel als voor détail.
Ik heb *slapen* op *slapen* laten rijmen, en vind, dat dit absoluut niet hindert, omdat die twee woorden een verschillende beteekenis hebben, vindt jij dat ook zoo?" (23 oktober 1911).
[2] Van Eyck was blijkbaar niet zo enthousiast over dit gedicht; Bloem was het met hem eens: "Zelden stemden meeningen zóó overeen als de onze naar aanleiding van mijn Herfstzang. Ik vind het ook geen kwaad gedicht, maar toch nog niet dât [...]." (30 oktober 1911). Het gedicht bleef waarschijnlijk hierom ongebundeld.
[3] In *Minerva* van 19 januari 1912 (37ste jrg., nr. 14, p.213) recenseerde J.H.C. van den Berg de *Utrechtsche studenten-almanak* van dat jaar. Daarbij komt hij ook te spreken over dit gedicht: "Dat de 'Herfstzang' van E.F. niets ongekunstelds heeft, zou moeilijk zijn vol te houden. Veel zou er over dit vers te zeggen zijn, omdat het geheel in het teeken staat der jongste poëzie, die van Verwey, Aart v.d. Leeuw, van Eyck, Jan Greshoff. Op deze plaats ontbreekt ons de ruimte goed te argumenteeren wat wij op de dichtkunst dezer heeren

en die van E.F. hebben aan te merken. Daarom zullen wij hier slechts beweren dat E.F.'s vers in onze oogen gekunsteld is, vol van gewrongen beeldspraak en de beloften afleggen te eeniger tijd onze argumentatie zullen te publiceeren." Dit laatste is nooit gebeurd. (?) De recensent van de *Vox studiosorum* oordeelde geheel anders: "Wat voorop werd geplaatst lijkt ons wel de allerbeste van de bijdragen. 'Herfstzang' is, uitgezonderd de vier beginregels, rythmisch zoo zuiver en zoo schoon van klank, dat we het betreuren niet meerdere bijdragen met E.F. onderteekend, gevonden te hebben." ([Anoniem]: '[Rec. van] Utrechtsche studenten-almanak voor 1912'. In: *Vox studiosorum* 48 (1912), 18 januari. p.3.)

[40] AAN EEN VRIEND

OVERLEVERING

*1*: Manuscript aan Van Eyck 28 maart 1912.
*M¹*: Manuscript aan Van Eyck 31 maart 1912, slechts drie woorden.
*M²*: Manuscript aan Van Eyck 2 april 1912, slechts één woord.
*B*: *De beweging* 8.III, juli 1912, p.41-42.
*J*: *Het jaar der dichters; muzenalmanak voor 1913*. Samengesteld door J. Greshoff. Apeldoorn, najaar 1912, p.61-63.
*V¹*: p.64-65; *V²*: p.66-67; *VG¹⁻³*: p.61-62; *VG⁴*: p.35-36.

DATERING

27 maart 1912

VARIANTEN EN CORRECTIES

*1*
18 de < den
38 Moet mijn het < En moet mijn 't

*M¹*
20 zonder] vrij van

*M²*
8 — ik, die] die

*B*
1 gingen] vloden
3 al] hen
9 gingen; o,] vloden: o
21 zwerven] zwerven,
24 rustgen] rust'gen *
29 U] u
30 U] u
33 Een schijn van] Geveinsde
34 Alsof] Als ging verkweenl] te loor
36 Dat onze pijn zou breken in geween.]
Te spreken van wat ons de tijd beschoor.
45 O laat mij, nu nog niet,] Neen, laat mij nu nog niet
48 deel — —] deel...*

*J*

8 zóó] zoo

24 rustgen] (a) rust'gen *B* gewerd.] gewerd?
(b) rustgen

40 wensch.] wensch?

45 deze'] deze *

48 deel — —] (a) deel... *B*
(b) deel?.... *

$V^1$

17 tijden,] tijden *

21 Hoe vele] Hoevele

29 komen;] komen,

42 der nacht] des nachts

45 deze'] (a) deze *J*
(b) deze'

48 deel — —] (a) deel... *B*
(b) deel?.... *J*
(c) deel?

$VG^1$

17 tijden,] (a) tijden $V^1$
(b) tijden,

$VG^3$

18 de drift der dagenstroom] der dagen drift'gen stroom *

$VG^4$

5 peinzen] peinzen,

18 de drift der dagenstroom] (a) der dagen drift'gen stroom $VG^3$
(b) de drift der dagenstroom

NOTEN

[1] Bloem was bij het overschrijven van dit gedicht voor Van Eyck in eerste instantie strofe 9 vergeten. Op de plaats waar deze strofe had moeten staan, staat nu een pijltje naar de linkermarge waar Bloem heeft geschreven: "Hier vergat ik een strophe. Zie achterzijde brief." Van Eyck heeft het stukje van de brief dat de ontbrekende strofe bevat, uitgeknipt en op de juiste plaats in het manuscript geplakt.

[2] Onder het gedicht staan in *1* de volgende 'Aanteekeningen':
"*1.* De Schrijver houdt zich minzaam aanbevolen voor op- en aanmerkingen, waarvan bij een eventueele tweede druk van dit leerboekje dankbaar zal worden gebruik gemaakt.
*2. Kween.* Plagiaat uit: De Sterren, door P.N. van Eyck."
Vgl.: Toen de hemel in 't Oosten grauwde
En de nachtluchter langzaam kween,
(P.N. van Eyck: 'De sterren'. In: *De beweging* 7.II, juni 1911, p. 250-269; het citaat op p. 258.)

[2] Zie noot 2 bij gedicht [35].

[3] De vriend van wie in het gedicht sprake is, is, net als in gedicht [28], Frans Vreede: "Naar aanleiding hiervan *ver*schreef [...] ik

gisteren in het holst van den nacht enkele rijmende regels aan mijn teruggekeerde vriend Frans Vreede, die dus als een vervolg op mijn poëtisch feuilleton uit de laatste Beweging te beschouwen zijn. Geniet ze niet meer en niet minder, dan een behoorlijke 3 cts sigaar [...]." (brief aan Van Eyck 28 maart 1912).

[4] Van Eyck stelde Bloem blijkbaar een verandering voor die de laatste dankbaar overnam. Misschien betreft het de verandering van 'al' (r. 3) in 'hen': "Ik dank je zéér voor de uitstekende verbetering, die ik onmiddelijk heb aangebracht. Zij is zeer eenvoudig, maar ik was er zelf toch niet op gekomen, ik zal dus volgaarne dit ei van Columbus in het dopje mijner zanggodes plaatsen.
De 4*de* regel v/d 2*de* strophe vind ik een beetje 'stuntelig' (uitdrukking van Verwey) maar ik weet er niets beter voor. Verder veranderde ik: *zonder* boei en toom, in: *vrij van* b.e.t." (31 maart 1912).

[5] Op aanraden van Van Eyck wordt in die "stuntelige" regel een verandering aangebracht: "Ik zal, zooals je mij ried, in die stuntelige regel: *ik* schrappen. Ik had dit oorspronkelijk alreeds in 1*ste* instantie willen doen, maar op 't oogenblik, dat de regel van uit mijn dichterlijke uterus op 't papier kwam, sleepte hij de vunze nageboorte: *ik* mee [...]. Dit alles uit vrees voor onduidelijkheid. Nu jij me evenwel zegt, dat dit niet onduidelijk is, is het mij een ware verluchting dat *ik* te kunnen schrappen. [Over] 'zonder' dub ik nog." (2 april 1912).

[6] De verandering van 'de drift der dagenstroom' (r. 18) wordt door Bloem opgegeven in het naschrift bij de derde druk van de *Verzamelde gedichten* ('s-Gravenhage, 1948. p. 215). Op 8 april 1948 had Bloem de uitgever Stols per brief gevraagd deze verandering aan te brengen: "Er moet echter een correctie in worden opgenomen, die ik nog steeds vergeten ben, aan te brengen. I. 'Aan een vriend' (pag. 61) 5de strofe, 2de regel moet luiden:
Van vlotten naar der dagen drift'gen stroom.
'Stroom' is n.l. mannelijk, daar heeft Piet van Eyck mij op gewezen. En in het Naschrift bij de derde druk moet worden vermeld, dat deze wijziging is aangebracht." Vgl. Van Eycks opmerking: "Merkwaardig is het, te zien hoe zijn [ = Bloems] liefde voor geslachtsuitgangen hem ertoe brengt in de oorspronkelijke tweede regel van een mooie strofe [...] 'der nacht' tot 'des nachts' te vergroven. Toch heeft datzelfde gedicht 'der stroom'." (P.N. van Eyck: 'Dichters en gedichten I. J.C. Bloem'. In: *Groot-Nederland* 24 (1926). Dl. I. p. 197: noot 1.) Het is opvallend dat *VG*[4] op deze plaats (r. 18) weer de oorspronkelijke lezing geeft. Waarschijnlijk hebben hier overwegingen van eufonische en ritmische aard de doorslag gegeven.

OVERLEVERING

*1*: Manuscript aan Van Eyck 2 april 1912.
$M^{1}$: Manuscript aan Van Eyck 5 april 1912, slechts één woord.
$M^{2}$: Manuscript aan Van Eyck 6 april 1912, slechts zes regels.
$M^{3}$: Manuscript aan Verwey 13 mei 1912, slechts één regel.
*B*: *De beweging* 8.III, juli 1912, p.42-45, samen met gedicht [42] onder de titel *Herfstdroomen*.
$V^{1}$: p.19-21; $V^{2}$: p.21-23; $VG^{1-3}$: p.16-18; $VG^{4}$: p.36-38.

DATERING

31 maart 1912

VARIANTEN EN CORRECTIES

*1*

16 doortrild < doortrilt
33 de donkers < schaduwen
37 voor 'de' is 'he' doorgestreept; Bloem wilde waarschijnlijk eerst 'het' schrijven, maar verbeterde onmiddellijk.

$M^{1}$

48 marktplein] kerkplein *

$M^{2}$

45 Den brand van uwe steden, waar die slorpen]
De brand der steden, die de levens slorpen
46 De levens naar de kilten van hun schijn,]
En bannen in de kilte van hun schijn. *
49 wier stemmen] die daarvan
51 Daarvan, in zangen, die hun droomen slaken, —]
In zangen, die hun droomen konden slaken —
52 de vlam huns] hun

$M^{3}$

48 een stil marktplein —] (a) een stil kerkplein — $M^{1}$
(b) de kerk op 't plein.

*B*

[*motto*] Sit levis illi terra.] *vervalt*
3 Waaruit het land langs] Waaruit, het land langs,
4 schaûw is, maar] schaduw is,
5 bevlogen;] bevlogen.
6 in] door
11 omnachten.] omnachten,
18 staêg] staag
21 hij zijn beeld zag] hem dat beeld kwam
25 moeder, spreid hem zacht] spreid hem diep en zacht
26 Een bed van vochte zoden en van schaûw.]
Een bed waar 't groen van vochte zoden is,
27 Niet zwaarder dan de schaduw van een veder]
En bloesemschaduw wiegelt heen en weder

28 Wege op zijn jonge lijf uw wicht, uw rouw.]
In stilte, die gewijd door dooden is.
33 bewonen,] bewonen;
36 Geen die naar u niet riep van uit zijn pijn.]
U smeekten zij van uit hun stervenspijn.
37 Want, moeder, zij beminden u: de koelte]
Want zij beminden u: de goede koelte
46 De levens naar de kilten van hun schijn,]
(a) En bannen in de kilte van hun schijn. *$M^2$*
(b) schijn;
49 En] Dan, er,] er spraken] spraken,
50 geluid] geluid,
55 een] één *
57 herfst,] herfst
59 kimmen,] kimmen

*$V^1$*

54 reutlende] reutlende'
55 een] (a) één *B*
(b) ééṅ

NOTEN

[1] Onder het gedicht staan in *1* de volgende 'Aanteekeningen':
"XIII.4. [r. 52] is een voet te lang, maar ik vond dat wel goed, en heb het dus laten staan.
XIV.2. [r. 54] heb ik opzettelijk in het begin wat laten horten, met het oog op den doodsstrijd.
De dichter in quaestie is Hans Koldewijn, maar dat heb ik er opzettelijk niet boven gezet, omdat ik niets van hem afweet en hem ook nooit gekend heb. Verder weet ik heelemaal niet of hij inderdaad op een lentedag is gestorven: ik weet alleen dat hij met een bootje omgeslagen en verdronken is, en aangezien de realiteit zoo weinig met het vers te maken heeft, heb ik haar er niet bij vermeld."
Hans Koldewijn (1888-1908) verdronk tijdens een storm in februari 1908, toen hij op de Waal een zeiltocht maakte. Postuum verschenen van hem gedichten en een sprookje in *De nieuwe gids* 23 (1908). Dl. II. p. 1265-1274.

[2] Bloem schreef het gedicht op zondagmiddag 31 maart 1912:
"Zondagmiddag, even nadat ik jou geschreven had, schreef ik nog een vers, dat ik (met een nog te schrijven ander: Het zieke meisje) reeds in de Herfst onder den titel: Herfstelegiëen had 'gepland'. Dit ter verklaring van de anders anachronistische laatste 2 strophen." (brief aan Van Eyck 2 april 1912). Vgl. noot 2 bij gedicht [35].

[3] Van Eyck was blijkbaar niet gelukkig met die extra voet in r. 52 en stelde in verband daarmee voor 'de vlam huns harten' te vervangen door 'hun zielvlam'. Bloem ging niet geheel akkoord: "Je hebt, als bijna altijd, volkomen gelijk met je aanmerkingen. Ik vond alleen *zielvlam* niet mooi; en vindt het zelfs zeer goed om die heele vlam maar uit dien regel te laten verdwijnen, want het beeld zit toch al in: doofdet, en wordt hierdoor wel zoo discreet." (brief aan Van Eyck 6

april 1912). Een dag tevoren had Bloem nog geschreven: "Ik vrees, dat dit [ = dit gedicht] niet erg in je smaak viel, omdat ik er niets van hoorde. Gelieve in dat vers (de Dichter) ***markt***plein te veranderen in ***kerk***plein." De verandering van 'een stil kerkplein' (r. 48) in 'de kerk op 't plein' is aangebracht op instigatie van Verwey. (brief aan Verwey 13 mei 1912; vgl. noot 4 bij gedicht [35]).

[4] Het motto van dit gedicht is een bekende Latijnse grafspreuk. Met deze spreuk kan strofe 7 in verband worden gebracht. Het is daarom niet verwonderlijk dat met de ingrijpende verandering van die strofe in *De beweging* daar ook het motto is vervallen.

[5] Vgl. J. Kamerbeek Jr.: *De poëzie van J.C. Bloem in Europees perspectief.* [Amsterdam], 1967. p. 83-84.

[6] Zetfouten: in $V^1$, r. 49 ***spraken.*** i.p.v. ***spraken,***; in $VG^{2-4}$, r. 13 ***de*** i.p.v. ***der***; in $VG^4$, r. 22 ***stem —.*** i.p.v. ***stem —***

## [42] HERFSTDROOMEN, II: HET ZIEKE MEISJE

OVERLEVERING

*1*: Manuscript aan Van Eyck 5 april 1912.
*M*: Manuscript aan Van Eyck 6 april 1912, slechts één regel.
*B*: *De beweging* 8.III, juli 1912, p. 45-46.
$V^1$: p. 22-23; $V^2$: p. 24-25; $VG^{1-3}$: p. 19-20; $VG^4$: p. 39-40.

DATERING

4 april 1912

VARIANTEN EN CORRECTIES

*1*

10 verbiedt. < verbiedt —
22 kil < laag
33 achter 'peinst' is 'Ree' doorgestreept; waarschijnlijk wilde Bloem eerst 'Reeds' schrijven.

*M*

7 kilten] kilte

*B*

[*titel*] HERFSTDROOMEN, II: HET ZIEKE MEISJE] HET ZIEKE MEISJE
7 kwetsen,] kwetsen •
16 schaduws] schaduw
17 staren,] staren
23 O,] O
27 geschoven,] geschoven:
29 den] de
31 bruiden,] bruiden
35 liefde] liefde,
39 schroomen] schromen
46 Aanvliegt] Aanvleugt
47 samen,] samen •
49 Mijn] — Mijn heeft, dëez' dag,] heeft deez' dag
52 welkt] geurt

$V^1$

10 De schaarsche] Den schaarschen

20 verdwaalde] verdwaalden

47 samen,] (a) samen *B*
(b) samen,

52 bloem,] bloem

$VG^4$

7 kwetsen,] (a) kwetsen *B*
(b) kwetsen,

NOTEN

[1] Zie noot 2 bij gedicht [35].

[2] Van Eyck vond dit een goed gedicht: "Het doet mij genoegen, dat het meisje je wel beviel. Dit is een van mijn weinige verzen (De dwaze maagd is er ook een) die absoluut niet door een uiterlijke aanleiding zijn ingegeven; ik heb het gewoon bedacht toen ik op een herfstdag voor het raam stond." (brief aan Van Eyck 6 april 1912).

[3] Maanden na de voltooiing van het gedicht stelt Bloem aan Van Eyck voor in dit gedicht "3 strophen te schrappen t.w. de 3*de* en de twee laatste. Deze 3 zijn beslist de zwakste uit het gedicht en kunnen gemist worden. Natuurlijk zal het je in het eerst vreemd aan doen; maar tracht eens, zoo min mogelijk hierdoor geïnfluenceerd, dit te beoordeelen, dan zul je, geloof ik, ook tot de conclusie komen, dat deze verandering inderdaad een verbetering is —". (3 oktober 1912). Uiteindelijk zijn de drie strofen gehandhaafd; of Van Eyck Bloem daartoe heeft aangespoord of dat Bloem zelf naderhand van zijn voornemen afzag, is niet bekend. Het is opvallend dat in de drie strofen die Bloem wilde schrappen juist het 'lyrisch ik' het meest rechtstreeks zich uitspreekt.

[4] G. Zalsman vindt dit gedicht één van Bloems "meesterstukken". (*Een poging tot een portret van de dichter J.C. Bloem*; samengesteld uit herinneringen van Clara Eggink, G. Zalsman, D.A.M. Binnendijk, e.a. [Onder] red. van Clara Eggink, A. Kossmann en C. Holst. Uitgezonden door de VARA-radio op 21 mei 1972.)

## [43] KONING COPHETUA EN HET BEDELMEISJE

OVERLEVERING

*1*: Manuscript aan Van Eyck 30 april 1912.
*M*: Manuscript aan Van Eyck 8 mei 1912, slechts één regel en één woord.
*J*: *Het jaar der dichters; muzenalmanak voor 1913*. Samengesteld door J. Greshoff. Apeldoorn, najaar 1912, p. 64-69.
*V*: *Vox studiosorum* 49.VII, 28 februari 1913, p. 59.
$V^1$: p. 24-26; $V^2$: p. 26-28; $VG^{1-3}$: p. 21-23; $VG^4$: p. 41-43; *DW*: p. 11-14.

DATERING

April 1912

VARIANTEN EN CORRECTIES

*M*

7 vreugd van de] vreugde der
83 kermen] karmen

*J*

2 den rozenhaag;] de rozenhaag,
10 nacht] nacht,
12 wacht] wacht,
24 ooit] ooit,
27 blijde] blijde,
30 zilvren beker,] zwaren beker;
34 zwaar] zacht
39 zoo] zóó
40 het tooide en] mijn armoe
42 stroom] stroom,
43 gaarden] gaarden,
46 lied,] lied
47 leven.] leven:
51 water:] water,
64 Scheuren] Golven
78 vonden] vonden,
81 armen,] armen
87 bleekte,] bleekte

*V*

1 hoven] hoven,
5 woorden] woorden,
21 warmer] warmer,
23 Betrad] Betrad,
74 bemind,] bemind
80 avondwind. —] avondwind.

$V^1$

Opm.: het is zeker dat als basistekst voor de bundel ***Het verlangen*** niet de tekst uit de *Vox studiosorum* heeft gediend maar die uit ***Het jaar der dichters***. In *V* staat onder het gedicht dat het is overgenomen uit *Het jaar der dichters*; van de veranderingen in *V* is alleen de komma achter 'woorden' (r. 5) ook in ***Het verlangen*** terug te vinden. Daarom is de tekst in *J* als uitgangspunt voor de vergelijking met de bundelpublikatie gekozen.

5 woorden] woorden,
31 weeker,] weeker
70 de] den
95 de] den

$VG^1$

6 bekoorden.] bekoorden,

$VG^4$

21 warmer] warmer,
80 avondwind. —] avondwind.

NOTEN

[1] Van Eyck heeft na 14 april 1912 een paar dagen bij Bloem gelogeerd. Bij die gelegenheid hebben ze waarschijnlijk over dit gedicht gesproken, dat Bloem 30 april "eindelijk" zendt: "Ik maakte het gisteren af en corrigeerde het vandaag nog wat. Ik heb er meer dan een week over gewerkt en weet waarachtig niet hoe het is. Meestal, als ik een vers pas heb geschreven, voel ik er niets meer voor, vooral niet als ik er zoo lang op heb gewerkt. Deze vorm is inderdaad moeilijker dan je oppervlakkig zoudt denken."

[2] Bloem stuurde het gedicht op 6 mei 1912 naar *De gids*; het werd echter geweigerd: "Gisterenavond had ik het alweer terug [...]. [...] maar ik heb mij nu heilig voorgenomen nooit meer iets aan den Gids te sturen, althans zoolang [Johan] de Meester redacteur is. [...]. Ik geef het gedicht nu aan Jan [Greshoff] voor het nieuwe 'Jaar [der dichters]'." (brief aan Van Eyck 8 mei 1912).

[3] De veranderingen in *M* zijn aangebracht op instigatie van Van Eyck: "Ik heb, zooals je me schreef, 'De vreugd van de verhoorden' veranderd in 'De vreugde der v.' en 'kermen' in 'karmen'. De volgens je meening eenigszins onduidelijke regels heb ik na rijpelijk overwegen niet veranderd. Ze zijn heusch niet onduidelijk, alleen misschien wat Potgieteriaansch gewrongen." (8 mei 1912).

[4] De bekendste bron van de legende is de ballade uit Percy's *Reliques of ancient English poetry* (Series I, Book II: Ballads that illustrate Shakespeare, nr. 6). Een bekend schilderij van de Prerafaëliet Edw. Burne-Jones heeft ongetwijfeld invloed gehad op Bloems voorstelling van zaken in strofe 5. Vgl.: "In dat *Jaar der Dichters* [...] nam Jan [Greshoff] het lange, wat balladeachtige gedicht van Jacques Bloem, 'Koning Cophetua en het bedelmeisje' op, Jacques was een groot bewonderaar van de Prerafaëlieten en hij werd door het schilderij van Burne Jones, waarvan ik een reproduktie in mijn kamertje had hangen, tot zijn 'Koning Cophetua' geïnspireerd." (N. Brunt: *Het huis in de Heemskerckstraat; Meisje tussen boeken.* Amsterdam, 1978. p. 57-58.) Bloems interpretatie wijkt, behalve in strofe 5, ook af met betrekking tot de afloop, die bij Percy 'lang en gelukkig' is. Het rijmschema bij Bloem komt overeen met dat van de eerste acht regels van de twaalfregelige 'Percy'-strofe: ababcccb. Deze laatste heeft 4.3.4.3.4.4.4.3 versvoeten, die van Bloem consequent drie. Ter vergelijking de eerste strofe van Percy's ballade:

I read that once in Affrica
  A princely wight did raine,
Who had to name Cophetua,
  As poets they did faine:
From natures lawes he did decline,
For sure he was not of my mind,
He cared not for women-kinde,
  But did them all disdaine.
But, marke, what hapned on a day,
As he out of his window lay,
He saw a beggar all in gray,
  The which did cause his paine.

(Thomas Percy: *Reliques of ancient English poetry* [...]. Ed. by Henry B. Wheatley. New York, [1966]. [Fotomechanische herdruk van de editie van 1886]. Vol. I. p. 191.)
De versvorm van dit gedicht komt ook voor bij A.Ch. Swinburne in diens beroemde gedicht 'The garden of Proserpine' uit de bundel *Poems and ballads* (1866). In tegenstelling tot Percy is de vorm hier geheel dezelfde: rijmschema, metrum, aantal versvoeten, mannelijk en vrouwelijk rijm. Ter vergelijking de eerste strofe:

Here, where the world is quiet,
  Here, where all trouble seems
Dead winds' and spent waves' riot
  In doubtful dreams of dreams;
I watch the green field growing
For reaping folk and sowing,
For harvest-time and mowing,
  A sleepy world of streams.

(A.Ch. Swinburne: *Poems and ballads*. London, 1873[5]. p. 196.)
In 1911 had Gossaert zijn brochure *A.Ch. Swinburne* gepubliceerd (Haarlem, H.D. Tjeenk Willink. Mannen en Vrouwen van beteekenis in onze dagen XLI (1910/11). nr. 10). Hierin citeert hij de twaalfde strofe van het bovengenoemde gedicht. Onmiddellijk voorafgaande aan dat citaat schrijft hij: "Het meest volmaakte staal van dit Swinburnia[a]nsch Prerafaëlitisme is, dunkt me, te vinden in de betooverende melodie der 'Garden of Proserpine'". Het is niet onaannemelijk dat Bloem deze brochure heeft gelezen. Daarmee zal hij nog eens nadrukkelijk met de versvorm van 'The garden of Proserpine' geconfronteerd zijn.
[5] Zie noot 5 bij gedicht [37].
[6] Volgens Borel had Bloem er goed aan gedaan dit gedicht niet in zijn bundel *Het verlangen* op te nemen: "Behalve om enkele zeldzame goede regels, was er [...] geen enkele reden om een zoo slecht gedicht als Koning Cophetua en het Bedelmeisje af te drukken." (H. Borel: 'Letterkundige kroniek; [rec. van] J.C. Bloem. Het verlangen. [...]'. In: *Het vaderland* 10 juli 1921.) Querido daarentegen schrijft: "Hoe schoon is een coupletje uit 'Koning Cophetua en het bedelmeisje': [*Volgt strofe zeven*]." (Is. Querido: '[Rec. van] J.C. Bloem. "Het verlangen" [...]'. In: *Algemeen handelsblad* 11 juni 1921.)
[7] In het oorspronkelijke, niet gepubliceerde, naschrift bij de *Verzamelde gedichten* ('s-Gravenhage, 1947) schreef Bloem: "[...] daarentegen voel ik ook, dat ik een gedicht als 'Koning Cophetua en het Bedelmeisje' niet meer zou kunnen schrijven." Deze zin is vervallen in het uiteindelijke naschrift.
[8] Zetfouten: in $V^2$, r. 41 *'s avond* i.p.v. *'s avonds*; r. 52 *boot,* i.p.v. *boot.*

OVERLEVERING

*1*: Manuscript aan Van Eyck 26 september 1912.
$M^1$: Manuscript aan Van Eyck 3 oktober 1912, slechts één woord.
$M^2$: Manuscript aan Van Eyck 28 november 1912, slechts twee woorden.
*U*: *Utrechtsche studenten-almanak voor 1913.* Rotterdam, december 1912, p. 404-405, onder het pseudoniem Z.D.
$V^1$: p. 66; $V^2$: p. 68; $VG^{1-3}$: p. 63; $VG^4$: p. 44.

DATERING

23 en 26 september 1912

VARIANTEN EN CORRECTIES

$M^1$
14 mild] wijd

$M^2$
14 vloed] golf

*U*
2 haar,] haar *
4 gebaar,] gebaar —
14 bestroomt,] bestroomt;
15 de'] de
22 zijn,] zijn;
26 broederschap] makkerschap school —] school.
27 iedre] ied're *
28 tijdlijkheid] tijd'lijkheid *

$V^1$
17 de blakende] den blakende'
22 klein!] klein,
27 iedre] (a) ied're *U*
(b) iedre
28 tijdlijkheid] (a) tijd'lijkheid *U*
(b) tijdlijkheid

$VG^1$
2 haar,] (a) haar *U*
(b) haar,

NOTEN

[1] Op 24 september 1912 was het gedicht nog niet helemaal af: "Ik heb gisteren eindelijk weer eens een gedicht gemaakt; het werd tijd. Er ontbreken nog eenige regels aan, zoodra die er bij zijn, zal ik je het zenden. 't Heet: Het Brood, en behandelt een soort van moderne (absoluut onchristelijke, kannst ruhig sein) eucharistie." (brief aan Van Eyck 24 september 1912). Twee dagen later stuurt Bloem het vers "dat ik zoojuist afmaakte. Ik weet waarachtig niet hoe het is: het is van een geheel anderen stijl dan ik gewoonlijk schrijf. Misschien is het wel niets, maar ik ben in ieder geval blij, dat ik weer eens wat schreef."
[2] De veranderingen in r. 14 maken die regel volgens Bloem "veel

minder banaal". (brief aan Van Eyck 28 november 1912). In dezelfde brief geeft Bloem te kennen de laatste strofe te willen schrappen, hetgeen uiteindelijk niet is gebeurd.

[3] Waar de letters Z.D. voor staan, is niet bekend.

[4] Barger schrijft over dit gedicht in zijn recensie van de *Utrechtsche studenten-almanak*: "Het laatst, maar zèker niet de minste aandacht waard, heeft 'Het Brood' een plaats gevonden. Ik heb dit gedicht vele malen moeten overlezen, voor het tot me sprak. Het is moeilijk in een Almanak-recensente-stemming er een oordeel over te vormen. Men verwacht zulk een gedicht meer in een litterair tijdschrift. Het maakt terstond zoo'n andere indruk, als de gedichten die men in een Studenten Almanak verwacht. Het is zoo zeer volkomener van maat en vorm, van woorden en rythmen. Het is zoo stoer, het heeft zoo'n vasten ondergrond. Het gaat te ver boven de overige poëzie uit, waarmee het daardoor in heterogene verhouding staat. Het is het werk van een, die niet meer amateur is. Ik durf geen oordeel te vellen." ([G.A.] B[arger]: '[Rec. van] Utrechtsche studenten-almanak'. In: *Vox studiosorum* 49 (1913), 16 januari. p.6.)

[5] Volgens Van Eyck wordt in dit gedicht de mogelijkheid dat "de dichter in zijn dichterschap zijn persoonlijk middel tot zelfverwezenlijking heeft" verwezenlijkt. Hij is van oordeel dat Bloem in dit gedicht tot een hoogte komt die hij daarna niet meer heeft bereikt; integendeel, naar zijn mening heeft Bloem "wat hij in Het Brood gevoeld, geweten en gezien had, [...] niet alleen vergeten, maar ontkend en verloochend." (P.N. van Eyck: 'Dichters en gedichten I. J.C. Bloem'. In: *Groot-Nederland* 24 (1926). Dl. I. p.202-204.)
Vgl. ook: J. Kamerbeek Jr.: *De poëzie van J.C. Bloem in Europees perspectief.* [Amsterdam], 1967. p.34-35.

[6] Dit gedicht vertoont een zekere gelijkenis met Victor Hugo's 'Mugitusque boum'. Bloem schreef over dit laatste gedicht: "[...] die den werkelijken Hugo kennen, die van [...] Mugitusque boum [...] en menig ander gedicht, dat tot de schoonsten der geheele Fransche literatuur behoort [...]." (J.C. Bloem: [Rec. van] *Uitzichten* door P.N. van Eyck, C.A.J. van Dishoeck, Bussum'. In: *De beweging* 9 (1913). Dl. I. p.220.) "Wie gedichten als 'Lueur au couchant', 'Mugitusque boum' en andere kent, weet, dat een vergelijking als deze [ = vergelijking tussen A. Verwey en Victor Hugo] voor elken dichter alleen de hoogste lof kan beteekenen." (J.C. Bloem: 'Kroniek der poëzie; [rec. van] Albert Verwey. Het lachende raadsel.' In: *Den gulden winckel* 34 (1935). p.86.)

[7] H. Mal'cevoj vertaalde dit gedicht in het Russisch, zie VIII.1.

[8] Zetfouten: in *U*, r.16 *toomt.* i.p.v. *toomt;* en r.26 *elks* i.p.v. *elk*

OVERLEVERING

*1*: Manuscript aan Van Eyck 10 oktober 1912.
*M*: Manuscript aan Van Eyck 28 november 1912, slechts vijf regels.
*V*: *Vox studiosorum* 49.VII, 28 februari 1913, p.57-58.
$V^1$: p.67-68; $V^2$: p.69-70; $VG^{1-3}$: p.64-65; $VG^4$: p.45-46.

DATERING

10 oktober 1912

VARIANTEN EN CORRECTIES

*M*

4 Waar alles uitdeint wat zich ginds opricht.]
Waarin geen zon haar gouden taak verricht. *
9 peinzend wij] we in gepeins
13 de schemer] het duister *
14 Zij] — Het * oogst.] oogst — *
16 duister, dat] schemer, die *
18 Murmelend alsof een geheim u riep.]
Die murmelen als een geheim, dat riep. *
29-32 *vervalt*

*V*

2 licht] licht,
3 duister] duister,
4 Waar alles uitdeint wat zich ginds opricht.]
(a) Waarin geen zon haar gouden taak verricht. *M*
(b) Waar alles uitdeint wat zich ginder richt. *
5 leven.] leven:
8 De schaduw valt. Uw] de schaduw valt, uw
13 de schemer] (a) het duister *M* worden,] worden; *
(b) de schemer
14 Zij] (a) — Het *M* oogst.] (a) oogst — *M*
(b) Zij * (b) oogst; *
16 duister, dat] (a) schemer, die *M*
(b) duister, dat
18 Murmelend alsof een geheim u riep.]
(a) Die murmelen als een geheim, dat riep. *M*
(b) geheim dat riep,
22 schijn] schijn,
23 teeder] teeder,

$V^1$

5 beiden] beide
13 worden,] (a) worden; *V*
(b) worden,
14 Zij] (a) — Het *M* oogst.] (a) oogst — *M*
(b) Zij *V* (b) oogst; *V*
(c) — Hij * (c) oogst —

$VG^1$

14 Zij] (a) — Het *M*
(b) Zij *V*
(c) — Hij $V^1$
(d) — Zij

*VG*[4]

1 Geenzijds der] Achter de

4 Waar alles uitdeint wat zich ginds opricht.]

(a) Waarin geen zon haar gouden taak verricht. *M*

(b) Waar alles uitdeint wat zich ginder richt. *V*

(c) hier opricht.

NOTEN

[1] Bloem was er niet zeker van of de door hem voorgestelde verandering van r. 4 in *M* wel een verbetering was: "Hoe vindt je deze verandering. Ik dubieer erover." Het tussen gedachtenstreepjes plaatsen van r. 14 is volgens Bloem gedaan "met het oog op de constructie v/d rest: nu kan *zien* daar ook op slaan." (brief aan Van Eyck 28 november 1912).

[2] Zetfout: in *V*[1], r. 7 *wat* i.p.v. *met*

## [46] LENTEWIND

OVERLEVERING

*1*: Manuscript (misschien) Kerstmis 1912 aan Van Eyck gegeven.
*B*: *De beweging* 9.II, april 1913, p. 70-71.
*J*: *Het jaar der dichters; muzenalmanak voor 1914.* Samengesteld door J. Greshoff. Amsterdam, [december] 1913, p. 6-7.
*V*[1]: p. 69-70; *V*[2]: p. 71-72; *VG*[1-3]: p. 66-67; *VG*[4]: p. 46-47.

DATERING

18 oktober 1912

VARIANTEN EN CORRECTIES

*B*

14 onvervulden.] onvervulden:

21 Dan hurk ik voor 't haardvuur neder,]
Dan zit ik bij 't zachte tintlen

22 Jammerlijk] Van den haard

23 Starend hoe de sintels neder-]
Peinzend, starend hoe de sintlen

24 vallen] Vallen

28 d' onstuimigste] de onstuimigste *

30 drinken.] drinken —

33 Lentewind] — Lentewind

34 scharen.] scharen;

35 klagen —] klagen,

*V*[1]

28 d' onstuimigste] (a) de onstuimigste *B*
(b) de' onstuimigsten

NOTEN

[1] Bloem stuurde dit gedicht en de drie volgende [47, 48, 49] op 11 februari 1913 naar Verwey voor *De beweging*: "Ik stuur U hierbij vier gedichten, in de hoop, dat U ze geschikt tot publicatie in de Beweging zult achten." Verwey schreef 12 maart aan Bloem: "Uw gedichten gaan vandaag naar de drukkerij [...]. De verzen mag ik graag zooals

ik doorgaans in uw poëzie het fijne doordringende ritme en de wijdheid van het gevoel meer mag dan de eigenschappen van meerdere objectiviteit en beperking die anderen zoo goed kleeden."

[2] Aan Aart van der Leeuw schreef Bloem dat dit gedicht "plagiaat" van diens gedicht 'Meiregen' zou zijn. (31 oktober 1912). Dat gedicht heeft dezelfde strofe (vierregelig, gekruist rijm; alle rijmen vrouwelijk) en hetzelfde metrum (viervoetige trocheeën). Ter vergelijking de eerste strofe:

> Regen, regen, van den hemel
> 't Ledig luchtland tot aan de aarde
> Vullend met het lichtgewemel
> Uwer zilvren leliegaarde,

(A. van der Leeuw: 'Meiregen'. In: *De beweging* 8 (1912). Dl. III. (juli). p. 35-37.) In werkelijkheid is het volgens Bloem niet geïnspireerd op het gedicht van Van der Leeuw, noch ook op Verwey's 'De regel' (A. Verwey: 'De regel'. In: *De beweging* 8 (1912). Dl. II. (mei). p. 167-170.) dat dezelfde versvorm heeft, maar op een gedicht uit Goethes *West-östlicher Divan.* Dat is het gedicht 'Selige Sehnsucht' dat door Bloem gewaardeerd werd als "een van de grootste gedichten der wereldliteratuur" en opgenomen werd in zijn bloemlezing *Persoonlijke voorkeur.*

> SELIGE SEHNSUCHT
> Sagt es niemand, nur den Weisen,
> Weil die Menge gleich verhöhnet:
> Das Lebendge will ich preisen,
> Das nach Flammentod sich sehnet.
>
> In der Liebesnächte Kühlung,
> Die dich zeugte, wo du zeugtest,
> Überfällt dich fremde Fühlung,
> Wenn die stille Kerze leuchtet.
>
> Nicht mehr bleibest du umfangen
> In der Finsternis Beschattung,
> Und dich reisset neu Verlangen
> Auf zu höherer Begattung.
>
> Keine Ferne macht dich schwierig,
> Kommst geflogen und gebannt,
> Und zuletzt, des Lichts begierig,
> Bist du, Schmetterling, verbrannt.
>
> Und solang du das nicht hast,
> Dieses: Stirb und werde!
> Bist du nur ein trüber Gast
> Auf der dunklen Erde.

(J.C. Bloem: *Persoonlijke voorkeur; gedichten uit de letterkunde van vier landen met kort commentaar.* Den Haag, 1958. p. 118.)

[3] Zetfout: in $V^2$, r. 3 *stulle* i.p.v. *stille*

OVERLEVERING

*1*: Manuscript aan Van Eyck 25 november 1912.
*B*: *De beweging* 9.II, april 1913, p. 71-73.
*J*: *Het jaar der dichters; muzenalmanak voor 1914.* Samengesteld door J. Greshoff. Amsterdam, [december] 1913, p. 8-10.
$V^1$: p. 27-28; $V^2$: p. 29-30; $VG^{1-3}$: p. 24-25; $VG^4$: p. 47-48.

DATERING

19 november 1912

VARIANTEN EN CORRECTIES

*B*
2 Zien] Zien,
8 bosschen rood en bruin] veege bosschen, rood
10 vergaan] vergaan,
13 Ons] Ons, een deel verkozen] gebied verkozen,
21 hand,] hand *
25 Ik dacht mij, na het fonkelvuur der wenschen,]
Ik dacht, wanneer dit kort bestaan van wenschen,
26 Na 't sintlen van de daad tot asch en rook,]
Gelijk een schaduw van mij henen vlood,
27 in] uit
28 Te beiden 't uur, waarop de dood ontlook.]
Te zinken naar de diepten van den dood.
30 zijn;] zijn:
34 wee:] wee.
36 brandingszee] brandingzee
37 klagen] klagen,
38 zóó] zoo *

*J*
22 verstroomt.] verstroomt, *

$V^1$
10 De zerpe] Den zerpen
16 de] den
18 de eeuwig-zilte] de' eeuwig-zilten
21 hand,] (a) hand *B*
(b) hand,
38 zóó] (a) zoo *B*
(b) zóó
39 Schuim,] Schuim de] de' *

$V^2$
22 verstroomt.] (a) verstroomt, *J*
(b) verstroomt.
31 stráten] stràten
39 de] (a) de' $V^1$
(b) de

NOTEN

[1] Bloem vroeg zich af of de oorspronkelijke r. 25 en 26 "plagiaat" van Van Eyck waren: "Niet om die asch alleen, dat is een gangbaar beeld (o.a. ook veel bij Guérin, Régnier etc). Maar ook dat fonkelvuur, en vooral het *geheel*." (brief aan Van Eyck 19 november 1912). Een paar dagen later stuurde hij "onder voorbehoud van vele alsnog aan te brengen correcties, het vers. Als geheel vind ik het wel geslaagd, maar de uitdrukking: een deel (IV.1 [r. 13]) bevalt mij niet. Verder VII 1 en 2 [r. 25 en 26], ook al zijn zij geen plagiaat. VIII moet geheel worden omgewerkt. Veel te cru is bijv. in VII.4 [r. 28] en VIII.1 [r. 29] *leven* en *dood* zoo vlak na mekaar. X.3 en 4 [r. 39 en 40] vind ik heel mooi, maar is het niet wat onduidelijk? en komt daar grammaticaal eigenlijk niet het woordje: *als* voor." (25 november 1912). Wanneer Bloem drie dagen later enkele veranderingen in andere gedichten doorgeeft, schrijft hij: "De Eilandbewoner moet ik nog bewerken, maar ik wacht eerst je oordeel af. Laat mij dat eens spoedig geworden."

[2] Zie noot 1 bij gedicht [46] en noot 1 bij gedicht [49].

[3] Vgl. J. Kamerbeek Jr.: *De poëzie van J.C. Bloem in Europees perspectief.* [Amsterdam], 1967. p. 29, 83.

## [48] DE STEM DER STEDEN

OVERLEVERING

*1*: Manuscript aan Van Eyck 20 januari 1913.
*B*: *De beweging* 9.II, april 1913, p. 73-74.
*J*: *Het jaar der dichters; muzenalmanak voor 1914.* Samengesteld door J. Greshoff. Amsterdam, [december] 1913, p. 11-13.
$V^1$: p. 71-72; $V^2$: p. 73-74; $VG^{1-3}$: p. 68-69; $VG^4$: p. 48-50.

DATERING

1 december 1912 en 20 januari 1913

VARIANTEN EN CORRECTIES

*1*
9 straten < straten,
31 vlagen. < vlagen: *

*B*
6 Welks wonden bloeden in een wreed vertoon,]
Dat strijdt, wanhopig, en toch ondergaat,
8 wilde hoon] wilden haat
11 allen,] allen
12 dwalen,] dwalen
15 koozen] kozen *
17 Doch dan gevoelen ze: ook dít niet, en scheiden.]
Doch ook dít laat hen ledig en zij scheiden. *
18 begon.] begon, *
25 gaan,] gaan:
31 vlagen. (a) < vlagen: *1*
(b) ] vlagen;
34 leed,] leed

39 wenschen,] wenschen *

*J*

15 koozen] (a) kozen *B*
(b) koozen *

$V^1$

4 de barre wind,] den barren wind;
15 koozen] (a) kozen *B*
(b) koozen *J*
(c) kozen
17 Doch dan gevoelen ze: ook dît niet, en scheiden.]
(a) Doch ook dît laat hen ledig en zij scheiden. *B*
(b) dit *
39 wenschen,] (a) wenschen *B*
(b) wenschen,

*VG*[4]

17 Doch dan gevoelen ze: ook dît niet, en scheiden.]
(a) Doch ook dît laat hen ledig en zij scheiden. *B*
(b) dit $V^1$
(c) scheiden,
18 begon.] (a) begon, *B*
(b) begon.

NOTEN

[1] Naar aanleiding van de datering van het gedicht schrijft Bloem: "Wat zeg je wel van die twee data eronder. Steriel, vindt je niet?" (brief aan Van Eyck 20 januari 1913).
[2] Zie noot 1 bij gedicht [46].
[3] Giacomo Prampolini vertaalde dit gedicht in het Italiaans, zie V.1.
[4] Zetfout: in *J*, r.4 ***wind.*** i.p.v. ***wind,***

## [49] VOGELVRIJ

OVERLEVERING

*1*: Manuscript aan Van Eyck 17 januari 1913.
*B*: *De beweging* 9.II, april 1913, p.74-75.

DATERING

15 januari 1913

VARIANTEN EN CORRECTIES

*B*

4 hil] hul
11 vogels,] vogels
14 bedrijf;] bedrijf.
15 zonden] zonden,
19 honen] hoonen

NOTEN

[1] Bloem kon zich wel verenigen met het oordeel van A. van der Leeuw over de gedichten [46-49]: "Hij [ = Van der Leeuw] vond Vogelvrij

ook veel minder dan de 3 andere verzen, en de Eilandbewoner het best. Dit deed mij verbazend veel genoegen aangezien ik dit zelf ook juist zoo vind, en dit dus pleit voor inzicht in mijn eigen werk." (brief aan Van Eyck 10 april 1913; vgl. brief aan A. van der Leeuw 16 april 1913).
[2] Zie noot 1 bij gedicht [46].
[3] Dit gedicht bleef ongebundeld.

## [50] VOORJAARSAVOND

OVERLEVERING

*1*: Manuscript aan Van Eyck kort na 24 maart 1913.
*M*: Manuscript aan Van Eyck 10 april 1913, slechts één regel.
*J*: *Het jaar der dichters; muzenalmanak voor 1914.* Samengesteld door J. Greshoff. Amsterdam, [december] 1913, p. 1-3.
$V^1$: p. 73-74; $V^2$: p. 75-76; $VG^{1-3}$: p. 70-71; $VG^4$: p. 50-51.

DATERING

Eind februari en 18 maart 1913

VARIANTEN EN CORRECTIES

*1*
9 hadt < hadt, *

*M*
47 Gij zijgt in mij, terwijl de lucht daarboven]
Ik voel uw naadring, nu de lucht daarboven

*J*
9 hadt (a) < hadt, *1* dagen] dagen,
(b) ] hadt,
13 vergaderd.] vergaderd: *
19 genomen] genomen,
23 slaat] slaat,
26 doorstreefd.] doorstreefd,
30 bespant —] bespant,
31 bevóchten] bevochten
40 één] een

$V^1$
34 bînnen] binnen
42 grijze] grijzen
45 wier] wiens

$VG^1$
2 glijdt.] glijdt,
13 vergaderd.] (a) vergaderd: *J*
(b) vergaderd;

$VG^4$
48 omheen] rondom

NOTEN

[1] Over de oorspronkelijke r. 47 was Bloem niet tevreden maar, toen hij het gedicht schreef, wist hij niets beters: "[...] waar ik van den beginne af aan niet te vreden mee was en faute de mieux maar iets zette [...]." (brief aan Van Eyck 10 april 1913).
[2] Vgl. J. Kamerbeek Jr.: *De poëzie van J. C. Bloem in Europees perspectief.* [Amsterdam], 1967. p. 34, 84-85.

## [51] DE GELIEVEN

---

OVERLEVERING

*1*: Manuscript aan Van Eyck kort na 24 maart 1913.
$M^1$: Manuscript aan Van Eyck 10 april 1913, slechts enkele woorden.
$M^2$: Manuscript aan Aart van der Leeuw 16 april 1913.
*O*: *Onze eeuw* 13.III, september 1913, p. 300-301.
*J*: *Het jaar der dichters; muzenalmanak voor 1914.* Samengesteld door J. Greshoff. Amsterdam, [december] 1913, p. 4-5.
$V^1$: p. 29-30; $V^2$: p. 31-32; $VG^{1-3}$: p. 26-27; $VG^4$: p. 54-55; *DW*: p. 15-16.

DATERING

24 maart 1913

VARIANTEN EN CORRECTIES

$M^1$
12 ter haard] bij 't vuur
18 wachtend wie 't eerst] weifelend wie
19 langs het] over 't
29 scheidden] gingen

$M^2$
7 gewond] gewond,
11 winters als zij, vlamomspeeld,] winters, als zij vlamomspeeld *
13 wel] wel,
14 lust] lust,
17 diep-aadmend] diep aadmend
21 gebaar] gebaar,
22 onbekende.] onbekende, *
25 de] de'
29 Ze] — Ze *

*O*
3 omheen] rondom
11 winters als zij, vlamomspeeld,] (a) winters, als zij, vlamomspeeld $M^2$
(b) zij, vlamomspeeld, *
12 zat ter haard gedoken.] (a) zat bij 't vuur gedoken. $M^1$
(b) zat, gedoken; *
22 onbekende.] (a) onbekende, $M^2$
(b) onbekende.
23 klaar] klaar, *

25 pooplend] poop'lend *
28 maken.] maken. —
29 Ze] (a) — Ze $M^2$
(b) Ze *

*J*
12 zat ter haard gedoken.] (a) zat bij 't vuur gedoken. $M^1$
(b) zat, gedoken; *O*
(c) zat
23 klaar] (a) klaar, *O*
(b) klaar
25 pooplend] (a) poop'lend *O*
(b) pooplend

$V^1$
5 dorre] dorren
6 der bloedstroom] des bloedstrooms
11 winters als zij, vlamomspeeld,] (a) winters, als zij vlamomspeeld $M^2$
(b) zij, vlamomspeeld, *O*
(c) zij vlamomspeeld
24 wendde:] wendde; *

$V^2$
10 jeugd,] jeugd *

$VG^1$
24 wendde:] (a) wendde; $V^1$
(b) wendde:

$VG^4$
10 jeugd,] (a) jeugd $V^2$
(b) jeugd,

NOTEN

[1] De verandering van 'langs het' in 'over 't' (r. 19) wordt door Bloem gemotiveerd met: "[...] *langs* reeds zoo dikwijls gebruikt". (brief aan Van Eyck 10 april 1913). De verandering in r. 18 is om ritmische redenen aangebracht. Toen Bloem het gedicht aan Van Eyck zond, schreef hij: "[...] alleen V.2. [r. 18] is rhytmisch nog niet in orde."
[2] Bloem was met dit gedicht zeer ingenomen: "Met het tweede vers ben ik zelf erg in mijn schik [...]." (brief aan Van Eyck ± 25 maart 1913). "Met dit vers ben ik zelf ongelooflijk ingenomen: het lijkt mij het eenige, dat net zoo goed als: De dwaze maagd is." (10 april 1913). "Hierbij een afschrift v/h vers, dat ik een paar dagen nadat ik van jelui kwam, schreef. Je zult je herinneren, dat ik de eerste regels zonder meer al lang had [...]. Curieus dat plotseling het heele vers er uit kwam, zonder dat ik er eigenlijk meer over had gedacht. Ik ben er zelf zeer mee ingenomen, vind het het eerste vers dat net zoo goed als De dwaze maagd is. En, wel treffend, juist die twee zijn het, die ik met [de] grootste onbewustheid heb geschreven, als ik mij zoo eens

mag uitdrukken. Zou de rest van mijn verzen dan misschien eigenlijk niet geknoei zijn, maakwerk of althans lapwerk? Ik heb het werkelijk serieus gevreesd." (brief aan Van der Leeuw 16 april 1913).

[3] Zie noot 5 bij gedicht [37].

[52] VERZALIGING

---

OVERLEVERING

*1*: Manuscript aan Van Eyck 25 oktober 1913.
*J*: *Het jaar der dichters; muzenalmanak voor 1915*. Samengesteld door J. Greshoff. Amsterdam, [december] 1914, p. 22-23.
$V^1$: p. 75-76; $V^2$: p. 77-78; $VG^{1-3}$: p. 72-73; $VG^4$: p. 51-53.

DATERING

30 juni en 24 september 1913

VARIANTEN EN CORRECTIES

*1*
33 duister < duister,
46 bestaan: < bestaan. — *

*J*
1 wereld] Wereld *
5 voerden —] voerden,
6 gebaad,] gebaad
7 vreê] vrêe * onberoerden] onberoerden,
10 Hier,] Hier
11 Ginds,] Ginds
16 te zamen] tezamen *
17 dat] dit
28 schijnen,] schijnen *
35 flitste] doemde
39 lichtdoorschenen] licht-doorschenen
41 huizen,] huizen
46 bestaan: (a) < bestaan. — *1*
(b) ] bestaan!

$V^1$
1 wereld] (a) Wereld *J*
(b) wereld
7 de vlakke] den vlakken vreê] (a) vrêe *J*
(b) vreê
11 verweerde] verweerden
16 te zamen] (a) tezamen *J*
(b) te zamen
19 dagen....] dagen...

$VG^1$
28 schijnen,] (a) schijnen *J*
(b) schijnen,

NOTEN

[1] Vgl. J. Kamerbeek Jr.: *De poëzie van J.C. Bloem in Europees perspectief.* [Amsterdam], 1967. p. 83.

[53] ANGST

---

OVERLEVERING *1*: Manuscript aan Van Eyck 12 september 1913.

DATERING 8, 9 en 12 september 1913

VARIANTEN EN CORRECTIES *1*
14 Bloem schreef eerst 'Wat onder 't stille[*?*]' en veranderde 'stille' in 'spel' vóórdat hij deze regel voltooide met 'der dagen is:'.

NOTEN [1] Bloem zond het gedicht aan Van Eyck met het verzoek: "Schrijf mij eens of je dit vers niet te droog vindt?"
[2] Dit gedicht bleef ongepubliceerd.

[54] LOIN D'EUX

---

OVERLEVERING *1*: Manuscript aan Van Eyck 25 oktober 1913.
*G*: *Groot-Nederland* 13.I, juni 1915, p.659-660.
$V^1$: p.77-78; $V^2$: p.79-80; $VG^{1-3}$: p.74-75; $VG^4$: p.53-54.

DATERING 24 september en 3 oktober 1913

VARIANTEN EN CORRECTIES *G*
1 Zij] Zij,
5 de dagelijksche dingen] het slaafsche werk der dagen
7 De liefde in 't luwen van de schemeringen,]
Een liefde, onstuimiger dan lentevlagen,
9 Ik] — Ik
11 neigt] nijgt
12 Wat] Dat
15 zóózeer] zoozeer *
18 klinkt,] klinkt
21 me,] me
26 bestaan;] bestaan,
27 vieren,] vieren
28 onder gaan] ondergaan
29 gronden;] gronden,

$V^1$
15 zóózeer] (a) zoozeer *G*
(b) zoo zeer

NOTEN [1] De titel van dit gedicht is ontleend aan Baudelaires gedicht 'Recueillement', waarmee het ook inhoudelijk enige verwantschap heeft.
[2] Vgl. J. Kamerbeek Jr.: *De poëzie van J.C. Bloem in Europees*

*perspectief.* [Amsterdam], 1967. p.29-30, 84, 86.
[3] Henriette Colin vertaalde dit gedicht in het Spaans, zie IX.2.

[55] DE ZWERVERS

OVERLEVERING — *1*: *Utrechtsche studenten-almanak voor 1914.* Utrecht, december 1913, p.412-413, onder het pseudoniem E[go] F[los].

DATERING — *Oktober (?) 1913*

NOTEN — [1] Dit gedicht bleef ongebundeld.

[56] DE DICHTER

OVERLEVERING — *1*: Manuscript aan Van Eyck 26 december 1913.
*O*: *Onze eeuw* 15.II, mei 1915, p.292-293; erboven: 'Uit "Gestalten" door J.C. Bloem'.
$V^1$: p.34; $V^2$: p.36; $VG^{1-3}$: p.31; $VG^4$: p.56.

DATERING — 16 en 17 december 1913

VARIANTEN EN CORRECTIES

*O*
[*titel*] DE DICHTER] DE EENZAME
3 dwong] drong
7 win] win.
9 de wreede zon verdooven] het zware zonlicht dooven
14 U] u
18 wenschen, zoeken,] wenschen en het
20 Worgt mij, deze' avond van zwakheid en zelfbeklag.]
Maakt mij, deze' avond, mat en zwak van zelfbeklag.
21 luisterend] luistrend de] den
23 ongebonden;] ongebonden,
26 dagen] dagen,
28 beklagen?] beklagen •
29 strijdensmoede,] strijdensmoede

$V^1$
16 omgeven] omgeven, •
17 heil,] heil
28 beklagen?] (a) beklagen *O*
(b) beklagen?

$VG^4$
16 omgeven] (a) omgeven, $V^1$
(b) omgeven

NOTEN

[1] Bloem karakteriseerde het gedicht als volgt: "'t Is een van mijn 'Gestalten' maar veel persoonlijker, althans directer-persoonlijk, dan de anderen." (brief aan Van Eyck 26 december 1913).
[2] Volgens Van Vriesland is in dit gedicht invloed van Gossaert aanwijsbaar. (V.E. van Vriesland: 'Dichterschap van klassieke zuiverheid; J.C. Bloem, de Jean Moréas onzer letteren, zestig jaar'. In: *Algemeen handelsblad* 10 mei 1947.)

## [57] TRANEN

OVERLEVERING — *1*: Manuscript aan Van Eyck 20 augustus 1914.

DATERING — *Circa half januari 1914*

VARIANTEN EN CORRECTIES — *1*
19 men < gij henen < langs u

NOTEN

[1] De relatieve chronologie van de gedichten [57-61] berust op de volgorde van de manuscripten in de brief aan Van Eyck van 20 augustus 1914.
[2] Soms heeft Van Eyck de veranderingen die Bloem hem per brief meedeelde met potlood in de manuscripten bijgeschreven. Ook in het manuscript van dit gedicht staan dergelijke potloodaantekeningen. Maar omdat dit gedicht nooit is gepubliceerd en Bloem er verder in zijn brieven aan Van Eyck niet meer op terugkomt, is het niet zeker of we in dit geval ook te maken hebben met door Bloem voorgestelde veranderingen. Het betreft de volgende varianten:
r. 2 'vereenzaamd' voor 'verlaten'
r. 4 'uw zorgen en uw leed' of 'uw zorgen, uw verdriet' voor 'de zorgen en het leed'
r. 12 'Dat 'k niet altijd ben geweest' voor 'Dat ik niet altijd geweest'
r. 13 'Als ik wezen wilde: een eindloos liefde-schenken,' of 'Die ik wilde, vol van eind[loos liefde-schenken,]' voor 'Ben zooals ik wilde: een eindloos liefde-schenken,'. Het is duidelijk dat deze twee alternatieven voor r. 13 samenhangen met de voorgestelde verandering in r. 12.
[3] Dit gedicht bleef ongepubliceerd.

## [58] ZOMERNACHT

OVERLEVERING — *1*: Manuscript aan Van Eyck 20 augustus 1914.
*B*: *De beweging* 10.IV, oktober 1914, p. 68-69.
*J*: *Het jaar der dichters; muzenalmanak voor 1915*. Samengesteld door J. Greshoff. Amsterdam, [december] 1914, p. 20-21.
$V^1$: p. 79-80; $V^2$: p. 81-82; $VG^{1-3}$: p. 76-77; $VG^4$: p. 57-58.

DATERING *Circa februari-april 1914*

VARIANTEN EN CORRECTIES

*B*

12 geheim.] geheim?
23 dit] dat
25 die] de
31 leden, —] leden, *
35 verloren,] verloren
38 wee.] wee: *
40 plettren....] plettren... *

*J*

5 aadren;] aadren,
6 stem.] stem,
14 glijdt.] glijdt;
31 leden, —] (a) leden, *B*
(b) leden, — *
38 wee.] (a) wee: *B*
(b) wee.
40 plettren....] (a) plettren... *B*
(b) plettren.... *

$V^1$

3 bruischen] bruisen
11 profetiëen] profetieën
31 leden, —] (a) leden, *B*
(b) leden, — *J*
(c) leden,
40 plettren....] (a) plettren... *B*
(b) plettren.... *J*
(c) plettren...

NOTEN

[1] Zie noot 1 bij gedicht [57].

[2] Op 12 februari 1914 schrijft Bloem aan Verwey: "Ik heb weinig geschreven, en wat er is, wacht nog correctie. Maar ik hoop U over een paar maanden toch weer eens een bijdrage te kunnen toesturen [...]." In juni kondigt hij aan: "Ik heb nog eenige verzen liggen, die ik U zal sturen, zoodra ik de courage heb, ze over te schrijven en te herzien." (28 juni 1914). Dit gebeurt dan 20 september 1914: "Eindelijk zend ik U hierbij dan weer eens 3 gedichten, met het verzoek of U ze in de Beweging wilt plaatsen. Ik had eigenlijk willen wachten, totdat ik er wat meer had kunnen zenden, maar ik schrijf zoo verbazend weinig [...]. Als U ze plaatsen wilt, heb ik nog een verzoek aan U: zoudt U ze zoo mogelijk nog in de October-aflevering of anders in die van November kunnen doen verschijnen?" De gedichten die Bloem toen zond, waren [58, 60, 61]. Het verzoek aan Verwey hangt waarschijnlijk samen met het feit dat de drie gedichten ook zouden verschijnen in *Het jaar der dichters.* Bloem wilde blijkbaar de gedichten eerst in *De beweging* publiceren.

[3] Vgl. J. Kamerbeek Jr.: *De poëzie van J.C. Bloem in Europees perspectief.* [Amsterdam], 1967. p. 90.

[59] DE ZANGER

OVERLEVERING

*1*: Manuscript aan Van Eyck 20 augustus 1914.
*P*: *De ploeg* 7, december 1914, p. 185-186.
$V^1$: p. 31-33; $V^2$: p. 33-35; $VG^{1-3}$: p. 28-30.

DATERING

*Circa februari-april 1914*

VARIANTEN EN CORRECTIES

*1*

14 rumoer: < rumoer,
22 flakkrend < flakkerend *
49 verloomen: < verloomen;

*P*

12 die felle] dien fellen
15 portalen] portalen,
16 Op] Naar
19 hurken] huizen    verworpen,] verworpen
22 flakkrend (a) < flakkerend *1*
(b) ] flikkrend
23 genooten] genooten, *
29 klaagt] klaagt,
33 van] langs
38 dĭt] dit
41 Vergeef] Vergeeft
42 weet;] weet.
47 droomen] droomen, *
48 medelij'] medelij
54 golvende ravijn;] galmende ravijn,
56 dooft] bluscht
57 achterblijven,] achterblijven;
59 lijven;] lijven,
60 géén] geen

$V^1$

8 vanuit] van uit
23 Temidden] Te midden    genooten] (a) genooten, *P*
(b) genooten
56 die veege] dien veegen *

$V^2$

18 heen.] heen,
47 droomen] (a) droomen, *P*
(b) droomen
56 die veege] (a) dien veegen $V^1$
(b) die veege

NOTEN

[1] Zie noot 1 bij gedicht [57].

[2] In het oorspronkelijke, niet gepubliceerde, naschrift bij de *Verzamelde gedichten* ('s-Gravenhage, 1947) schreef Bloem: "Zoo onrijpe verzen als 'De Zanger' en 'De Mummie' zou ik nu niet gaarne meer voor mijn rekening willen nemen [...]." Deze zin is in het uiteindelijke naschrift vervallen en beide gedichten bleven gehandhaafd tot de vierde druk van de *Verzamelde gedichten* ('s-Gravenhage, 1953). In het naschrift bij laatstgenoemde uitgave lezen we: "Ik heb mij echter niet kunnen weerhouden, in deze nieuwe druk twee gedichten, ('De zanger' en 'De mummie'), die ik al te zwak vond, zelfs rekening houdend met de tijd, waarin zij ontstonden, weg te laten." In november 1952 had Bloem dit al aangekondigd in een brief aan de uitgeverij Stols: "[...] wil ik U nu alvast meedeelen, dat ik in de a.s. herdruk van mijn V[erzamelde] G[edichten] twee verzen uit het Verlangen, t.w. De Zanger en De Mummie, die mij al te zeer ergeren, laat vervallen." (brief aan J. Barth 11 november 1952).

[3] Volgens De Jong herinnert dit gedicht aan de poëzie van Henriëtte Roland Holst. (M.J.G. de Jong: 'Zuiverheid door herhaling'. In: *Elseviers weekblad* 19 oktober 1965.)

[4] Zetfouten: in *P*, r. 59 *sleetse* i.p.v. *sleetsche*; in $V^1$, r. 57 *achter blijven* i.p.v. *achterblijven*; in $V^2$, r. 22 *brand* i.p.v. *brandt* en r. 44 *Nocht* i.p.v. *Noch*

## [60] EENZAAMHEID

OVERLEVERING

*1*: Manuscript aan Van Eyck 20 augustus 1914.
*B*: *De beweging* 10.IV, oktober 1914, p. 70-71.
*J*: *Het jaar der dichters; muzenalmanak voor 1915*. Samengesteld door J. Greshoff. Amsterdam, [december] 1914, p. 18-19.
$V^1$: p. 81-82; $V^2$: p. 83-84; $VG^{1-3}$: p. 78-79; $VG^4$: p. 58-59.

DATERING

*Circa maart-eind mei 1914*

VARIANTEN EN CORRECTIES

*1*
1 gerucht < geruisch
8 slapen < wangen

*B*
22 troost temidden] troost, te midden        schijn,] schijn
26 zoo] zóó
28 ééne] eene

*J*
13 gewemel:] gewemel; *
14 gevangenis.] gevangenis;
28 rhytme] rythme *

$V^1$
28 rhytme] (a) rythme *J*
(b) rhythme

$VG^4$
13 gewemel:] (a) gewemel; *J*
(b) gewemel:

NOTEN

[1] Zie noot 1 bij gedicht [57] en noot 2 bij gedicht [58].
[2] Vgl. J. Kamerbeek Jr.: *De poëzie van J.C. Bloem in Europees perspectief.* [Amsterdam], 1967. p.45.
[3] Vgl. in verband met de laatste strofe het volgende sonnet van Jan van Nijlen:

AAN J C BLOEM

Het duister doel waarvoor gij zegt te rijpen
vermoed ik wel: het is de milde troost
geschonken door uw woord aan wie 't begrijpen
als 't leed hen trof één maal of onverpoosd.

Dit is de gaaf aan weinigen gegeven:
dichter te zijn en bovendien een mens,
die aan de ontredderden die naast hem leven,
de hand reikt bij de moeielijke grens

die leed van wanhoop scheidt. En zij zijn velen,
geen rust meer vindend in geen enkel bed,
die gij door de oude zang van de minstrelen

weer tot het licht en 't leven hebt gered,
en die, hoezeer bezeerd, verzwakt, gewond,
de vrede vonden die gij zelf niet vondt.

(Jan van Nijlen: *Verzamelde gedichten 1903-1964.* Amsterdam, [1964]. p.396.)
[4] H. Mal'cevoj vertaalde dit gedicht in het Russisch en Henriette Colin in het Spaans, zie VIII.1. en IX.2.
[5] Zetfout: in $VG^1$, r.28 *rhytme* i.p.v. *rhythme*

## [61] CIRCUSMUZIEK

OVERLEVERING

*1*: Manuscript aan Van Eyck 20 augustus 1914.
*B*: *De beweging* 10.IV, oktober 1914, p.71-72.
*J*: *Het jaar der dichters; muzenalmanak voor 1915.* Samengesteld door J. Greshoff. Amsterdam, [december] 1914, p.24-25.
$V^1$: p.83-84; $V^2$: p.85-86; $VG^{1-3}$: p.80-81; $VG^4$: p.59-60.

DATERING

*Circa maart-eind mei 1914*

VARIANTEN EN CORRECTIES

*I*

13 kwamen < kwamen,     stad < stad,

*B*

5 bemind] bemind,
11 Vanuit] Van uit
17 spot!] spot?
20 ik,] ik —
21 dît] dit
24 stuk.] stuk?
26 belaân] belâan *
31 voel,] voel:     zoo zeer] zoozeer
33 verder] verder, *

*J*

3 teederheid,] teederheid *
4 spreidt.] spreidt,
15 mee] mee,
19 noopt.] noopt;
26 belaân] (a) belâan *B*
(b) belaân *
33 verder] (a) verder, *B*
(b) verder

$V^1$

17 schampre] schampren
23 Mîjn] Mijn
24 allen] alle *

$V^2$

24 allen] (a) alle $V^1$
(b) allen

$VG^1$

3 teederheid,] (a) teederheid *J*
(b) teederheid,

$VG^4$

26 belaân] (a) belâan *B*
(b) belaân *J*
(c) belaên

NOTEN

[1] Zie noot 1 bij gedicht [57] en noot 2 bij gedicht [58].
[2] Vgl. J. Kamerbeek Jr.: *De poëzie van J.C. Bloem in Europees perspectief.* [Amsterdam], 1967. p. 84.
[3] H. Mal'cevoj vertaalde dit gedicht in het Russisch en Henriette Colin in het Spaans, zie VIII.1. en IX.2.

OVERLEVERING

*1*: Manuscript aan Van Eyck 29 december 1914.
*G*: *Groot-Nederland* 13.I, juni 1915, p. 661-662.
$V^1$: p. 89-90; $V^2$: p. 91-92; $VG^{1-3}$: p. 86-87; $VG^4$: p. 63-64.

DATERING

***September-december 1914***

VARIANTEN EN CORRECTIES

*G*

| | | |
|---|---|---|
| 13 | van] om | |
| 18 | bevredigt] bevredigt, | |
| 19 | zangen] zangen, | |
| 20 | berust.] berust? | |
| 22 | Iets,] Iets | bemind;] bemind? |
| 24 | zijn] haar | |
| 25 | steeds] altijd | kringen,] kringen * |
| 27 | dringen,] dringen — | |
| 28 | tè] té * | |
| 31 | Hoevele] Hoe vele | |
| 33 | mij;] mij, | |

$V^1$

4 trekt,] trekt;
15 de martlende] den martlende'
28 tè] (a) té *G*
(b) tè
38 glanst] glanst,

$VG^1$

25 kringen,] (a) kringen *G*
(b) kringen,

NOTEN

[1] De gedichten [62, 63, 64] zijn geschreven *na* 20 augustus 1914; vgl. Bloems opmerking: "Ik stuur je hierbij 3 nieuwe verzen, de eenige, die je nog niet kent." (brief aan Van Eyck 29 december 1914). De relatieve chronologie van deze drie gedichten berust op de volgorde van de manuscripten in de brief aan Van Eyck en van de verzen in *Groot-Nederland*.
[2] Van Eyck vindt dit gedicht "een van Bloem's schoonste gedichten, en na Het Brood [...] zijn grootste." Volgens hem staat Bloem hier "voor de oorzaak van zijn smartelijkst verlies, zonder in staat te zijn om in die oorzaak tot de grond te boren, waar een andere levensmogelijkheid, een ander dichterschap zich aan hem geopenbaard zou hebben. Zijn dienst aan het persoonlijke leven heeft Bloem's dichterschap zelf, wel als de oorzaak van zijn falen kunnen aanwijzen, maar niet overwinnen." (P.N. van Eyck: 'Dichters en gedichten I. J.C. Bloem'. In: *Groot-Nederland* 24 (1926). Dl. I. p. 193-194.)
[3] Zetfout: in $VG^4$ r. 30 *dag* i.p.v. *dag,*

[63] EUTHANASIA

| | |
|---|---|
| OVERLEVERING | *1*: Manuscript aan Van Eyck 29 december 1914.<br>*G*: *Groot-Nederland* 13.I, juni 1915, p. 663-664.<br>$V^1$: p. 87-88; $V^2$: p. 89-90; $VG^{1-3}$: p. 84-85; $VG^4$: p. 62-63. |
| DATERING | *September-december 1914* |
| VARIANTEN EN CORRECTIES | *G*<br>1 wanneer] waarin<br>3 hoop] hoop,<br>7 die] die, honing] honing,<br>8 veld,] veld<br>31 weene,] weene<br>$V^1$<br>21 boven al] bovenal |
| NOTEN | [1] Zie noot 1 bij gedicht [62].<br>[2] Maximilianus brengt dit gedicht in verband met de ode 'Ad Grosphum' en de eerste satire van Horatius. (P. Maximilianus: 'J.C. Bloem's Euthanasia en Horatius' Ad Grosphum'. In: *Neophilologus* 40 (1956). p. 305-309.)<br>[3] Vgl. J. Kamerbeek Jr.: *De poëzie van J.C. Bloem in Europees perspectief.* [Amsterdam], 1967. p. 35-40, 92. |

[64] VERANDERING

| | |
|---|---|
| OVERLEVERING | *1*: Manuscript aan Van Eyck 29 december 1914.<br>*G*: *Groot-Nederland* 13.I, juni 1915, p. 665-666.<br>$V^1$: p. 85-86; $V^2$: p. 87-88; $VG^{1-3}$: p. 82-83; $VG^4$: p. 61-62. |
| DATERING | *September-december 1914* |
| VARIANTEN EN CORRECTIES | *1*<br>14 wilde < felle<br>*G*<br>3 om] van<br>6 rusten] rusten,<br>9 wonen] huizen kamers] wonen<br>11 slechts tot] slechts, met<br>12 Verheerlijking hen smeedden 's levens hamers.] Verheerlijking de dagen hen beloonen.<br>17 toch, ik voel] ik gevoel<br>18 voorbij.] voorbij, *<br>20 Maar als twee vreemden zien wij naar elkander.] Maar toch, wij werden vreemder voor elkander. |

24 óndergaan.] óndergaan; *
30 verwerven,] verwerven;

$V^1$

3 En,] En * den] de
16 heil,] heil
17 verander,] verander *
18 voorbij.] (a) voorbij, *G*
(b) voorbij;
24 óndergaan.] (a) óndergaan; *G*
(b) ondergaan;
30 die] dien
31 bang] bang,

$VG^1$

3 En,] (a) En $V^1$
(b) En,
17 verander,] (a) verander $V^1$
(b) verander,
23 koren] koren,

NOTEN

[1] Zie noot 1 bij gedicht [62].
[2] Vgl. J. Kamerbeek Jr.: *De poëzie van J.C. Bloem in Europees perspectief.* [Amsterdam], 1967. p.85-87.

## [65] DE DIOSKUREN

OVERLEVERING

*1*: Manuscript aan Van Eyck 7 april 1915.
*V*: *Extra-nummer van de Vox studiosorum, uitgegeven bij den achtsten verjaardag van den litterair-historischen kring.* Samengesteld door J. Slagter. Utrecht, den 22sten van Grasmaand MCMXV.

DATERING

*Begin 1915*

VARIANTEN EN CORRECTIES

*1*

25 zwaar < zwaar,

*V*

4 Daartusschen] Daar tusschen
13 de] de'
17 belaân] belâen
21 gedaald.] gedaald,
27 gedrukt] gedrukt,

NOTEN

[1] Bloem vond dit gedicht "niet veel zaaks" en "vrij médiocre". (brieven aan Van Eyck resp. 7 april 1915 en 3 april 1916).
[2] Dit gedicht bleef ongebundeld.
[3] De xxx na strofe tien zijn in *V* vervallen.

OVERLEVERING

*1* : Manuscript aan Van Eyck 7 april 1915.
*U*: *Utrechtsche studenten-almanak voor 1916.* Utrecht, december 1915, p. 333-334, onder het pseudoniem E[go] F[los].
$V^1$: p. 35-36; $V^2$: p. 37-38; $VG^{1-3}$: p. 32-33; $VG^4$: p. 67-68.

DATERING

*Begin 1915*

VARIANTEN EN CORRECTIES

*1*
10 lentedag < zomerdag
20 Naar < Langs

*U*
1 is,] is
6 zwak;] zwak.
9 onstuimge] onstuim'ge
13 drift verwon] wildheid won
15 den schijn der tintelende] de tochten onder 't licht der
18 daaglijkschheid,] daaglijkschheid
20 rimplende meeren] rimp'lende meren
21 verdwijnen;] verdwijnen,
30 eindlijk triumfeert] eind'lijk triumpheert
31 vuige] veile schurftge] schurft'ge

$V^1$
Opm.: de bovengenoemde veranderingen komen op één na nergens anders voor. De publikatie in de *Utrechtsche studenten-almanak* is dus kennelijk niet gebruikt voor de bundel *Het verlangen.* Daarom is ook hier weer het manuscript als uitgangspunt voor de tekstvergelijking gekozen.

3 stemklank,] stemklank bitter,] bitter
7 bekoorden,] bekoorden;
12 mag:] mag.
14 Gewoonte] Gewoonte,
23 verscheiden,] verscheiden lijnen —] lijnen:

$VG^2$
20 meeren] meren *

$VG^4$
20 meeren] (a) meren $VG^2$
(b) meeren

NOTEN

[1] Vestdijk gaat in op het elegisch karakter van dit gedicht. Volgens hem laat o.a. dit gedicht zien hoe Bloem de ontsporingen die veelal in de elegie voorkomen, weet te vermijden. (S. Vestdijk: 'Kroniek van de poëzie; Klacht zonder aanklacht'. In: *De gids* 120 (1957). Dl. I. p. 345-346.)

[2] Vgl. J. Kamerbeek Jr.: *De poëzie van J.C. Bloem in Europees perspectief.* [Amsterdam], 1967. p.86.
[3] Henriette Colin vertaalde dit gedicht in het Spaans, zie IX.2.
[4] Zetfout: in $V^1$-$VG^1$, r.4 *misprijst.* i.p.v. *misprijst,*

## [67] DE BRUID

OVERLEVERING

*1*: *De gids* 84.III, september 1920, p.387.
$V^1$: p.37; $V^2$: p.39; $VG^{1-3}$: p.34; $VG^4$: p.64-65.

DATERING

*Begin 1915-1920(?)*

VARIANTEN EN CORRECTIES

$V^1$

4 dosch] dos
5 weerhoudt] weerhoud    streelende] streelenden

NOTEN

[1] Van dit gedicht heeft Van Eyck geen manuscript ontvangen. Het zal dus niet voltooid zijn vóór half maart 1919. De — zeer onzekere — plaatsing op dit punt in de chronologie berust uitsluitend op de rangschikking in *Het verlangen.* Waarom Bloem het gedicht in de vierde druk van de *Verzamelde gedichten* ('s-Gravenhage, 1953) naar voren heeft geschoven (vóór gedicht [66]) is niet duidelijk.
[2] Henry Fagne vertaalde dit gedicht in het Frans, zie III.1.
[3] Vanaf $V^1$ wordt bij de tweede en vierde regel van elke strofe ingesprongen.
[4] Zetfouten: in $V^1$, r.24 *immer meer* i.p.v. *immermeer*; in $V^2$, titel *BRUID.* i.p.v. *BRUID* en r.3 *als jongste* i.p.v. *als de jongste*

## [68] LIEFDE

OVERLEVERING

*1*: *De Amsterdammer; weekblad voor Nederland*, nr. 2021, 19 maart 1916, p.10.
*M*: Manuscript aan Van Eyck 5 april 1916.
$V^1$: p.91-92; $V^2$: p.93-94; $VG^{1-3}$: p.88-89; $VG^4$: p.68-69.

DATERING

*Juni 1915*

VARIANTEN EN CORRECTIES

*M*

5 gewend] gewend,    gewennen,] gewennen;
6 terug,] terug.
17 drangen] drangen,
18 uit] uit,
19 omvangen] omvangen,
22 gloed;] gloed.
25 mij] mij,

29 verbroken;] verbroken, *

*V*[1]

23 gebonden,] gebonden

29 verbroken;] (a) verbroken, *M*
(b) gebroken,

32 moest] moet

NOTEN

[1] Bloem zond dit gedicht *na* de publikatie in *De Amsterdammer* naar Van Eyck: "*Liefde* is een paar weken geleden in de oude Groene verschenen [...]." (brief aan Van Eyck 5 april 1916).
[2] Naar aanleiding van r. 2 vraagt Bloem: "Zou het misschien beter zijn om Liefde I.2. [r. 2] aldus te lezen: 'k Vroeg de gemakkelijke enz.?" (brief aan Van Eyck 5 april 1916).
[3] Volgens Gomperts heeft dit gedicht "deze eigenaardigheid dat het goed vertegenwoordigt die eerste periode van Bloem waarin hij onstuimig, nog met veel woorden, welsprekend aan het dichten is." Zoals in bijna alle gedichten van Bloem is hier ook volgens hem sprake van een spanning tussen twee polen: "het willen bereiken en het niet kunnen bereiken van [de] geluksstaat." Hier betreft het dan "de teleurstelling van iemand die merkt dat de communicatie tussen de mensen zo moeilijk is, dat hij zijn gevoelens in het gezelschap van anderen niet kan uiten en dat hij alleen die geluksstaat van dat wél te kunnen, bereikt in zijn kamer alleen. Als hij dan weer bij anderen is, dan voelt hij zijn hart en zijn mond als het ware verzegeld." (*Literaire ontmoetingen I. J.C. Bloem.* Samengesteld door H.A. Gomperts en H. Keller [met medewerking van T. Lutz, J. Herzberg, R. Nieuwenhuys, J. Ramball, C. Eggink en J.C. Bloem]. [Tekst van de uitzending door de AVRO-televisie op 19 september 1962]. p. 2.)
[4] Borel schreef over dit gedicht: "Een gedicht als Liefde [...], al is het verre van gaaf als poëzie, is een zeer schoone uiting van een menschenziel, en heb ik met eerbied gelezen [...]." (H. Borel: 'Letterkundige kroniek; [rec. van] J.C. Bloem. Het verlangen. [...]'. In: *Het vaderland* 10 juli 1921.)
[5] Zetfout: in *1*, r. 28 *tonen* i.p.v. *toonen*

## [69] DOODENOFFER

OVERLEVERING

*1*: Manuscript aan Van Eyck 5 april 1916.
*M*: Manuscript aan Van Eyck 19 januari 1917, slechts één strofe.
*G*: *De gids* 81.III, september 1917, p. 426-427.
*V*[1]: p. 93-94; *V*[2]: p. 95-96; *VG*[1-3]: p. 90-91; *VG*[4]: p. 69-70.

DATERING

*September-november 1915*

VARIANTEN EN CORRECTIES

*M*

25 Maar de onverbiddelijke kwam hem manen;]
Maar hij was reeds aan 't eind van alle paden.
26 de wil in 't duizlend hoofd,] een begeerte door zijn ziel
27 Dan is in een rivier van bloed en tranen]
Naar 't zonlicht der toekomst'ge dageraden, *
28 De fakkel van dit leven uitgedoofd.]
Eer hij voor eeuwig aan den dood verviel.

*G*

8 bijna uit de erinring al] uit de erinnering al haast
11 rijpen,] rijpen
13 in] bij
15 traan,] traan        gedachten,] gedachten
18 weeke] weeken
20 De vreeslijke] Den vreeslijke'        gepeild!] gepeild.
21 raden,] raden
27 Dan is in een rivier van bloed en tranen]
(a) Naar 't zonlicht der toekomst'ge dageraden, *M*
(b)                toekomstge
29 een van] één uit
31 uit] van
39 geöfferd] geofferd

*V*[1]

5 spreken,] spreken

*VG*[1]

39 Dán] Dàn

NOTEN

[1] Begin juli 1915 was Bloem ernstig ziek geworden. Hij lag maanden op bed met pleuritis. Toen hij bijna hersteld was, schreef hij aan Van der Leeuw: ''Veel heeft tot de goede [richting] bijgedragen, dat ik eindelijk weer eens een vers schreef: sinds Juni. En, wonderlijk, heelemaal niet een van die ik in mijn hoofd had. Doodenoffer, heet het. Het heeft natuurlijk, zooals waarschijnlijk alle komenden ook, den dood als achtergrond, maar is toch geenszins mistroostig, zooals de 3 laatste uit Groot Nederland.'' (12 november 1915).
[2] De veranderingen van *M* zijn aangebracht naar aanleiding van kritiek op die strofe door Van Eyck: ''Verder heb ik nog een door jou gewraakte strofe uit 'Doodenoffer' veranderd n.l. die begon: 'Maar de onverbiddelijke kwam hem manen.' Deze luidt nu [...]. Dit heeft het groote nadeel dat het rijmwoord op aden juist ook al in de vorige strofe staat, maar enfin!'' (brief aan Van Eyck 19 januari 1917).
[3] Bloem stuurde dit gedicht en de gedichten [70, 71, 72, 74] op 31 januari 1917 naar *De gids*: ''Eventueele correcties zal ik dan nog wel op de proef aanbrengen.'' (brief aan Van Eyck 31 januari 1917). In de proef die hiervan bewaard is gebleven, stond in r. 18 eerst 'weeken', Bloem veranderde dat in 'weeke'; een vergelijkbaar geval doet zich

voor in r. 20, waar eerst stond 'Den vreeslijken' en waar Bloem van maakte 'De vreeslijke'. Uit de tekst zoals die uiteindelijk in *De gids* gepubliceerd werd, blijkt dat Bloem in de revisie van 'weeke' toch weer 'weeken' en van 'De vreeslijke' weer 'Den vreeslijke'' gemaakt heeft. In de proef is verder de punt achter 'paden' (r. 25) aangebracht.
[4] In $VG^4$ is een fout gemaakt: op de plaats van strofe zes van dit gedicht staat strofe drie van gedicht [71]!
[5] Zetfout: in $VG^4$, r. 31 *gestorven* i.p.v. *gestorvenen*

[70] OCTOBER

---

OVERLEVERING

*1*: Manuscript aan Van Eyck 19 januari 1917.
*G*: *De gids* 81.III, september 1917, p. 427-428.
$V^1$: p. 95-96; $V^2$: p. 97-98; $VG^{1-3}$: p. 92-93; $VG^4$: p. 65-66.

DATERING

*September 1915 - half januari 1917*

VARIANTEN EN CORRECTIES

*1*
2 zijn diepen < haar diepe
12 najaarsdraden < najaarsbladen

*G*
13 zwerven] dwalen
14 de'] de
15 herfstgedachten:] herfstgedachten,
17 allengs het] het zware en
18 afgeleid.] afgeleid,
23 hoven] hoven,
29 U] u
30 vuur,] vuur.
31 wildë ik] wilde ik * U] u
33 O] O, * paden —] paden,
35 hen] het
37 dan,] dan —

$V^1$
6 Die,] Die
31 wildë ik] (a) wilde ik *G*
(b) wildë ik *
32 Zie,] Zie:
33 O] (a) O, *G*
(b) O
36 zóózeer] zoozeer

$VG^1$
31 wildë ik] (a) wilde ik *G*
(b) wildë ik $V^1$
(c) wilde ïk *

*$VG^3$*

31 wildë ik] (a) wilde ik *G*

(b) wildë ik *$V^1$*

(c) wilde ïk *$VG^1$*

(d) wilde ik

NOTEN

[1] Toen Bloem het gedicht op 19 januari 1917 aan Van Eyck zond, had hij het de week daarvóór afgemaakt: "Ik zend je hierbij nog een ander vers, ook uit dien tijd dateerend [d.w.z. uit de tijd van gedicht [72]], en pas de vorige week afgemaakt."

[2] Zie noot 3 bij gedicht [69]. In de proef heeft Bloem een trema geplaatst op de *e* van 'wilde' (r. 31). Aangezien dit trema uiteindelijk in *De gids* niet voorkomt, lijkt het aannemelijk dat Bloem het in de revisie weer geschrapt heeft.

[3] Van Eyck schrijft over de zesde strofe: "Feitelijk dekt het beeld van de vierde regel de voorafgaande verzen niet geheel. Door alleen een begeleiding uit te drukken, neemt het van het deelhebben, dat de drie eerste regels uitspreken, iets terug." (P.N. van Eyck: 'Dichters en gedichten I. J.C. Bloem'. In: *Groot-Nederland* 24 (1926). Dl. I. p. 198: noot 1.)

[4] Vgl. J. Kamerbeek Jr.: *De poëzie van J.C. Bloem in Europees perspectief.* [Amsterdam], 1967. p. 93-94.

[5] Zetfout: in *$V^1$*, r. 26 *lang* i.p.v. *langs*

[71] ALLERZIELEN

---

OVERLEVERING

*1*: Manuscript aan Van Eyck 5 april 1916.
*G*: *De gids* 81.III, september 1917, p. 429-430.
*$V^1$*: p. 97-98; *$V^2$*: p. 99-100; *$VG^{1-3}$*: p. 94-95; *$VG^4$*: p. 70-71.

DATERING

*November 1915*

VARIANTEN EN CORRECTIES

*1*

15 na 'als' is het woordje 'op' doorgestreept; misschien wilde Bloem eerst schrijven: 'als op een water weerschijn, beeft'.

*G*

2 mist'ge] mistge regen;] regen. *
10 weel'ge] weelge
11 bloemen,] bloemen
17 kaar'ge] kaarge
19 poov're] poovre *
26 dooden.] dooden:
30 palen —] palen,
34 aarde,] aarde. *
39 begeert,] begeert —

$V^1$

2 regen;] (a) regen. *G*
(b) regen,

19 poov're] (a) poovre *G*
(b) poovren

34 aarde,] (a) aarde. *G*
(b) aarde;

NOTEN

[1] Zie noot 3 bij gedicht [69]. Wat dit gedicht betreft heeft Bloem in de proef alleen enkele zetfouten verbeterd.
[2] In $VG^4$ is een fout gemaakt: op de plaats van strofe drie van dit gedicht staat strofe zes van gedicht [69]!
[3] H. Mal'cevoj vertaalde dit gedicht in het Russisch, zie VIII.1.
[4] Zetfout: in $V^2$, r.31 ***heemwaar ts*** i.p.v. ***heemwaarts***

## [72] DE MUMMIE

OVERLEVERING

*1* : Manuscript aan Van Eyck 8 januari 1917.
*G*: *De gids* 81.III, september 1917, p.430-432.
$V^1$: p.99-100; $V^2$: p.101-102; $VG^{1-3}$: p.96-97.

DATERING

16 december 1915 en 12 december 1916

VARIANTEN EN CORRECTIES

*G*

1 staren] staren,
2 — Om de vervallen neus een starre trek —]
— Vreemd glijdt het licht langs 't strakke lichaam af —
4 hooge doodsvertrek] hoog en pralend graf
5 het] een
17 kniëen] knieën
25 Vreemd, dat, juist] En 'k peins dat,
27 door] in
29 gisten.] gisten, *
30 slaan,] slaan verrukking, gâ,] verrukking ga
31 alchimisten:] alchimisten,
33 herschapen] herschapen, *
37 astrologen —] astrologen, —

$V^1$

5 lezen] lezen, *
24 weerelooze] weereloozen *
29 gisten.] (a) gisten, *G*
(b) gisten.
34 gestorvenen] verstorvenen *
45 dat] dit

$V^2$

5 lezen] (a) lezen, $V^1$
(b) lezen

33 herschapen] (a) herschapen, *G*
(b) herschapen

34 gestorvenen] (a) verstorvenen $V^1$
(b) gestorvenen

$VG^1$

24 weerelooze] (a) weereloozen $V^1$
(b) weerelooze

NOTEN

[1] Onder het gedicht in *1* staat de vraag: "Is 'dronkenheid' [r. 55] inplaats van 'dronkenschap' een germanisme?"
[2] Tegelijk met dit gedicht stuurde Bloem op 8 januari 1917 ook de gedichten [75, 76] aan Van Eyck. Hij schreef toen: "Ik stuur je hierbij 3 verzen. Het eerste schreef ik ruim een jaar geleden (voordat ik Cheops kende, hoor!). Ik geloof, dat er technisch nogal wat aan valt te verbeteren, maar mis daar op 't oogenblik den moed toe."
[3] Dit gedicht is in de vierde druk van de *Verzamelde gedichten* ('s-Gravenhage, 1953) geschrapt. Vgl. noot 2 bij gedicht [59].
[4] Zie noot 3 bij gedicht [69]. In de proef van dit gedicht stond oorspronkelijk in r. 2 'doode lichaam'; Bloem veranderde 'doode' in 'strakke', verder verbeterde hij een aantal zetfouten.
[5] Volgens De Jong vindt men in dit gedicht "de evocatie van een lentelijke dag die terugkeert in *Vroege voorjaarsavond*, uit de bundel *De nederlaag*. De levensbeschouwelijke 'uitwerking' van het gegeven verschilt in beide verzen." (M.J.G. de Jong: 'Zuiverheid door herhaling'. In: *Elseviers weekblad* 9 oktober 1965.)

## [73] TROOST DES DONKERS

OVERLEVERING

*1*: Manuscript aan Van Eyck 24 juli 1917.
*G*: *De gids* 84.III, september 1920, p. 381-382.
$V^1$: p. 103-104; $V^2$: p. 105-106; $VG^{1-3}$: p. 100-101; $VG^4$: p. 80-81.

DATERING

*Begin 1916-april 1917*

VARIANTEN EN CORRECTIES

*1*

31 onmiddellijk achter 'En' heeft het woord 'weet' gestaan; Bloem streepte dit door maar schreef vervolgens toch weer 'weet' op.

34 abusievelijk schreef Bloem eerst 'ik' in plaats van 'in'.

*G*

2 de rosse] den rossen

3 het] het,

8 In gure kilte en moedloos zelfbeklag?]
Beladen met een zwaren winterdag?

9 hen,] hen
10 keert;] keert,
11 daden] daden,
15 verstikken,] verstikken:
17 toebehooren —] toebehooren,
20 rust'gen, wien geen leed] rustgen, die geen smart
22 Ter zijde] Terzijde
23 stegen,] stegen;
25 wein'ge,] weinge
28 De] Den
31 En weet: ook dit is nu welhaast geleden,]
En weet: aan 't eind van alles wat wij leden,
32 Waar de eenzaamheid den koorts van 't bloed bekoelt.]
Is de vervulling, die de wonden koelt.

*$V^1$*

4 wegende] wegende'
21 dan,] dan
28 die] dien
30 henenspoelt] henen spoelt
38 wordt,] wordt

*$VG^4$*

7 straten] straten,

NOTEN

[1] Vgl. J. Kamerbeek Jr.: *De poëzie van J.C. Bloem in Europees perspectief.* [Amsterdam], 1967. p. 84.

## [74] LICHTE VENSTERS

OVERLEVERING

*1*: Manuscript aan Van Eyck 7 september 1916.
*G*: *De gids* 81.III, september 1917, p. 432-433.
*$V^1$*: p. 101-102; *$V^2$*: p. 103-104; *$VG^{1-3}$*: p. 98-99; *$VG^4$*: p. 72-73.

DATERING

*Vóór september 1916*

VARIANTEN EN CORRECTIES

*1*

37 uiten < uiten,

*G*

10 verkoos —] verkoos.
25 zaalge menschen] sterfelijken
28 Zwervers, door een dronkenschap geleid.]
Dronken zoekers naar één zaligheid.
30 drift,] drift;
33 zoozeer] zóózeer *
35 stervensnacht] laatsten nacht
36 schrei] kreet

38 dàn] dán * gevoel] gevoel,
46 Duister,] Duister

$V^1$

14 de donkre, zachte] den donkren, zachten
29 zeëen] zeeën
33 zoozeer] (a) zóózeer *G*
(b) zóó zeer *
38 dàn] (a) dán *G*
(b) dàn

$V^2$

33 zoozeer] (a) zóózeer *G*
(b) zóó zeer $V^1$
(c) zóózeer

NOTEN

[1] Dit gedicht is misschien nogal lang in de pen gebleven getuige Bloems opmerking: "Hierbij eindelijk het gedicht. Als steeds houd ik mij aanbevolen voor je zaakkundige critiek." (brief aan Van Eyck 7 september 1916).
[2] In het woord vooraf bij zijn bloemlezing uit eigen werk schrijft Bloem over dit gedicht: "Een héél enkele maal, ik denk b.v. aan het gedicht Lichte Vensters, heb ik een vers, dat poëtisch wèl geslaagd was, niet opgenomen omdat de inhoud ervan mij totaal vreemd, laat ik gerust zeggen antipathiek was geworden." (J.C. Bloem: *Doorschenen wolkenranden; keuze uit eigen werk.* Den Haag, 1958. p. 5-6.)
[3] Zie noot 3 bij gedicht [69]. In de proef van dit gedicht stond oorspronkelijk in r. 14 'den donkren, zachten', Bloem veranderde dit in 'de donkre, zachte' zoals ook in het manuscript staat. In $V^1$ is er weer 'den donkren, zachten' van gemaakt. Verder zijn in de proef enkele zetfouten verbeterd.
[4] Vgl. J. Kamerbeek Jr.: *De poëzie van J.C. Bloem in Europees perspectief.* [Amsterdam], 1967. p. 44.
[5] Giacomo Prampolini vertaalde dit gedicht in het Italiaans en Henriette Colin in het Spaans, zie V.1 en IX.2.

## [75] SONNET

OVERLEVERING *1*: Manuscript aan Van Eyck 8 januari 1917.

DATERING 4 of 5 januari 1917

NOTEN

[1] Bloem was over dit gedicht niet erg tevreden: "— Het sonnet schreef ik hier op de beurs, maar het bevalt me niet erg: het is veel te weinig intens." (brief aan Van Eyck 8 januari 1917). Het gedicht bleef ongepubliceerd.

OVERLEVERING

*1*: Manuscript aan Van Eyck 8 januari 1917.
*M*[1]: Manuscript aan A. van der Leeuw 9 januari 1917.
*S*: *Het signaal.* Onder leiding van de kunstgroep "Het signaal". Dl. II. Zomernummer 1917. Amsterdam, Theosophische Uitg. Mij., p. 35.
*M*[2]: Manuscript aan J. Tielrooy 8 oktober 1917.
*M*[3]: Manuscript Bloem-verzameling, Letterkundig Museum, ongedateerd.
*V*[1]: p. 110; *V*[2]: p. 112; *VG*[1-3]: p. 107; *VG*[4]: p. 75-76; *DW*: p. 19.

DATERING

7 januari 1917

VARIANTEN EN CORRECTIES

*M*[1]
6 het lot hem] hem de aarde

*S*
11 vragen,] vragen

*M*[2]
2 rein van] zonder *
11 anders] ânders *
12 dezen] dézen

*M*[3]
[*titel*] REGEN IN DEN ZOMERNACHT] ***vervalt*** *
11 anders] (a) ânders *M*[2]
(b) anders
12 maan?] maan. *

*VG*[1]
[*titel*] REGEN IN DEN ZOMERNACHT] (a) ***vervalt*** ***M***[3]
(b) REGEN EN MAANLICHT

*VG*[4]
2 rein van] (a) zonder *M*[2]
(b) rein van
12 maan?] (a) maan. *M*[3]
(b) maan?

NOTEN

[1] Bloem was met dit gedicht zeer ingenomen: "— Maar het derde vers [ = dit gedicht], daar ben ik zelf heel erg blij mee. Ik schreef het gisteravond in den trein van Almeloo hierheen [ = Amsterdam]. 't Is een heel eenvoudig versje, maar in zijn soort lijkt het mij zoo goed mogelijk. Curieus, dat je je meest sereene verzen dikwijls in de grootste misère schrijft. Ik geloof dat dit, voor de niet-impressionisten, een soort van discrete troost van de muze is, die je een ander bestaan dan dît voorhoudt." (brief aan Van Eyck 8 januari 1917). "[...] ik schrijf je aan de ommezijde een kort gedicht af, dat ik Zondagavond

plotseling in den trein schreef, van huis hierheen reizende. Ik vind het een van mijn meest zuivere verzen. En, zooals het altijd gaat, in de grootste ellende schrijf je de meest sereene verzen." (brief aan Van der Leeuw 9 januari 1917). "[...] waarom ik dit eigenlijk boven alles stel, wat ik geschreven heb, is om 2 redenen. 1° om het gevoel van gelijkelijk boven vreugd en leed uit te zijn, dat ik voordien nog nooit in mijn leven heb bereikt; 2° om zijn volmaaktheid. (Dit is geenszins als verwaandheid bedoeld, ik bedoel ermee: dat ik er geen woord te veel in vind, of iets dat ik er in zou willen veranderen, in een woord: dat ik bereikt heb, wat ik wilde, hetgeen maar zeer zelden voorkomt)." (brief aan Tielrooy 8 oktober 1917). "Het meest houd ik van een paar van de Enkele Strofen en het eerste daarvan vind ik het beste." (G.H. Pannekoek Jr.: 'Al pratende met ... Mr. J.C. Bloem'. In: *Den gulden winckel* 24 (1925). p.100.) Deze laatste uitspraak dateert van na de publikatie van de bundel *Het verlangen*. Daarin komt dit gedicht voor als eerste van de afsluitende groep gedichten onder de verzameltitel *Enkele strofen*.

[2] Naar aanleiding van r. 11 vraagt Bloem aan Van Eyck: "Is 'anders' [inplaats van] 'iets anders' [een germanisme]? [...]. Misschien kan dit toch in elk geval als bijwoord behouden blijven." (brief aan Van Eyck 8 januari 1917).

[3] Donker maakt bezwaar tegen de genitief 'der regen' (r. 3). (A. Donker: *De vrijheid van den dichter en de dichterlijke vrijheid; een critiek op de moderne poëzie*. Arnhem, 1946. p.28.)

[4] Een handschrift van dit gedicht staat in facsimile afgedrukt in: [G.H. 's-Gravesande]: *Sprekende schrijvers; Nederlandsche en Vlaamsche letterkundigen in gesprek met G.H. 's-Gravesande*. Amsterdam, 1935. p.59; en in: *Ons erfdeel* 8 (1964/65), nr.2, p.24.

[5] Vgl. J. Kamerbeek Jr.: *De poëzie van J.C. Bloem in Europees perspectief*. [Amsterdam], 1967. p.52-54.

[6] Op het grammofoonplaatje *J.C. Bloem [en] A. Roland Holst* uit de serie 'Stemmen van schrijvers' leest Bloem o.a. dit gedicht voor. (*J.C. Bloem [en] A. Roland Holst*. [Grammofoonplaatje uitgegeven door] Nederlands Letterkundig Museum in samenwerking met Querido. Amsterdam, 1961. SVS 6112-1.)

[7] Henry Fagne vertaalde dit gedicht in het Frans, Giacomo Prampolini in het Italiaans, Zenta Tenison in het Litouws, H. Mal'cevoj in het Russisch en Henriette Colin in het Spaans, zie III.1, V.1, VI.1, VIII.1 en IX.2.

## [77] EERSTE VOORJAARSDAG

OVERLEVERING *1*: Manuscript aan Van Eyck 4 maart 1917.
*G*: *De gids* 84.III, september 1920, p.383-384.
$V^1$: p.105-106; $V^2$: p.107-108; $VG^{1-3}$: p.102-103; $VG^4$: p.74-75.

DATERING

*1 maart 1917*

VARIANTEN EN CORRECTIES

*G*

1 tijden] dagen
3 bestormt] verheert    vóór] voor
5 menschen] menschen,
18 wisseling.] wisseling;
21 kinderjaren] jonge jaren
22 Den dichter voert een knaap in zijn gebied,]
Ik ben de knaap weer, uit dat grijs verschiet, *
24 ziet;] ziet,
26 een land] streken
33 leven] leven,
38 bestaan.] bestaan;

*$V^1$*

10 de] de'
17 deze] deez' *
22 Den dichter voert een knaap in zijn gebied,]
(a) Ik ben de knaap weer, uit dat grijs verschiet, *G*
(b) weer uit
31 de] de'

*$VG^4$*

17 deze] (a) deez' *$V^1$*
(b) deze
31 wascht,] wascht

NOTEN

[1] Onder het gedicht staat in *1*: "Commentaar (à la Lamartine) Ik schreef dit vers op de Arbeidsbeurs, op een stuk papier, mij verstrekt door de gemeente Amsterdam. Strophen 7 en 8 slaan op het landschap aan de Loire, waar ik nooit ben geweest." De inspiratie voor dit laatste beeld heeft Bloem wel opgedaan uit Ch. Péguy's 'Présentation de la Beauce à Notre Dame de Chartres'.
[2] Bloem vermoedde dat dit gedicht niet strookte met de opvattingen van Van Eyck: "Hierbij nog een gedicht, dat ik Donderdag l.l. op de Arbeidsbeurs schreef. Je ziet, dat ik den ouden Adam nog niet heb afgeschud. Het zal wel lijnrecht tegen jou theorieën [...] ingaan, maar... que veux tu?" (brief aan Van Eyck 4 maart 1917).
[3] De plaatsing van dit gedicht in *$VG^4$*, namelijk vóór gedicht [76], is onjuist.
[4] Vgl. J. Kamerbeek Jr.: *De poëzie van J.C. Bloem in Europees perspectief.* [Amsterdam], 1967. p. 90-91.
[5] Henriette Colin vertaalde dit gedicht in het Spaans, zie IX.2.
[6] Vanaf *$V^1$* wordt bij de vierde regel van elke strofe ingesprongen.

[78] 'ALS HET LEED...'

OVERLEVERING — *1*: *De nieuwe gids* 36, maart 1921, p. 413, samen met de gedichten [79, 80, 82, 83, 85] onder de titel *Enkele strofen*.

DATERING — *Maart 1917-vóór 11 juli 1920*

NOTEN — [1] In *1* staat onder het gedicht de volgende noot, die hoort bij de groepstitel *Enkele strofen*: "Uit een bundel 'Het Verlangen', die eerlang zal verschijnen bij P.N. van Kampen en Zn. te Amsterdam." Dit gedicht is echter uiteindelijk niet in *Het verlangen* opgenomen en bleef ook verder ongebundeld.
Kloos ontving de *Enkele strofen* op 11 juli 1920 ter plaatsing in *De nieuwe gids*.
[2] De reden om het gedicht hier te plaatsen is dat het in *De nieuwe gids* staat vóór gedicht [79] waarvan de datering vaststaat.
[3] Zetfout: in *1*, r. 8 *suisende* i.p.v. *suizende*

[79] NAAR HUIS

OVERLEVERING — *1*: Manuscript aan Van Eyck 24 juli 1917.
*NG*: *De nieuwe gids* 36, maart 1921, p. 414.
$V^1$: p. 111; $V^2$: p. 113; $VG^{1-3}$: p. 108; $VG^4$: p. 76; *DW*: p. 20.

DATERING — *April 1917*

VARIANTEN EN CORRECTIES — *NG*
[*titel*] NAAR HUIS] *vervalt* *
7 vergeten,] vergeten
10 tijd.] tijd, *
13 kán] kan

$V^1$
10 tijd.] (a) tijd, *NG*
(b) tijd;

$VG^1$
[*titel*] NAAR HUIS] (a) *vervalt NG*
(b) HUISWAARTS REIZENDE

NOTEN — [1] Dit gedicht was Bloem dierbaar: "'t Is misschien nog niet intens genoeg, maar ik houd er zelf toch veel van, misschien omdat het op mijn ouders is, waarover ik 't liefst zou dichten, en hetgeen mij eigenlijk nooit gelukt." (brief aan Van Eyck 24 juli 1917).
[2] Naar aanleiding van r. 8 vraagt Bloem: "Is 'dan' inplaats van 'behalve' niet een te groote geweldaandoening v/d grammatica?" (brief aan Van Eyck 24 juli 1917).

[3] Vgl. J. Kamerbeek Jr.: *De poëzie van J.C. Bloem in Europees perspectief.* [Amsterdam], 1967. p.55-56, 64-65, 93-94.
[4] Nico Greitemann vertaalde dit gedicht in het Duits en Henriette Colin in het Spaans, zie I.4 en IX.2.
[5] Alleen in *NG* wordt bij de tweede en derde regel van elke strofe ingesprongen.

[80] 'ALS EENS DIT LICHAAM...'

OVERLEVERING *1*: *De nieuwe gids* 36, maart 1921, p.415.
$V^1$: p.112; $V^2$: p.114; $VG^{1-3}$: p.109; $VG^4$: p.76-77.

DATERING *1917; voltooid 1920 (?)*

VARIANTEN EN CORRECTIES

$V^2$
19 stijgen,] stijgen

$VG^1$
[*titel*] —] AAN MIJN OUDERS
17 Iets,] Iets

NOTEN

[1] De relatieve chronologie van dit gedicht is gebaseerd op de plaatsing in *De nieuwe gids* als *Enkele strofen* III. Vgl. noot 1 bij gedicht [78].
[2] Donker heeft er bezwaar tegen dat Bloem in r.1 "spreekt van 'verkouden', [...] in het rijm, en met het onvermijdelijk gevaar van door dit niet bestaande werkwoord associatie met het wel bestaande adjectief op te roepen [...]." (A. Donker: *De vrijheid van den dichter en de dichterlijke vrijheid; een critiek op de moderne poëzie.* Arnhem, 1946. p.27.)
[3] Vanaf $V^1$ wordt alleen bij de vierde regel van elke strofe ingesprongen.

[81] DAGERAAD

OVERLEVERING *1*: Manuscript aan Van Eyck 8 april 1918.

DATERING *7 maart 1918*

NOTEN

[1] Bloem schreef op 16 september 1917 aan Verwey: "Ik schrijf tegenwoordig ongeveer niets meer, vandaar dat ik U in zoo lang niets meer voor de Beweging zond. Toch hoop ik U dezen winter nog eens wat te kunnen sturen, 't zij een langer gedicht, dat ik al jaren geleden grootendeels schreef, en altijd nog hoop eens te kunnen afmaken [...]." Het duurde tot 8 maart 1918 voordat Verwey een gedicht ontving. Bloem stuurde toen dit gedicht dat hij pas geschreven had: "Ik stuur U hierbij een gedicht voor de Beweging [...]. Ik schreef het

gisteren, en het overkomt mij wel meer, dat ik, als ik een vers pas geschreven heb, mij het juiste oordeel erover een tijd lang niet kan vormen. Ik denk, dat ik mij er dan op heb doodgekeken. Ditmaal is dit evenwel al bizonder het geval. Ik geloof, dat het een gedicht is, waar ik zelf veel van zal gaan houden; maar daarom alleen is het nog geen goed. Ik vrees, dat er misschien vreemde invloeden in te merken zijn (een vrees, die mij trouwens altijd bekruipt na het schrijven van een gedicht, terwijl ik meestal later merk: ten onrechte), een tikje George en Leopold, in het begin vooral Leopardi en tegen het eind, het allermeest — uzelf. [...]. En toch, geloof ik persoonlijk, dat het vers wel goed is. [...]. Dit is het eerste gedicht in blank verse, dat ik sedert een jaar of 10 schreef [...]."
In dezelfde geest liet Bloem zich uit tegenover Van Eyck: "Wel heb ik de vorige week een gedicht in blank verse geschreven, een vorm, dien ik in meer dan 10 jaar nooit meer had geprobeerd. Ik ben bang, dat het wat te veel op Leopardi en Verwey, misschien zelfs ook op George en Leopold, gelijkt, zooals ik aan Verwey, aan wien ik het stuurde reeds schreef. Toch houd ik er zelf wel van. Als het in de Bew. komt, zal ik je er voordien een afschrift van sturen. Zoo niet, dan is het voor de secrete archieven bestemd; want dan durf ik het aan niemand toonen." (14 maart 1918).
Bijna een maand later bericht Bloem aan Van Eyck dat Verwey het gedicht geweigerd heeft: "Verwey schreef mij een heel aardigen, welgemeenden brief (hij stuurde mijn vers terug, hij vond het te direct, en dat zal ook wel zoo zijn, maar hoe kan ik ook anders, 't verwondert me dat ik nog een regel heb kunnen schrijven) [...]." (3 april 1918). Op 8 april 1918 stuurt Bloem het gedicht ook aan Van Eyck: "Hierbij ook mijn vers. Ik geloof wel, dat V. gelijk heeft gehad. [...]. In elk geval zit er de stof voor een goed gedicht in. V. schreef: laten liggen. Maar dat staat bij mij meestal gelijk met: en rotten." Aan Verwey schreef Bloem: "'t Speet me, dat U het gedicht niet goed vondt, maar laten we hopen: hierna beter." (20 april 1918). Een 'hierna' is er niet meer geweest; na 1919 hield *De beweging* op te verschijnen.
[2] Over Leopardi liet Bloem zich jaren later als volgt uit: "Deze is volgens mijn rotsvaste overtuiging [...] een van de grootste lyrische dichters van alle landen en tijden." (J.C. Bloem: *Terugblik op de afgelegde weg.* Amsterdam, 1954. p.29.)

[82] 'NOG DEZEN MORGEN...'

OVERLEVERING *1*: *De nieuwe gids* 36, maart 1921, p.416.
$V^1$: p.113; $V^2$: p.115; $VG^{1-3}$: p.110; $VG^4$: p.73-74.

DATERING *Voorjaar (?) 1918*

VARIANTEN EN CORRECTIES

*$VG^1$*

[*titel*] —] ZOMERLOOMHEID

2 schaduw] schaduw,

NOTEN

[1] De plaatsing van dit gedicht in ***De nieuwe gids*** en in ***Het verlangen*** als ***Enkele strofen*** IV, alsook die in de eerste tot en met de derde druk van de ***Verzamelde gedichten,*** pleit voor de hier gegeven volgorde. Op welke grond het gedicht in de vierde druk van de ***Verzamelde gedichten*** ('s-Gravenhage, 1953) naar voren is geplaatst (tussen de gedichten [74] en [77] en dus ook vóór het in ieder geval daar onjuist geplaatste gedicht [76]) is onduidelijk. Het zou wijzen op een ontstaanstijdstip tussen september 1916 en maart 1917. Het lijkt wel uitgesloten dat Bloem dit zich in 1953 ineens zou hebben herinnerd, en in de verzameling-Van Eyck zijn er geen gegevens met betrekking tot dit gedicht. Vgl. noot 1 bij gedicht [78].

[2] Over o.a. dit gedicht voerden Kamerbeek en Jessurun d'Oliveira een polemiek: J. Kamerbeek Jr.: 'Vijf gedichten van J.C. Bloem'. In: *FdL.* 4 (1963). p. 176-177, 181-183; H.U. Jessurun d'Oliveira: '"Dit dal" *is* een dal'. In: *Merlyn* 2 (1963/64), nr. 1. p. 48, 50; J. Kamerbeek Jr.: 'Eppure'. In: *Merlyn* 2 (1963/64), nr. 3. p. 57-58.
Vgl. ook: J. Kamerbeek Jr.: *De poëzie van J.C. Bloem in Europees perspectief.* [Amsterdam], 1967. p. 2, 3, 9-13, 21-23, 31, 48-49.

[3] Wolfgang Cordan vertaalde dit gedicht in het Duits, zie I.2.

[4] Vanaf $V^1$ wordt niet meer ingesprongen.

## [83] 'DE LENTE, EN 'T SCHEEMREN...'

OVERLEVERING

*1*: ***De nieuwe gids*** 36, maart 1921, p. 417.
$V^1$: p. 114; $V^2$: p. 116; $VG^{1-3}$: p. 111; $VG^4$: p. 77; *DW*: p. 21.

DATERING

*Voorjaar 1918*

VARIANTEN EN CORRECTIES

*$V^1$*

6 eerstë avondster] eerste avondster *

*$V^2$*

6 eerstë avondster] (a) eerste avondster $V^1$
(b) eerstë *

*$VG^1$*

[*titel*] —] LENTE

6 eerstë avondster] (a) eerste avondster $V^1$
(b) eerstë $V^2$
(c) eerste ävondster

7 nóg] nòg

NOTEN

[1] De datering van dit gedicht is gebaseerd op Bloems opmerking in een brief van 27 mei 1921 aan Van Eyck: "Weinig had ik kunnen

denken, toen ik op de Almeloosche secretarie, tusschen mijn werk door [...] in een impuls die twee strofes op een mooien lentedag neerkrabbelde, dat deze zoozeer in je smaak zouden vallen, dat ze zelfs 'bevruchtend' op je hebben gewerkt." Wat dit laatste betreft: na lezing in 1921 van dit gedicht van Bloem schreef Van Eyck zijn gedicht 'Sterren en bloesems...'. Hij schreef het als opdracht (gedateerd: 20 mei 1921) in de bundel *An epilogue to the praise of Angus and other poems.* Dublin, London, 1914, van de Ierse dichter Seumas O'Sullivan. Bloem kreeg deze bundel in mei 1921 toegestuurd. Hij bevindt zich nu in de U.B. Leiden (sig. 1371 I 46). Van Eycks gedicht werd voor het eerst gepubliceerd in de bundel *Inkeer.* [Arnhem], 1922. [Onder leiding van J. van Krimpen voor Palladium gedrukt in een oplage van honderdvijftig exemplaren]. p.21.
[2] Vgl. J. Kamerbeek Jr.: *De poëzie van J.C. Bloem in Europees perspectief.* [Amsterdam], 1967. p.49-50.
[3] Giacomo Prampolini vertaalde dit gedicht in het Italiaans, zie V.2.
[4] Vanaf $V^1$ wordt niet meer ingesprongen.

## [84] 'ONSTUIMIGE WINTERNACHTEN...'

OVERLEVERING

*1*: *De gids* 84.III, september 1920, p.389.
$V^1$: p.115; $V^2$: p.117; $VG^{1-3}$: p.112; $VG^4$: p.78; *DW*: p.22.

DATERING

*1918-vóór juli 1920*

VARIANTEN EN CORRECTIES

$V^1$
15 ééns] eens

$VG^1$
[*titel*] —] IN EEN STORMNACHT
15 wordt] word'

NOTEN

[1] Op 30 juli 1920 schrijft Bloem aan Van Eyck: "Ik heb, in al die jaren, zoo tusschen neus en lippen door nog wel eens een rijmpje laten schieten, maar 't heeft toch niet veel beteekenis, vooral quantitatief niet. In den Gids van September zul je zeven van die vijgen van mijn Pegasus kunnen zien. [...]. Ik hoop, dat de seniele taal van mijn tandelooze Muze je niet al te wee zal maken." Die zeven gedichten waren [67, 73, 77, 84, 87, 88, 89]. Daarvan waren de gedichten [67, 84, 88, 89] nieuw voor Van Eyck.
In *Het verlangen* komt dit gedicht voor als *Enkele strofen* VI. Het is altijd op dezelfde plaats (d.w.z. tussen [83] en [85]) gehandhaafd. Vgl. noot 2 bij gedicht [89].
[2] De verandering van 'wordt' (r.15) in 'word'' heeft Bloem vermeld in het 'Naschrift' bij de *Verzamelde gedichten* ('s-Gravenhage, 1947. p.215).
[3] Vgl. J. Kamerbeek Jr.: *De poëzie van J.C. Bloem in Europees perspectief.* [Amsterdam], 1967. p.91.

OVERLEVERING

*1*: *De nieuwe gids* 36, maart 1921, p. 418.
*V*[1]: p. 116; *V*[2]: p. 118; *VG*[1-3]: p. 113; *VG*[4]: p. 78-79; *DW*: p. 23.

DATERING

*1918 (?)*

VARIANTEN EN CORRECTIES

*V*[1]
10 verdwijnen] verdwijnen, *
12 zīјn] zijn *

*V*[2]
10 verdwijnen] (a) verdwijnen, *V*[1]
(b) verdwijnen

*VG*[1]
[*titel*] —] HET BAANWACHTERSHUISJE
2 des reizens] van 't reizen
12 zīјn] (a) zijn *V*[1]
(b) zīјn

NOTEN

[1] Vgl. noot 2 bij gedicht [89] en noot 1 bij gedicht [78].
[2] De verandering van 'des reizens' (r. 2) in 'van 't reizen' wordt door Bloem in het 'Naschrift' bij de *Verzamelde gedichten* ('s-Gravenhage, 1947. p. 215) opgegeven. Nijhoff vond de oorspronkelijke regel "declamatorisch" en in 'de koorts des reizens' horen we volgens hem een "tikje ironische onmanlijkheid". (M. Nijhoff: 'Kroniek der Nederlandsche letteren'. In: *De gids* 96 (1932). Dl. II. p. 361, 364.)
[3] F. Jansonius heeft gewezen op een frappante overeenkomst van de slotregels van dit gedicht met die van Gossaerts 'Vagans scholasticus'. (J. Kamerbeek Jr.: *De poëzie van J. C. Bloem in Europees perspectief.* [Amsterdam], 1967. p. 18.)
[4] Over o.a. dit gedicht voerden Kamerbeek en Jessurun d'Oliveira een polemiek: J. Kamerbeek Jr.: 'Vijf gedichten van J.C. Bloem'. In: *Fdl.* 4 (1963). p. 176-177, 186-188; H.U. Jessurun d'Oliveira: '"Dit dal" *is* een dal'. In: *Merlyn* 2 (1963/64), nr. 1. p. 49-50. Vgl. ook: J. Kamerbeek Jr.: *De poëzie van J. C. Bloem in Europees perspectief.* [Amsterdam], 1967. p. 2-3, 17-22, 48-49, 95-96, 99, 101; en: F.C. Maatje: 'Das "thetische" Demonstrativpronomen'. In: *Comparative poetics; Poëtique comparative; Vergleichende Poetik.* Ed. by D.W. Fokkema, E. Kunne-Ibsch and A.J.A. van Zoest. Amsterdam, [1976]. p. 252-256. In dit artikel komt ook een Duitse vertaling van dit gedicht voor.
[5] Een facsimile van een handschrift van dit gedicht staat op p. [183] van W.L.M.E. van Leeuwen: *Lezende onder de lamp; Studies over nieuwe Nederlandse litteratuur.* Enschede, 1947.
[6] Kemp vindt dit gedicht "verrassend concreet", het doet volgens hem "wel het meest aan de anekdotiek van Jan van Nijlen denken; er is spraak van 'de bonte wasch', en van 'de oude omhelzing van den

zomerwind'. In de rugwaartse beweging van de slotstrofe geeft de dichter echter de zuivere kern van zijn beleven weer [...]. De ontroering is een vluchtige bekoring. De dichter verzet zich ertegen, maar moet daartoe een beroep doen op 'het diepst verlangen'. Het 'verlangen' wordt hier, precies opdât de dichter het zou kunnen aanhouden en cultiveren, verdiept. Het leven is derven, wat het biedt is nog maar schijn. Het verlangen krijgt hier zijn metafysische dimensie: het is erop gericht 'eindlijk te zijn' (met klemtoon). Het verlangen is daarom een verzet geworden tegen de schijn, om het wezenlijke te redden." (B. Kemp: 'De kringloop van het verlangen; Over de poëzie van J.C. Bloem'. In: *DWB* 112 (1967). p.33.)
[7] Vgl. het volgende kwatrijn van Van Nijlen:

HET KLEINE HUIS

Het kleine huis (liever niet aan de spoorbaan,
Maar in het duin of aan een oude gracht)
Waaraan ik heel mijn leven heb gedacht
Moest, droom in dromen, met de rest te loor gaan.

(J. van Nijlen: *Te laat voor deze wereld.* Amsterdam, 1957. p.60.)
[8] Aurel Covaci vertaalde dit gedicht in het Roemeens, zie VII.1.
[9] Vanaf $V^1$ wordt bij de laatste regel ingesprongen.

## [86] 'WAT IS ER VAN MIJN DAGEN.. '

OVERLEVERING

*1*: *Het verlangen,* Amsterdam, 1921, p.117.
$V^2$: p.7; $VG^{1-3}$: p.114; $VG^4$: p.79.

DATERING

*1918-februari 1921*

VARIANTEN EN CORRECTIES

$VG^1$
[*titel*] —] AAN MIJN OUDERS

NOTEN

[1] Dit gedicht verscheen voor het eerst in *Het verlangen* als *Enkele strofen* VIII. In de tweede druk van de bundel heeft het "de plaats [...] gekregen, die daaraan oorspronkelijk was toegedacht, n.l. dadelijk na de opdracht." ('Naschrift', p.119). Het is daar tevens gecursiveerd. In de drukproef van de eerste druk van de *Verzamelde gedichten* ('s-Gravenhage, 1947) stond het gedicht nog steeds op deze plaats, maar Bloem schreef er bij de correctie onder: "dit gedicht moet het laatste van 'Het Verlangen' worden".
[2] Het is het laatste gedicht van *Het verlangen* dat Bloem voltooid heeft, misschien ook het laatste gedicht dat hij vóór de publikatie van de bundel heeft geschreven. Dit zou men kunnen opmaken uit Bloems opmerking: "De eerste [verzen] zijn van 1910. [...] Het allerlaatste is no. VIII van de Enkele Strofen." (G.H. Pannekoek Jr.: 'Al pratende met ... Mr. J.C. Bloem'. In: *Den gulden winckel* 24 (1925). p.99.) Vgl. noot 2 bij gedicht [89].

[3] Jérôme Decroos vertaalde dit gedicht in het Duits, André Piot in het Frans en Giacomo Prampolini in het Italiaans, zie I.3, III.3 en V.1.

[87] IN MEMORIAM

OVERLEVERING

*1*: Manuscript aan Van Eyck 13 maart 1919.
*G*: *De gids* 84.III, september 1920, p. 385.
*V*[1]: p. 107; *V*[2]: p. 109; *VG*[1-3]: p. 104; *VG*[4]: p. 81-82; *DW*: p. 17.

DATERING

30 oktober 1918 en 10 maart 1919

VARIANTEN EN CORRECTIES

*G*
5 bemind:] bemind,
10 Die met ons leven — maar wij niet zoo lang, —]
Waarmee wij leven — maar niet even lang, — *
14 dag.] dag;
19 leven;] leven,

*V*[1]
10 Die met ons leven — maar wij niet zoo lang, —]
(a) Waarmee wij leven — maar niet even lang, — *G*
(b) lang —

NOTEN

[1] Zie noot 1 bij gedicht [84] en noot 2 bij gedicht [89].
[2] Bloem verklaarde over dit gedicht: "'t Is op v. Goethem." (brief aan Van Eyck 13 maart 1919). De jonggestorven dichter J.Ph. van Goethem (1885-9 oktober 1913) publiceerde gedichten in *De tijdspiegel, De nieuwe gids, Mork's magazijn, Groot-Nederland* en *De gids*. In 1910 verscheen zijn bundel *Uit eenzame uren* bij W. Versluys in Amsterdam. De daarna gepubliceerde gedichten bleven ongebundeld. Het is niet uitgesloten dat Van Goethems gedicht 'Herfst' (*De gids* 76 (1912). Dl. IV. p. 328) Bloem voor ogen stond toen hij dit gedicht schreef.
[3] Vgl. J. Kamerbeek Jr.: *De poëzie van J.C. Bloem in Europees perspectief.* [Amsterdam], 1967. p. 2-3, 13-17, 21-23, 28, 32-34, 93-94.
[4] Op een grammofoonplaat uit de serie 'Dichters van Noord en Zuid' leest Bloem dit gedicht voor. (*Dichters van Noord en Zuid; gedichten van J.C. Bloem, J. van Nijlen en J. Greshoff.* Samengesteld en ingeleid door G. Stuiveling. Philips 10058 R.)
[5] Kurt Zimmermann vertaalde dit gedicht in het Duits, Herbert Grierson in het Engels, H. Mal'cevoj in het Russisch en Henriette Colin in het Spaans, zie I.6, II.3, VIII.1 en IX.2.
[6] Zetfout: in *DW*, r. 14 ***nu*** i.p.v. ***na***

[88] EEN BEDELAAR

OVERLEVERING — *1* : *De gids* 84.III, september 1920, p. 386.
$V^1$: p. 108; $V^2$: p. 110; $VG^{1-3}$: p. 105; $VG^4$: p. 82-83.

DATERING — *Vóór juli 1920*

VARIANTEN EN CORRECTIES — 21 den schâuw] de schaûw $V^1$

NOTEN — [1] Zie noot 1 bij gedicht [84] en noot 2 bij gedicht [89].
[2] Henriette Colin vertaalde dit gedicht in het Spaans, zie IX.2.

[89] SCHEVENINGEN: MISTIGE WINTERMIDDAG

OVERLEVERING — *1* : *De gids* 84.III, september 1920, p. 388.
$V^1$: p. 109; $V^2$: p. 111; $VG^{1-3}$: p. 106; $VG^4$: p. 83-84; *DW*: p. 18.

DATERING — *Vóór juli 1920*

VARIANTEN EN CORRECTIES — $V^1$
14 de wolkende] den wolkenden
16 de] den
19 land] land,
20 geruisch,] geruisch
23 leven,] leven
24 wachtende] wachtenden

$VG^4$
15 vergleê] verglee'

NOTEN — [1] Zie noot 1 bij gedicht [84].
[2] Toen Bloem gedicht [87] aan Van Eyck zond, schreef hij in de begeleidende brief: ''Ik heb een ongelooflijk taedium van verzen, in de eerste plaats van mijn eigen. Toch heb ik nog één van de embryo's tot een (naar ik hoop) 9 maandsche vrucht opgekweekt.'' (13 maart 1919). Er valt dus aan te nemen dat de gedichten [78, 80, 82-86, 88, 89] nog onvoltooid of zelfs ongeschreven waren (al was er blijkbaar een aantal 'embryo's'). Op 30 juli 1920 schrijft hij: ''Ik heb, in al die jaren, zoo tusschen neus en lippen door nog wel eens een rijmpje laten schieten, maar 't heeft toch niet veel beteekenis, vooral quantitatief niet. In den Gids van September zul je zeven van die vijgen van mijn Pegasus kunnen zien.'' En op 1 oktober 1921 aan Herman Robbers (redacteur van *Elsevier's geïllustreerd maandschrift*): ''[...] ik schrijf absoluut niets meer: ik heb sinds ruim een jaar niets, en in het jaar daarvoor twee kleine versjes geschreven.'' Dat zouden de gedichten [88] en [89] kunnen zijn (al zijn die nu juist voor Bloems doen niet

bijzonder klein). In dat geval zou het bij de gedichten [78, 80, 82-86] inderdaad gaan om 'embryo's' van vóór 10 maart 1919, die later voltooid zijn. Daarmee zou het achteraan plaatsen van de gedichten [87-89] in de vierde druk van de *Verzamelde gedichten* ('s-Gravenhage, 1953) verantwoord zijn (de plaatsing van gedicht [73] tussen [86] en [87] is echter in elk geval onjuist). De opmerking tegen 's-Gravesande: "Het allerlaatste is no. VIII van de Enkele Strofen" (vgl. noot 2 bij gedicht [86]), blijft een probleem wanneer 'allerlaatste' niet *voltooid* betekent maar *geschreven*. Eveneens een probleem blijft het 'kleine' in de brief aan Robbers.
Dat Bloem bij de eerste bundeling tegen de strikte chronologie heeft gezondigd door de *Enkele strofen* als sterke afsluiting te gebruiken, is begrijpelijk (hij spreekt in zijn 'Naschrift' ook over "vrijwel chronologisch"). Bij de herordening in de *Verzamelde gedichten* vierde druk was dit effect niet meer nodig, gezien zijn latere werk. Hij heeft dáár, blijkens het 'Naschrift', gestreefd naar een volledig chronologische volgorde. Daarbij is hem hulp geboden door Van Eyck, die echter geen uitsluitsel kon geven over de datering van alle gedichten van *Het verlangen* omdat hij niet van alle gedichten een manuscript had ontvangen. Wat de na 13 maart 1919 geschreven of voltooide gedichten betreft, is zekerheid niet te verkrijgen. Op grond van de beschikbare gegevens lijkt de hier aangebrachte ordening de meest plausibele.

[3] Volgens Ottevaere herinnert de laatste strofe van dit gedicht aan Rilke. (E. Ottevaere: *J.C. Bloem.* [Brugge], 1968. p.39.)

[4] Vgl. J. Kamerbeek Jr.: *De poëzie van J.C. Bloem in Europees perspectief.* [Amsterdam], 1967. p.29.

[5] Zetfout: in *1*, r.5 *in* i.p.v. *is*

## Het verlangen

De gedichten [18-23, 26-32, 34-37, 40-48, 50-52, 54, 56, 58-64, 66-74, 76-77, 79-80, 82-89] werden opgenomen in Bloems eerste bundel *Het verlangen.*

Men heeft er vaak op gewezen dat Bloem laat is geweest met het publiceren van zijn eerste bundel, vooral in vergelijking met zijn generatiegenoten P.N. van Eyck, J. Greshoff en A. Roland Holst. De verschijning van *Het verlangen* in 1921 betekent echter niet dat Bloem niet eerder aan bundelen heeft gedacht.
Al op 10 oktober 1911 schreef Bloem aan de uitgever C.A.J. van Dishoeck: "Ik zou gaarne het volgend jaar (Herfst) mijne verzen eens uitgeven, en zou u in verband hiermee gaarne eens willen spreken. Ik weet de bezwaren van uitgevers tegen verzenbundels — behalve van zeer bekende dichters — heel goed, en begrijp ze ook volkomen, aangezien uitgeven nu eenmaal iets anders is dan philantropie. Maar ik heb er daarom het volgende op bedacht. Ik heb zeer veel kennissen, zoowel hier[1] als in Utrecht, waar ik studeer, (en het geheele land door kan ik wel zeggen). Als ik nu eens naar mijn boekhandelaren alhier en te Utrecht ging, en hen vroeg hoeveel exemplaren zij bij de aanbieding namen. Ik zou u dan deze schriftelijke opgaven kunnen doen toekomen, zoodat u dan uw berekening zoudt kunnen maken, of de kosten grootendeels gedekt waren. Maar vòòralles moet ik weten of — gesteld dat ik een behoorlijk aantal exx. kan garandeeren — u tot een uitgave geneigd zoudt zijn, anders zou ik al die moeite voor niets doen. Ik zou mijn verzen gaarne bij u uitgeven, omdat uw uitgaven altijd zoo bizonder keurig zijn. Daarom schrijf ik al zoo vroeg.
Ik denk, dat ik tegen het volgend jaar een bundel van de grootte van Van Eyck's Getijden[2] zal hebben."
Een dag later schrijft Bloem aan Van Eyck: "Je raadt nooit, wat ik gisteren deed. Ik schreef aan v. Dishoeck of hij tegen het volgend najaar een bundel van mij wil uitgeven, als ik hem een zeker aantal exx. garandeer. Ik zou het verbazend plezierig vinden als hij het wilde doen, want hij geeft zoo netjes uit."
Begin 1912 is Bloem echter heel wat minder optimistisch. Dit blijkt uit zijn reactie op de verschijning van Van Eycks bundel *Uitzichten* (1912): "Als ik ooit nog eens een bundel uitgeef, (waar ik hard aan begin te twijfelen) mag ik het wel op vuistdik karton doen als ik jou wil inhalen."

---

[1] D.w.z. Amersfoort.

[2] P.N. van Eyck: *Getijden.* Bussum, C.A.J. van Dishoeck, 1910. 144 blz.

(29 februari 1912)[3]. Inmiddels blijkt Van Dishoeck op Bloems verzoek te zijn ingegaan: "Met zeer veel genoegen vernam ik van mijn vriend van Eyck, dat U bereid bent mijn bundel uit te geven. Gaarne zou ik in den loop van de volgende week daarom eens bij U komen [...] om een en ander nader met U te bespreken." (24 april 1912). Van Dishoeck heeft die "volgende week" geen tijd. Haast heeft Bloem echter niet: "Natuurlijk is er niet de minste haast bij mijn bezoek. Ik schreef u alleen, omdat ik vermoedde, dat de voorjaarsaanbieding was afgeloopen en dus dacht, dat het juist een geschikte tijd zou zijn. Wilt u mij dus maar eens schrijven op een tijd, dat het u gelegen komt [...]." (29 april 1912). Bloem had in mei 1912 al een titel voor zijn bundel: "Mijn bundel zal ik waarschijnlijk noemen: *Gensters,* met als motto: 'deze gensters uit den dagelijkschen brand des levens', (opdracht v/d Afwijkingen van v/d Woestijne).[4] Vindt je niet, dat het dit uitstekend uitdrukt? Misschien is het woord iets aanstellerig, maar ik vind dit een bezwaar, dat niet tegen het voordeel opweegt." (brief aan Van Eyck 8 mei 1912). Van Eyck stelde blijkbaar voor het motto te laten vallen, en later, de bundel *Vonken* te noemen. Op geen van beide voorstellen ging Bloem echter in: "[...] het motto zet ik er tòch bij — houd mij deze eigenzinnigheid ten goede — omdat ik mijzelf anders niet voor den eenigszins precieusen titel verantwoord vind." (17 mei 1912). "Het doet me genoegen, dat je den titel 'Gensters' in ieder geval niet precieus vindt. Ik vind het hierom: omdat het eigenlijk geen Hollandsch, maar een Vlaamsch woord is. Maar aan den anderen kant vind ik, dat ik den bundel toch onmogelijk: 'Vonken' kan noemen, dat gaat gewoonweg niet. Ik ben altijd — je weet het — zeer geneigd om mij te laten leiden, zelfs al ben ik het er niet geheel mee eens. Maar in dezen houd ik het voorloopig althans nog met het motto." (29 mei 1912).
Een bezoek aan Van Dishoeck om de zaak definitief te regelen wordt voortdurend uitgesteld.[5] In juli 1912 bericht Bloem dat de verschijning van de bundel wegens te weinig kopij een half jaar moet worden uitgesteld: "Ik heb nu nog geen 5 vel, en wil beslist niet minder dan 7 hebben, liefst niet minder dan 8. Ik zal toch nog moeite hebben, dit bij elkaar te dichten [...]." (brief aan Van Eyck 1 juli 1912). Drie weken later is er sprake van nog langer uitstel: "[...] het zal zeker wel herfst van 't volgend jaar moeten worden voor de publicatie. Ik heb nog lang niet genoeg voor 7 vel, (kleiner wilde ik liever niet) en ik heb niets,

---

[3] Van Eycks bundel telt 248 blz.

[4] K. van de Woestijne: *Afwijkingen.* Bussum, C.A.J. van Dishoeck, 1910. De opdracht luidt: "Aan Aug. Vermeylen, deze asch, mitsgaders eenige gensters, van den dagelijkschen brand des lichaams en des geestes."

[5] Vgl. brieven aan Van Eyck 30 april, 17 mei, 29 mei en 1 juli 1912.

hoegenaamd niets meer geschreven sinds Cophetua[6] [...]." (24 juli 1912). Half december zijn de vooruitzichten niet rooskleuriger geworden en twijfelt Bloem zelfs aan de zin van de hele onderneming: "Ik zal hem 't volgend jaar uitgeven, maar zeker niet reeds in 't voorjaar, omdat ik dan nog te weinig heb. [...]. Dikwijls denk ik ook: Waarvoor geef ik een bundel uit? De enkele menschen, die in mij belangstellen en werkelijk van poëzie benul hebben, kennen zoowat alles al uit de Bew[eging]. En voor het groote publiek is er toch geen verschil tusschen mijn verzen en bijv. die van Johan Borgman."[7] (brief aan Van Eyck, ongedateerd, ± half december 1912).

In deze tijd stelt Van Eyck voor de bundel uit te geven in 'De Zilverdistel'.[8] Bloem voelt wel voor het plan maar het lijkt hem "dat zoo'n bundel dan toch nooit zoozeer con amore wordt aangeboden dan als een uitgever 't voor eigen rekening doet." Hij doet daarom een ander voorstel: "Maar zou ik hem bijv. niet bij v. Dishoeck kunnen [uit]geven, en dan bijv. 10 exx. voor rekening v/d Z[ilver]d[istel] kunnen laten drukken op beter papier en mooi binden?" (ongedateerd, ± half december 1912). In dezelfde brief geeft Bloem te kennen dat hij zijn auteursrecht nooit wil verkopen. Wat de materiële kant van de zaak betreft wil hij graag op het kompas van Van Eyck varen: "Bij de publicatie van mijn bundel ben ik van plan, wat het materieele betreft, mij geheel door jou te laten leiden, aangezien jij in dergelijke zaken veel meer geverseerd bent dan ik, en kom dus van den zomer nog uitvoerig contract en druk met je bespreken." (10 april 1913).

In 1913 heeft Bloem een nieuwe titel gevonden: "Ik bedacht zooeven als

---

[6] Bedoeld wordt het gedicht 'Koning Cophetua en het bedelmeisje', dat dateert van april 1912.

[7] De dichter Johan Borgman publiceerde gedichten in *De nieuwe gids*. In 1912 verscheen bij Van Dishoeck zijn bundel *Verzen*. Over deze bundel schreef Walch o.m.: "Het is mij onmogelijk van dit boekje zooveel kwaad te zeggen als het verdient. Wil iemand anders in het midden brengen, dat ook de minst-slechte bladzijden erg onvoldragen zijn, dat het vol is van onnoozele rijmlappen, van conventioneele Nieuwe-Gidsmen, dat de liefdepoëzie een sterk H.B.S.-karakter vertoont, — ik zal hem niet kunnen tegenspreken. [...]. O wat 'n genoeglijk dichterling, dit jonk! Vol ernst en vol reminescenzen aan Nieuwe-Gids werk van voor twintig-jaar." (J.L. Walch: 'Literatuur; [rec. van] Johan Borgman, *Verzen*. Bussum, C.A.J. van Dishoeck, 1912'. In: *Groot-Nederland* 11 (1913). Dl.II. p.361-362.)

[8] 'De Zilverdistel' is de in 1910 (?) opgerichte reeks van bibliofiele uitgaven van het triumviraat Bloem, Greshoff en Van Eyck. Als eerste uitgave verscheen Van Eycks *Worstelingen*, daarna o.a. *Experimenten* van Geerten Gossaert. In september 1912 trokken Bloem en Greshoff zich terug en niet lang daarna ging Van Eyck samenwerken met mr. J.F. van Royen die ten slotte de hele reeks overnam. Vooral door toedoen van de laatste werd 'De Zilverdistel' een grote Nederlandse bibliofiele serie.

titel voor mijn bundel: De vlam des levens.[9] Hoe vindt je dit? 't Lijkt me niet ongeschikt." (briefkaart aan Van Eyck 2 mei 1913). Deze titel komt verder niet meer ter sprake.

Het heeft er in 1914 een tijd naar uitgezien dat Bloem inderdaad tot publikatie van zijn eerste bundel zou overgaan. In mei van dat jaar schrijft hij aan Van Dishoeck: "Ik hoop spoedig eens bij U te kunnen komen teneinde over de uitgave van mijn boekje verder te spreken. Wanneer zoudt U uiterlijk het M[anu]S[cript] moeten hebben, om het nog in het najaar te kunnen laten verschijnen?" (24 mei 1914). En twee weken later: "Ik hoop over 2 à 3 weken bij U te komen, met het vrijwel volledige M[anu]S[cript] van mijn bundel, om dan een en ander te bespreken." (7 juni 1914). Weliswaar schrijft Bloem in dezelfde maand aan Verwey tegen de uitgave van een bundel op te zien: "Ik was eigenlijk ook van plan, dit najaar een bundeltje bij V. Dishoeck uit te geven, maar zie er nu weer erg tegen op. Ik had er ook nog gaarne een paar gedichten in gehad, die nog steeds ongeschreven zijn — en wie weet hoe lang dat zullen blijven, als zij ooit geschreven worden." (28 juni 1914). Maar nog geen maand later heeft hij genoeg van het voortdurend uitstellen: "Ik was alweer van plan de publicatie van mijn bundel uit te stellen, omdat er nog altijd ongeschreven gedichten zijn, die ik er zoo graag in wou hebben, maar zoo kan ik wel aan 't uitstellen blijven, en ik zal mij dus maar dwingen 't toch te doen. Met het oog hierop heb ik 't volgend verzoek aan je. Zou je me de kritiek op de gedichten, die ik je hierbij stuur,[10] spoedig willen doen toekomen, benevens nog je opmerkingen bij twee gedichten, die je al van mij hebt: Verzaliging en Loin d'Eux [...]. 't Is n.l. zoo'n rommel in mijn brievenkastje, dat ik de brieven, waarin je mij daarover schrijft, niet kan terugvinden. Ik wilde die gedichten, voor ik ze publiceer bij v. Dishoeck, nog in de Beweging doen verschijnen." (brief aan Van Eyck 21 juli 1914).[11] Drie dagen later vraagt Bloem aan Van Dishoeck: "Schikt het U als ik a.s. Maandagmorgen om ruim 10 uur bij U kom om de copie van mijn bundel te brengen en een en ander met U te komen afspreken?"

Of Bloem die maandagmorgen met Van Dishoeck heeft gesproken, is niet meer na te gaan. Maar tot een publikatie kwam het niet; deze werd opnieuw uitgesteld. Bloem werd geheel in beslag genomen door de oorlog: "Aan mijn bundel denk ik nu ook niet meer. 't Zal mooi zijn, als ze het volgend voorjaar uit kan komen. Eigenlijk vind ik dit wel plezierig,

---

[9] In het januari- en februari-nummer van *De beweging* 6 (1910), I, p. 25-44, 113-140, publiceerde M. Uyldert onder de titel 'De vlam des levens' een samenvattende vertaling van het verhaal *Die Flamme des Lebens* van de Oostenrijkse schrijver Karl Federn.

[10] Dit waren de gedichten [57-61].

[11] Bloem begon aan deze brief op 21 juli 1914, schreef er 20 augustus aan verder en verstuurde hem toen.

want ik was toch niet klaar." (brief aan Van Eyck 20 augustus 1914).
In 1915 werd, bij gelegenheid van de publikatie van het gedicht 'De eenzame' in *Onze eeuw*,[12] de bundel aangekondigd als *Gestalten*.[12a] Een jaar later ontstond de uiteindelijke titel *Het verlangen*.[13] Bloem laat in dat jaar Van Dishoeck vallen: "Ik had al lang er eenigszins de pest aan, dat ik met v. Dishoeck in besprek was: voor een deel was dat er ook wel schuld aan, dat ik nog minder haast met mijn bundel maakte — hoewel ik moet bekennen, dat de hoofdoorzaak mijn natuurlijke indolentie is —. Maar wat jij me nu schreef, deed de deur toe, en gaf mij de gewenschte stoot om mij geheel los te maken, hetgeen, aangezien ik nog niet gebonden was, eigenlijk meer dan gemakkelijk was. Ik schreef een briefje aan [W.L. en J.] Brusse,[14] omdat die tegenwoordig zoo keurig uitgeven. Ik kreeg nu juist antwoord: ik moest zelf de kosten dragen. Nu daartegen heb ik geen bezwaar, die kosten zullen er heusch wel uitkomen." (brief aan Van Eyck 13 januari 1916).
Begin 1917 is Bloem echter alweer met Van Dishoeck verzoend en zal naar zijn zeggen de bundel zeker uitkomen: "Mijn bundel komt nu pertinent dit najaar uit. Ik sprak v. Dishoeck hier een paar weken geleden en deze zeide mij, dat hij daarmee rekening zou houden, en geen anderen aannemen. Ik ga toch maar weer bij hem, 't is après tout toch wel een geschikte kerel, geloof ik." (brief aan Van Eyck 31 januari 1917). Deze optimistische stemming sloeg een paar maanden later radicaal om. Bloem vreesde jong te zullen sterven en benoemde Van Eyck alvast tot zijn literaire executeur-testamentair: "Maar in elk geval zou 't mij evenmin verwonderen, als ik bijv. eens heel gauw 't hoekje om ging [...]. In dat geval zou ik wenschen, dat jij voor de uitgave van mijn verzen zorgde. [...ik] heb [...] in niemands accuraatheid meer vertrouwen, dan in de jouwe." (4 mei 1917).
Met dat al is najaar 1917 als verschijningsdatum van de bundel niet meer

---

[12] Vgl. *Onze eeuw* 15.II, mei 1915, p.292-293.
[12a] 'Gestalten', o.a. gebruikt als afdelingstitel door Aart van der Leeuw en ook door Gossaert als bundeltitel overwogen, is een afdelingstitel in *Der siebente Ring* van de in de kring van *De beweging* zo bewonderde Stefan George. De term 'Gestalten' moge afkomstig zijn uit de bundel van George, de wijze waarop hij gehanteerd wordt ter aanduiding van indirecte lyriek, komt van de Fransen (: Henri de Régnier, de *latere* Jean Moréas en Charles Guérin), zeker wat Bloem aangaat.
[13] Zo schreef Bloem aan K.F. Proost: "Een bundel heb ik nog niet gepubliceerd, 't volgend jaar evenwel zal er een van mij verschijnen, getiteld: Het Verlangen." (17 januari 1916). K.F. Proost was redacteur van de Oosthoek-encyclopedie en had Bloem enkele inlichtingen gevraagd.
[14] Uitgever in Rotterdam, gaf o.a. het meeste werk uit van J.H. Leopold en H. Roland Holst. Hij liet veel van zijn uitgaven verzorgen door de gerenommeerde typograaf S.H. de Roos.

mogelijk, maar Bloem denkt nu aan voorjaar 1918: "Ik vrees, dat ik mijn bundel niet bijtijds klaar krijg om nog dit najaar gepubliceerd te worden. Maar ik ben er aan bezig, en in elk geval verschijnt hij dan toch het volgend voorjaar." (24 juli 1917). Ook dat gebeurt niet en nu biedt Van Eyck aan, de bundel voor Bloem te verzorgen, maar de laatste gaat daar niet op in: "Ik dank je bij voorbaat reeds voor je hoogst vriendschappelijk aanbod. Ik denk evenwel 't zelf wel te kunnen doen. Maar weet je wat het is, Piet? Het enthousiasme, meer nog: iedere lust gaat er bij mij uit. Ik zit zoo in alle opzichten in de misère, en er is niets, wat mij ook maar eenige hoop geeft. Ik word langzamerhand overweldigd door de omstandigheden, die ik niet aan kan." (8 januari 1918).
Een paar gedichten die Bloem nog wil schrijven, maar die "maar niet komen willen" (brief aan Van Eyck 14 maart 1918), zorgen ervoor dat de bundel ook in 1918 niet kan uitkomen. Bovendien maakt Bloem in dat jaar een crisis door: "Mijn bundel zal dit jaar zeker niet komen. Ik wil nog altijd een paar verzen afmaken, maar 't komt er niet van. Ik heb trouwens een afschuwlijk iets doorgemaakt. Ik heb een tijdlang gedacht, dat ik mijn gevoel voor poëzie kwijt was, dat ik het nog wel *wist,* maar niet meer *gevoelde.*" (29 juni 1918).
Eind 1919 is Bloem wat optimistischer: "Mijn bundel zal 't volgend voorjaar wel komen." (brief aan Van Eyck 21 oktober 1919). Het volgende uitstel, tot voorjaar 1921, ligt "voor het eerst waarschijnlijk, niet aan mij, maar aan de materieele moeilijkheden. (het feit, dat ik mijn schriften niet bij mij heb etc.)." (30 juli 1920). Inmiddels is Jan van Krimpen, over wie Bloem in 1914 nog had geschreven dat hij hem "zoo'n onuitstaanbaren vlegel" vond (brief aan Van Eyck 29 december 1914), zich met de zaak gaan bemoeien. Van Eyck zendt Bloem eind 1920 "den lijst der geboorten mijner Muze" [15] aan de hand waarvan Van Krimpen de verzen zal overschrijven uit tijdschriften en verzamelbundels.[16] Hij zal zich ook met de typografische verzorging van de uitgave belasten.
Begin januari 1921 gaat Bloem naar de uitgever Valkhoff[17] "om definitief af te spreken." (brief aan Van Eyck 20 december 1920). Een paar weken later blijkt hij echter in contact te zijn getreden met de uitgever P.N. van Kampen: "Ik ben Maandag bij v. Kampen geweest (Valkhoff wou het plotseling niet meer doen). V[an] K[ampen] zal mijn bundel nu uitgeven — op mijn risico, maar daar maak ik mij niet overmatig benauwd over. Bovendien kan ik nu alles precies zoo kiezen als ik wil. Hij komt in 't voorjaar uit." (14 januari 1921). Eind januari roept Bloem nog een keer

---

[15] Brief aan Van Eyck 10 december 1920. Dit was een lijst van Bloems gedichten, en misschien van de plaatsen waar ze gepubliceerd waren.
[16] Brief aan Van Eyck 20 december 1920.
[17] J. Valkhoff en Co. was een uitgeverij in Amersfoort (later Huizen N.H.).

de hulp in van Van Eyck: "Ik kom een beroep doen op je welwillendheid met het oog op het samenstellen van mijn bundel. Op het laatste schrift na kan ik n.l. geen een van mijn schriften vinden. [...]. Nu heeft Van Krimpen ze [ = de gedichten] voor mij uit de tijdschriften overgeschreven, maar er ontbreken er nog twee: *Liefde* en *De eenzame.* Jij zult die waarschijnlijk wel van mij hebben bij je verzameling, en nu kom ik je vragen: zou je die voor mij willen overschrijven. En zou je mij ook een lijst willen toezenden van de data, waarop al de verzen, die je hebt, zijn geschreven. Dit met het oog op de chronologie der plaatsing. [...]. Ik ben vandaag bij van Kampen geweest, en heb beloofd, dat ik hem het H[and]S[chrift] nog deze week zou zenden." (31 januari 1921).
Niets stond nu meer de verschijning van de bundel in de weg. De eerste officiële aankondiging van de bundel bestaat uit een noot, toegevoegd aan Bloems gedichten in *De nieuwe gids* van maart 1921: "Uit een bundel 'Het Verlangen', die eerlang zal verschijnen bij P.N. van Kampen en Zn. te Amsterdam". De bundel, opgedragen 'Aan mijn ouders', verscheen op 12 mei 1921. De typografische vormgeving en het bandstempel werden door Van Krimpen verzorgd. De bundel, die gezet is uit de Caslon en gedrukt werd bij Van Scherpenzeel en Co. in Den Haag, verscheen voor risico van de dichter in vijfhonderd exemplaren plus vijfentwintig op Hollands papier. Tien exemplaren hiervan, de nrs. 16-25 werden in de handel gebracht. Het formaat was 25,5 × 16,5 cm en de prijs f. 4,75 (geb. f. 6,—).
Begin 1922 kon Bloem aan Van Eyck berichten: "Mijn bundel wordt gelukkig goed verkocht, maar al zou hij heelemaal worden uitverkocht, ik geloof niet, dat er fl. 100 winst voor mij zal overschieten. Dat komt door de kleine oplaag (500 ex.), en al de verdere onkosten." (8 januari 1922). Een tweede druk verscheen in juni 1926. De oplage daarvan was zevenhonderd exemplaren en een (onbekend) aantal op geschept papier, de prijs f. 2,50 (geb. f. 3,50). Deze herdruk raakte in 1941 uitverkocht. Dit blijkt uit een brief aan Van Krimpen van 21 december 1941. Bloem vroeg toen of Joh. Enschedé en Zonen, waar Van Krimpen toen werkte, bereid zou zijn een herdruk van *Het verlangen* uit te geven. Dit verzoek werd op 17 januari 1942 herhaald. Enschedé gaf toen echter geen verzenbundels meer uit.

Bloems eerste bundel kwam zo laat, dat hij eigenlijk al bij de verschijning ervan vervreemd was van een groot deel van de erin opgenomen gedichten. Dit valt o.m. af te leiden uit het 'Naschrift' bij de bundel, gedateerd 'Februari 1921':
"Bij het uitgeven van dezen bundel lijkt het mij een plicht, van de opneming van enkele gedichten rekenschap af te leggen.
De bundel bevat werk van ruim tien jaren, dat in de twee afdeelingen vrijwel chronologisch is geplaatst. Hij heeft daardoor de fout van te laat te

komen, reeds in de eerste plaats, omdat vele van de gedichten de uiting zijn van een levenshouding, die thans niet meer onveranderd de mijne is. Maar bovendien, al is alle zoogenaamde jeugdpoëzie, naar wel van zelf spreekt, er niet in opgenomen, dit neemt niet weg, dat er onder de vroegste gedichten enkele zijn, op wier behoud ik prijs stelde, maar die ik thans niet meer zóó zou schrijven als toen zij ontstonden, omdat zij in détails, behalve de gewone onvolmaaktheden, dat zekere behagen in de woorden om de woorden zelf vertoonen, dat welhaast niet één jong dichter schijnt te kunnen vermijden. Ik heb ze echter niet veranderd. Zij zijn de uitdrukking van wat ik toen vermocht, en mogen als zoodanig staan of vallen.
Deze opmerking is niet bedoeld als een poging om de kritiek vooraf te ontwapenen — welke poging trouwens even ondoenlijk als ongewenscht zou zijn — maar alleen als de uiting van litterair geweten in die gevallen, waarin schrappen mij een wel gemakkelijke, maar steriele oplossing leek."
In zijn *Terugblik op de afgelegde weg* (Amsterdam, 1954) schrijft Bloem: "In 1921 gaf ik mijn eerste bundel *Het Verlangen* uit. Zooals ik al in het naschrift daarvan zei, waren de gedichten nogal verschillend van waarde en vooral stijl, aangezien zij in een periode van tien jaren waren geschreven, zoodat de eerste nog heel dicht bij de niet-gepubliceerde jeugdgedichten stonden, terwijl de laatste al aansloten bij die uit mijn volgende bundel: *Media Vita*. [...].
Ik ben er langzamerhand erg vreemd tegenover komen te staan, hetgeen, dunkt mij, de ervaring van iederen dichter ten aanzien van zijn vroegste poëzie zal zijn. Maar in mijn geval komt daar nog iets anders bij. Al is mijn poëzie eigenlijk uitsluitend lyrisch, toch is zij voor mijn gevoel gebonden aan de tijd, waarin zij ontstaan is: de tijd voor de eerste wereldoorlog." (p. 20).
Het hoeft dan ook geen verwondering te wekken dat Bloem in zijn bloemlezing uit eigen werk (*Doorschenen wolkenranden*) slechts tien gedichten uit zijn eerste bundel opnam,[18] waaronder slechts drie van vóór 1917. In het 'Vooraf' bij de bloemlezing schrijft Bloem: "Gelukkig is het zo, dat die gedichten, waarvoor ik wat betreft de inhoud het minst voel [de bundel *Het Verlangen*] ook in het algemeen poëtisch de minste blijken te zijn, zodat ik ze zonder veel hartzeer heb kunnen weglaten." (p. 5).

Bloem heeft zijn eerste bundel gesplitst in twee afdelingen: 'Gestalten' en 'Lyrisch', en, zoals hij in het 'Naschrift' meedeelt, de gedichten binnen de afdelingen "vrijwel chronologisch" gerangschikt. Die splitsing in twee afdelingen is tot en met de derde druk van de *Verzamelde gedichten* gehandhaafd. Alleen de tweede druk van *Het verlangen* vertoont één

[18] N.l. de gedichten [37, 43, 51, 76, 79, 83, 84, 85, 87, 89].

wijziging: het laatste gedicht in de eerste druk 'Wat is er van mijn dagen mij gebleven' heeft "de plaats [...] gekregen, die daaraan oorspronkelijk was toegedacht, n.l. dadelijk na de opdracht." [19] In de drukproef van de *Verzamelde gedichten* stond het gedicht nog steeds op deze plaats, maar Bloem schreef er bij de correctie onder: "dit gedicht moet het laatste van 'Het Verlangen' worden".

Van Eyck was niet erg gelukkig met de splitsing in twee afdelingen: "Dat het heele boek slechts één enkel hoofdmotief kent, het is het beginsel van zijn eenheid, een factor van zijn beteekenis. Alleen maakt het de willekeurige schifting in twee afdeelingen — de zoo goed als de tweede afdeeling lyrische 'Gestalten' en 'Lyrisch' — die op zich zelf het dubbele nadeel heeft dat zij scheidt wat tezamen hoort en de tweede afdeeling na de rijpe gedichten, waarmee de eerste eindigt, artistiek met een anti-climax beginnen laat, betreurenswaard." [20] Bloem was van plan in de eerste druk van de *Verzamelde gedichten* aan dit bezwaar tegemoet te komen maar "feitelijke omstandigheden" verhinderden dat.[21] Pas in de vierde druk van de *Verzamelde gedichten* (1953) werd de splitsing opgeheven. Begin 1952 riep Bloem daarvoor de hulp in van Van Eyck: "Ik ben van plan, in de volgende uitgave van mijn Verz[amelde] Ged[ichten] de fout te herstellen, die jij destijds in Leiding[22] terecht hebt gesignaleerd en de verzen uit Het Verlangen chronologisch te plaatsen. Nu heb jij mij destijds verteld, dat jij die alle hebt in brieven van mij aan jou. Daarom wilde ik een dag bij jou komen om die data over te nemen [...]." (19 februari 1952). Van Eyck heeft Bloem inderdaad geholpen. Hij stelde een lijst samen waarop de gedichten uit *Het verlangen* in de volgens hem juiste, chronologische volgorde staan. Deze lijst kreeg Bloem op 12 juli 1952 via de uitgeverij Stols toegestuurd. In het 'Naschrift' bij de vierde druk van de *Verzamelde gedichten* verantwoordde Bloem de verandering. Aan het bezwaar van Van Eyck was "grootendeels" tegemoet gekomen. Uit de achteraf gereconstrueerde volgorde blijkt dat de toevoeging "grootendeels" terecht was.

---

[19] Vgl. 'Naschrift' bij de tweede druk, Amsterdam, 1926. p. 119.

[20] P.N. van Eyck: 'Dichters en gedichten I. J.C. Bloem'. In: *Groot-Nederland* 24 (1926). Dl. I. p. 196.

[21] Vgl. 'Naschrift' bij de *Verzamelde gedichten*, 's-Gravenhage, 1947. p. 215.

[22] Dit moet zijn: *Groot-Nederland*; vgl. noot 20.

RECENSIES

Borel, H.: 'Letterkundige kroniek; [rec. van] J.C. Bloem. Het verlangen. (Amsterdam, P.N. van Kampen en Zoon)'. In: *Het vaderland* 10 juli 1921.

Eck, W. van: '[Rec. van] J.C. Bloem. *Het verlangen.* (Amsterdam, 1921, P.N. van Kampen en Zoon.)' In: *Groot-Nederland* 19 (1921). Dl. II. p. 433-434.

Leeuw, A. van der: 'Over den dichter Bloem; [rec. van] Het verlangen door J.C. Bloem. Amsterdam 1921. P.N. van Kampen en Zoon.' In: *De gids* 85 (1921). Dl. IV. p. 169-174.
* Bloem schreef hierover aan Van Eyck: "In de Gids van deze maand staat een stuk van Aart van der Leeuw, dat, naar het stukje dat ik erover in het bijblad van de N.R.C. las te oordeelen, wel goed zal zijn." (2 oktober 1921).

Marsman, H.: '[Rec. van] J.C. Bloem: Het verlangen. P.N. van Kampen en Zoon, Amsterdam, 1921.' In: *De nieuwe kroniek* 2 juni 1921.
* Bloem vond deze recensie "welwillend en buitengewoon inzichtelijk". (brief aan Van Eyck 20 juni 1921).

Mees, R.T.A.: 'Verzen; [rec. van] Het verlangen, door J.C. Bloem. — (Amsterdam, P.N. van Kampen en Zoon 1921).' In: *Den gulden winckel* 20 (1921). p. 106-107.

Meester, J. de: 'Letterkundige kroniek; [rec. van] Het verlangen.' In: *N.R.C.* 28 mei 1921.
* Bloem vond deze recensie "welwillend, maar geklets". (brief aan Van Eyck 20 juni 1921).

Minderaa, P.: 'Poëzie van thans'. In: *Eltheto; orgaan der Nederlandsche christenstudenten-vereeniging* 76 (1921/22). p. 253-254.

Nijhoff, M.: '[Rec. van] J.C. Bloem: Het verlangen'. In: *Het nieuws van den dag* 31 oktober 1921.
* Ook te vinden in *Verzameld werk* [dl.] 2: *Kritisch, verhalend en nagelaten proza,* eerste deel. [Den Haag, Amsterdam], 1961. p. 101-106.

Querido, Is.: '[Rec. van] J.C. Bloem, "Het verlangen" Amst. 1921'. In: *Algemeen handelsblad* 11 juni 1921.
* Bloem vond deze recensie "welwillend, maar geklets". (brief aan Van Eyck 20 juni 1921).

Scharten, C.: 'Kroniek der Nederl. letteren; Modernste poëzie in dicht en proza'. In: *De telegraaf* 1 juli 1922.
* Bloem schreef hierover aan Van Eyck: "De kritiek van Scharten was natuurlijk niet verstandig, dat is trouwens niet van hem te eischen, maar het hyper-belachelijke ervan is, dat hij, na mij in zijn vorige critiek als een van *de* cracks te hebben aangekondigd, en ook mij in

den aanvang met Jobs Buning als een soort van coryphee der vaderlandsche letteren te hebben vermeld, in den verderen loop van het stuk vrijwel niets als ongunstigs over mij zegt. Een comble van domheden, juste ciel! Er staat in het heele stuk maar één juiste opmerking, dat n.l. de verzen van Buning eigenlijk veel mooier zijn dan de mijne [...]." (24 juli 1922). De vorige kritiek van Scharten waar Bloem op doelt, staat in *De telegraaf* van 17 juni 1922.

Zeldenthuis, J.J.: '[Rec. van] J.C. Bloem, Het verlangen. Amsterdam, 1921, P.N. van Kampen en Zoon'. In: *Nederland* 73 (1921). p. 1143.

P.N. van Eyck schreef het meest uitvoerig over Bloems eerste bundel in *Groot-Nederland* 24 (1926). Dl. I. p. 181-204. (Ook te vinden in *Verzameld werk* [dl.] 4: *Proza 1917-1927.* Amsterdam, 1961. p. 496-525.)
* Bloem schreef hierover: "Je artikel over mij in G[root] N[ederland] heb ik, zooals je wel begrijpen kunt, met groote belangstelling gelezen. Ik kan mij, zooals je weet (en velen met mij) nog steeds niet met je stijl vereenigen, maar dat daar gelaten, vind ik het een gedegen stuk werk, dat van een diepe kennis van mijn poëzie getuigt en waarin dikwijls zeer juiste dingen worden gezegd, vooral over mijn persoon, maar ook over mijn verzen. Ik heb enkele bezwaren. Zoo vind ik het niet juist, om tusschen aanhaalteekens, iets te citeeren wat *letterlijk* niet zoo in mijn boek staat. Verder vind ik het hier en daar te zeer een critiek op mijn zijn als mensch, waar ik in principe geen bezwaar tegen heb, maar dat ik tegenover een levende indiscreet vind [...]." (15 maart 1926).
Over de reactie van Verwey op *Het verlangen* was Bloem niet erg te spreken: "En ik heb je toch wel eens verteld, dat ik, toen ik hem [= Verwey] mijn bundel had gezonden, van hem een visitekaartje met m.h.d. terugkreeg." (brief aan Van Eyck 7 december 1924).

OVERLEVERING

*1*: Manuscript aan Van Eyck 7 december 1924.
*VB*: *De vrije bladen* 2, januari 1925, p. 16.
$MV^{1}$: p. 5; $MV^{2-3}$: p. 7; $VG^{1-3}$: p. 117; $VG^{4}$: p. 86; *DW*: p. 25.

DATERING

*Februari-september 1924*

VARIANTEN EN CORRECTIES

2 veel.] (a) veel *VB*
(b) veel — $MV^{1}$
3 den] (a) de *VB*
(b) den $MV^{1}$

NOTEN

[1] Begin 1924 schrijft Bloem aan Van Eyck: "Na een bijna-Gezelliaansch zwijgen, begint de Muze in mij ook haar slaperige leden te rekken. Ik heb een deel van een versje af." (20 februari 1924). Aan het einde van hetzelfde jaar stuurt hij het gedicht: "Het eenige wat af is, is een soort van grafschrift op mijzelf, dat slechts 4 regels lang is (zooals ieder behoorlijk grafschrift nu eenmaal kort behoort te zijn). Ik had het trouwens al jaren gedeeltelijk in mijn hoofd, maar toen ik met mijn vacantie bij Jany [ = A. Roland Holst] was en aan zee op hem zat te wachten, [...] is het eruit gekomen. Voor de curiositeit schrijf ik het hier even voor je over — en mede omdat het niet lang is." (7 december 1924).

[2] Helemaal tevreden over het gedicht was Bloem niet: "Ik vind het wel goed, maar het is eenigszins anders geworden dan mijn oorspronkelijke gedachte was. 'Beetren' slaat n.l. nu op de 'ijdelen', terwijl het eigenlijk op mijzelf (de 'zwakke ziel' dus) had moeten slaan. Maar ik heb het zoo maar gelaten." (brief aan Van Eyck 7 december 1924).

[3] Vgl. J. Kamerbeek Jr.: *De poëzie van J.C. Bloem in Europees perspectief.* [Amsterdam], 1967. p. 61.

[4] Dit gedicht komt ook voor in het boekje, J.C. Bloem: *Zes kwatrijnen.* Gezet en gedrukt door drukkerij Ando te 's-Gravenhage, z.j. Het is niet zeker wanneer dit boekje is verschenen. De andere vijf gedichten zijn 'Leven en dood' [112], 'Geluk' [176], 'Bewustheid' [177], 'De nachtegalen' [184] en 'Het einde' [188]. Verder bevat het een portret van de dichter, getekend door de schilder en beeldhouwer Toon Kelder (1894-1973). Deze was een vriend van Bloem. In de bewaard gebleven brieven en briefkaarten van Bloem aan Kelder en diens dochter Renée, die, deels in fotokopie, zich bevinden in het Letterkundig Museum, wordt met geen woord over dit boekje gerept. De 'colofon' vermeldt dat de gedichten ontleend zijn aan de bundels *Media vita, Quiet though sad* en *Avond.* Hiermee kunnen onmogelijk de oorspronkelijke bundels bedoeld zijn, want de teksten zijn afgedrukt in de huidige spelling. Dit zou erop kunnen duiden dat het boekje na de uitgave van de *Verzamelde gedichten* in de serie Nederlandse Klassieken, d.w.z. in of na 1965, is verschenen.

Aangezien het niet zeker is of het hier om een geautoriseerde uitgave gaat, is zij niet bij het onderdeel 'overlevering' van de betreffende gedichten vermeld.
De uitgave bevat geen varianten, alleen zijn de gedachtenstreepjes in de gedichten 'Vermaning', 'Bewustheid' en 'De nachtegalen' vervangen door drie puntjes, terwijl in r. 1 van het gedicht 'Het einde' ten onrechte de komma achter het woordje 'het' is weggelaten.

## [91] EERSTE LENTEDAG

OVERLEVERING

*1* : *Erts 1930*; letterkundig jaarboek. Samengesteld door D.A.M. Binnendijk, Menno ter Braak, C.J. Kelk, e.a. Amsterdam, 1930 [ = december 1929], p. 25.
*T*: Typoscript in het dossier brieven aan Marsman, blad 11, ongedateerd.
$MV^{1}$: p. 6; $MV^{2-3}$: p. 8; $VG^{1-3}$: p. 118; $VG^{4}$: p. 86.

DATERING

*Maart 1925 - begin augustus 1929*

VARIANTEN EN CORRECTIES

2 winters-bleek] winters bleek *T*
4 licht;] licht. *T*

NOTEN

[1] In het dossier brieven aan Marsman bevinden zich typoscripten van de gedichten [91, 92, 93, 94]. Ze zijn alle ongedateerd. In geen van de brieven aan Marsman wordt erop gezinspeeld. Het papier komt evenmin overeen met dat van één der brieven. Marsman is waarschijnlijk in 1929 bij Bloem in St. Nicolaasga geweest. Bloem zal deze gedichten wellicht toen voor hem hebben overgetikt. (Vgl. C. Eggink: *Leven met J.C. Bloem*. Amsterdam, 1977. p. 90-91.) Het is niet onmogelijk dat de typoscripten van de gedichten [91] en [94] de eerste overgeleverde, voltooide versie vertegenwoordigen. Maar omdat de datering van de typoscripten niet vaststaat, beschouwen we in beide gevallen toch de *Erts*-publikatie als de eerste voltooide versie.
[2] Op 24 juli 1929 schreef Bloem aan Henrik Scholte, de redactiesecretaris van *Erts*: "Gaarne zal ik je t.z.t. 2 of 3 verzen voor Erts zenden. Wil je me nog even doen weten, wanneer de *uiterste* termijn van inzending is, want het eene is nog niet af." Begin augustus kreeg Scholte de verzen toegestuurd: "Hierbij de affe — vergeef mij dit nieuwegidsianisme — verzen. Ik heb ze voor mijn gemak maar op één vel getikt, maar zij komen in Erts natuurlijk wel op twee bladzijden te staan." (5 augustus 1929). Vgl. ook Bloems opmerking in een brief aan Roland Holst van 9 augustus 1929: "Ik heb eindelijk eens twee oude verzen afgemaakt [...]."
[3] In de drukproef van *Media vita* heeft in r. 2 'wintersch' gestaan, waarschijnlijk op aanwijzing van Van Krimpen: Maar Bloem ging hier niet mee akkoord en veranderde weer in 'winters': "Ik meende mij uit

de grammatica zeker te herinneren, dat een bijv.nmw. bij een bijv.nmw. weer een bijwoord is en in dat geval moet het immers met een *s* en niet met *sch* worden geschreven." (brief aan Van Krimpen 22 mei 1931).
[4] Vgl. J. Kamerbeek Jr.: *De poëzie van J.C. Bloem in Europees perspectief.* [Amsterdam], 1967. p.28-29, 51-52.
[5] Het gedicht is in *T* getypt met dubbele interlinie.

[92] HERFSTDAG

OVERLEVERING

*1*: *Erts 1926*; almanak. [Samengesteld door D.A.M. Binnendijk, Menno ter Braak, C.J. Kelk, e.a.]. Amsterdam, december 1925, p.18.
*T*: Typoscript in het dossier brieven aan Marsman, blad 12, ongedateerd.
$MV^1$: p.7; $MV^{2-3}$: p.9; $VG^{1-3}$: p.119; $VG^4$: p.86-87; *DW*: p.26.

DATERING

*Herfst 1925*

VARIANTEN EN CORRECTIES

6 Herfstland] Herfst, land $VG^1$

NOTEN

[1] Zie noot 1 bij gedicht [91].
[2] Bloem zelf vond dit één van zijn beste gedichten.
[3] Dit gedicht ontstond toen Bloem op een herfstdag in 1925 door de bollenstreek tussen Haarlem en Leiden spoorde. Op 1 oktober 1925 schreef Bloem aan Henrik Scholte, de redactiesecretaris van *Erts*: "Als ik eenigzins kan, zal ik u deze maand, voor ik met vacantie ga (18 Oct.) nog iets voor het jaarboek sturen. Ik heb een paar kleinigheden grootendeels, maar nog niet geheel, klaar. In elk geval hoort u spoedig meer van me." Twee weken later kreeg Scholte twee verzen toegestuurd: "Ik kan u tot mijn genoegen toch nog twee versjes voor de almanak sturen. Maar één ding: ik *moet* zelf revisie hebben." (16 oktober 1925).
[4] De verandering van 'Herfstland' (r.6) in 'Herfst, land' wordt door Bloem in het 'Naschrift' bij de *Verzamelde gedichten* ('s-Gravenhage, 1947. p.215) vermeld.
[5] Volgens Nijhoff heeft de trochee in een jambisch vers "een eigenaardige breedheid". Hij wijst in verband hiermee op de eerste regel van dit gedicht: "De versregel van Bloem: 'de tuinders werkten in de bruine hoven', die, na een jambischen opslag, voor de rest geheel uit trocheeën bestaat, doet dit onmiddellijk voelen. Men ziet een wijd herfstlandschap, zonderling wijd, zooals een landschap is als de blaren pas zijn afgevallen." (M. Nijhoff: '[Openingsrede van de jaarvergadering van de Maatschappij der Nederlandsche letterkunde op 7 juni 1941]'. In: *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandsche letterkunde te Leiden 1940-1941.* Leiden, 1941. p.83.)
[6] Volgens Kemp is de "gelatenheid als grisaille-achtergrond van Bloems verlangen [...] een steeds aanwezig motief in het oeuvre."

Hij wijst in dit verband o.a. op dit gedicht: "In het belangrijke gedicht *Herfstdag* uit *Media Vita* is er 'De paarlen sfeer van een gelaten lucht' en in *November* is er een kamer 'waar gelaten // Het daaglijksch leven wordt verricht'. In de bundel *Quiet though sad* plaatst het gedicht *De Gelatene* het gevoel van gelatenheid centraal." (B. Kemp: 'De kringloop van het verlangen; Over de poëzie van J.C. Bloem'. In: *DWB* 112 (1967). p. 29.)
[7] Vgl. J. Kamerbeek Jr.: *De poëzie van J.C. Bloem in Europees perspectief.* [Amsterdam], 1967. p. 52.
[8] Kathleen Nott vertaalde dit gedicht in het Engels, André Piot in het Frans en Aurel Covaci in het Roemeens, zie II.7, III.4 en VII.1.
[9] Het gedicht is in *T* getypt met enkele interlinie; met de pen zijn de komma's achter 'hoven' (r. 1) en 'gerucht' (r. 2) toegevoegd.

## [93] LEVENSLOOP

OVERLEVERING

*1*: *Erts 1926*; almanak. [Samengesteld door D.A.M. Binnendijk, Menno ter Braak, C.J. Kelk, e.a.]. Amsterdam, december 1925, p. 19.
*T*: Typoscript in het dossier brieven aan Marsman, blad 12, ongedateerd.
$MV^1$: p. 8; $MV^{2-3}$: p. 10; $VG^{1-3}$: p. 120; $VG^4$: p. 87.

DATERING

*Herfst 1925*

VARIANTEN EN CORRECTIES

2 de] de' $MV^1$ lied.] (a) lied, *T*
(b) lied. $MV^1$
5 vloeibre] vloeibren *T*
6 schouw.] (a) schouw; *T*
(b) schouw. $MV^1$
(c) schouw; $MV^2$
8 onverschillige] (a) onverschill'ge $MV^1$
(b) onverschilge $VG^4$

NOTEN

[1] Zie noot 1 bij gedicht [91] en noot 3 bij gedicht [92].
[2] De verandering van 'onverschillige' (r. 8) in 'onverschill'ge' werd door Van Krimpen aangebracht en door Bloem goedgekeurd. (brief aan Van Krimpen 22 mei 1931).
[3] Binnendijk vindt dit gedicht "een der indrukwekkendste" in Bloems werk. Hij is van mening dat het "soms al te persoonlijke element van [...] latere gedichten [...] in dit Levensloop nog geheel [is] teruggehouden in de spheer van een algemeene, zij het ook schokkende, visie en van wijze bespiegeling over het karakter van leven en dood." (D.A.M. Binnendijk: 'Bij een gedicht van ... J.C. Bloem'. In: *N.R.C.* 19 december 1940.)
[4] Zie noot 1 bij gedicht [188].
[5] Het gedicht is in *T* getypt met enkele interlinie; met de pen zijn typefouten verbeterd.

[94] HERINNERING

OVERLEVERING — *1*: *Erts 1930*; letterkundig jaarboek. Samengesteld door D.A.M. Binnendijk, Menno ter Braak, C.J. Kelk, e.a. Amsterdam, 1930 [= december 1929], p. 24.
*T*: Typoscript in het dossier brieven aan Marsman, blad 11, ongedateerd.
$MV^1$: p. 9; $MV^{2-3}$: p. 11; $VG^{1-3}$: p. 121; $VG^4$: p. 87-88.

DATERING — *Herfst 1925-begin augustus 1929*

NOTEN — [1] Zie noot 1 en 2 bij gedicht [91].
[2] Bloem schreef over dit gedicht: "Pas later is het, dat aan gedichten ervaringen ten grondslag liggen. Maar ook dan nog is het mij altijd een onoplosbaar raadsel gebleven [...] waarom de eene ervaring tot een gedicht leidt, de andere, niet minder diepe, niet. Vele jaren later heb ik dit uitgesproken in een gedicht 'Herinnering' [...]." (J.C. Bloem: *Terugblik op de afgelegde weg*. Amsterdam, 1954. p. 14.)
[3] Het beeld van Lazarus die zijn wade rijt, vindt men ook in Baudelaires 'Le flacon', dat eveneens over de herinnering gaat. Het is waarschijnlijk dat Bloem dit beeld aan Baudelaires gedicht ontleend heeft aangezien het 'rijten' in de bijbel niet voorkomt maar wel bij Baudelaire ('déchirant'). Vgl. J. Kamerbeek Jr.: *De poëzie van J.C. Bloem in Europees perspectief*. [Amsterdam], 1967. p. 31-32.
[4] Het gedicht is in *T* getypt met dubbele interlinie.
[5] Zetfout: in $VG^4$, r. 3 *Uiteengedreven* i.p.v. *Uiteengedrevenen*

[95] SPIEGELING

OVERLEVERING — *1*: *Balans; Algemeen jaarboek der Nederlandsche kunsten 1930-31*. [Samengesteld door D.A.M. Binnendijk, Menno ter Braak, C.J. Kelk, e.a.]. Maastricht, [december 1930], p. 104.
$MV^1$: p. 11; $MV^{2-3}$: p. 12; $VG^{1-3}$: p. 123; $VG^4$: p. 88-89; *DW*: p. 28.

DATERING — *Waarschijnlijk juni 1930*

VARIANTEN EN CORRECTIES
1 zee,] zee. $MV^1$
6 droom.] droom: $MV^1$

NOTEN — [1] Dit gedicht werd geschreven tijdens een verblijf in Bergen. Bloems vrouw en zoon hebben in juni 1930 in het huis van A. Roland Holst te Bergen gelogeerd; Bloem zelf is er in die tijd ook een paar maal geweest. (brief aan Van Eyck 26 juli 1930). Vgl. C. Eggink: *Leven met J.C. Bloem*. Amsterdam, 1977. p. 90.
[2] In de eerste druk van *Media vita* is de volgorde van dit en het volgende gedicht door Van Krimpen "om technische [d.w.z.

typografische] redenen" verwisseld. Bloem had hier geen bezwaar tegen maar voegde wel een noot aan de inhoudsopgave van de bundel toe, waarin dit wordt vermeld. (brief aan Van Krimpen 22 mei 1931). In de tweede druk van *Media vita* is de juiste (chronologische) volgorde hersteld, vanaf de eerste druk van de *Verzamelde gedichten* ('s-Gravenhage, 1947) staat echter weer de foutieve volgorde. Dit laatste op aanwijzing van Bloem zelf. In de proef van de *Verzamelde gedichten* stond namelijk de juiste volgorde maar bij de correctie schreef Bloem bij dit gedicht: "Dit gedicht komt *na* het volgende (Het oude kerkje)." Bovendien veranderde hij dienovereenkomstig de paginanummers.

[3] Van Eyck wilde dit gedicht plaatsen in *Leiding* maar Bloem weigerde: "In het algemeen ben ik het met je eens, dat het gerust eerst in Leiding had kunnen staan en dan in Balans worden herdrukt. Maar — gezien dat Balans toch zooveel mogelijk ongedrukt werk geeft en het het eenige is, wat ik erin heb — voel ik er toch niet veel voor, om dat vers vrijwel *gelijktijdig* (want Balans zal toch ook wel eind November moeten verschijnen) op twee plaatsen te publiceeren en ik denk, dat je dat ook wel zult kunnen begrijpen." (2 november 1930).

[4] Het metrisch grondpatroon van dit gedicht is: ∪–∪–∪–∪/∪–∪–∪–. Braakhuis noemt dit een 'omgekeerde alexandrijn', "omdat bij omzetting van de beide membra een 'klassieke alexandrijn' zou ontstaan met een onbetoond einde [...]." (A.P. Braakhuis: *De thematische structuur van de versregel.* 's-Gravenhage, 1962. p.86-87.) Sötemann vindt dit "een zinloze mededeling". Hij wijst erop dat "er door de metrische organisatie een *spiegel*effect optreedt tussen de twee vershelften. Met andere woorden: het metrische patroon is in 'Spiegeling' gesemantiseerd, het is tot mede-betekenisdrager geworden voor het verwoorde 'gebeuren'." (A.L. Sötemann: 'De wereld van *Media vita*; Over de poëzie van J.C. Bloem'. In: *Bzzlletin* 6 (1977), nr.50. p.19.) Hetzelfde metrum werd ook door Gossaert gebruikt in zijn gedicht 'Aan zee' dat voor het eerst werd gepubliceerd in *De gids* 27 (1909), Dl.II, p.490-491. Dit gedicht komt alleen voor in de achtste druk van *Experimenten* (1943). Daarin staat het overigens afgedrukt in vierregelige strofen en niet in disticha zoals in *De gids*. Vgl. ook P.C. Boutens, 'Pietà', *De gids* 77 (1913). Dl.II. p.390-392.

[5] Zie voor een interpretatie van dit gedicht het in noot 4 genoemde artikel van Sötemann, p.19-22.

[6] Op het grammofoonplaatje *J.C. Bloem* [*en*] *A. Roland Holst* uit de serie 'Stemmen van schrijvers' leest Bloem o.a. dit gedicht voor. (*J.C. Bloem* [*en*] *A. Roland Holst.* [Grammofoonplaatje uitgegeven door] Nederlands Letterkundig Museum in samenwerking met Querido. Amsterdam, 1961. SVS 6112-1.)

[7] Zetfout: in *DW*, r.10 *meer* i.p.v. *meer.*

[96] HET OUDE KERKJE

OVERLEVERING — *1*: *Leiding* 1.II, november 1930, p. 301.
$MV^1$: p. 10; $MV^{2-3}$: p. 13; $VG^{1-3}$: p. 122; $VG^4$: p. 88; *DW*: p. 27.

DATERING — *Juli-oktober 1930*

VARIANTEN EN CORRECTIES — 2 regen] regen, $MV^1$

NOTEN

[1] De gedichten [96] en [97] zijn aan Van Eyck gezonden op 14 oktober 1930 ter plaatsing in *Leiding*. Ze dateren waarschijnlijk al uit de zomer; Bloem schrijft tenminste in juli van dat jaar dat hij "weer zoo'n beetje aan de schrijverij [is] gegaan [...]." (26 juli 1930).
[2] Bloem was vooral tevreden over het eerste van de twee gedichten die hij Van Eyck stuurde: "Over het eerste van bijgaande verzen ben ik nogal te spreken, maar beiden acht ik publicabel." (brief aan Van Eyck 14 oktober 1930).
[3] Blijkbaar had Van Eyck kritiek op het woord 'ommekomen' (r. 10); Bloem antwoordde: "Nog een opmerking, of juister zelfverdediging, naar aanleiding van mijn vorige verzen: ik vond 'ommekomen' juist een erge vondst (naar aanleiding van het woord 'ommekomst' gevormd.) Maar wie zal het zeggen?" (18 december 1930).
[4] Zie noot 2 bij gedicht [95].
[5] Vgl. C. Eggink: *Leven met J.C. Bloem.* Amsterdam, 1977. p. 89.

[97] BEZINNING

OVERLEVERING — *1*: *Leiding* 1.II, november 1930, p. 301.
$MV^1$: p. 12; $MV^{2-3}$: p. 14; $VG^{1-3}$: p. 124; $VG^4$: p. 89.

DATERING — *Juli-oktober 1930*

VARIANTEN EN CORRECTIES
2 Menschen] Menschen, $MV^1$
4 haat.] haat — $VG^4$
10 hart,] hart $MV^1$
12 verkwijnt.] verkwijnt — $VG^4$

NOTEN

[1] Zie noot 1 bij gedicht [96].
[2] Zie over het metrum van dit gedicht: A.P. Braakhuis: *De thematische structuur van de versregel.* 's-Gravenhage, 1962. p. 31-34.
[3] Vgl. J. Kamerbeek Jr.: *De poëzie van J.C. Bloem in Europees perspectief.* [Amsterdam], 1967. p. 44.

[98] HEMELEN

OVERLEVERING — *1*: *De gids* 95.I, maart 1931, p. 337, samen met de gedichten [99, 100, 101] onder de verzameltitel *Strofen van den herfst.*
*MV*[1]: p. 13; *MV*[2-3]: p. 15; *VG*[1-3]: p. 125; *VG*[4]: p. 89-90.

DATERING — *Juli 1930-januari 1931*

VARIANTEN EN CORRECTIES

3 wachten] wachten, *MV*[1]
6 mistige] mist'ge *MV*[1]
7 zacht —] (a) zacht *MV*[1]
(b) zacht — *MV*[2]

NOTEN

[1] In juli 1930 schrijft Bloem aan Van Eyck dat hij bezig is met enkele gedichten. In verband met Van Eycks mening over Slauerhoff heeft Bloem zijn verzen alvast aan A. Roland Holst beloofd voor *De gids*: "Ik dacht toen, dat je voor mijn verzen ook wel niets zou voelen (zij lijken wel niets op die van Slau[erhoff], maar zijn toch ook uitermate verbitterd en lijnrecht tegen je theorie in), zoodat ik ze toen maar aan Jany [= A. Roland Holst] voor den Gids heb beloofd [...]. Ik heb er echter een stuk of vier, waar nog wel een paar bij zullen komen; aan Jany heb ik er drie beloofd, zoodat jij, als je wilt, er ook een stuk of wat voor Leiding kunt krijgen." (26 juli 1930). In oktober van hetzelfde jaar krijgt Van Eyck twee verzen toegestuurd; de gedichten voor *De gids* zijn dan nog niet voltooid: "[...] een vierregelig [gedicht] houd ik nog aan en verder heb ik niets als fragmenten; in de Gids komt dus voorloopig niets, maar daarvoor bewaar ik dan mijn volgende." (14 oktober 1930).
[2] De verandering van 'mistige' in 'mist'ge' werd door Van Krimpen aangebracht en door Bloem goedgekeurd. (brief aan Van Krimpen 22 mei 1931).

[99] UITZICHT

OVERLEVERING — *1*: *De gids* 95.I, maart 1931, p. 338.
*MV*[1]: p. 14; *MV*[2-3]: p. 16; *VG*[1-3]: p. 126; *VG*[4]: p. 90; *DW*: p. 29.

DATERING — *Juli 1930-januari 1931*

NOTEN

[1] Zie noot 1 bij gedicht [98].
[2] Volgens Nijhoff worden we in 'Gloeien als vuur en als wild water stroomen' (r. 4) herinnerd aan J. Israël de Haan en in 'Een kersen zon' (r. 7) aan H. Gorter. Hij acht bovendien de combinatie van 'kersen zon' met 'smelt' weinig gelukkig gekozen. (M. Nijhoff: 'Kroniek der Nederlandsche letteren'. In: *De gids* 96 (1932). Dl. II. p. 364.)
[3] Kemp is van mening dat dit gedicht is gebouwd op de spanning die

de hele bundel *Media vita* volgens hem kenmerkt, n.l. die "tussen de hunkering van de jeugd, en het derven van later." (B. Kemp: 'De kringloop van het verlangen; Over de poëzie van J.C. Bloem'. In: *DWB* 112 (1967). p. 35.)
[4] Ottevaere stelt dat Bloem in dit gedicht "zijn levensspel in twee tonelen in[deelt]. (Eerste en tweede strophe van het gedicht). De eerste kan doorgaan als representatief voor 'Het Verlangen', de tweede — duidelijk contrasterend — als de kern van zijn tweede bundel." (E. Ottevaere: *Proeve tot een interpretatie van het dichterlijk oeuvre van J.C. Bloem.* Leuven, 1951. p. 98.)
[5] Wolfgang Cordan vertaalde dit gedicht in het Duits en Henriette Colin in het Spaans, zie I.2 en IX.2.

[100] ADEMEN

OVERLEVERING

*1*: *De gids* 95.I, maart 1931, p. 339.
*MV*[1]: p. 15; *MV*[2-3]: p. 17; *VG*[1-3]: p. 127; *VG*[4]: p. 90; *DW*: p. 30.

DATERING

*Juli 1930 - januari 1931*

VARIANTEN EN CORRECTIES

2 gerust —] (a) gerust *MV*[1]
(b) gerust — *MV*[2]
6 oneindige] oneind'ge *MV*[1]

NOTEN

[1] Zie noot 1 bij gedicht [98].
[2] De verandering van 'oneindige' in 'oneind'ge' werd door Van Krimpen aangebracht en door Bloem goedgekeurd. (brief aan Van Krimpen 22 mei 1931).
[3] Over o.a. dit gedicht voerden Kamerbeek en Jessurun d'Oliveira een polemiek, vooral over de interpretatie van 'dit dal' (r. 5): J. Kamerbeek Jr.: 'Vijf gedichten van J.C. Bloem'. In: *Fdl.* 4 (1963). p. 176-181; H.U. Jessurun d'Oliveira: '"Dit dal" *is* een dal'. In: *Merlyn* 2 (1963/64), nr. 1. p. 46-48; J. Kamerbeek Jr.: 'Eppure'. In: *Merlyn* 2 (1963/64), nr. 3. p. 55-56; H.U. Jessurun d'Oliveira: '... si muove?'. In: *Merlyn* 2 (1963/64), nr. 3. p. 62-65; J. Kamerbeek Jr.: 'Tussentijdse balans'. In: *Merlyn* 2 (1963/64), nr. 5. p. 58; H.U. Jessurun d'Oliveira: 'Uitverkoop'. In: *Merlyn* 2 (1963/64), nr. 5. p. 62. Vgl. ook: J. Kamerbeek Jr.: *De poëzie van J.C. Bloem in Europees perspectief.* [Amsterdam], 1967. p. 2-3, 6-9, 28, 75-80.

[101] NAJAARSMIST

OVERLEVERING

*1*: *De gids* 95.I, maart 1931, p. 340.
*MV*[1]: p. 16; *MV*[2-3]: p. 18; *VG*[1-3]: p. 128; *VG*[4]: p. 91.

DATERING *September 1930-januari 1931*

VARIANTEN EN CORRECTIES
6 boomen,] boomen *MV*[1]

NOTEN
[1] Zie noot 1 bij gedicht [98].
[2] Vgl. J. Kamerbeek Jr.: *De poëzie van J.C. Bloem in Europees perspectief.* [Amsterdam], 1967. p. 67.

[102] NOVEMBER

OVERLEVERING
*1*: *De vrije bladen* 8, april 1931, p. 120.
*MV*[1]: p. 17; *MV*[2-3]: p. 19; *VG*[1-3]: p. 129; *VG*[4]: p. 91; *DW*: p. 31.

DATERING *November 1930-begin 1931*

VARIANTEN EN CORRECTIES
1 November;] November: *MV*[1]
14 të ontkomen] te öntkomen *MV*[1]

NOTEN
[1] In de drukproef van *Media vita* stond 'të ontkomen' (r. 14). Hierover vroeg Bloem aan Van Krimpen: "Waar wordt de trema geplaatst om twee stomme e's niet in elkaar te doen vloeien: op de eerste of op de tweede? Op pag. 6 [d.w.z. van de proef] staat zij op de tweede, op pag. 17 op de eerste." (brief aan Van Krimpen 22 mei 1931). Vgl. noot 2 bij gedicht [32].
[2] Volgens Ottevaere herinnert dit "prachtige gedicht met zijn slepend ritme en lange tweeklanken [...] aan Van de Woestijnes verzen [...]." (E. Ottevaere: *J.C. Bloem.* [Brugge], 1968. p. 29.)
[3] Vgl. J. Kamerbeek Jr.: *De poëzie van J.C. Bloem in Europees perspectief.* [Amsterdam], 1967. p. 74.
[4] Op het grammofoonplaatje *J.C. Bloem [en] A. Roland Holst* uit de serie 'Stemmen van schrijvers' leest Bloem o.a. dit gedicht voor. (*J.C. Bloem [en] A. Roland Holst.* [Grammofoonplaatje uitgegeven door] Nederlands Letterkundig Museum in samenwerking met Querido. Amsterdam, 1961. SVS 6112-1.)
[5] H. Mal'cevoj vertaalde dit gedicht in het Russisch en Henriette Colin in het Spaans, zie VIII.1 en IX.2.

[103] BEVRIJDING

OVERLEVERING
*1*: *Helikon* 1, februari 1931, p. 22.
*MV*[1]: p. 18; *MV*[2]: p. 20.
*W*: *Winterboek 1934-1935 van het comité voor arbeid aan werklooze intellectueelen.* 's-Gravenhage, oktober 1934, p. 81.
*MV*[3]: p. 20; *VG*[1-3]: p. 130; *VG*[4]: p. 92.

DATERING November-december 1930

VARIANTEN EN CORRECTIES
2 straat,] straat *VG*[4]
3 de arme] de' armen *MV*[1]
14 deze reine] dezen reinen *MV*[1]

NOTEN
[1] Nijhoff vindt de uitdrukking 'de arme drom van 't klaterfeest' (r. 3) "armoedige rethoriek". (M. Nijhoff: 'Kroniek der Nederlandsche letteren'. In: *De gids* 96 (1932). Dl. II. p. 365.)
[2] Vgl. J. Kamerbeek Jr.: *De poëzie van J.C. Bloem in Europees perspectief.* [Amsterdam], 1967. p. 30.
[3] H. Mal'cevoj vertaalde dit gedicht in het Russisch, zie VIII.1.

[104] HART EN WERELD

---

OVERLEVERING
*1*: *Leiding* 2.I, januari 1931, p. 77.
*T*: Typoscript aan Van Eyck 4 februari 1931, slechts één strofe.
*L*: *Leiding* 2.I, maart 1931, p. 200, slechts één strofe.
$MV^{1}$: p. 19; $MV^{2-3}$ : p. 21; $VG^{1-3}$: p. 131; $VG^{4}$: p. 92-93.

DATERING *Half december 1930*

VARIANTEN EN CORRECTIES
13 En toch, ook dit komt met het ouder worden:]
Nochtans weet het: ook dit is ouder worden: *L*
14 zien met onbedrogen] schouwen met ontgoocheld *T*
16 door] (a) met *T*
(b) in *L*

NOTEN
[1] Bloem zond dit gedicht op 18 december 1930 aan Van Eyck ter plaatsing in *Leiding*: "[...] een vers te sturen, dat ik zooeven schreef en dat je in Leiding kunt zetten, als je het niet slecht vindt. Mij leek het eerst wel goed, maar ik heb er nu gisteren en vandaag op gewerkt en dan heb ik er altijd meer dan genoeg van."
[2] De veranderingen in *T* werden door Bloem gemotiveerd met: "'Onbedrogen' in de tweede regel van de laatste strofe en 'bedroog' in de laatste regel, dat kon inderdaad niet zoo blijven. Het woord 'ontgoocheld' geeft trouwens ook beter weer wat ik bedoelde. Aangezien ik ook nog het woordje 'door' in 'met' wilde veranderen, wat ik aanvankelijk trouwens ook geschreven had, lijkt het mij het best, dat de heele strofe als verbetering maar opnieuw wordt gedrukt [...]." (brief aan Van Eyck 4 februari 1931).
Van Eyck had blijkbaar een aanmerking op de voorgestelde verandering. Daarop antwoordde Bloem: "En nu wat betreft je aanmerking op mijn verbetering. Ik ben die geheel met je eens, was dat al, en had dien pitfall wel gemerkt, maar wist toen niets beters. Nu echter wel, zooals je zult zien. Maar tevens merkte ik, toen ik gisterenavond, naar aanleiding van je briefkaart, mijn vers nog eens

onder handen nam, dat ik nog in een veel ergere pitfall getript was. De eerste regel n.l. van de laatste strofe is in verband met de eerste regel van de derde eigenlijk onzin. Het is ten slotte heel makkelijk te begrijpen, wat ik bedoeld heb, maar dat neemt niet weg, dat die regels in elkaars verband onlogisch zijn. Dit is weliswaar wat sterk uitgedrukt, omdat 'Het werd niet ouder' slaat op het hart en 'dit komt met het ouder worden' op den mensch in het algemeen, zoodat het ten slotte wel te rechtvaardigen is, maar fraai vind ik het toch niet. Zooals ik het nu verbeterd heb, is het in elk geval veel logischer en ook mooier, omdat ik nu dat wat huiselijk-betoogende 'En toch' heb weggewerkt.'' (brief aan Van Eyck 22 februari 1931). De dus opnieuw veranderde strofe werd in het maart-nummer van *Leiding* als verbetering afgedrukt.
[3] Nijhoff vindt de uitdrukkingen 'de dwaze of veile schaar' en 'der immer naamloozer gelaten' (r. 2, 3) ''armoedige rethoriek''. (M. Nijhoff: 'Kroniek der Nederlandsche letteren'. In: *De gids* 96 (1932). Dl. II. p. 365.)
[4] Vgl. J. Kamerbeek Jr.: *De poëzie van J.C. Bloem in Europees perspectief.* [Amsterdam], 1967. p. 30.

[105] GRAFSCHRIFT

---

OVERLEVERING

*1*: Manuscript aan M.R. Radermacher Schorer 19 april 1931.
*G*: *De gids* 95.II, mei 1931, p. 180.
$MV^{1}$: p. 20; $MV^{2-3}$: p. 22; $VG^{1-3}$: p. 132; $VG^{4}$: p. 93.
*M*: Manuscript in particulier bezit, ongedateerd (± 1954).
*DD*: p. 36; *DW*: p. 32.

DATERING

*Januari-maart 1931*

VARIANTEN EN CORRECTIES

8 De felle] Den fellen $MV^{1}$

NOTEN

[1] Dit gedicht lag Bloem na aan het hart. (H. Hofhuizen: 'Mr. J.C. Bloem; Dichter van de wijsheid'. In: *De tijd* 13 april 1957.) Bloem koos het als zijn bijdrage voor: *25 gedichten*, speciaal nummer van *De boekenkorf* (Amsterdam, De Bijenkorf, maart 1963), waarin 25 Nederlandstalige dichters hun lievelingsgedicht publiceerden.
[2] Over o.a. dit gedicht voerden Kamerbeek en d'Oliveira een polemiek, vooral over de interpretatie van 'vult' (r. 12): J. Kamerbeek Jr.: 'Vijf gedichten van J.C. Bloem'. In: *Fdl.* 4 (1963). p. 176-177, 188-190; H.U. Jessurun d'Oliveira: '''Dit dal'' *is* een dal'. In: *Merlyn* 2 (1963/64), nr. 1. p. 49; J. Kamerbeek Jr.: 'Eppure'. In: *Merlyn* 2 (1963/64). nr. 3. p. 58-59; H.U. Jessurun d'Oliveira: '...si muove?'. In: *Merlyn* 2 (1963/64), nr. 3. p. 67; J. Kamerbeek Jr.: 'Tussentijdse balans'. In: *Merlyn* 2 (1963/64), nr. 5. p. 57; H.U. Jessurun d'Oliveira:

'Uitverkoop'. In: *Merlyn* 2 (1963/64), nr. 5. p. 61-62. Vgl. ook: J. Kamerbeek Jr.: *De poëzie van J.C. Bloem in Europees perspectief.* [Amsterdam], 1967. p. 2, 20-24.
Ook C. Eggink reageerde op Kamerbeeks interpretatie van 'vult': "Het merkwaardige is dat ik het niet helemaal met Kamerbeek eens kan zijn wat betreft dit 'vult'. Hij zegt tenslotte dat dit woord 'aan het niets een vervulling heeft afgedwongen'. Ik zou dit vers eerder lezen als een cirkel die zich sluit. 'Een nameloze [*sic*] in de drom der namelozen', zo begint het en aan het eind: 'verweerdere [*sic*] Letters en cijfers die de regen vult'. De regen vult ze, dus ze zijn weer weg (in verband met het woord 'verweerde'). De nameloosheid treedt opnieuw op." (C. Eggink: 'Aspecten van Bloems poëzie [...]'. In: *Leidsch dagblad* 15 juni 1968.)
Vgl. verder: A.L. Sötemann: 'De fascinatie van de helderheid: over 'Grafschrift' van J.C. Bloem'. In: *Thema's voor een uitgever*; voordrachten ter gelegenheid van de vijftigste verjaardag van Johan Polak [...]. Amsterdam, 1978. p. 61-73.
[3] Dit gedicht lijkt duidelijk te zinspelen op Leopolds 'Cheops' (vgl. regel 147-148 waar sprake is van 'de nameloozen, den verloren // tot ondergang gedoemden drom').
[4] Door velen wordt dit gedicht gezien als één van de beste gedichten van Bloem en van de hele Nederlandse letterkunde. Volgens Greshoff is dit gedicht "het edelste, puurste en waarachtigste [...] ooit in de Nederlandsche taal vastgelegd [...]." (J. Greshoff: 'Literatuur; [rec. van] "Media vita", door *J.C. Bloem'.* In: *Groot-Nederland* 30 (1932). Dl. II. p. 439.) Ottevaere vindt het "een der mooiste gedichten uit zijn [= Bloems] ganse oeuvre [...]." (E. Ottevaere: *Proeve tot een interpretatie van het dichterlijk oeuvre van J.C. Bloem.* Leuven, 1951. p. 102.) Van Eyck: "In deze beknopte verbeelding van een gansch menschenleven, deze levende ontkenning van haar eigen, de van vergetelheid doortrokken herinnering van het graf oproepende laatste strofe, zijn alle trekken die gedichten onsterfelijk maken aanwezig." (P.N. van Eyck: 'Boekbeoordeelingen; [rec. van] J.C. Bloem: *Media vita* [...]'. In: *Leiding* 2 (1931). Dl. II. p. 307.) Engelman: "Ik voor mij heb vertrouwen in de zielskracht en het letterkundig vermogen van een land, waarin gedichten ontstaan, zoo dramatisch gespannen en zoo naar den algemeenen vorm volkomen als dit [*volgt 'Grafschrift'*]." (J. Engelman: '[Rec. van] Media vita'. In: *Roeping* 10 (1931/32). p. 664.) De Bourbon: "Het hierbij afgedrukte 'Grafschrift' is een vers, dat èn om zijn inhoud èn om zijn vorm behoort tot het allerbeste, dat ooit in Nederland in dichtvorm geschreven werd!" (L. de Bourbon: 'J.C. Bloem een groot en somber dichter'. In: *Het kompas* 12 juli 1947.)
[5] Wolfgang Cordan vertaalde dit gedicht in het Duits, A. Hagtingius-Seger, A. Roland Holst en Leo Vroman in het Engels, Gerda van Woudenberg samen met Francesco Nicosia in het Italiaans, Aurel Covaci in het Roemeens en Francisco Carrasquer in het Spaans, zie I.2, II.4, II.8, II.9, V.3, VII.1 en IX.1.

In de inleiding tot zijn vertalingen schreef A. Roland Holst: "Aan de vertaling van eigen gedichten laat ik die van een gedicht voorafgaan, dat ik altijd bewonderde en dat ik nooit kon herlezen zonder mij erdoor te voelen bezield. Bloem's verklaring, mij dankbaar te zijn voor deze vertaling, is mij een gouden honorarium." (A. Roland Holst: 'Crossing the channel'. In: *Maatstaf* 2 (1954/55). p.611.)

[106] DE SLUIS

OVERLEVERING *1*: *De gids* 95.II, mei 1931, p.181.
*MV*[1]: p.21-22; *MV*[2-3]: p.23; *VG*[1-3]: p.133; *VG*[4]: p.93-94; *DW*: p.33.

DATERING *Januari-maart 1931*

VARIANTEN EN CORRECTIES
10 — Wateren] Wateren *VG*[4] vòòr] vóór *MV*[1]
11 monden —] monden: *VG*[4]
17 —Toen] Toen *VG*[4]

NOTEN
[1] Zie noot 2 bij gedicht [204].
[2] Vgl. J. Kamerbeek Jr.: *De poëzie van J.C. Bloem in Europees perspectief.* [Amsterdam], 1967. p.30, 47.
[3] Henry Fagne vertaalde dit gedicht in het Frans, zie III.1.

[107] OP EEN KLEIN KERKHOF

OVERLEVERING *1*: *De gids* 95.II, mei 1931, p.179.
*MV*[1]: p.23; *MV*[2-3]: p.24; *VG*[1-3]: p.134; *VG*[4]: p.94; *DW*: p.34.

DATERING *Januari-maart 1931*

VARIANTEN EN CORRECTIES
[*titel*] OP EEN KLEIN KERKHOF] HET KLEINE KERKHOF *MV*[1]
1 leden] leefden *MV*[1]

NOTEN
[1] Vgl. J. Kamerbeek Jr.: *De poëzie van J.C. Bloem in Europees perspectief.* [Amsterdam], 1967. p.68-69.

[108] NACHTHEMEL

OVERLEVERING *1*: *De gids* 95.II, mei 1931, p.182.
*MV*[1]: p.24; *MV*[2-3]: p.25; *VG*[1-3]: p.135; *VG*[4]: p.95.

DATERING *Januari-maart 1931*

VARIANTEN EN CORRECTIES

2 warsche] warse $MV^1$

NOTEN

[1] Het is niet uitgesloten dat de verandering van 'warsche' in 'warse' is aangebracht door Van Krimpen. Toen Bloem namelijk de gecorrigeerde drukproef van *Media vita* terugzond, schreef hij in de begeleidende brief: "Pag. 24 r. 2 moet dit eigenlijk niet zijn: 'warsche' met sch?" (22 mei 1931).
[2] Henriette Colin vertaalde dit gedicht in het Spaans, zie IX.2.

## [109] ZONDAG

OVERLEVERING

*1*: *De vrije bladen* 8, april 1931, p. 121.
$MV^1$: p. 25; $MV^{2-3}$: p. 26; $VG^{1-3}$: p. 136; $VG^4$: p. 95; *DW*: p. 35.

DATERING

*Maart 1931*

VARIANTEN EN CORRECTIES

4 schelpenkleurige] (a) schelpenkleur'ge $MV^1$
(b) schelpenkleurge $VG^4$
7 verwachten,] (a) verwachten $MV^1$
(b) verwachten, $MV^2$
10 verdreef:] verdreef; $MV^1$

NOTEN

[1] De verandering van 'schelpenkleurige' in 'schelpenkleur'ge' is door Van Krimpen aangebracht en door Bloem goedgekeurd. (brief aan Van Krimpen 22 mei 1931).
[2] De Vries rekent dit gedicht tot de beste van Bloem, ofschoon hij bezwaar heeft tegen de uitdrukking 'de flarde van 't wonde hart' (r. 11-12) omdat deze uitdrukking volgens hem "een bezoedeling van het idyllische tafreel" veroorzaakt. (H. de Vries: *Tweede ronde van vers tegen vers.* 's-Gravenhage, 1951. p. 22-23.)
[3] Vgl. J. Kamerbeek Jr.: *De poëzie van J. C. Bloem in Europees perspectief.* [Amsterdam], 1967. p. 67.

## [110] HERINNERING

OVERLEVERING

*1*: *Helikon* 1, mei 1931, p. 68.
$MV^1$: p. 26-27; $MV^{2-3}$: p. 27-28; $VG^{1-3}$: p. 137; $VG^4$: p. 96; *DW*: p. 36.

DATERING

*Maart 1931*

VARIANTEN EN CORRECTIES

10 herinneringen.] herinneringen; $MV^1$
16 rechtvaardiging;] rechtvaardiging. $MV^1$
22 een] één $MV^1$

NOTEN

[1] Vgl. J. Kamerbeek Jr.: *De poëzie van J.C. Bloem in Europees perspectief.* [Amsterdam], 1967. p. 27-28, 45-46, 103-105.
[2] De laatste regel van dit gedicht staat op de grafsteen van Bloem.
[3] Zetfout: in *DW*, r. 11 *dingen;* i.p.v. *dingen:*

## [111] HET KERKHOF AAN HET MEER

OVERLEVERING

*1*: *Leven en werken* 16, mei 1931, p. 371.
*MV*[1]: p. 28; *MV*[2-3]: p. 29.
*O*: *Het kerkhof aan het meer;* [met] teekening van C.A.B. Bantzinger. 's-Gravenhage, [1942]. Orpheus nr. 2.
*VG*[1-3]: p. 138; *VG*[4]: p. 96-97; *DW*: p. 37.

DATERING

*April 1931*

VARIANTEN EN CORRECTIES

1 weinige] (a) wein'ge *MV*[1]
(b) weinge *VG*[4]
10 onheuchelijken] (a) onheugelijken *O*
(b) onheuchelijken *VG*[1]
12 dood. —] dood. *MV*[1]

NOTEN

[1] Nadat Bloem de kopij voor de bundel *Media vita* had ingezonden op 8 april 1931, stuurde hij op 3 mei dit en het volgende gedicht na, met het verzoek ze nog te mogen publiceren in *Leven en werken.* (brief aan Van Krimpen 3 mei 1931).
[2] Bloem had in dit gedicht nog willen veranderen toen hij de drukproef van *Media vita* nakeek. Hij kreeg daarvoor echter geen gelegenheid "door de ongelooflijke drukte van de verhuizing [...]." (brief aan Van Krimpen 22 mei 1931).
[3] De verandering van 'weinige' in 'wein'ge' is aangebracht door Van Krimpen en door Bloem goedgekeurd: "[...] ik had [...] 'weinige' laten staan, omdat men dit in feite ook al ongeveer als 'weinge' uitspreekt, maar heb tegen je correctie in 'wein'ge' niet het minste bezwaar." (brief aan Van Krimpen 22 mei 1931).
[4] Dit gedicht is een goed voorbeeld van Bloems streven naar veralgemening: in een vroegere (niet bewaarde) versie kwam naar Bloems eigen zeggen de naam voor van het Friese dorpje aan het meer. Ditzelfde verschijnsel vindt men bij gedicht [170].
[5] Over zijn bijdrage aan de serie Orpheusboekjes schreef Bloem begin 1941 aan de uitgever A.A.M. Stols: "Welk gedicht ik zou willen kiezen hangt af van den illustrator. Is het [beeldhouwer, schilder en tekenaar J.] Raedeker [*lees:* Raedecker], dan 'Een man' (uit de Nederlaag), is het [schilder E.] Fernhout, dan het 'Grafschrift' uit Media vita. In het laatste geval zou ik er graag met hem over spreken, je meldt me daarom zeker wel, als R[aedecker] het niet doet."

(3 januari 1941). In juni van hetzelfde jaar berichtte Bloem: "Wat nu mij persoonlijk betreft: ik zou zoo *ontzettend graag* mijn gedicht 'verlucht' zien door Raedecker. Als je dit kunt bewerkstelligen hoef ik geen cent ervoor te hebben." (11 juni 1941). Een dag later laat Bloem zich in dezelfde geest uit: "Ik zou Rädecker zoo graag hebben. Kan je hem niet eens schrijven?" Raedecker reageerde blijkbaar niet: "Heeft Rädecker niet geäntwoord? Weet je, van wien ik anders ook graag een teekening bij mijn vers zou hebben? Van Eddy Fernhout [...]." (28 juni 1941).
In september 1942 maakte E. Doeve een tekening bij Bloems gedicht 'Een man'. Bloem was over die tekening echter niet tevreden. (Vgl. noot 1 bij gedicht [133]). Uiteindelijk is dit gedicht in de Orpheusserie verschenen met een tekening van C.A.B. Bantzinger.
[6] Dit gedicht komt ook voor in de illegale uitgave *Licht in groene schaduw.* Poëzie en proza bij teekeningen van Paul [Roelof] Citroen. ['s-Gravenhage, L.J.C. Boucher, 1941]. p. 34-35. Het is niet waarschijnlijk dat het hier een geautoriseerde tekst betreft. Daarom is de uitgave niet onder 'overlevering' vermeld. De tekst vertoont twee verschillen ten opzichte van die in *Media vita*, n.l. r. 1 *wein'ge,* i.p.v. *wein'ge* en r. 10 *d'* i.p.v. *de'.*
[7] De Vries schreef over dit gedicht: "Hier is alles even poëtisch: de natuurlijkheid waarmee het opzichzelf rhetorische beeld van de 'veege zwaan' zich oplost in de totaalvisie — we dènken wel even aan de tijd, maar wìj zien de zwaan —; de transponering, in mineur, van het woord 'gelukzalig', dat hier niets dan weemoed uitdrukt — even versluierd als de 'grijze zon', waarmee het door de g en de z correspondeert — het hoogstoorspronkelijke van de 'onsterfelijke dood', vereenzelvigd met de wind, de 'voorjaarswind' .... Waarlijk, dit is een herfstlied in de lente. In wezen is haast alles wat Bloem voortbracht najaarspoëzie." (H. de Vries: 'Jacques Bloem 65 jaar; Schijnbaar gewoon, in waarheid buitengewoon dichterschap'. In: *Haagsch dagblad* 10 mei 1952.)
[8] Vgl. J. Kamerbeek Jr.: *De poëzie van J.C. Bloem in Europees perspectief.* [Amsterdam], 1967. p. 29.
[9] Zetfout: in *1*, r. 6 *schuit.* i.p.v. *schuit,*

[112] LEVEN EN DOOD

OVERLEVERING *1*: ***Leven en werken*** 16, mei 1931, p. 371.
*MV*$^{1}$: p. 29; *MV*$^{2-3}$: p. 30; *VG*$^{1-3}$: p. 139; *VG*$^{4}$: p. 97; *DW*: p. 37.

DATERING *April 1931*

NOTEN [1] Zie noot 1 bij gedicht [111] en noot 4 bij gedicht [90].
[2] Naar Bloems eigen zeggen is dit gedicht geïnspireerd door A.E. Housman's gedicht 'R.L.S.' [= Robert Louis Stevenson].

R.L S

Home is the sailor, home from sea:
    Her far-borne canvas furled
The ship pours shining on the quay
    The plunder of the world.

Home is the hunter from the hill:
    Fast in the boundless snare
All flesh lies taken at his will
    And every fowl of air.

'Tis evening on the moorland free,
    The starlit wave is still:
Home is the sailor from the sea,
    The hunter from the hill.

(A.E. Housman: *The collected poems.* [Ed. by John Carter]. London, [1962]. p.156-157).
Housman was een van de drie dichters die Bloem het meest na aan het hart lagen: "Ten slotte mijn derde dichter. Deze is bepaald een 'minor poet', ik ontveins het mij geenszins. Het is maar een klein terrein uit het onmetelijke veld der dichtkunst, dat A.E. Housman bestrijkt. Maar op zijn gebied is hij van een onvergelijkelijke zuiverheid en rijkdom en mag hij, toutes proportions gardées, met eere genoemd worden naast Thomas Hardy [...]." (J.C. Bloem: *Terugblik op de afgelegde weg.* Amsterdam, 1954. p.30-31.)

## Media vita

De gedichten [90-112] werden in Bloems tweede bundel, *Media vita*, opgenomen.

In december 1930 gaf de uitgeverij Joh. Enschedé en Zonen te Haarlem een bundel uit met drie gedichten van Richard Crashaw.[1] De vormgeving van deze uitgave sprak Bloem zo aan dat hij aan de typograaf Jan van Krimpen, die toen bij Enschedé in dienst was, de wens te kennen gaf zelf ook iets bij Enschedé te publiceren: "Ik ontving de beide Crashawen, den mijnen den [*lees*: en] den Enschedeschen, in dank. Het laatste ziet er overaartig uit en deed bij mij den wensch opkomen, ook eens iets van mijn hand bij dit huis geopenbaard te zien. Zou dat gaan? In elk geval niet voor a.s. najaar en dan nog alleen, als mijn schrijfwoede aanhoudt, want ik wil toch minstens iets van drie vel uitgeven, anders vind ik het te nietig. En ik heb op het oogenblik, met voorwerk etc. misschien 1½." (20 december 1930).
Begin 1931 schrijft Bloem aan Van Eyck dat hij dat jaar nog geen bundel zal uitgeven: "Neen, ik ga dit jaar nog geen bundeltje publiceeren: ik houd niet van die plaquettes, die voor het grootste deel uit wit papier bestaan en dan nog niet dikker dan een normale enveloppe zijn. Maar, als de productie wat loopende blijft, hoop ik het toch wel het volgende jaar te doen; ik wil niet meer zoo lang wachten als met mijn bundel [d.w.z. *Het verlangen*], waarin de eerste verzen zoo ver van de laatste afstaan. Nu is dit bezwaar thans wel niet zoo groot, omdat ik nu meer op een vaststaand niveau ben, maar het dunkt mij toch niet gewenscht. En trouwens, als ik het volgend jaar bundel, dan zijn die verzen ook uit een tijdperk van zeven jaren, zij het ook dat het meerendeel van den laatsten tijd is. — Ik heb er nu 18 à 20 bijelkaar." (4 februari 1931). Ruim een maand later denkt Bloem er echter geheel anders over: "Ik zou nu graag in Mei mijn boekje uitgeven, als het de firma Enschede schikt, want ik voel, dat met de verzen, die ik nu geschreven heb, een periode is afgesloten. Het zijn er 21, waarbij, naar ik hoop, spoedig nog een zal komen. Behalve een van 6 strofen zijn ze alle van 4 of minder. Het zal dus in elk geval een heel dun boekje worden, want mij dunkt — maar hierover zal ik gaarne je opinie vernemen — dat er toch niet minder dan

---

[1] R. Crashaw: *Three poems from Carmen Deo Nostro: in the Holy Nativity of our Lord God; New Year's Day; in the Glorious Epiphanie.* Haarlem, Joh. Enschedé en Zonen, [december] 1930. De keuze van de gedichten voor dit relatiegeschenk is gemaakt door Bloem. (brief aan Van Krimpen 11 november 1930).

4 strofen op een bladzij moeten, om die toch al zoo korte verzen niet te verbrokkelen. Maar De triomf van den dood van Jobs[2] (tusschen twee haakjes: heb je daarvan misschien nog een exemplaar voor mij over?) zal niet veel grooter zijn. [...]. Als het alles gaat, zal ik je de copij onmiddellijk na Paschen sturen. Ik wilde het boekje graag iets grooter als dat van Jobs hebben, n.l. zooals je Crashaw, dat is, meen ik, hetzelfde formaat ongeveer als dat van het Verlangen. Letter en papier moet jij maar kiezen." (brief aan Van Krimpen 30 maart 1931).[3]
Begin april stuurt Bloem de kopij aan Van Krimpen: "Hierbij dan den bondel, waarbij ik, zooals ik zei, naar ik hoop een dezer dagen nog een gedichtje hoop te voegen, waarop je echter in geen geval moet wachten, want misschien komt het in het geheel niet." (8 april 1931). Een paar dagen later bevestigt Bloem de ontvangst van het door hem gevraagde boekje van Werumeus Buning en geeft daarbij te kennen welke kleur hij voor de band van zijn bundel wil: "Ook hart. dank voor het boekje van Jobs, dat mij het beste van het mijne voorspelt. Alleen had ik graag wat donkerder blauw voor de band." (11 april 1931). In mei worden door Bloem nog twee gedichten voor zijn bundel nagezonden met het verzoek die nog te mogen publiceren in *Leven en werken*: "Hierbij niet een, maar twee vaerzen, waarmee mijn boekje moet eindigen: de koopers krijgen waar voor hun geld. Het kleine moet het laatste worden. Nu wilde ik je vragen: kan ik die nog in een tijdschrift publiceeren? Het zal immers zeker wel Juni worden voor het boekje verschijnt. Ik heb n.l. een schuld (geen geldelijke) aan [Nico] Van Suchtelen, w[e]gens overgroote lankmoedigheid zijnerzijds ten aanzien van de inlevering van mijn vertaling.[4] Ik beloofde hem toen een bijdrage voor de Ploeg, die inmiddels gepeigerd is. Hij vroeg mij er toen een voor Leven en werken en ik beloofde die. — Het zal de firma E[nschedé] wel niets kunnen schelen, maar, gezien de bepalingen van de Auteurswet, vond ik het toch wellevender, het even te vragen." (3 mei 1931).[5]
Wanneer Bloem in dezelfde maand de drukproef gecorrigeerd terugzendt, geeft hij in een begeleidend briefje commentaar op enkele kwesties: "Dat ik de proef, die ik je tegelijk met dezen terugzend, ruim een week heb

---

[2] Bedoeld wordt: J.W.F. Werumeus Buning: *Afscheid (epiloog in memoriam); Triomf van den dood en andere gedichten.* [Met een bandontwerp door J. van Krimpen]. Haarlem, Joh. Enschedé en Zonen, [november] 1929. Het boekje telt, voor- en achterwerk meegerekend, 44 blz.
[3] Het formaat van Bunings bundel is 23,5 × 15,5 cm, van de Crashaw-uitgave 26,5 × 17 cm, van *Het verlangen* (1e dr.) 25,5 × 16,5 cm, van *Media vita* (1e dr.) 25,5 × 17 cm.
[4] Dit was: François Mauriac: *De loop van het lot.* Vertaald door J.C. Bloem. Amsterdam, Wereldbibliotheek, 1931.
[5] Het betreft hier de gedichten [111] en [112].

gehouden, komt, doordat ik in het voorlaatste vers wilde veranderen en daartoe maar geen gelegenheid kreeg door de ongelooflijke drukte van de verhuizing [...]. Wat nu de proef betreft: ik had bijv. 'weinige' laten staan, omdat men dit in feite ook al ongeveer als 'weinge' uitspreekt, maar heb tegen je correctie in 'wein'ge' niet het minste bezwaar.
Iets anders is de kwestie van wintersch. Ik meen mij uit de grammatica zeker te herinneren, dat een bijv.nmw. bij een bijv.nmw. weer een bijwoord is en in dat geval moet het immers met een *s* en niet met *sch* worden geschreven.
Dan nog iets. Waar wordt de trema geplaatst om twee stomme e's niet in elkaar te doen vloeien: op de eerste of op de tweede? Op pag. 6 staat zij op de tweede, op pag. 17 op de eerste.
Pag. 24 r. 2 moet dit eigenlijk niet zijn: 'warsche' met sch?
De omzetting van Kerkje en Spiegeling vind ik best, maar heb ik even met een noot onder de inhoud vermeld. Ik krijg nog wel een revisietje, niet waar?" (22 mei 1931). Uit deze brief blijkt duidelijk dat Van Krimpen zich niet alleen bemoeide met de vormgeving van de bundel, maar ook bijvoorbeeld met spellingkwesties. Het lijkt daarom zeker dat we in alle gevallen waar, zoals in het woord 'wein'ge', de 'i' is vervangen door een weglatingsteken, te maken hebben met correcties door Van Krimpen aangebracht en door Bloem achteraf goedgekeurd, d.w.z. met actief geautoriseerde *secundaire* veranderingen;[5a] ditzelfde geldt natuurlijk ook voor de omzetting van 'Kerkje' en 'Spiegeling'. Wat het trema betreft: dit is niet de eerste keer dat Bloem daarover schrijft. Al in 1911 had hij aan Van Eyck geschreven: "De eerste, als hiaat, hoe schrijft men dat? D*ë e*erste of d*e ë*erste. Ik bedoel op welke *e* zet men de dubbele punt?" (7 oktober 1911).
Begin juli kondigt Bloem aan Van Eyck het verschijnen van zijn bundel aan: "Dezer dagen — ik had het eigenlijk al verwacht — verschijnt er een klein boekje met verzen van mij [...]." (5 juli 1931). Drie dagen later vraagt Bloem opheldering aan Van Krimpen: "Je schreef niet, wanneer het boekje nu komt. Ik ben niet ongeduldig, maar men vraagt het mij algemeen en ik kan dan alleen zeggen, dat ik er zelf niets van weet." (8 juli 1931). Half juli blijkt de bundel nog bij de binder te zijn: "Het spijt mij, dat ik je gift niet met dien van mijn bundel kan reciproceeren. Hij is er nog steeds niet. Een week geleden was Van Krimpen even bij mij en vertelde mij, dat het boekje bij den binder was; ik verwacht het dus om zoo te zeggen elken dag." (brief aan Van Eyck 21 juli 1931). Het eerste exemplaar van *Media vita* ontving Bloem op 1 augustus 1931: "Hartelijk dank voor het exemplaar van M.V., dat ik eergisteren kreeg. Het ziet er

---

[5a] Vgl. in verband hiermee ook het stuk over de bundel *De nederlaag*, p. 148-149.

keurig uit, alleen vind ik het papier wat doorschijnend. Maar verder heb ik er niets dan lof voor. Wilde je het van de maand nog in den handel brengen, of is het beter, daarmee tot het najaar te wachten?" (brief aan Van Krimpen 3 augustus 1931).

Bloem ging akkoord met de suggestie van Van Krimpen de bundel in september te laten verschijnen: "Het lijkt mij welgedacht, mijn Media Vita [...] niet meer in Oogst te doen verschijnen, maar de volgende maand." (19 augustus 1931).

Zo verscheen in september 1931 Bloems tweede bundel bij Joh. Enschedé en Zonen. De bundel was opgedragen aan Clara Eggink. Al in een vroeg stadium van de onderhandelingen met Van Krimpen had Bloem een voorstel gedaan over oplage en prijs van de bundel: "Denk je, dat het mogelijk is, de prijs zoo te stellen, dat bij een oplaag van 300 exemplaren (grooter moet een dergelijke min of meer bijzondere uitgave m.i. toch niet zijn) ik f. 300 honorarium zou kunnen krijgen? Het boekje zal dan wel een gulden of 7 moeten kosten, niet waar, maar ik geloof, dat dit bij een zoo betrekkelijk gering aantal exemplaren geen bezwaar behoeft te zijn." (30 maart 1931). De oplage werd echter 175 exemplaren, waarvan 25 niet in de handel kwamen. De prijs was f 6,50. Uit de brieven aan Van Krimpen is niet af te leiden of Bloem toch het door hem gevraagde honorarium heeft gekregen. Het formaat van de bundel was, zoals vermeld, door Bloem zelf gekozen naar het voorbeeld van de Crashaw-uitgave.[6] De bundel is gezet uit de Romanée van Jan van Krimpen. De titel, *Media vita,* is ontleend aan de elfde-eeuwse antifoon 'De morte', die begint met de regel 'Media vita in morte sumus'.

Geregeld vraagt Bloem aan Van Krimpen hoe het met de verkoop van de bundel gaat. Hij hoopt "dat het spoedig uitverkocht zal zijn, voor mijn naam bij de firma E[nschedé]." (9 maart 1932; ook op 28 juli en 29 augustus 1932). De verkoop blijkt zo goed te gaan dat er een jaar na verschijnen al sprake is van een herdruk: "Je bericht nopens mijn M.V. was mij uitteraard een welkom. Zou het [...] jou schikken, als ik de volgende week Dinsdag bij jelui kwam om eens over de herdruk te spreken [...]?" (13 september 1932). Eind 1932 blijkt er echter nog geen vaste afspraak over de herdruk te bestaan: "Nieuwjaar dreigt reeds dichtbijst en je weet, dat er min of meer afgesproken was, dat mijn mediavitaliteit dan denkelijk in herdruk zou komen. Niet dat ik er zoo'n razende haast mee heb, maar je zult ook begrijpen, dat het lot van mijn bondeltien mij eenig belang inboezemt. Ik wil niet de minste pressie oefenen, maar zou alleen graag willen weten of het er nog van komt of dat het wat wordt uitgesteld." (22 december 1932). In het begin van het nieuwe jaar heeft Bloem een drukproef van de herdruk van *Media vita*

---

[6] Zie noot 3.

ontvangen, maar in maart moet hij aan Van Krimpen berichten dat de proef is zoekgeraakt. Daarom richt hij zich rechtstreeks tot de uitgeverij Enschedé met het verzoek een nieuw exemplaar van de proef te sturen. Het verzoek wordt nog eens herhaald aan Van Krimpen. (10 maart en 3 april 1933).
De herdruk verscheen nog in 1933, in oktober, in kleiner formaat (20 × 12 cm), en in een wat grotere oplage (300?). Ook deze herdruk is gezet uit de Romanée, maar uit een kleiner corps. Bloem ontving als honorarium f 150,—; het boekje kostte f 1,50 (geb. f 2,40). Afgezien van het formaat is het belangrijkste verschil tussen de eerste en de tweede druk dat de juiste ( = chronologische) volgorde van 'Spiegeling' en 'Het oude kerkje' is hersteld. Vanaf de eerste druk van de *Verzamelde gedichten* wordt echter weer de foutieve volgorde gegeven. Een derde druk kwam in 1941 uit. Over deze herdruk, die overigens geheel gelijk is aan de tweede druk, is verder niets bekend. Misschien bedroeg de oplage hiervan ook 300 exemplaren.

In een brief aan Van Krimpen gaf Bloem aan welke kranten en tijdschriften naar zijn mening een recensie-exemplaar van de bundel moesten ontvangen. De exemplaren waar een kruisje voor staat, wilde Bloem zelf "dedicaceeren":

"x Gids (Nijhoff)
x Leiding (v. Eyck)
x Vrije Bladen (Marsman)
N.R.C. (V. Vriesland)
Hbld. (Uyldert)
Utrechtsch Dagblad (Ritter)
x Nieuwe Eeuw (Engelman)
x Gulden Winckel (Greshoff)
x Vaderland (Pannekoek)
Groot Nederland
Nieuwe Gids
Telegraaf
Groene Amsterdammer
Nieuwe Arnhemsche (Slauerhoff)
en misschien nog een paar Roomsche bladen. Ook nog andere?" (17 juni 1931).

RECENSIES

Campert, J.R.Th.: 'Letterkundige kronieken; De dichter J.C. Bloem'. In: *De Hollandsche revue* 1 februari 1932. p. 119.

Donker, A.: 'Poëziekroniek; [rec. van] J.C. Bloem. Media vita (Joh. Enschedé. Haarlem)'. In: *De stem* 12 (1932). p. 30-32.

Engelman, J.: '[Rec. van] Media vita'. In: *Roeping* 10 (1931/32). p. 661-664.

Eyck, P.N. van: '[Rec. van] J.C. Bloem. Media vita; gedichten. 1931'. In: *Leiding* 2 (1931). Dl. II. p. 305-307.
* Ook te vinden in: *Verzameld werk* [dl.] 5 [: *Proza 1927-1935*]. Amsterdam, 1962. p. 457-459.
** Bloem schreef hierover aan Van Eyck: "En dan: mijn *hartelijken* dank voor het waarlijk *uitnemende* stukje, dat je over Media Vita hebt geschreven. Het is werkelijk voortreffelijk, zooals trouwens al je korte boekbesprekingen." (2 februari 1932).

Greshoff, J.: 'Literatuur; [rec. van] "Media vita" door J.C. Bloem. Joh. Enschedé en Zonen, Haarlem. 1931.' In: *Groot-Nederland* 30 (1932). Dl. II. p. 436-439.
* Ook te vinden in: *Critische vlugschriften.* 's-Gravenhage, 1935. p. 126-132; zie ook: *Volière.* 's-Gravenhage, 1956. p. 181-182.

H[eever], C.M. v[an] d[en]: '[Rec. van] *Media vita*: Gedichten van J.C. Bloem. Joh. Enschedé en Zonen, Haarlem'. In: *Die nuwe brandwag* 4 (1932). p. 236-238.

Kyzer, M.: 'De dichter J.C. Bloem; [rec. van] "Media vita"'. In: *De nieuwe gids* 50 (1935). Dl. I. p. 263-265.

Nijhoff, M.: 'Kroniek der Nederlandsche letteren; [rec. van] J.C. Bloem: "Media vita". Gedichten [...]'. In: *De gids* 96 (1932). Dl. II. p. 362-365.
* Ook te vinden in: *Verzameld werk* [dl.] 2: *Kritisch, verhalend en nagelaten proza,* tweede deel. [Den Haag, Amsterdam], 1961. p. 725-728.
** Bloem was zeer verontwaardigd over deze recensie: "Het stukje van Pom [ = Nijhoff] is niets anders dan een persoonlijke, volkomen extra-litteraire perfidie. Als dichter kan die mij niets schelen, want Pom's oordeel is veel te grillig om er zich iets van aan te trekken, maar als 'vriend' — als hoedanig ik hem eigenlijk in mijn hart nooit heb beschouwd, omdat ik altijd heel goed heb geweten hoe hij was — heeft hij bij mij afgedaan, maar ook daarom ben ik eigenlijk niet rouwig, want ik ben met zoo iemand eigenlijk veel liever au froid dan nog quasi-vriendschappelijk. Het was echt een stukje van iemand, die zich als criticus niet wil compromitteeren door te zeggen, dat het niet goed is, maar den schrijver niet gunt te zeggen dat het wel goed is. En wat die twee afdeelingen betreft — dat is domhouderij: bovendien

staat het met zooveel woorden in het naschrift van Het Verlangen."
(brief aan Van Eyck 13 juli 1932).[7]

Slauerhoff, J.: 'J.C. Bloem'. In: *Nieuwe Arnhemsche courant* 7 november 1931.
* Ook te vinden in: *Proza* [dl.] 5: *Critisch proza.* [ = *Verzamelde werken* dl. VIII]. Ed. K. Lekkerkerker. Amsterdam, 1958. p. 127-130.

Naar aanleiding van de tweede druk verscheen:

Campert, J.R.Th.: '[Rec. van] J.C. Bloem. Media vita. Gedichten'. In: *N.R.C.* 17 september 1933.
* Dit artikel verscheen toen de bundel nog ter perse was.

Bloem is in zijn *Terugblik op de afgelegde weg* (Amsterdam, 1954. p. 20-21) ingegaan op het verschil tussen zijn eerste en tweede bundel: "Tusschen *Het Verlangen* en *Media Vita* liggen eenige jaren, waarin ik niets heb geschreven. Het spreekt welhaast vanzelf, dat er tusschen eerste en tweede bundel een verschil, naar mijn meening zelfs een vrij aanzienlijk verschil, bestaat, hoezeer ieder mensch natuurlijk in wezen zichzelf gelijk blijft. Dat verschil is van tweeërlei aard, formeel en materieel, maar tusschen beide kanten bestaat een logisch verband. De vaak wat te ongebreideld gevoelige verzen uit mijn jongelingstijd, waarin een latent al aanwezig inzicht in mensch en wereld zich trachtte te paaien met een toekomstdroom van geluk, vroegen als het ware om een minder geserreerde, uitgebreider dichtvorm, terwijl de latere verzen, die van een niet langer ontweken inzicht getuigden, uiteraard een korter en minder overdadige vorm noodig hadden." Verschil tussen beide bundels is er ook in het aantal gedichten dat Bloem eruit opnam in zijn bloemlezing uit eigen werk *(Doorschenen wolkenranden)*. Nam hij er uit *Het verlangen* 10 op van de 59, uit *Media vita* waren dat er 14 van de 23.[8]

---

[7] Nijhoff heeft het in zijn recensie over "den bundel 'Gestalten'" en de "tweede verzameling 'Lyrisch'" en voegt daar de volgende noot aan toe: "Naar men weet heeft Bloem de beide verzamelingen 'Gestalten' en 'Lyrisch' in één bundel, 'Het Verlangen' genaamd, vereenigd uitgegeven."
[8] Namelijk de gedichten [90, 92, 95, 96, 99, 100, 102, 105, 106, 107, 109, 110, 111, 112].

[113] BEVRIJDING

OVERLEVERING *1*: *De gemeenschap* 11, april 1935, p. 279.

DATERING *1932-21 november 1934*

NOTEN [1] Op 21 november 1934 stuurde Bloem dit gedicht aan Engelman ter plaatsing in *De gemeenschap*: "Het is al een paar jaar oud, eigenlijk het eerste wat ik na M[edia] V[ita] heb geschreven, maar ik heb het nu wat verbeterd (hoop ik)."

[2] Dit gedicht bleef ongebundeld.

[114] DE GESTORVENEN

OVERLEVERING *1*: *De gemeenschap* 10, januari 1934, p. 8, samen met de gedichten [115, 117-122] onder de titel *Monodrama's*.
$N^{1-2}$: p. 9; $VG^{1-3}$: p. 144; $VG^{4}$: p. 100-101.

DATERING *1933*

VARIANTEN EN CORRECTIES 6 twee,] twee $N^{1}$

NOTEN [1] Op 4 december 1933 schrijft Bloem aan Engelman: "Kom je misschien Donderdag eten? Ik zal je dan meteen de verzen voor het Januarinummer v/d Gemeenschap meegeven." Dit ging blijkbaar niet door, want Bloem schrijft een week later: "Hierbij mijn Muzen-eieren voor Doe Goed [bedoeld wordt het tijdschrift *De gemeenschap*]." En in een 'P.S.' bij dezelfde brief: "Ik ben er zéér op gesteld, dat ieder vers op een afzonderlijke bladzijde komt te staan." (12 december 1933).

[2] De groepstitel, *Monodrama's*, verwijst wel naar de gedichten van Robert Browning, waarvan Bloem de innerlijke dramatiek kenmerkend vond. De term zelf is afkomstig van Tennyson: *Maud; a monodrama.*

[3] Van Baaren schreef over dit gedicht: "Hoe volkomen afgerond is het vers 'De Gestorvenen' met zijn aangrijpende tragiek, geen woord te veel en geen woord te weinig, alles wat gezegd moet worden, is er in gezegd, kinderlijk eenvoudig en onuitsprekelijk diep tegelijk. Een ander zou misschien een drama of een geheele roman noodig hebben om te zeggen, wat de dichter hier in veertien regels comprimeert. Dit is de poëzie op haar best: puur extract van het leven, ontdaan van alle imponderabilia, ontheven aan het wisselvallig toeval." (Th. van Baaren: 'De poëzie van Bloem'. In: *Algemeen weekblad voor christendom en cultuur* 1 oktober 1937. p. 570.)

[4] Henriette Colin vertaalde dit gedicht in het Spaans, zie IX.2.

## [115] DE BEVRIJDE

OVERLEVERING *1*: *De gemeenschap* 10, januari 1934, p. 9.
$N^{1-2}$: p. 10; $VG^{1-3}$: p. 145; $VG^{4}$: p. 101.

DATERING *1933*

VARIANTEN EN CORRECTIES
[*titel*] DE BEVRIJDE] (a) DE BEVRIJDEN $N^{1}$
(b) DE BEVRIJDE $VG^{1}$
4 ontlaadt;] (a) ontlaadt, $N^{1}$
(b) ontlaadt. $VG^{1}$
5 hemelzucht:] hemelzucht; $N^{1}$

NOTEN
[1] Zie noot 1 en 2 bij gedicht [114].
[2] Volgens De Vries is dit gedicht een voorbeeld van hoe de door Bloem "als eis gestelde en terecht geroemde zuiverheid hem plotseling kan verlaten. [...]. Het aantonen van de gebreken hiervan is haast een belediging voor de lezer. Wie niet merkt hoe dit slotaccoord het aflegt, mag alle hope laten varen." (H. de Vries: 'Het dichtwerk van mr. J.C. Bloem'. In: *De stem* 7 juni 1947.)
[3] Ottevaere stelt: "In dit gedicht wordt niet meer getracht de vervulling te zoeken in een bevredigingsmogelijkheid, het is een poging zich van zijn verlangen te bevrijden [...]. [...]. Waar hij vroeger het verlangen trachtte inhoud te geven door mateloosheid tracht hij thans aan het verlangen te ontstijgen, te ontsnappen, en wel door de zelfmoord. [...]. Door een gat in zichzelf te maken (zelfmoord door de kogel [...]) wil de dichter zich hier bevrijden van de benauwenis des levens." Ottevaere brengt dit gedicht in verband met andere, zoals hij het noemt, 'zelfmoordgedichten', n.l. [148, 149, 151, 154, 186]. (E. Ottevaere: *Proeve tot een interpretatie van het dichterlijk werk van J.C. Bloem.* Leuven, 1951. p. 130-131.)
[4] Henriette Colin vertaalde dit gedicht in het Spaans, zie IX.2.

## [116] DAAGLIJKSCHHEID

OVERLEVERING *1*: *Groot-Nederland* 35.I, april 1937, p. 351.
$N^{1-2}$: p. 11; $VG^{1-3}$: p. 146; $VG^{4}$: p. 101-102.

DATERING *1933-januari 1937*

NOTEN
[1] Op 30 maart 1937 stuurde Bloem nog negen gedichten aan Van Krimpen, waaronder dit gedicht, voor de uiteindelijke bundel *De nederlaag*. In de begeleidende brief gaf Bloem aan dat dit gedicht op deze plaats moest komen. Zie noot 1 bij gedicht [141].
[2] Vgl. J. Kamerbeek Jr.: *De poëzie van J.C. Bloem in Europees perspectief.* [Amsterdam], 1967. p. 66, 87-88.

[3] Peter King vertaalde dit gedicht in het Engels en Henriette Colin in het Spaans, zie II.6 en IX.2.

[117] LATER LEVEN

---

OVERLEVERING — *1*: *De gemeenschap* 10, januari 1934, p. 14.
$N^{1-2}$: p. 12; $VG^{1-3}$: p. 147; $VG^{4}$: p. 102; *DW*: p. 40.

DATERING — *1933*

VARIANTEN EN CORRECTIES
3 alleengewordene] alleen gewordene $N^1$
9 meest:] meest, $N^1$
14 't zelfde] (a) 'tzelfde $N^1$
(b) 't zelfde $VG^1$

NOTEN
[1] Zie noot 1 en 2 bij gedicht [114].
[2] Karl Theodoor Busch en Nico Greitemann vertaalden dit gedicht in het Duits, Gerda van Woudenberg samen met Francesco Nicosia in het Italiaans, Francisco Carrasquer en Henriette Colin in het Spaans, zie I.1, I.4, V.3, IX.1 en IX.2.

[118] DE SCHEIDENDEN

---

OVERLEVERING — *1*: *De gemeenschap* 10, januari 1934, p. 10.
$N^{1-2}$: p. 13; $VG^{1-3}$: p. 148; $VG^{4}$: p. 103; *DW*: p. 41.

DATERING — *1933*

VARIANTEN EN CORRECTIES
1 onafhankelijk] onafhanklijk $N^1$
2 zanden,] zanden $N^1$
5 landschap] landschap, $N^1$

NOTEN
[1] Zie noot 1 en 2 bij gedicht [114].

[119] DE LEVENDE

---

OVERLEVERING — *1*: *De gemeenschap* 10, januari 1934, p. 11.

DATERING — *1933*

NOTEN
[1] Zie noot 1 en 2 bij gedicht [114].
[2] De laatste vijf regels van dit gedicht zijn een latere versie. Een week nadat Bloem o.a. dit gedicht ter plaatsing in *De gemeenschap* had gestuurd aan Engelman, schreef hij aan de laatste: "Wil je in het

gedicht 'De levende', dat ik je voor 'De Gemeenschap' zond, de vijf laatste regels wegschrappen? Zij moeten vervangen worden door de vijf, die ik hieronder schrijf." (19 december 1933).
[3] Dit gedicht bleef ongebundeld.

## [120] AFSCHEID

OVERLEVERING
*1*: *De gemeenschap* 10, januari 1934, p. 12.
$N^{1-2}$: p. 14; $VG^{1-3}$: p. 149; $VG^{4}$: p. 103.

DATERING
*1933*

VARIANTEN EN CORRECTIES
2 linden en] linden, of $N^{1}$
4 en] van $N^{1}$ bladerengeruisch] bladerengesuis $N^{1}$

NOTEN
[1] Zie noot 1 en 2 bij gedicht [114].
[2] Volgens Jalink doet dit gedicht denken aan Werumeus Bunings 'In memoriamverzen'. (B. Jalink: 'Boekbesprekingen; [rec. van] J.C. Bloem, "De nederlaag", [...].' In: *Het kouter* 2 (1937). p. 276.)
[3] Vgl. C. Eggink: *Leven met J.C. Bloem.* Amsterdam, 1977. p. 103.

## [121] HET HUISJE IN DE DUINEN

OVERLEVERING
*1*: *De gemeenschap* 10, januari 1934, p. 13.
$N^{1-2}$: p. 15; $VG^{1-3}$: p. 150; $VG^{4}$: p. 103-104; *DW*: p. 42.

DATERING
*1933*

VARIANTEN EN CORRECTIES
1 raam,] raam. $N^{1}$
5 beschutte] beschutte, $N^{1}$
6 blakerende duinen;] wit-geblaakte duinen: $N^{1}$
7 kruinen,] kruinen; $N^{1}$
12 Binnen] Bínnen $N^{1}$
16 joegen] joegen, $N^{1}$ lang?] (a) lang. $N^{1}$
(b) lang? $N^{2}$

NOTEN
[1] Zie noot 1 en 2 bij gedicht [114].

## [122] INNERLIJKE TWEESPRAAK

OVERLEVERING
*1*: *De gemeenschap* 10, januari 1934, p. 14.
$N^{1-2}$: p. 16; $VG^{1-3}$: p. 151; $VG^{4}$: p. 104.

DATERING
*Herfst 1933*

VARIANTEN EN CORRECTIES | [*titel*] INNERLIJKE TWEESPRAAK] NAJAARSDAG $N^1$
4 verdriet,] verdriet $N^1$ ooit] nooit $N^1$

NOTEN [1] Zie noot 1 en 2 bij gedicht [114].

[123] HET EINDE VAN 'T JAAR

---

OVERLEVERING *1*: *De gids* 98.II, mei 1934, p. 136.
$N^{1-2}$: p. 17; $VG^{1-3}$: p. 152; $VG^4$: p. 104.

DATERING *Eind 1933 - begin 1934*

VARIANTEN EN CORRECTIES
1 Nieuwjaar] nieuwjaar $N^1$
3 zwaar,] zwaar $N^1$
11 uit,] uit $N^1$

NOTEN [1] Henriette Colin vertaalde dit gedicht in het Spaans, zie IX.2.

[124] HUN GRAVEN

---

OVERLEVERING *1*: *De gids* 98.II, mei 1934, p. 137.
$N^{1-2}$: p. 18; $VG^{1-3}$: p. 153; $VG^4$: p. 105; *DW*: p. 43.

DATERING *Begin 1934*

VARIANTEN EN CORRECTIES
12 Tot lijden zijn naar het licht geleid. —] Onzaligen zijn in het licht geweest? $N^1$
14 onherstelbare] onherstelbre $N^1$

NOTEN [1] De Vries vindt de verandering van r. 12 geen verbetering: "[...] een aangrijpend vers, dat in 'De Nederlaag' (1937) door één gewijzigde regel...volkomen verknoeid is opgenomen. [...]. Men voelt onmiddellijk dat de regel 'Onzaligen zijn in het licht geweest' had moeten rijmen met de slotregel. Dit is een architectonisch-muzikale eis, die van het gedicht-als-zielsuitdrukking niet los is te maken; alleen een volslagen oningewijde kan menen dat op zulk een wijze 'ziel' en 'techniek' tegenover elkaar zijn te stellen. Leed Bloem zelf aan zulke leken-vooroordelen?! Vroeger, in een tijdschrift, las ik hier 'Tot lijden zijn naar het licht geleid'. Dit had één gebrek: 'zijn' komt ook in de volgende regel voor. Doch dit gebrek is gebleven. En het gedicht is vermoord, het slot 'klinkt' niet meer." (H. de Vries: 'Het dichtwerk van mr. J.C. Bloem'. In: *De stem* 7 juni 1947.)
[2] Henriette Colin vertaalde dit gedicht in het Spaans, zie IX.2.

[125] EEN DAG

---

OVERLEVERING — *1*: *De gids* 98.II, mei 1934, p. 138.
$N^{1-2}$: p. 19; $VG^{1-3}$: p. 154; $VG^{4}$: p. 105-106; *DW*: p. 44.

DATERING — *Begin 1934*

VARIANTEN EN CORRECTIES — [*titel*] EEN DAG] ÉÉN DAG $N^1$
8 warschheid] warsheid $N^1$
14 dit] dat $N^1$

NOTEN — [1] Henriette Colin vertaalde dit gedicht in het Spaans, zie IX.2.

[126] VROEGE VOORJAARSAVOND

---

OVERLEVERING — *1*: *Forum* 3.I, juni 1934, p. 542.
$N^{1-2}$: p. 20; $VG^{1-3}$: p. 155; $VG^{4}$: p. 106.

DATERING — *Circa april 1934*

VARIANTEN EN CORRECTIES — 1 naast hem neder;] bij hem neder, $N^1$
2 hand,] hand $N^1$
9 komen;] komen, $N^1$
12 ééne] eene $N^1$
14 Wie,] Wie $N^1$
15 ding,] ding $N^1$

NOTEN — [1] Bloem schrijft op 16 mei 1934 aan Engelman dat dit gedicht het enige is dat hij op dat moment beschikbaar heeft: "Ik zal gaarne weer eens wat in De Gemeenschap publiceeren, maar heb op het oogenblik slechts een vers in wat men portefeuille noemt — ik kan die uitdrukking nooit zonder glimlachen neerschrijven, en wilde dat aan Forum geven, omdat ik daar nog nooit in gepubliceerd heb."
[2] Volgens De Jong is Bloem "de meester van het 'overgangs'-natuurbeeld, zoals in de tweede strofe uit het gedicht *Vroege voorjaarsavond,* waarvan de tweeledige titel reeds de afwisseling van het lentelijke met het winterse aankondigt, die aanwijsbaar is in de opeenvolging der afzonderlijke versregels [...]." (M.J.G. de Jong: 'Zuiverheid door herhaling'. In: *Elseviers weekblad* 9 oktober 1965.)
[3] Aurel Covaci vertaalde dit gedicht in het Roemeens en H. Mal'cevoj in het Russisch, zie VII.1 en VIII.1.

[127] AVOND

---

OVERLEVERING — *1*: *Helikon* 4, september 1934, p. 97.
$N^{1-2}$: p. 21; $VG^{1-3}$: p. 156; $VG^{4}$: p. 106-107.

DATERING *Mei-juli 1934*

VARIANTEN EN CORRECTIES [*titel*] AVOND] AVONDDUINEN $N^1$

NOTEN [1] Bloem zond dit gedicht op 27 juli 1934 aan Stols: "Hierbij een versje voor Helikon."
[2] Donker komt "niet zonder een aarzeling te overwinnen [...] tot de waardeering van Bloems gebruik van 'omheen' als substantief, omdat het inderdaad door één kort woord zoovéél omsluit [...]." (A. Donker: *De vrijheid van den dichter en de dichterlijke vrijheid; een critiek op de moderne poëzie.* Arnhem, 1946. p. 28.)
[3] Volgens Vestdijk is dit gedicht "hoe suggestief ook van atmosfeer, een uitermate aanvechtbaar vers." (S. Vestdijk: 'Straffeloos pessimisme; [rec. van] J.C. Bloem. De nederlaag. [...]'. In: *N.R.C.* 8 mei 1937.)
[4] Dit gedicht werd op 6 januari 1973 als 'gedicht van de week' afgedrukt in de *Haagsche courant.* M. Mok schreef er een kort commentaar bij.
[5] James Brockway vertaalde dit gedicht in het Engels, zie II.1.

[128] DE DUINDOORN

---

OVERLEVERING *1*: *Helikon* 4, september 1934, p. 97.
$N^{1-2}$: p. 22; $VG^{1-3}$: p. 157; $VG^4$: p. 107.

DATERING *Mei-augustus 1934*

VARIANTEN EN CORRECTIES 3 strijden] streven $N^1$

NOTEN [1] Bloem zond dit gedicht op 28 augustus 1934 aan Stols ter plaatsing in *Helikon* met het verzoek het met gedicht [127] in dezelfde aflevering op te nemen: "Ik vind het altijd prettig, meer dan een vers tegelijk te publiceeren."
[2] Vgl. C. Eggink: *Leven met J.C. Bloem.* Amsterdam, 1977. p. 91-92.

[129] HET BED

---

OVERLEVERING *1*: *Kristal; letterkundige productie 1935.* [Samengesteld door Emmy van Lokhorst en Victor E. van Vriesland]. Amsterdam, Antwerpen, [oktober] 1935, p. 139.
$N^{1-2}$: p. 23; $VG^{1-3}$: p. 158; $VG^4$: p. 107-108.

DATERING *Mei 1934-zomer 1935*

NOTEN [1] Henry Fagne vertaalde dit gedicht in het Frans, zie III.1.

[130] LATER

OVERLEVERING *1*: *De gemeenschap* 11, januari 1935, p. 21.

DATERING *Oktober-begin november 1934*

NOTEN [1] Op 31 oktober 1934 was het gedicht nog niet af: "Wil mij bij [A.J.D.] van Oosten [redactiesecretaris van *De gemeenschap*] (ex oriente lux) excuseeren, dat ik hem nog niet heb geantwoord. Ik wilde het doen tegelijk met een verszending. Genoemd vers is nog niet heelemaal af, maar ik zal het je de volgende week zenden." (brief aan Engelman 31 oktober 1934). Op 7 november was het gedicht net voltooid: "Hierbij dan toch eindelijk het beloofde vers. Ik heb het net voltooid en kon het dus niet eerder zenden." (brief aan Engelman 7 november 1934).

[2] Dit gedicht veroorzaakte in Bloems vrienden- en kennissenkring nogal wat opschudding: "Weinig had ik kunnen denken, toen ik het publiceerde, dat 'Later' later zulk een bom zou blijken te zijn. [...]. Het door mij belaagde slachtoffer van mijn dichterlijke dolkstoot [ = Clara Eggink] [...] heeft het heel wat normaler opgevat dan haar Don Quichotten [...]." (brief aan Roland Holst 8 maart 1935). Over het gedicht schreef Van Vriesland een open brief aan Bloem in de *N.R.C.*: "De brief in de N.R.C. was inderdaad van Vic[tor van Vriesland]. Ik had aanvankelijk ook nog even aan Henny [Marsman] gedacht, maar tegen het eind had ik het toch wel begrepen." (brief aan Roland Holst 8 maart 1935). Van Vriesland verbergt in de open brief zijn mening over Bloems "dolkstoot" achter een kritische bespreking van het sonnet op poëtische gronden. Zo vindt hij het eerste kwatrijn "meesterlijk", het tweede daarentegen "een weinig teleurstellend". In de eerste plaats vanwege 'Als' (r. 5) "omdat het een onbedoelde en onverantwoorde nuance tegenover 'wanneer' [r. 1] is", verder vanwege het rijmpaar 'dorren' — 'voorjaarsstorm' omdat een assonance als rijm volgens hem in een sonnet "misplaatst" is. Bovendien is Van Vriesland van oordeel dat het in dit kwatrijn voorkomende beeld zonder verband met het voorafgaande en het vervolg is. Ten slotte maakt hij bezwaar tegen het vragend karakter van de terzinen. ([V.E. van Vriesland]: 'Kroniek der poëzie; Brief aan den dichter J.C. Bloem'. In: *N.R.C.* 9 februari 1935.) Bloem zal ongetwijfeld begrepen hebben wat Van Vriesland met z'n open brief werkelijk bedoelde te zeggen. Hoe hij op vele buitenstaanders zal zijn overgekomen, kan men wellicht afleiden uit de reactie van Du Perron. Deze schreef op 8 maart 1935 aan Ter Braak: "Ik las in de *N.R.C.* nu ook een poëziestukje van Vic[tor van Vriesland], in den vorm van een brief aan Jacques Bloem, over een zeer matig sonnet van den laatsten.

Een gelul dat weergaloos mag heeten; voor het penny-a-liner-schap ervan, en in iederen zin van het woord." (M. ter Braak / E. du Perron: *Briefwisseling 1930-1940.* Dl. III. Amsterdam, 1965. p. 149.)
Vgl. ook: W.N. Dinger: 'Collectief dichten'. In: *Den gulden winckel* 34 (1935), nr. 3. p. 21-22.
[3] Dit gedicht bleef ongebundeld.

[131] AAN JAN VAN NIJLEN

OVERLEVERING *1* : *Groot-Nederland* 33.I, januari 1935, p. 33.

DATERING *November 1934*

NOTEN [1] Bloem schreef het gedicht na herlezing van de bundel *Geheimschrift* en stuurde het op 3 december 1934 aan Van Nijlen.
[2] Dit gedicht bleef ongebundeld.

[132] ZONSONDERGANG

OVERLEVERING *1* : *De gids* 100.I, januari 1936, p. 74.
$N^{1-2}$: p. 24; $VG^{1-3}$: p. 159; $VG^4$: p. 108.

DATERING *Najaar 1935*

VARIANTEN EN CORRECTIES
3 verbrand] verbrand, $N^1$
6 dood;] dood. $N^1$
7 geworden,] geworden $N^1$
9 giftkring] gifkring $N^1$

NOTEN [1] Volgens Vestdijk is dit gedicht "een der meest onvervangbare kleinoodiën" uit Bloems werk. (S. Vestdijk: 'Kroniek van de poëzie; Klacht zonder aanklacht'. In: *De gids* 120 (1957). Dl. I. p. 347.)

[133] EEN MAN

OVERLEVERING *1* : *Helikon* 6, juni 1936, p. 51.
$N^{1-2}$: p. 25; $VG^{1-3}$: p. 160; $VG^4$: p. 108-109; *DW*: p. 45.

DATERING *Voorjaar 1936*

VARIANTEN EN CORRECTIES
3 wacht,] wacht $N^1$
6 smaad;] smaad, $N^1$

NOTEN [1] E. Doeve maakte in september 1942 een tekening bij dit gedicht

voor de serie Orpheusboekjes. Uitgever A.A.M. Stols moest echter aan Doeve berichten dat Bloem over de tekening niet tevreden was: "[...] hij [ = Bloem] was van meening dat U de portee van het vers n[i]et goed had begrepen. Hij zegt dat hij het geval een jaar of 25 geleden eens in Amsterdam had gezien, een mannetje dat op de O.Z. Voorburgwal uit een bordeeltje kwam, en geenszins de duistere figuur die een middeleeuwsch slot ontvliedt, dien U er van gemaakt heeft (steeds volgens mr Bloem)." (brief van Stols aan Doeve 22 oktober 1942). Vgl. noot 5 bij gedicht [111].
[2] Op het grammofoonplaatje *J.C. Bloem [en] A. Roland Holst* uit de serie 'Stemmen van schrijvers' leest Bloem o.a. dit gedicht voor. (*J.C. Bloem [en] A. Roland Holst.* [Grammofoonplaatje uitgegeven door] Nederlands Letterkundig Museum in samenwerking met Querido. Amsterdam, 1961. SVS 6112-1.)
[3] H. Mal'cevoj vertaalde dit gedicht in het Russisch, zie VIII.1.

[134] GELUK

---

OVERLEVERING *1*: *De gids* 100.IV, november 1936, p.133.
$N^{1-2}$: p.26-27; $VG^{1-3}$: p.161; $VG^{4}$: p.109-110; *DW*: p.46.

DATERING *Herfst(?) 1936*

VARIANTEN EN CORRECTIES 18 de] de' $N^{1}$

[135] ONTSTEGEN

---

OVERLEVERING *1*: *Groot-Nederland* 35.I, januari 1937, p.52.
$N^{1-2}$: p.28; $VG^{1-3}$: p.162; $VG^{4}$: p.110.

DATERING *September-oktober 1936*

NOTEN [1] De gedichten [135, 136, 137] werden op 21 november 1936 aan J. Greshoff gezonden ter plaatsing in *Groot-Nederland*: "Wil je hem [ = Greshoff] zeggen dat ik hem morgen 3 verzen voor Gr[oot] Ned[erland] zal sturen." (brief aan Marsman 20 november 1936).

[136] KAMPERFOELIE

---

OVERLEVERING *1*: *Groot-Nederland* 35.I, januari 1937, p.52.
$N^{1-2}$: p.29; $VG^{1-3}$: p.163; $VG^{4}$: p.110.

DATERING *September-oktober 1936*

VARIANTEN EN CORRECTIES

3 ontgleden,] ontgleden $VG^1$
10 zomeravonddauw.] zomeravonddauw? $VG^1$

NOTEN

[1] Zie noot 1 bij gedicht [135].
[2] Vgl. C. Eggink: *Leven met J.C. Bloem.* Amsterdam, 1977. p. 103.

## [137] NOT A BREATH OF WILD AIR

OVERLEVERING

*1*: *Groot-Nederland* 35.I, januari 1937, p. 52.
$N^{1-2}$: p. 30; $VG^{1-3}$: p. 164; $VG^4$: p. 111; *DW*: p. 47.

DATERING

*Oktober-november 1936*

NOTEN

[1] Zie noot 1 bij gedicht [135].
[2] De titel van dit gedicht is een citaat uit George Meredith ('Dirge in woods'), een volgens Bloem onderschat dichter (1828-1909), wiens cyclus *Modern love* schandaal verwekte omdat hij over een mislukt huwelijk ging. Bloem vond het gedicht van Meredith "een klein meesterstuk" en nam het op in zijn bloemlezing *Persoonlijke voorkeur.*

DIRGE IN WOODS

A wind sways the pines,
   And below
Not a breath of wild air;
Still as the mosses that glow
On the flooring and over the lines
Of the roots here and there.
The pine-tree drops its dead;
They are quiet, as under the sea.
Overhead, overhead
Rushes life in a race,
As the clouds the clouds chase;
   And we go,
And we drop like the fruits of the tree,
   Even we,
   Even so.

(J.C. Bloem: *Persoonlijke voorkeur; gedichten uit de letterkunde van vier landen met kort commentaar.* Den Haag, 1958. p. 104.)

## [138] ALLEEN

OVERLEVERING

*1*: *Groot-Nederland* 35.I, februari 1937, p. 182.
$N^{1-2}$: p. 31; $VG^{1-3}$: p. 165; $VG^4$: p. 111.

DATERING Oktober-december 1936

[139] SPREUK

OVERLEVERING *1*: *Groot-Nederland* 35.I, februari 1937, p. 182.
$N^{1-2}$: p. 32; $VG^{1-3}$: p. 166; $VG^{4}$: p. 112; *DW*: p. 47.

DATERING *Oktober-december 1936*

NOTEN [1] Braakhuis haalt dit gedicht aan als voorbeeld van Bloems zorgvuldig aangeven van de bedoeling in zake elisie: "[...] het trema op *ëindigt* [...] [duidt aan] dat de woorden *aarde* en *eindigt* niet mogen worden samengetrokken zoals in r. 1 *te ontvlieden* [...]. Het thema is immers vijfjambisch." (A.P. Braakhuis: *De thematische structuur van de versregel.* 's-Gravenhage, 1962. p. 87.)
[2] Vgl. J. Kamerbeek Jr.: *De poëzie van J.C. Bloem in Europees perspectief.* [Amsterdam], 1967. p. 65.
[3] Francisco Carrasquer vertaalde dit gedicht in het Spaans, zie IX. 1.

[140] EENZAAM

OVERLEVERING *1*: *Carte blanche* 2 (een ongedateerde uitgave, zonder vermelding van samensteller en uitgever, bijeengebracht door Halbo C. Kool, en bestaande uit zestien éénzijdig bedrukte losse ongenummerde bladen, die veertien gedichten bevat van twaalf verschillende dichters).
$N^{1-2}$: p. 33; $VG^{1-3}$: p. 167; $VG^{4}$: p. 112.

DATERING *Oktober-december 1936*

VARIANTEN EN CORRECTIES
2 mag.] mag, $N^{1}$
3 leeg] laag $N^{1}$
5 maal] maal, $N^{1}$
10 de] de' $N^{1}$

NOTEN [1] Volgens Vestdijk is dit gedicht "een sleutelgedicht in Bloem's oeuvre [...]." (S. Vestdijk: 'Kroniek van de poëzie; Klacht zonder aanklacht'. In: *De gids* 120 (1957). Dl. I. p. 347.)
[2] Assmann maakt in zijn recensie van Bloems *Verzamelde gedichten* bezwaar tegen het pessimisme dat volgens hem uit het werk spreekt. Hij wijst daarbij o.a. op dit gedicht: "Een dichter die constateert:

'Er is voor de eenzaamheid van 't hart
geen mens die uitkomst geeft'

en het daarbij laat, is niet de geestelijke leider die wij in de dichter willen zien. Consideratie omwille der aesthetiek kan nimmer het feit camoefleren dat in de hiërarchie der waarden de bekommernis om het

volksmoreel nu eenmaal hoger telt dan de Ars Poetica. Mogen wij de grote dichter wensen dat ook hij dáár de uitkomst moge vinden waar geen mens die geven kan?" ([P.W. Assmann]: 'Nieuwe uitgaven; schone letteren; [rec. van] Bloem, J.C.: *Verzamelde gedichten'*. In: *De linie* 23 mei 1947.)

## [141] SUDDENLY I MEET YOUR FACE

OVERLEVERING *1*: *Groot-Nederland* 35.I, april 1937, p. 351-352.
*N*$^{1-2}$: p. 34; *VG*$^{1-3}$: p. 168; *VG*$^{4}$: p. 112-113; *DW*: p. 48.

DATERING *Oktober 1936-januari 1937*

NOTEN

[1] Bloem zond op 1 november 1936 de (voorlopige) kopij van de bundel *De nederlaag* aan Van Krimpen met de belofte: "Er komen nog 1, 2 of 3 sonnetten bij [...]." Dat waren de gedichten [116, 141, 142] die toen dus nog niet voltooid waren. Op 28 januari 1937 schreef Bloem aan Van Krimpen: "Ik heb sinds ik je het H[and]S[chrift] toezond nog 6 versjes en een opdrachtsvers geschreven [...]." Dit moeten de gedichten [138, 139, 140, 116, 141, 142, 143] geweest zijn. De gedichten [116, 141, 142] werden op 20 februari 1937 aan Greshoff gestuurd ter plaatsing in *Groot-Nederland*. (brief aan Greshoff 20 februari 1937). Bloem zond eind februari of begin maart 1937 de gedichten [144, 145] naar *De gids*. Hij kreeg echter te horen dat ze niet meer in het aprilnummer konden worden opgenomen. Daarop stuurde hij ze op 12 maart naar Greshoff die ze samen met de drie eerder door hem ontvangen gedichten plaatste in het aprilnummer van *Groot-Nederland*. (brief aan Greshoff 12 maart 1937).

[2] De titel van dit gedicht is een citaat uit een gedicht van W.B. Yeats, n.l. 'A deep-sworn vow', in de bundel *The wild swans at Coole* (1919), waar Bloems gedicht mee overeenkomt in thematiek.

A DEEP-SWORN VOW

Others because you did not keep
That deep-sworn vow have been friends of mine;
Yet always when I look death in the face,
When I clamber to the heights of sleep,
Or when I grow excited with wine,
Suddenly I meet your face.

(W.B. Yeats: *The collected poems*. London, 1958. p. 174.)

[3] Peter King vertaalde dit gedicht in het Engels en Henriette Colin in het Spaans, zie II.6 en IX.2.

[4] Zetfout: in *VG*$^{1}$, r. 14 *vergetelheid* i.p.v. *vergetelheid*.

## [142] DE HINDERLAAG

OVERLEVERING *1*: *Groot-Nederland* 35.1, april 1937, p. 352.
$N^{1-2}$: p. 35; $VG^{1-3}$: p. 169; $VG^{4}$: p. 113.

DATERING *Oktober 1936-januari 1937*

VARIANTEN EN CORRECTIES 5 D] D, $N^{1}$

NOTEN [1] Zie noot 1 bij gedicht [141].
[2] 's-Gravesande meent dat dit een gedicht is "Met een Heinaanschen kant". (G.H. 's-Gravesande: 'J.C. Bloem vijftig jaar; een nieuwe bundel; [rec. van] J.C. Bloem, De nederlaag [...]'. In: *Den gulden winckel* 36 (1937), nr. 5. p. 2.) Bientjes wijst in stelling VIII bij haar proefschrift op Heine's gedicht 'Ein Jüngling liebt ein Mädchen'. (Julia Bientjes: *Holland und der Holländer im Urteil deutscher Reisender (1400-1800)*. Groningen, 1967. Diss. G.U. Amsterdam.) Ook Vestdijk en Van Baaren noemen dit gedicht van Heine en wijzen bovendien op invloed van *Forum*. (S. Vestdijk: 'Straffeloos pessimisme; [rec. van] J.C. Bloem. De nederlaag. [...]'. In: *N.R.C.* 8 mei 1937; Th. van Baaren: 'De poëzie van Bloem'. In: *Algemeen weekblad voor christendom en cultuur* 1 oktober 1937. p. 570.) Heine was echter een Bloem van harte antipathiek dichter. Vgl. b.v. wat hij over hem schreef in een recensie van Elsschots bundel *Verzen van vroeger*: "Van welk een miserabel valsch pathos wordt veel van het werk van den nog steeds, geloof ik, mateloos overschatten Heine daarbij vergeleken!" (J.C. Bloem: 'Kroniek der poëzie; [...]'. In: *Den gulden winckel* 34 (1935), nr. 1. p. 7.) Volgens Meertens is dit een "Du Perroniaans gedicht". (P.J. Meertens: 'Kroniek der poëzie; [rec. van] J.C. Bloem [*De nederlaag*]'. In: *Stemmen des tijds* 27 (1938). Dl. II. p. 478: noot 1.) Ook Vestdijk verwijst naar Du Perron: "Dit hàd Du Perron kunnen schrijven, desnoods! Met dit groote verschil, dat het bij hem overgoten zou zijn met ironie, terwijl Bloem's vers van het begin tot het einde als diep ernstig op zijn minst bedoeld is." (S. Vestdijk: 'Straffeloos pessimisme; [rec. van] J.C. Bloem. De nederlaag. [...]'. In: *N.R.C.* 8 mei 1937.)

## [143] 'DE HEILLOOZE EUVELMOED...'

OVERLEVERING *1*: *De nederlaag*, Haarlem, 1937, p. 7.
$N^{2}$: p. 7; $VG^{1-3}$: p. 143; *L*: p. 5; $VG^{4}$: p. 100; *DW*: p. 39.

DATERING *Januari 1937*

VARIANTEN EN CORRECTIES [*titel*] —] OPDRACHT $VG^{1}$

NOTEN

[1] Dit is het opdrachtgedicht van de bundel *De nederlaag*; in de twee drukken van deze bundel is het gedicht gecursiveerd. Bloem heeft het "opzettelijk niet eerst in een tijdschrift [...] gezet." (brief aan Greshoff 21 maart 1937). Zie noot 1 bij gedicht [141].
[2] Vgl. J. Kamerbeek Jr.: *De poëzie van J.C. Bloem in Europees perspectief.* [Amsterdam], 1967. p.61-62.

## [144] ELEGIE

OVERLEVERING

*1*: *Groot-Nederland* 35.I, april 1937, p.352-353.
$N^{1-2}$: p.36; $VG^{1-3}$: p.170; $VG^{4}$: p.114.

DATERING

*Februari 1937*

NOTEN

[1] Zie noot 1 bij gedicht [141].
[2] Vgl. J. Kamerbeek Jr.: *De poëzie van J.C. Bloem in Europees perspectief.* [Amsterdam], 1967. p.87, 91.
[3] Sadi de Gorter vertaalde dit gedicht samen met Gerrit van Eck in het Frans; ook André Piot maakte van dit gedicht een Franse vertaling, zie III.2 en III.4.

## [145] HET GESTORVEN MEISJE

OVERLEVERING

*1*: *Groot-Nederland* 35.I, april 1937, p.353.
$N^{1-2}$: p.37; $VG^{1-3}$: p.171; $VG^{4}$: p.114; *DW*: p.49.

DATERING

*Februari 1937*

NOTEN

[1] Zie noot 1 bij gedicht [141].
[2] Bloem heeft r.7 van dit gedicht gebruikt als titel voor de bloemlezing uit eigen werk, verschenen in 1958.
[3] Giacomo Prampolini vertaalde dit gedicht in het Italiaans, zie V.2.
[4] In $N^{1-2}$ wordt bij r.1-3 en 5-7 ingesprongen.

## [146] 'TOEN IK NOG JONG WAS...'

OVERLEVERING

*1*: Manuscript aan Van Krimpen 2 april 1937.
$N^{1-2}$: p.41; $VG^{1-3}$: p.172; *L*: p.6; $VG^{4}$: p.115.

DATERING

*Eind maart-1 april 1937*

VARIANTEN EN CORRECTIES

[*titel*] —] AANW $VG^{1}$
4 mij < het *1*
6 ervan] er van $N^{1}$

NOTEN

[1] Dit 'epiloog'-gedicht is op het allerlaatste ogenblik ontstaan. Bloem had op 30 maart 1937 "de volledige copij" van *De nederlaag* aan Van Krimpen gestuurd; in een 'P.S.' bij het begeleidend briefje deelt hij mee: "Er komt zoo goed als zeker nog een epiloog-gedicht bij." Op 2 april 1937 zond hij "inderdaad de epiloog", met de volgende instructie: "Wil je deze zóó doen drukken? Na het laatste vers (het gestorven meisje) weer een bladzijde met 'Aan W.' en dan cursijf het onderstaande gedicht."

[2] Zetfout: in *L*, r. 1 *dromen* i.p.v. *droomen*

## De nederlaag

De gedichten [114-118; 120-129; 132-146] werden opgenomen in Bloems derde bundel *De nederlaag.*

In juli 1936 schrijft Bloem aan Van Krimpen vanuit Den Haag: "Willen jelui in najaarsloop een bondeltjen ter mediavietgrootte van mij uitgeven? Wanneer moet ik de copij dan inleveren en wat krijg ik ervoor? Ik voel het meest ervoor, het precies uit te geven als de tweede druk van M[edia] V[ita]." (6 juli 1936).[1] Blijkbaar had Van Krimpen Bloem gevraagd de kopij zo snel mogelijk te sturen, want reeds begin augustus schrijft Bloem: "De copij wordt nog overgetikt, ik zal ze de volgende week zenden." (2 augustus 1936). Een maand later is de kopij nog niet verzonden: "Morgen stuur ik je de copij van mijn bondel. Er komen nog ten hoogste 4 verzen bij, die ik hier[2] hoop te voltooien. Wat kan ik er nu voor krijgen. Voor M[edia] V[ita][3] heb ik f 150.— gehad. Zou deze oplaag nu niet wat grooter kunnen worden gemaakt, zoodat ik er f 200.— voor kan krijgen?" (2 september 1936).
Het ontbreken van een schrijfmachine veroorzaakt verder uitstel: "Ik heb de copij nog niet gezonden, omdat ik hier geen schrijfmachine heb [...]. Maar Maandag ga ik weer terug[4] en zal je dan Dinsdag de copij toezenden." (5 september 1936). Ook dit gebeurt niet. Ruim een maand later schrijft Bloem: "Dat ik de copij nog niet heb gestuurd is geen nonchalance. Ik ben echter nog steeds barende. Twee sonnetten, die ik er graag in wilde hebben, zijn daarentegen nog niet af. Zou het — ook in verband met wat jij schreef — daarom geen aanbeveling verdienen, de verschijning tot het volgend voorjaar uit te stellen? (Ik heb ook nog steeds geen geschikten titel). Indien dit echter der firma E[nschedé] en rejetonen niet goed uitkomt, zal ik zorgen, dat de copij er de volgende week is." (27 oktober 1936). Enschedé ging blijkbaar niet akkoord want reeds op 1 november stuurt Bloem de kopij met de belofte: "Er komen nog 1, 2 of 3 sonnetten bij, waarvan een[5] die tusschen de andere verzen in moet. Ik zal zien, het nog deze week te sturen." (1 november 1936). Dit laatste gebeurt niet en twee weken later — Bloem heeft dan al een drukproef ontvangen — zijn er de nodige moeilijkheden gerezen: "Ik zal je morgenavond de gecorrigeerde proef terugzenden. Ik kan mijn schrift met

---

[1] De tweede druk van *Media vita* was uitgegeven op een formaat van 20 × 12 cm.
[2] Bedoeld wordt in Bergen.
[3] D.w.z. voor de tweede druk van *Media vita.*
[4] D.w.z. naar Den Haag.
[5] Zoals verderop blijkt, is dat het gedicht 'Daaglijkschheid'.

verzen niet vinden, sinds de verhuizing. Bovendien krijg ik, wat ik er nog aan wilde toevoegen, toch niet meer bijtijds af. Een titel weet ik ook niet, laten ze er maar gewoon 'Gedichten' op zetten. Ik hoop dan het volgend jaar een klein supplement erop te geven, en als er ooit eens een tweede druk van mocht komen, een titel te hebben voor de twee boekjes samen." (16 november 1936).

Van Krimpen voelde echter in het geheel niets voor Bloems voorstel: "Je briefje van den zestienden heeft niet alleen mij maar ons allen zeer teleurgesteld. Zelfs in zulke mate dat het antwoord er op is: dat gaat niet. Je hebt èn die twee of drie sonnetten èn een titel voor het boekje beloofd — ze zijn dus in de (niet geschreven) overeenkomst opgenomen — en dus verschijnt het niet zonder tenminste twee sonnetten meer en zonder een werkelijken titel. Met dit al is publicatie voor Sint Nicolaas inmiddels onmogelijk geworden; en, dit terloops, de proef die ik, op grond van je brief, uiterlijk gisteren avond verwacht had moet nog komen."[6] Bloem vond het verwijt niet terecht: "Houd mij ten goede, maar dàt verwijt vind ik volmaakt onbillijk. Als je mij verwijt, de verzen en de correcties te laat te hebben ingezonden, ga ik ermee accoord. Maar dat ik er niet in geslaagd ben, eenige verzen te voltooien, die ik *gehoopt* had (positiever kan ik mij nooit hebben uitgedrukt)[7] nog tijdig klaar te krijgen — daar kan ik toch waarachtig niets aan doen! Intusschen heb ik nu weer wat respijt. Tot hoe lang? Ik vermoed tot het voorjaar. Misschien zijn er dan nog een paar andere verzen bijgekomen en krijgen jelui, en de lezers, meer waar voor hetzelfde geld, zoodat er dan niemand gedupeerd is. Een titel heb ik dan misschien ook." (20 november 1936).

Naast de moeilijkheden over de omvang en de titel van de bundel waren Bloem en Van Krimpen het ook over een andere kwestie niet met elkaar eens. Evenals een paar jaar eerder bij de samenstelling van *Media vita*, had de typograaf Bloem erop geattendeerd dat hij in de gedichten niet consequent was geweest bij het al dan niet schrijven van klinkers die ter wille van het metrum geëlideerd moeten worden. Zelfs binnen één gedicht vindt men naast elkaar 'latere' dat als 'laatre' moet worden gerealiseerd, en vormen als 'eendre', 'blindlings', 'hooploos' enz. Bloem schreef hierover op 16 november 1936 aan Van Krimpen: "Die z.g. onregelmatigheden zijn alleen zoo voor het oog, niet voor het oor; ik heb ze opzettelijk zoo geschreven. In het Engelsch zou men dat ook doen." Met dit laatste bedoelt Bloem dat aan de schrijfwijze gewoonlijk niet is te zien of een woord als 'heaven' in een vers moet worden uitgesproken als

---

[6] Doorslag van de brief van Van Krimpen aan Bloem 18 november 1936. Dit is de enige brief van Van Krimpen aan Bloem die bewaard is gebleven.

[7] Vgl. echter: "Er komen nog 1, 2 of 3 sonnetten bij [...]." (1 november 1936).

twee- of éénlettergrepig woord. Van Krimpen antwoordde: "Inzake de 'z.g.' onregelmatigheden krijg je natuurlijk je zin. Niettemin hoop ik dat je mij veroorloven wilt tegen jouw opvatting twee dingen op te merken. Ten eerste dat een Engelsche practijk in deze nooit een maatstaf voor Nederland kan zijn: waarheden of juistheden van dezen aard houden op dat te zijn bij de grenzen van een taal; al is het, natuurlijk, mogelijk dat op bepaalde punten dezelfde practijk in verschillende talen gelden kan. Maar het lijkt mij dat juist hier dit niet het geval is. — En ten tweede dat zulke onregelmatigheden — nu laat ik z.g. weg — in mijn gevoel niet bij jou hooren: je hebt je er vroeger nooit mee ingelaten. Waarom dan nu toegegeven aan een 'geest des tijds' die, daar ben ik bijna zeker van, eer ontstaan is door onwetendheid of traagheid, bij hen die hem hebben doen groeien, dan uit overtuiging van deze zelfde puik-poëten. Bovendien hebben zij, de z.g. onregelmatigheden, een bijkomend nadeel: zij scheppen soms dubbelzinnigheid in de metrische bedoeling. En nog bovendien worden ze zoo goed als nooit consequent toegepast; — ook niet door jou in deze 'weinig losse parelen'.
Je krijgt je zin. Maar bedenk je nog eens [...]." (18 november 1936).
Bloem handhaafde echter zijn standpunt: "Ik blijf erbij, dat die z.g. onregelmatigheden de bekoring van een vers verhoogen, omdat zij het rythme subtieler maken. *Werkelijke* onregelmatigheden zou ik nooit begaan." (20 november 1936).
Begin 1937 blijkt het schrift met verzen nog steeds zoek. Daar staat tegenover dat Bloem sinds november van het jaar daarvóór zeven verzen heeft geschreven: "Ik kan sinds de verhuizing mijn schrift met verzen niet meer vinden. Daarin staan 2 onvoltooide sonnetten, die ik er nog in wilde hebben. Indien je er echter op staat, de copij spoedig te krijgen, zal ik er die in 's hemelsnaam maar uit laten. Ik heb sinds ik je het H[and]S[chrift] toezond nog 6 versjes en een opdrachtsvers geschreven; je krijgt dus waar voor je geld." (28 januari 1937). Eind maart zendt Bloem de volledige kopij: "Hierbij dan toch eindelijk de volledige copij van mijn bundel. Titel, opdracht en opdrachtsvers komen natuurlijk voorop. De andere 8 verzen komen gewoon in de genummerde volgorde achteraan het laatste, dat je al hadt, *behalve* het 1 genummerde sonnet 'Daaglijkschheid'. Dat moet het derde vers v/d bundel worden en dus komen tusschen 'De bevrijden' en 'Later leven'. Ik krijg zeker nog wel een proef, ook van den inhoud." (30 maart 1937). In een 'P.S.' bij dezelfde brief schrijft Bloem: "Er komt zoo goed als zeker nog een epiloog-gedicht bij." Dit laatste wordt een paar dagen later aan Van Krimpen gestuurd met duidelijke typografische instructies: "Hierbij inderdaad de epiloog. Wil je deze zóó doen drukken? Na het laatste vers (het gestorven meisje) weer een bladzijde met 'Aan W.' en dan cursijf het onderstaande gedicht." (2 april 1937).
Op 7 mei 1937 kon Bloem de ontvangst van de eerste exemplaren van *De*

*nederlaag* bevestigen: "Ik heb vanochtend de boeken ontvangen [...]." De bundel, opgedragen aan zijn zoon Wim, verscheen nog dezelfde maand in de handel. Hij is gezet uit de Romanée, gecombineerd met de cursieve Lutetia, en kostte f 2,— (geb. f 2,90,—); de oplage was wat groter dan die van de eerste druk van *Media vita.* Twintig exemplaren werden op Japans papier gedrukt, genummerd 1-10 en I-X. Tien daarvan kwamen niet in de handel. Het formaat van de bundel was gelijk aan dat van de tweede druk van *Media vita* (20 × 12 cm). Bloem ontving als honorarium f 200,—. Een herdruk op hetzelfde formaat verscheen in 1941.

RECENSIES

Baaren, Th. van: 'De poëzie van Bloem'. In: *Algemeen weekblad voor christendom en cultuur* 1 oktober 1937. p. 569-570.

Binnendijk, D.A.M.: '[Rec. van] J.C. Bloem: *De nederlaag.*' In: *De groene Amsterdammer* 61 (1937), 31 juli. p. 8.
*Ook te vinden in: *Randschrift; verzamelde critische beschouwingen.* Amsterdam, 1951. p. 138-140.

Braak, M. ter: 'Bloem vijftig jaar'. In: *Het vaderland* 9 mei 1937.
*Ook te vinden in: *Verzameld werk* dl. 6: *Kronieken.* Amsterdam, 1950. p. 395-402.
**Bloem reageerde met 'Een persoonlijk woord', Ter Braak schreef daarbij een 'Naschrift'; beide in *Het vaderland* 10 mei 1937. Ook in *Verzameld werk.*

Donker, A.: 'Poëziekroniek; [rec. van] J.C. Bloem. De nederlaag (Joh. Enschedé. Haarlem)'. In: *De stem* 17 (1937). p. 1150-1157.

Engelman, J.: 'Bloem's derde bundel; [rec. van] J.C. Bloem: "De nederlaag". Gedichten. Haarlem. Joh. Enschedé en Zonen, 1937'. In: *De nieuwe eeuw* 5 juni 1937.

's-Gravenzande [*lees*: 's-Gravesande], G.H.: 'J.C. Bloem vijftig jaar; een nieuwe bundel; [rec. van] J.C. Bloem, De nederlaag. Uitgave Joh. Enschedé en Zonen te Haarlem (1937)'. In: *Den gulden winckel* 36 (1937), nr. 5. p. 1-3.

Greshoff, J.: 'Sósinho'. In: *Groot-Nederland* 35 (1937). Dl. I. p. 413-416.
*Ook te vinden in: *In alle ernst; overpeinzingen op reis.* Amsterdam, 1938. p. 230-237; zie ook: *Volière.* 's-Gravenhage, 1956. p. 182-184.

Jalink, B.: 'Boekbesprekingen; [rec. van] J.C. Bloem, "De nederlaag", Joh. Enschedé en Zn. Haarlem, 1937'. In: *Het kouter* 2 (1937). p. 272-276.

Meertens, P.J.: 'Kroniek der poëzie; [rec. van] J.C. Bloem [*De nederlaag*]'. In: *Stemmen des tijds* 27 (1938). Dl. II. p. 477-479.

Mulder, H.A.: 'Drie groot eensames; Die jongste digbundels van A. Roland Holst, J.C. Bloem en M. Nijhoff'. In: *Opstelle oor poësie.* Pretoria, 1939. p. 59-68.

Vestdijk, S.: 'Straffeloos pessimisme'. In: *N.R.C.* 8 mei 1937.
*Ook te vinden in: *Muiterij tegen het etmaal* [dl.] 2: *Poëzie en essay.* Den Haag, 1966². p. 31-36.

Bloem zelf vond deze bundel zeker niet minder dan *Media vita*: "Ik zie als het hoogtepunt van mijn poëzie de bundels Media Vita en De Nederlaag. Wat M.V. betreft is dit vrijwel de communis opinio, maar ik voor mij vind D.N. daaraan wel gelijkwaardig." (brief aan Renée Kelder 17 februari 1955).

Op 2 mei 1940 schreef Marsman aan Bloem: "[...ik] herlas onlangs met zeer veel genoegen Media Vita en De Nederlaag. [...]. Ik dacht destijds dat ik Media Vita beter vond, maar nu lijkt mij het verschil niet meer te bestaan." ([H. Marsman]: 'Laatste brief van H. Marsman aan J.C. Bloem'. In: *Maatstaf* 3 (1955/56). p. 503-506; het citaat op p. 506.)
In de bloemlezing uit eigen werk nam Bloem 12 gedichten uit *De nederlaag* op.[8] Bovendien komen opdracht- en epilooggedicht ook voor in het bundeltje *Liefde* uit 1950.[9]

---

[8] N.l. de gedichten [117, 118, 121, 124, 125, 133, 134, 137, 139, 141, 143, 145].
[9] Dit bundeltje, gedrukt in 75 exemplaren voor 'De vrienden van J.C. Bloem', verscheen niet in de handel.

## [147] KEATS

OVERLEVERING

*1*: *Kristal; letterkundig jaarboek.* Onder redactie van Emmy van Lokhorst en Victor E. van Vriesland. Rotterdam, [1 december] 1937, p. 18.
*E*: p. 25; $VG^{1-3}$: p. 175; $VG^{4}$: p. 118; *DW*: p. 51.

DATERING

*April-juli 1937*

VARIANTEN EN CORRECTIES

6 Onvergankelijk] Onvergankleijke *E*

NOTEN

[1] De slotregels zijn uit J. Keats' 'Fairy's song', geschreven in 1818.
[2] István Bernáth vertaalde dit gedicht in het Hongaars, zie IV.1.

## [148] VERLAINE

OVERLEVERING

*1*: *Helikon* 8, mei 1938, p. 51.
*E*: p. 26; $VG^{1-3}$: p. 176; $VG^{4}$: p. 118; *DW*: p. 52.

DATERING

*Voorjaar 1938*

VARIANTEN EN CORRECTIES

8 zure bete, een muffe] muffe bete, een zure *E*
10 arglistigheid.] arglistigheid; *E*
11 over,] over: *E*
15 sterven:] sterven, *E*
16 wijs.] wijs? *E*

NOTEN

[1] In *1* staat onder het gedicht een 'Noot v[an] d[e] S[chrijver]': "Men vestigt mijn aandacht erop, dat de negende regel van dit vers, op één woord na gelijk is aan een regel van J.H. Leopold. Ik heb gemeend, mijn regel nochtans niet te moeten veranderen."
(Vgl. Leopolds Omar Khayyam-vertaling nr. 17, r. 1-2:

> De wereld is een tooverend belover,
> voorspiegelaar en straks een valsche roover;

J.H. Leopold: *Verzameld werk* dl. I: *Verzen; fragmenten.* [Ed. P.N. van Eyck en J.B.W. Polak]. [Rotterdam, Amsterdam], 1967. p. 217.)
[2] Donker maakt bezwaar tegen het woordje 'Maar' (r. 11): "[...] een sluw belover is de wereld, een arglistig bieder maar — en hierop zou alleen iets kunnen volgen dat daaraan afdoet, [...] en niet: máár als het erop aan komt bedriegt zij u, immers dat is in het voorgaande al voorspeld en is dus een gedachtengang die met 'want' en niet met 'maar' vervolgd dient te worden." (A. Donker: *De vrijheid van den dichter en de dichterlijke vrijheid; een critiek op de moderne poëzie.* Arnhem, 1946. p. 49.)
[3] Zie noot 3 bij gedicht [115].

[4] Er bestaat een typoscript van een Latijnse vertaling van dit gedicht door J.C. Arens, aan Bloem geschonken op 14 februari 1957. Omdat deze vertaling ongepubliceerd is, volgt zij hieronder:

[VERLAINE]

Rerum peritorum insipiens pecus
necessitati cedere callidum
damnosa pistrino relegat
Utilitas domitum flagello

cervice prona perpetuom diem
torquere vinctum compedibus molas,
pascatur ut robiginoso
farre volens acidaque vappa.

Aeaea limo callida lumine
domum vocatos post avidum merum
non tale sperantes pudenda
arcet hara maga grunnientes.

Auro sequaci addictus eget Midas:
insanientes nos sapientia
hirtumque Silenum sequamur
fatiloquom madidumque alumno.

J C ARENS

[149] GRAFSCHRIFT

---

OVERLEVERING *1*: *Groot-Nederland* 36.I, mei 1938, p. 423.
*E*: p. 27; *VG*$^{1-3}$: p. 177; *VG*$^{4}$: p. 119; *DW*: p. 53.

DATERING *Voorjaar 1938*

VARIANTEN EN CORRECTIES
2 de] den *E* uitgestreden.] uitgestreden; *E*
4 asch] äsch *VG*$^{1}$
6 verschrikten] verschrikten, *E*

NOTEN [1] Zie noot 3 bij gedicht [115].

[150] NIEUWJAAR

---

OVERLEVERING *1*: ***Winterboek.*** [Samengesteld door V.E. van Vriesland]. [Uitgegeven door de] Wereldbibliotheekvereeniging, Amsterdam, [december] 1939, p. 95.
*E*: p. 28; *VG*$^{1-3}$: p. 178; *VG*$^{4}$: p. 119.

DATERING *Januari(?) 1939*

VARIANTEN EN CORRECTIES

2 waait] valt *E*
4 waardoor.] waardoor? *VG*[1]
5 doen.] doen; *E*
6 gaan.] gaan, *E*
7 groen.] groen: *E*

NOTEN

[1] Dit gedicht werd vóór 23 april 1939 gezonden aan Van Vriesland ter plaatsing in het *Winterboek*. Op deze datum namelijk zendt Bloem een correctie van r. 7 die daarin luidt zoals in *1*. In dezelfde brief schrijft Bloem: Jan [Greshoff?] zal je wel de boodschap hebben overgebracht, dat ik niets, maar dan ook niets meer 'in portefeuille' heb. Je zult mijn eikenschors dus maar voor kaneel hebben te aanvaarden. Inmiddels heb ik de onderhelft van die schors veranderd, omdat de derde regel daarvan mij van meet af aan mishaagde."
[2] Zie over het metrum van dit gedicht: A.P. Braakhuis: *De thematische structuur van de versregel.* 's-Gravenhage, 1962. p. 90-91.
[3] Rothuizen neemt stelling tegen het pessimisme en de gelatenheid die volgens hem uit dit gedicht spreken: "En dan kan Bloem wel doen alsof hij ook voor mij spreekt door het niet alleen namens zichzelf te doen, maar namens 'men' op te treden in zijn gedicht. Maar hij mag mij niet kwalijk nemen, dat ik weiger hem als mijn vertegenwoordiger te accepteren en dat ik er dus ook niet over pieker het effect van zijn gedachten, dat ik in de tweede strophe breeduit tegenkom, over te nemen." (G.Th. Rothuizen: 'Bij een gedicht van Bloem'. In: *Horizon* 24 (1961). p. 4.)

## [151] DE VOORBARIGE

OVERLEVERING *1*: *Groot-Nederland* 38.I, juni 1940, p. 549.
*E*: p. 29; *VG*[1-3]: p. 179; *VG*[4]: p. 119.

DATERING *1939-begin 1940 (?)*

NOTEN

[1] Bloem stuurde de gedichten [151, 152, 153, 154] op 18 maart 1940 naar A.E. van Rantwijk, de toenmalige redactiesecretaris van *Groot-Nederland*: "Van Du Perron hoorde ik, dat ik een bijdrage voor Groot Nederland naar U moest sturen en tevens, dat er veel copij ligt. Nu kan het mij in het algemeen niets schelen, of mijn verzen lang blijven liggen, maar in dit geval is er wel haast bij, omdat in het najaar waarschijnlijk mijn verzamelde gedichten uitkomen. Zoudt U er daarom voor kunnen zorgen, dat zij uiterlijk in de Juni-afl[evering] komen?"
[2] Zie noot 3 bij gedicht [115].

## [152] VOORBIJ

OVERLEVERING — *1*: *Groot-Nederland* 38.I, juni 1940, p. 549-550.
*E*: p. 30; $VG^{1-3}$: p. 180; $VG^{4}$: p. 120.

DATERING — *1939-begin 1940 (?)*

VARIANTEN EN CORRECTIES — 16 bestaan.] bestaan. — *E*

NOTEN — [1] Zie noot 1 bij gedicht [151].
[2] Vgl. J. Kamerbeek Jr.: *De poëzie van J.C. Bloem in Europees perspectief.* [Amsterdam], 1967. p. 84-85.

## [153] LEVENSMOED

OVERLEVERING — *1*: *Groot-Nederland* 38.I, juni 1940, p. 550.
*E*: p. 31; $VG^{1-3}$: p. 181; $VG^{4}$: p. 120; *DW*: p. 53.

DATERING — *Zomer 1939-begin 1940 (?)*

NOTEN — [1] In augustus 1940 verklaarde Bloem over dit gedicht: "Vorigen zomer heb ik een gedichtje geschreven, dat mij nogal beviel. Daaruit kunt u zelf zien, dat ik sinds '21, toen mijn eerste bundel 'Het Verlangen' verscheen, tot nu toe geen groote wijzigingen heb ondergaan [...]." ([J.W.F. Werumeus Buning]: 'Kunstenaars op den drempel van een nieuwen tijd; Dichter van het Hart, Jacques Bloem; een drie-gesprek met Maurice Roelants'. In: *De telegraaf* 17 augustus 1940.)
[2] Zie noot 1 bij gedicht [151.]
[3] Ottevaere vraagt zich af of Bloem in dit gedicht zinspeelt op de 'vitalisten'. (E. Ottevaere: *J.C. Bloem.* [Brugge], 1968. p. 46.)

## [154] LÉON DEUBEL

OVERLEVERING — *1*: *Groot-Nederland* 38.I, juni 1940, p. 550.
*E*: p. 32; $VG^{1-3}$: p. 182; $VG^{4}$: p. 121.

DATERING — *Half januari-februari 1940*

VARIANTEN EN CORRECTIES — [*opdracht*] *D.B.*] *Dop Bles* $VG^{1}$

NOTEN — [1] Zie noot 1 bij gedicht [151] en noot 3 bij gedicht [115].
[2] Dop Bles is een Nederlandse dichter die op 16 januari 1940 zelfmoord pleegde. Ook Léon Deubel, tijdgenoot van Guérin die

tegen 1900 de 'poètes maudits' navolgde, pleegde zelfmoord. Over hem schreef Bloem in 1913: "[...] ik vind hem zeer zeker niet belangrijk. Ook lijkt hij mij niet zeer oorspronkelijk." (brief aan Van Eyck 26 december 1913).

[155] AAN ZEE

OVERLEVERING — *1*: ***Enkele gedichten,*** 's-Gravenhage, 1942, p. 33.
*VG*$^{1-3}$: p. 183; *VG*$^{4}$: p. 121-122.

DATERING — *Voorjaar 1940 (?)*

NOTEN — [1] Van dit gedicht is geen voorpublikatie in tijdschrift- of boekvorm gevonden. De datering is hierdoor erg onzeker. Zou 'De hooploosheid // Van weer een jaar' (r. 11-12) op een verjaardag slaan, dan lijkt mei 1940 aannemelijk.

[156] SHE WAS A PHANTOM OF DELIGHT

OVERLEVERING — *1*: ***Elsevier's geïllustreerd maandschrift*** 50.I, mei 1940, p. 333-334.
*EM*: ***Elsevier's geïllustreerd maandschrift*** 50.II, juli 1940, p. 111, slechts één regel.
*E*: p. 34-35; *VG*$^{1-3}$: p. 184; *VG*$^{4}$: p. 122-123; *DW*: p. [54].

DATERING — *Circa april 1940*

VARIANTEN EN CORRECTIES — [*opdracht*] *Aan A.H.*] ***vervalt E***
1 verlangens droombeeld zelf] verrukkings droombeeld zelf, *EM*
21 oog,] oog *E*

NOTEN — [1] De verandering in r. 1 zoals die het eerst voorkomt in *EM*, wordt daar opgegeven als 'correctie'.
[2] Dit gedicht is een vertaling van nr. VIII van Wordsworths *Poems of the imagination.*

She was a Phantom of delight
When first she gleamed upon my sight;
A lovely Apparition, sent
To be a moment's ornament;
Her eyes as stars of Twilight fair;
Like Twilight's, too, her dusky hair;
But all things else about her drawn
From May-time and the cheerful Dawn;
A dancing Shape, an Image gay,
To haunt, to startle, and way-lay.

I saw her upon nearer view,
A Spirit, yet a Woman too!
Her household motions light and free,
And steps of virgin-liberty;
A countenance in which did meet
Sweet records, promises as sweet;
A Creature not too bright or good
For human nature's daily food;
For transient sorrows, simple wiles,
Praise, blame, love, kisses, tears, and smiles.

And now I see with eye serene
The very pulse of the machine;
A Being breathing thoughtful breath,
A Traveller between life and death;
The reason firm, the temperate will,
Endurance, foresight, strength, and skill;
A perfect Woman, nobly planned,
To warn, to comfort, and command;
And yet a Spirit still, and bright
With something of angelic light.

(W. Wordsworth: *The poetical works.* Ed. by Thomas Hutchinson; new edition revised by Ernest de Selincourt. London, New York, etc., 1960. p. 148.)

[3] Ook Verwey heeft dit gedicht van Wordsworth vertaald. Deze vertaling verscheen voor het eerst in de februari-aflevering van *De beweging* 10 (1914). Dl. I. p. 172-173; zij werd later opgenomen in A. Verwey: *Poëzie in Europa; vertaalde gedichten.* Amsterdam, 1920. p. 204-205.

## [157] 'HOE VREEMD LIGT...'

OVERLEVERING

*1*: *De telegraaf* 4 september 1940.
*V*: *Het Vrij Nederlandsch liedboek.* Samengesteld door H.C. Kool, H.G. Hoekstra en J.H. de Groot. Amsterdam, 1 april 1944, p. 14.
*B*: *Berijmd verzet.* [Bloemlezing, samengesteld en ingeleid door K. van Boeschoten en L.J. Zimmerman]. 's-Gravenhage, september 1944, p. [12].
*VP*: *Verzet en poëzie*; een bloemlezing verzets-verzen verzameld en verantwoord door A.B. Lam. Den Haag, [1945], p. 17.

DATERING

*Zomer 1940*

VARIANTEN EN CORRECTIES

[*titel*] —] ROTTERDAM *V*
5 tevoren] te voren *V*
8 scheen] (a) schijnt *V*
(b) scheen *B*

9 afzondring] afzond'ring *V*
10 Herdenkend] (a) Herdenken *V*
(b) Herdenkend *B*
11 verwondring] (a) verwondering *V*
(b) verwond'ring *B*
13 niet. Steeds] niet, steeds *V*
15 rust] (a) kust *B*
(b) rust *VP*

NOTEN

[1] Dit gedicht maakte deel uit van het 'Spel in revuetrant' *Het hart van Rotterdam,* dat sinds 1 september 1940 werd gespeeld in het Arenatheater onder regie van A. Koolhaas. In het programmaboekje is het niet opgenomen, waarschijnlijk omdat Bloem het op het laatste ogenblik heeft ingeleverd. De krantepublikatie is dus de eerste. Noch van deze krantepublikatie noch van de andere onder 'overlevering' genoemde publikaties staat vast dat ze geautoriseerd zijn. In feite is dus van dit gedicht, voorzover ons bekend, geen versie overgeleverd waarvan de autorisatie geheel zeker is. Daarom hebben we in dit geval alle beschikbare bronnen en hun onderlinge verschillen vermeld.
[2] Bloem vond dit gedicht 'te accidenteel' om te bundelen. (brief aan Vermeulen 23 juli 1946).

## [158] A SLUMBER DID MY SPIRIT SEAL

OVERLEVERING

*1*: *Elsevier's geïllustreerd maandschrift* 50.II, december 1940, p. 253.
*E*: p. 36; *VG*$^{1-3}$: p. 185; *VG*$^{4}$: p. 123; *DW*: p. 55.

DATERING

*Najaar 1940*

NOTEN

[1] Dit gedicht is een vertaling van nr. XI van Wordsworths *Poems of the imagination.*

A slumber did my spirit seal:
I had no human fears:
She seemed a thing that could not feel
The touch of earthly years.

No motion has she now, no force;
She neither hears nor sees;
Rolled round in earth's diurnal course,
With rocks, and stones, and trees.

(W. Wordsworth: *The poetical works.* Ed. by Thomas Hutchinson; new edition revised by Ernest de Selincourt. London, New York, etc., 1960. p. 149.)
[2] Bloem koos dit gedicht van Wordsworth voor zijn bijdrage aan de rubriek 'Voorkeuren' van *Elseviers weekblad* waarin Nederlandse en Vlaamse kunstenaars het werk noemen en bespreken dat hen het

meeste boeit. Hij schrijft over het gedicht: "Het eerste wat in het [...] gedicht treft, is zijn fenomenale kortheid. Acht regels! En die zijn voldoende voor een dergelijk groots visioen. Want indien ergens het woord 'kosmisch' op zijn plaats is, dan hier. [...]. Maar men merkt dan meteen, hoe alle zucht om te definiëren, te commentariëren, te befilosoferen absoluut niets, maar dan ook niets is, vergeleken bij het volstrekte van de dichtkunst zelf. Toch moet ik het hier doen, maar de lezer weer [*lees*: weet] nu vooruit, hoe ik daar zelf over denk.

Ik wijs dan allereerst op de volmaakte bouw ervan. Het bestaat uit twee helften. De eerste strofe beschrijft [...] het ontstaan van de droomtoestand, het volkomen ontdaan zijn van de lichamelijke dagelijksheid. Dan, in het tweede deel, maakt de ziel zich los, en wordt één met de kosmos. Acht regels maar zijn er nodig om dit wonder te verbeelden, onder woorden te brengen. Deze woorden zijn alweer beter, maar nog is men er niet. Men is er trouwens nooit, en zo is het goed. Het gedicht is er en volstaat in zich zelf." (J.C. Bloem: 'Voorkeuren'. In: *Elseviers weekblad* 16 april 1960.)

## Enkele gedichten

De gedichten [147-156, 158] werden opgenomen in Bloems vierde bundel, *Enkele gedichten.*

Joh. Enschedé en Zonen hield rond 1940 op met het uitgeven van verzenbundels. In december 1941 en januari 1942 vraagt Bloem nog zonder succes aan Van Krimpen of Enschedé een herdruk van de bundel *Het verlangen* zou willen uitgeven omdat hij graag zijn werk ("geheel mijn oeuvre") door Van Krimpen wil laten verzorgen. (21 december 1941 en 17 januari 1942). Aan dit verzoek werd niet voldaan.
De bundel *Enkele gedichten* is de eerste bundel van Bloem die door de uitgever A.A.M. Stols werd uitgegeven. Tot en met de vierde druk van de *Verzamelde gedichten* in 1953 bleef Stols Bloems uitgever.
Het contact tussen Bloem en Stols dateert al van veel vroeger datum dan het jaar waarin de bundel *Enkele gedichten* verscheen. Zo was in 1924 bij Stols Bloems prozastuk *Het verlangen* als deel 2 van de serie 'To the happy few' verschenen en Bloem publiceerde later ook in het door Stols geredigeerde tijdschrift voor poëzie, *Helikon.*
Over de geschiedenis van de onderhavige bundel is zo goed als niets bekend. De overgeleverde brieven aan Stols uit de jaren 1940-1942 zijn beperkt in aantal en gaan in hoofdzaak over de herdruk van het prozastuk *Het verlangen* en Bloems bijdrage aan de serie Orpheusboekjes. De enige opmerking die misschien op de bundel slaat, komt voor in een brief van 30 december 1941: "Ik heb de copij niet kunnen zenden, omdat mijn schrijfmachine weigerde. Nieuwjaarsdag kom ik weer in den Haag terug en zal mij dan daarna onmiddellijk ermee bemoeien." Blijkens de 'Colophon' werd de bundel in februari 1942 gezet en gedrukt bij N.V. Drukkerij Trio te 's-Gravenhage. Op de versozijde van de bladzijde met de Franse titel staat de datum 29 januari 1942. Dit is waarschijnlijk geschied om duidelijk te maken dat met de produktie van de bundel was begonnen vóór 1 april 1942 — de datum waarop Nederlandse auteurs zich uiterlijk moesten aanmelden voor de Kultuurkamer. Hadden zij dat niet gedaan, zoals Bloem, dan mochten zij na die datum niet meer publiceren.
In mei 1942 verscheen de bundel, opgedragen aan Vrouwe Elise, baronesse van der Capellen-Molewater, in de handel. Hij is gezet uit de letter van Garamond. De oplage was 1000 exemplaren, het formaat 22 × 15,5 cm en de prijs f 3,—. Bloem ontving als honorarium f 316,65.
De gedichten in de bundel worden voorafgegaan door een inleiding. Deze inleiding was "een eenigszins herziene lezing, op 21 December 1941 gehouden voor het letterkundige genootschap 'Oefening kweekt kennis' te 's-Gravenhage." Zij is later ook opgenomen in Bloems *Verzamelde beschouwingen* ('s-Gravenhage, 1950. p. 23-27). In het 'Nawoord' bij de

bundel, gedateerd 'februari 1942', schrijft Bloem: ''Het samenstellen van een bundel gedichten heeft in het algemeen, en zoo ook in het onderhavige geval, iets willekeurigs. De in dit boekje opgenomen gedichten moeten dan ook vooral niet worden gezien als een afgerond geheel, een nieuwe schrede op een pad van dichterlijke ontwikkeling, of hoe men het ook noemen wil, maar uitsluitend als een vervolg op een bundel, die zelf ook weer een vervolg op een vorige was.''

RECENSIES

B., H.: 'Het literair getij; [rec. van] ***Enkele gedichten,*** door J.C. Bloem, Uitg. A.A.M. Stols, 's-Gravenhage.' In: *De standaard* 6 juni 1942.

Dubois, P.H.: 'Crities memorandum; [rec. van] J.C. Bloem. — Enkele gedichten'. In: *Klaverdrie* 1944. p. 684.

's-Gravesande, G.H.: 'Een dichter over poëzie; Enkele gedichten en rijmboekjes'. In: *Het vaderland* 31 mei 1942.

Houwink, R.: 'Kroniek der letteren; Een dichter over eigen werk; [rec. van] J.C. Bloem, Over poëzie. J.C. Bloem, Enkele gedichten. 's-Gravenhage, A.A.M. Stols, 1942.' In: *Utrechtsch nieuwsblad* 18 juni 1942.

Korteweg, P.G.J.: 'Nauwkeurige uitspraken over poëzie; [rec. van] J.C. Bloem. Over poëzie; J.C. Bloem. Enkele gedichten'. In: *N.R.C.* 29 augustus 1942.

Bloem nam in zijn bloemlezing uit eigen werk 6 gedichten uit deze bundel op.[1]

[1] N.l. de gedichten [147, 148, 149, 153, 156, 158].

## [159] DICHTERSCHAP

| | |
|---|---|
| OVERLEVERING | *1*: werkschrift I, p. [2-3].<br>$S^{1a-2}$: p. 5; $VG^{1-3}$: p. 189; $VG^{4}$: p. 126; *DW*: p. 57. |
| DATERING | 7 en 18 juli 1943 en 5 februari 1944 |
| VARIANTEN EN CORRECTIES | I |

| | | | |
|---|---|---|---|
| [*titel*] | | | Dichterschap |
| 1 | | | Is dit genoeg: een stuk of wat gedichten, |
| 2 | | | Voor de rechtvaardiging van een bestaan, |
| 3 | | | In t slecht vervullen van onnoozle plichten |
| 4 | a | | Om den            broode, allengs verraan? |
| | b | | als steenen |
| | c | | te karigen broode [allengs] verdaan? |
| 5 | a | | En hierom is 't |
| | b | | zijn der op een doel gerichten |
| 6 | | | Bevredigende dagen mij ontgaan, |
| 7 | a | | En blijft mij niets dan 't zelf en lot betichten |
| | b | | Hierom blijft |
| | c | | mij slechts 't zelf en 't lot [betichten] |
| | d | | zelf en lot [betichten] |
| 8 | a | | V[*an*] |
| | b | | Men |
| | c | | In zicht van 't eind der onherkeerbre baan. |
| A | | | |
| 9 | a | | De woorden, die |
| | b | | waar een jeugd in vindt haar wet, |
| 10 | a | | De boeken, die |
| | b | | in wier droom zich 't leven redt — |
| 11 | | | Zij blijven ongesproken, ongelezen. |
| 12 | a | α | En o de pijn[*?*], als ik |
| | b | β | [En o de pijn[*?*],] wier wateren het hoogst |
| 13 | a | α | [*ontbreekt*] |
| | b | β | Om mijn onvruchtbre reddeloosheid rezen |
| 14 | a | α | En 't landvolk, bezig aan de jaarlijksche oogst. |
| | b | β | Bij den[*?*] bezigheid van den jaarlijksche' [oogst.] |
| B | | | |
| 9 | | | Van al de dingen, die 'k in dróómen zocht, |
| 10 | a | | Erger: van alles, wat ik wèl vermocht, |
| | b | | alle, die |
| 11 | a | | Is            niets geworden. |
| | b | | Is, moet ik nu erkennen, |
| | c | | nu mijn tijd voorbij is,. |
| | d | | hun |

En ik kan zelfs niet, als mijn onbevreesd
Erkennen mij verwijst naar de verdorden,
Aanvoeren: maar mijn bloei is schoon geweest.

II
3 t] 't $S^{1a}$
6 ontgaan,] ontgaan; $S^{1a}$
9 dróómen zocht,] droomen zocht — $S^{1a}$

NOTEN

[1] In de datering die in *1* onder het gedicht staat, is de '7' door een 6 heengeschreven. De datum '5 februari 1944' staat onder het nieuwe sextet op p. 2; de verandering van het sextet zal dus op die dag hebben plaats gevonden. Of Bloem toen ook nog veranderingen heeft aangebracht in het octaaf, is niet meer na te gaan.
[2] Evenmin als van een van de andere gedichten uit de bundel *Sintels* bestaat er van dit gedicht een tijdschriftpublikatie. Bloem bood op 28 juni 1945 de gedichten aan uitgever Stols aan als "entièrement inédits".
[3] Dit gedicht lijkt rechtstreeks te reageren op de volgende uitspraak van M. ter Braak: "[...] er zullen maar weinig dichters in Nederland zijn, die de rechtvaardiging van hun bestaan zoo uitsluitend en ook zoo subliem hebben gezocht en gevonden in de bekentenis door de poëzie van een negatief, dat door een accent van waarachtigheid tot positief wordt." (M. ter Braak: 'Bloem vijftig jaar'. In: *Het vaderland* 9 mei 1937.) Vgl. overigens een identieke uitspraak van Bloem zelf waar het gaat over een andere dichter, Hugo von Hofmannsthal: "Die [enkele verzen] zijn [...] van een zó grote schoonheid, dat zij een heel dichterleven rechtvaardigen." (J.C. Bloem: *Persoonlijke voorkeur; gedichten uit de letterkunde van vier landen met kort commentaar.* Den Haag, 1958. p. 135.) Vgl. ook J. Kamerbeek Jr.: *De poëzie van J.C. Bloem in Europees perspectief.* [Amsterdam], 1967. p. 27.
[4] Binnendijk vindt dat men "den van elke klaaglijkheid gespeenden toon van het gedicht 'Dichterschap' naar zijn innerlijke kracht [dient] te waardeeren, om er van overtuigd te geraken, dat Bloem den romantischen onvrede van zijn jonge jaren voorgoed te boven is gekomen en zijn zekerheid van levenskennis heeft verworven in de ervaring, dat den mensch als creatuur niets wordt bespaard en niets wordt geschonken." (D.A.M. Binnendijk: 'Zonder verweer'. In: *Critisch bulletin* 13 (1946). p. 14.)
Volgens Kemp is dit gedicht "niet toevallig het meest gekende [...] van Bloem, het is de samenvatting van zijn oeuvre en van zijn poëtiek, het is er het gewetensonderzoek van [...]." (B. Kemp: 'De kringloop van het verlangen; Over de poëzie van J.C. Bloem'. In: *DWB* 112 (1967). p. 40.)
[5] Gomperts vroeg naar aanleiding van dit gedicht aan Bloem: "[...] wat waren dat nou eigenlijk voor 'onnoozle plichten' die je zo slecht zou hebben vervuld?" Bloem antwoordde: "Dat zijn plichten die tegenwoordig nog — niet alleen in ons land maar over de hele wereld

denk ik — door dezelfde categorie van mensen die men ambtenaren noemt, vervuld worden." (*Literaire ontmoetingen I. J.C. Bloem.* Samengesteld door H.A. Gomperts en H. Keller [met medewerking van T. Lutz, J. Herzberg, R. Nieuwenhuys, J. Ramball, C. Eggink en J.C. Bloem]. [Tekst van de uitzending door de AVRO-televisie op 19 september 1962]. p. 8.)

6 Francisco Carrasquer vertaalde dit gedicht in het Spaans, zie IX.1.

## [160] AANVAARDING

OVERLEVERING *1*: werkschrift I, p. [5].
$S^{1a-2}$: p. 6; $VG^{1-3}$: p. 190; $VG^{4}$: p. 126-127; *DW*: p. 58.

DATERING 5 en 6 februari 1944

VARIANTEN EN CORRECTIES

| | | |
|---|---|---|
| I | | |
| [*titel*] | | Aanvaarding |
| A | | |
| 1 | | Toen ik jong was leefde ik van droomen |
| 2 | | Van den vorm van het komend bestaan |
| 3 | | [*ontbreekt*] |
| 4 | | [*ontbreekt*] |
| 5 | | [*ontbreekt*] |
| 6 | | [*ontbreekt*] |
| 7 | | In duizend gedaanten ver[*beeld*] |
| 8 | a | En te zijn. |
| | b | Om ziel van die alle |
| 9 | | [*ontbreekt*] |
| 10 | | [*ontbreekt*] |
| 11 | | ik heb niet gekozen, |
| 12 | | Maar het leven is voortgegaan. |
| 13 | | En het eind, dat ik wilde ontvluchten, |
| 14 | | [*ontbreekt*] |
| 15 | | [*ontbreekt*] |
| 16 | | In een Hollandsche kleine stad. |
| B | | |
| 1 | | Toen ik jong was bestond ik in vormen |
| 2 | a | Van het leven, dat komen zou, |
| | b | zou: |
| 3 | | Een vervoerend de wereld doorstormen, |
| 4 | | Een lied en een eindlijke vrouw. |
| 5 | | Het is bij droomen gebleven; |
| 6 | | Ik heb, wat een ander ontsteelt |
| 7 | | Aan het immer weerbarstige leven, |

8 a Als mogelijkheden doorleefd.
b Slechts als [mogelijkheden] verbeeld.

9 a α Die gingen, wist ik, verloren
b β Want ik wist door een keuze verloren
10 a α [*ontbreekt*]
b β Iedere andere van bestaan.
c Ieder ander verlokkend [bestaan.]
11 Ik heb dan ook niets verkoren
12 Maar het leven is voortgegaan.

13 En het eind, dat ik wilde ontvluchten,
14 Is den aanvang gelijk, dien het had:
15 Onder Hollandsche regenluchten,
16 In een kleine Hollandsche stad.

17 a En bij de bedaarden
b Want
c Ingelijfd
18 Wordt het hart, dat geen tegenstand bood.
19 Men begint met het leven te aanvaarden,
20 En eindlijk aanvaardt men den dood.

II
1 was] was, $S^{1a}$
11 verkoren] verkoren, $S^{1a}$
19 aanvaarden,] aanvaarden $S^{1a}$

NOTEN

[1] Zie noot 2 bij gedicht [159].
[2] De 'kleine Hollandsche stad' (r. 16) kan niet anders zijn dan Zutphen, waarheen Bloem eind november 1942 verhuisde.
[3] Dit gedicht werd op 12 november 1971 als 'gedicht van de week' afgedrukt in de *Haagsche courant.* Ellen Warmond schreef er een kort stukje bij over Bloems poëzie in het algemeen.
[4] Henriette Colin vertaalde dit gedicht in het Spaans, zie IX.2.

## [161] EENZAAM STERVEN

OVERLEVERING

*1*: werkschrift I, p. [7].
$S^{1a-2}$: p. 7; $VG^{1-3}$: p. 191; $VG^{4}$: p. 127.

DATERING

29 mei 1944

VARIANTEN EN CORRECTIES

I
[*titel*] a Aan Wim
b Eenzaam sterven

1 Eenzaam sterven.

2 a Hem niet te zien meer,
b aanschouwen,
3 De' eenige, dien ik
4 a Had willen zijn
b α zien
c β Naast mij begeer,
5 a α Bij mij, wanneer de
b β Wanneer de voorgoed
c voorgoed de
6 Donkere wereld
7 Schrompelt tot niets meer
8 Dan 't laatste bed.

9 Eenzaam sterven.
10 Ongekend heengaan
11 a Naar 't ongekende,
b ongekende
12 a Voorgoed alleen
b niet meer
c van hier
d Uit dit lang leed.
e nood en
f leed,
13 Zonder de veege
14 Oogen te kunnen
15 Wenden naar waar dit
16 Leven aan hing.

II
[*opdracht*] —] *Aan W.* $VG^1$
3 eenige,] eenige $S^{1a}$

NOTEN

[1] In *1* staat onder de datering als nadere bepaling: 'Tweede Pinksterdag'.
[2] Zie noot 2 bij gedicht [159].
[3] Het gedicht is geschreven in Adonische verzen (: – ∪∪ – ∪). Deze versvorm is ook gebruikt door o.a. Bellamy ('Aan Fillis: "Nog, mijne Fillis"), Browning ('Pisgah-sights. II'), Tennyson en Boutens (b.v. 'Hoe zal ik winnen', *Verz. lyriek* I, p. 597-598). De door Bloem hier en in gedicht [181] gebruikte strofevorm hebben we echter niet kunnen terugvinden.

## [162] RONDEEL

OVERLEVERING *1*: werkschrift I, p. [13].
$S^{1a-2}$: p. 8; $VG^{1-3}$: p. 192; $VG^4$: p. 128.

DATERING 4 juni 1944

VARIANTEN EN CORRECTIES

I

| | | | |
|---|---|---|---|
| [*titel*] | | | Rondeel |
| 1 | | | De korte liefde en 't lange lijden, |
| 2 | | | Het wordt een ding dat men vergeet. |
| 3 | a | α | Het was destijds niet te vermijden. |
| | b | β | Men zegt bedaard tot zich: "Ik weet, |
| | c | γ | Herdenkt men 't nog, dan zegt men: 'k weet, |
| 4 | a | α | Men zegt bedaard tot zich: Ik weet. |
| | b | β | Het was destijds niet te vermijden." |
| | c | γ | [Het was destijds niet te] vermijden. |
| 5 | | | Benijdt men soms de niet-bevrijden |
| 6 | a | | Uit deze afwezigheid van leed? |
| | b | | Tot |
| 7 | a | | De korte liefde en 't lange lijden, |
| | b | | Toch, [liefde] evenzeer als [lijden,] |
| | c | | korte [liefde] [*en*] langer [lijden,] |
| 8 | a | | Het wordt een ding, dat men vergeet. |
| | b | | 't elk [een ding, dat men vergeet.] |
| | c | | Het [een ding, dat men vergeet.] |
| 9 | a | | En heel des levens koud en heet |
| | b | | 's Verleden |
| 10 | | | Voelt men zich in den loop der tijden |
| 11 | a | | Vanzelf gelijk de tijd ontglijden. |
| | b | | het uur |
| 12 | a | | O jeugd, [xxx] is uw |
| | b | | jeugd was t dit, waarom ik kreet? |
| | c | | men |
| 13 | | | Men wordt een ding en men vergeet. |

II

2 ding] ding, $S^{1a}$
8 ding,] ding $S^{1a}$
12 jeugd was t dit,] jeugd, was 't dit $S^{1a}$

NOTEN

[1] Bloem heeft in het werkschrift bij de verandering van regel 7 waarschijnlijk vergeten het woordje 'en' te herstellen. Daarom is het hier tussen teksthaken toegevoegd.
[2] Zie noot 2 bij gedicht [159].

## [163] PER ITER TENEBRICOSUM

OVERLEVERING *1*: werkschrift I, p.[26-27].
*DD*: p.10.

DATERING 27 januari, 14 en 28 februari 1945 en 30 augustus 1958

VARIANTEN EN CORRECTIES

I

| | | | |
|---|---|---|---|
| [*titel*] | | | Per iter tenebricosum |
| 1 | a | | Genoeg! Waarom te klagen, dat |
| | b | | Wat zou men [klagen, dat] |
| | c | | Waarom te [klagen, dat] |
| 2 | a | | Het lot zijn wegen leidt? |
| | b | | Natuur 't [lot] langs haar [wegen leidt?] |
| | c | | Het [lot] zijn eigen [wegen leidt?] |
| 3 | a | | En waarop weze een mensch meer prat |
| | b | | gaat |
| | c | | waarom is |
| 4 | | | Dan die 't braveerden in hun tijd? |
| 5 | a | α | Als zwaardvechtende helden slechts |
| | b | | zwaardvechters en [helden slechts] |
| | c | β | [Als] hij zwaardvechter slechts of held, |
| | d | γ | Sloeg [hij] slechts zwaardvechter [of held,] |
| | e | | Trof |
| 6 | a | α | Stierven, dan ware de dood in 't recht. |
| | b | | Bezweken, was [de dood in 't recht.] |
| | c | | ware sterven [recht.] |
| | d | β | [xxx], [ware sterven recht.] |
| | e | γ | Gerechtigd ware dood's geweld, |
| | f | | Berechtigd |
| 7 | a | α | Maar gingen maagden thans niet heen |
| | b | | hoeveel meisjes gingen [heen] |
| | c | β | [Maar] jonge [meisjes gingen heen] |
| 8 | a | α | En Lesbia's muschje — heel alleen? |
| | b | β | [En Lesbia's muschje — heel] alleen. |

II

3 mensch meer] mens méér *DD*
6 dood's] doods *DD*
8 muschje] musje *DD*

NOTEN

[1] Dit gedicht is een vertaling van het gelijknamige gedicht van Oliver St. John Gogarty.

PER ITER TENEBRICOSUM

Enough! Why should a man bemoan
A Fate that leads the natural way?
Or think himself a worthier one
Than those who braved it in their day?
If only gladiators died,
Or Heroes, Death would be his pride;
But have not little maidens gone,
And Lesbia's sparrow — all alone?

(Oliver St. John Gogarty: *The collected poems.* London, [1951]. p. 191.) Over Gogarty en zijn vertaling schreef Bloem: "[...] Oliver St. John Gogarty, naar mijn vaste overtuiging sinds de dood van Yeats [...] de grootste Engelse dichter. [...]. Ik kan mij niet weerhouden van als hulde aan deze grote figuur [...] te besluiten met de vertaling van een van zijn gedichten, in de hoop dat ik zijn poëzie daarmee niet te veel onrecht heb aangedaan." (J.C. Bloem: *De dichter en de dood;* [bloemlezing]. Haarlem, Antwerpen, [1958]. p. 9-10.)
Bloems belangstelling voor Gogarty blijkt ook uit een brief aan de uitgever Stols, geschreven toen deze op het punt stond naar Engeland te gaan: "En zou je mij een onbeschrijflijken dienst willen bewijzen, n.l. *alles* wat je eventueel van Oliver St. John Gogarty op den kop kunt tikken, voor mij mee te brengen?" (27 november 1946).
[2] De titel van dit gedicht komt uit Catullus' gedicht over Lesbia's dode musje (Catullus III, r. 11-12: 'qui nunc it per iter tenebricosum // illuc, unde negant redire quemquam').
[3] Dit gedicht bleef ongebundeld.
[4] Zetfout: in *DD,* titel *tenebricosorum* i.p.v. *tenebricosum*

[164] AFSTAND

---

OVERLEVERING  *1*: werkschrift I, p. [31].
$S^{1a-2}$: p. 9-10; $VG^{1-3}$: p. 193; $VG^{4}$: p. 128-129.

DATERING  12 februari 1945

VARIANTEN EN CORRECTIES  I
[*titel*] Afstand
[*opdracht*] Aan Catrien Houdijk

1 a Lieflijkste. Nog om mijn hart knijpt de hand van die bittere ontroering
b Dageraad! krampt
c Teederste! grijpt [de] kramp [van die bittere ontroering]
d Bloesemgelijke! Om [mijn hart grijpt] op eenmaal [de kramp van die bittere ontroering]
2 a Toen ik, gebannen door de vergetene wiekslag der ziel,
b beroerd allengs [vergetene wiekslag der] smachtende [ziel,]
c geraakt lang reeds [vergetene wiekslag der smachtende ziel,]
3 a Midden in stemmen en rook en in een dronken beroering,
b dof licht [ *geschrapt* ]
c verdoovende lichten
d — Midden in doovende lichten en stemmen en rook, in een dronken vervoering —
4 a Die van dit alles had afstand gedaan, en
b in de lagen der lieflijkheid viel.
c [Die van] bemind zijn [had afstand gedaan, in de lagen der lieflijkheid viel.]
5 Waarom, zoo had ik mij zelven gezeid, met dit vale hart langer te leuren?
6 a Buiten de eenzaamheid is in dit leven geen ding dat beklijft.
b het dalende leven [geen ding dat beklijft.]

7 a Rukt het U toch nog weer los uit uw onderworpene van het gebeuren:
b groef, aan 't daaglijksch gebeuren,
c Houdt U dan niet in de groef van 't geijkte,
8 a 't Haast met geen pijn te onderdrukken waartoe het [xxx] dat men schrijft
b van
c bij al wat men hooploos bedrijft?
d van de daad, die [men hooploos bedrijft?]

9 a rampen
b Eindeloos waren de dagen, en eindeloos troffen de aanhanklijke
c hun stoet van [aanhanklijke] rampen,
d reeks
10 a Tot ik begreep, mij vermande, en ik afzag van alle geluk.
b Tot[*dat*] hun zin ik
11 Toen vond ik iets als een vrede, hoezeer ook bedreigd, om mij vast aan te klampen;
12 Dreigt dit nu weer te bezwijken, en waarvoor? voor liefde? een bevlieging, een nuk.

13 a Laat mij de kracht van weleer om gelaten te leven en lijden de
b in 't [leven] te zijn en zijn schade,
14 a Zonder te trachten, te ontkomen aan 't lot en zijn [xxx] onverbiddelijk neen.
b niet te veranderen [neen.]
15 a Dat ik niet zwichte en, verraden, mij niet te verraden,
b voor 't lokkende
c de oude verlokking, [verraden, mij niet te verraden,]
d [Dat ik] voor de oude verlokking niet zwichte en, verraden [mij] zelve verrade,
16 a Maar dat ik duldend volharde in de eenige waardigheid zwijgend, alleen.
b het [eenige] waardige,

II

[*opdracht*] Aan Catrien Houdijk] *vervalt* $S^{1a}$
1 ontroering] ontroering, $S^{1a}$
5 mij zelven] mijzelve $S^{1a}$
6 eenzaamheid] ëenzaamheid $S^{1a}$ ding] ding, $S^{1a}$
9 eindeloos] eindloos $S^{1a}$
12 nuk.] nuk? $S^{1a}$
14 trachten,] trachten $S^{1a}$
15 verraden mij zelve] verraden, mijzelve $S^{1a}$

NOTEN

[1] Bloem heeft vergeten in *1* 'Tot ik' (r. 10) te veranderen in 'Totdat'.
[2] Zie noot 2 bij gedicht [159].
[3] Te oordelen naar een aantal regels uit de oorspronkelijke opzet (r. 1-3, 6) was Bloem van plan een gedicht in hexameters te schrijven; al werkende werd het een zevenvoetige maat.
[4] Zetfout: in $S^2$, r. 6 *eenzaamheid* i.p.v. *ëenzaamheid*; in $S^{1b}$, r. 14 *veranderenneen* i.p.v. *veranderen neen*

OVERLEVERING

*1*: werkschrift I, p. [33].
$S^{1a-2}$: p. 11; $VG^{1-3}$: p. 194; $VG^{4}$: p. 129; *DW*: p. 59.

DATERING

25 en 26 maart en 5 april 1945

VARIANTEN EN CORRECTIES

I

| | | | |
|---|---|---|---|
| [*titel*] | | | In oorlogstijd |
| A | | | |
| 1 | a | | In het volmaakte licht der vroege voor[*jaars*]nachten |
| | b | | lentenachten |
| 2 | | | [*ontbreekt*] |
| 3 | | | [*ontbreekt*] |
| 4 | | | "Le printemps adorable a perdu son odeur!" |
| 5 | | | En de beklemming wijkt heden |
| 6 | a | | Verbindt zich in 't gedicht |
| | b | | den zang |
| 7 | | | daarop is er geleden, |
| 8 | | | [*ontbreekt*] |
| B | | | |
| 1 | a | α | Als het volmaakte licht der vroege lentenachten |
| | b | β | [Als het volmaakte licht der] eerste [lentenachten] |
| | c | γ | [Als] in 't [volmaakte licht der eerste] voorjaarsnachten |
| 2 | a | α | Het hart doet hunkeren naar de eerste |
| | b | β | [Het hart doet] hunkren [naar de] oude voorjaarsgeur, |
| | c | | keeren |
| | d | γ | De jeugd keert weder en de vroegre lenten geur, |
| | e | | der doode |
| 3 | a | α | Herzag ik, en hervind erin het oude smachten, |
| | b | β | Herdenk [ik, en hervind] in 't vers [het] vroegre [smachten,] |
| | c | γ | [Herdenk ik, en hervind in 't vers het] oude smachten: |
| 4 | | | "Le printemps adorable a perdu son odeur!" |
| 5 | | | En de beklemming wijkt, want het bekommerd heden |
| 6 | | | Verbindt zich aan wat was en zijn zal in 't gedicht: |
| 7 | | | Zoolang de wereld duurt is er daarop geleden, |
| 8 | | | Het zal niet anders zijn, totdat de wereld zwicht. |

II

4 odeur!] odeur. $S^{1a}$

NOTEN

[1] Op 18 juni 1945 schreef Bloem aan 's-Gravesande: "Ik heb nog wel een oorlogsvers voor je, dat ik destijds voor het Parool heb opgezonden, maar waarvan ik niet weet, of het ooit geplaatst is, want het was een paar maanden vóór onze bevrijding." Dit gedicht is niet

in *Het parool* gepubliceerd; van een publikatie door toedoen van 's-Gravesande is, voorzover ons bekend, evenmin iets gekomen. Vgl. noot 2 bij gedicht [159].

[2] Het citaat in regel 4 is uit Baudelaires gedicht 'Le goût du néant'.

## [166] NA DE BEVRIJDING I

OVERLEVERING

*1*: werkschrift I, p. [35].
$S^{1a-b}$: p. 12.
*V*: *Vrij Nederland* 4 mei 1946, p. 4.
$S^2$: p. 12; $VG^{1-3}$: p. 195; $VG^4$: p. 130.
*M*: Manuscript in particulier bezit, ongedateerd, waarschijnlijk 1954.
*DW*: p. 60.

DATERING

16 en 17 april en 10 mei 1945

VARIANTEN EN CORRECTIES

I

| | | | |
|---|---|---|---|
| [*titel*] | a | | Ode |
| | b | | Na de bevrijding I |
| 1 | a | | Schoon en stralend verrijst het zesde voorjaar, |
| | b | | zegent |
| | c | | weder is 't |
| | d | | is, gelijk toen, het [voorjaar,] |
| 2 | a | | — Koud des morgens, waar |
| | b | | Koud [des morgens,] maar als de dagen verder |
| 3 | a | | Opengaan, is de [xxx]ge lucht een wonder |
| | b | | eeuwige |
| 4 | | | Voor de geredden. |
| 5 | a | | In den nauwlijksen[*?*] nevel over de brake |
| | b | | het doorzichtige waas van[*?*] al |
| | c | | 't doorzichtig [waas] over [al de brake] |
| 6 | a | | Landen ploegen weerom de trage paarden, |
| | b | | weder paarden |
| 7 | a | α | Als altijd, wijl de zoo nabije-verten |
| | b | β | [Als altijd, wijl] nog [de] nabije verten |
| 8 | a | α | Dreunen van krijg nog. |
| | b | β | [Dreunen van] oorlog. |
| 9 | a | α | Dit te hebben beleefd, dit heellijfs te |
| | b | β | [Dit] beleefd te hebben, [dit heellijfs] na [te] |
| | c | γ, δ | [Dit beleefd te hebben, dit heellijfs] uit [te] |
| 10 | a | α | Kunnen beseffen, elk ontwaken weer te |
| | b | β | Zeggen en bij het [ontwaken weer te] |
| | c | γ, δ | Mogen spreken, ieder [ontwaken weer te] |

| | | | |
|---|---|---|---|
| 11 | a | α, β | Mogen gevoelen: heen zijn die vijf jaren |
| | b | γ | Denken: [heen zijn] vooreeuwig [die vijf jaren] |
| | c | | Weten: [heen zijn] voorgoed [die] donkre [jaren] |
| | d | | lange |
| | e | δ | [Weten: heen] en nu voorgoed is de welhaast |
| | f | | is, [en nu] voorgoed, [de welhaast] |
| 12 | a | α, β, γ | [*ontbreekt*] |
| | b | δ | Duldlooze knechtschap — |
| 13 | a | | Waard is het, het leed van geheel een leven, |
| | b | | dit |
| | c | | die jaren geduld te hebben, |
| | d | | vijf [jaren] gesmacht [te hebben,] |
| 14 | a | α | Nu opstandig, dan weer gelaten, |
| | b | β, γ | [Nu opstandig, dan weer gelaten,] en niet |
| 15 | a | α | En niet één van de komenden |
| | b | | Want [niet één van] uw hier toekomst'gen, |
| | c | β | Eén van de ongeborenen, die de vrede |
| | d | γ | [Eén van de] ongeborenen zal [de] vrijheid |
| 16 | a | α | Die dit zal weten. |
| | b | | het zoo[*?*] |
| | c | β | zoo zal beseffen. |
| | d | | zal zoo |
| | e | γ | Ooit [zoo beseffen.] |

NOTEN

[1] In de datering die in *1* onder het gedicht staat, is 'april' door 'maart' heengeschreven. De verandering van de titel moet dateren van 10 mei 1945.

[2] Zie noot 2 bij gedicht [159].

[3] De bevrijding kwam voor Bloem in Zutphen op 6 april 1945.

[4] Dit gedicht is geschreven in Sapphische strofen. Vgl. A.P Braakhuis: *De thematische structuur van de versregel.* 's-Gravenhage, 1962. p. 29-30.

[5] Algemeen wordt dit gedicht als één van Bloems beste gedichten beschouwd. Calis: "Ondanks de vele archaïsmen die erin voorkomen, maakt dit gedicht een authentieke indruk, omdat de emoties door de ritmische voortgang van het vers bedwongen schijnen, en daardoor verhevigd. Men treft Bloem hier als dichter op zijn best." (P. Calis: 'Bij de 75ste verjaardag van J.C. Bloem; De dichter van het verlangen naar het verlangen'. In: *Algemeen handelsblad* 5 mei 1962.) Morriën: "Een van de mooiste gedichten van Bloem en tegelijk een van de mooiste uit onze hele dichtkunst [...]." (A. Morriën: 'J.C. Bloem 70 jaar; Zijn dichtkunst: de uitdrukking van geconcentreerd levensgevoel'. In: *Het parool* 9 mei 1957.) Meeuwesse: "Het is veruit het sterkste, krachtigste gedicht dat bij de bevrijding van het land geschreven werd." (K. Meeuwesse: 'J.C. Bloem; een tragisch dichter'. In: *De nieuwe eeuw* 8 juni 1946.) Engelman: "Een van zijn toppunten, meer waard dan wat elders aan oorlogsgedichten, verzen van verzet en haat is gemaakt, is het tweetal verzen dat 'Na de Bevrijding' heet. Wie heeft in Nederland zulke prachtige Sapphische strophen geschreven?"

(J. Engelman: 'Prijs der letteren voor J.C. Bloem'. In: *De tijd/Maasbode* 9 oktober 1965.) Schuur: "[...] omdat het naar mijn mening een van de mooiste verzen is, die Bloem ooit schreef." (K. Schuur: 'Letterkundige kroniek; De dichter J.C. Bloem zestig jaar'. In: *Groninger dagblad* 10 mei 1947.) Binnendijk: "Een zijner edelste en helderste gedichten uit dezen bundel [ = *Sintels*] is [...] 'Na de Bevrijding' [...] dat in weerwil van het formalisme der metrische structuur den ongekunstelden toon van uit de diepste bronnen opstuwende bezieling bezit en in zijn adel en verruktheid niet onderdoet voor in dezelfden vorm geschreven gedichten van Hoelderlin [...]." (D.A.M. Binnendijk: 'Zonder verweer'. In: *Critisch bulletin* 13 (1946). p. 13.) Gomperts: "Ik geloof niet dat in enig ander gedicht zo indrukwekkend het gevoel van opluchting is weergegeven dat het Nederlandse volk bezield heeft toen de bezetter verjaagd was." (*Literaire ontmoetingen I. J.C. Bloem.* Samengesteld door H.A. Gomperts en H. Keller [met medewerking van T. Lutz, J. Herzberg, R. Nieuwenhuys, J. Ramball, C. Eggink en J.C. Bloem]. [Tekst van de uitzending door de AVRO-televisie op 19 september 1962]. p. 7.)
[6] Op het grammofoonplaatje *J.C. Bloem [en] A. Roland Holst* uit de serie 'Stemmen van schrijvers' leest Bloem o.a. dit gedicht voor. (*J.C. Bloem [en] A. Roland Holst.* [Grammofoonplaatje, uitgegeven door] Nederlands Letterkundig Museum in samenwerking met Querido. Amsterdam, 1961. SVS 6112-1.)
[7] Dit gedicht staat afgedrukt op de dankbetuiging "voor alle hartelijkheid" die Bloem had ondervonden toen hem in 1965 de prijs der Nederlandse letteren was toegekend. De dankbetuiging werd gedrukt in een oplage van 150 exemplaren bij Van Kerkvoorde en Hollander te Steenwijk.
[8] Elisabeth Leonhardt vertaalde dit gedicht in het Duits, James Holmes in het Engels, Sadi de Gorter samen met Gerrit van Eck in het Frans, H. Mal'cevoj in het Russisch en Francisco Carrasquer in het Spaans, zie I.5, II.5, III.2, VIII.1 en IX.1.

## [167] [NA DE BEVRIJDING] II

OVERLEVERING *1*: werkschrift I, p. [37].
$S^{1a-2}$: p. 13; $VG^{1-3}$: p. 196; $VG^{4}$: p. 130; *DW*: p. 61.

DATERING 3, 4 en 5 mei 1945

VARIANTEN EN CORRECTIES

| | | | |
|---|---|---|---|
| I | | | |
| [*titel*] | | | II |
| 1 | | | Regelmaat der keerende getijden! |
| 2 | a | α | Wat is 't hart, dat het ooit heeft geducht, |
| | b | β | [Wat is 't hart, dat het ooit heeft] gevreesd, |
| 3 | a | α | Schoon het wist, dat gij het kwaamt bevrijden, |
| | b | β | [Schoon het wist, dat] lente 't kwam [bevrijden,] |

4 a α Alomtegenwoordig als de lucht.
b Met uw oude zware eenige
c β haar onsterfelijke
d eeuwigheid van
e [4d *geschrapt*]
Stralend als gij het
f [Stralend als] zij altijd is geweest.

5 a onverstoorbaar
b Alomtegenwoordig,
6 a 't Leven, dat in 't voorjaar wederbloeit,
b Is het leven, [dat in 't voorjaar] bloeit,
c in 't voorjaar 't leven, dat weer [bloeit,]
d het [leven,] den dood [weer] ontbloeid,
e dat [den dood] ontbloeit,
7 En de kleinste klacht schijnt nauwlijks oorbaar,
8 Waar de rogge om de ruïnes groeit.

NOTEN

[1] Zie noot 2 bij gedicht [159] en noot 3 bij gedicht [166].
[2] De Vries is van mening dat het "vooral de in de twee laatste regels vervatte uitspraak [is], waardoor het schrijnend karakter van Bloem's poëzie verscherpt wordt [...]. Immers: hier is de klare en haast beschaamde intuïtie, dat er dingen in het bestaan zijn, die meer de moeite waard zijn geleefd te worden dan de eigen nederlaag, ook al heeft men de koele moed die nederlaag nergens te verhelen. De gedachte, dat er eerst een fascistisch schrikbewind moest komen, om den dichter opnieuw het bestaanswonder te doen gevoelen, is eigenlijk hemeltergend. Ten aanzien van Bloem's poëzie staan wij hiermee voor het verschijnsel, dat het geluksgevoel der vrijheid, die hij bejubelt, blijkbaar nooit te voren, door geen enkel gebeuren van land, tijd of eigen volk kon worden teweeggebracht." (Th de Vries: 'Verlangen en nederlaag'. In: *De vrije katheder* 23 mei 1947. p.61.)
[2] H. Mal'cevoj vertaalde dit gedicht in het Russisch en Francisco Carrasquer in het Spaans, zie VIII.1 en IX.1.

## [168] ZOMERMAAN

OVERLEVERING

*1*: werkschrift I, p.[45].
$S^{1a-2}$: p.14; $VG^{1-3}$: p.197; $VG^{4}$: p.131.

DATERING

24 en 25 juni 1945

VARIANTEN EN CORRECTIES

I
[*titel*] Zomermaan
1 Onvergelijklijk helder schijnt de maan.
2 O jeugd, waar zijn uw hunkerende nachten

| | | | |
|---|---|---|---|
| 3 | | | En hun vervoeringen, hun wijde smachten? |
| 4 | | | Vergaan |
| 5 | a | | Tot onherroeplijkheid — der dingen trachten. |
| | b | | de [onherroeplijkheid — der dingen trachten.] |
| | c | | Als doode zomers en verwaaide klachten. |
| 6 | a | | Nu is er anders niet dan een bestaan |
| | b | | [*6a geschrapt*] |
| | | | Ternauwernood lokt hiervandaan. |
| | c | | nog [lokt] het |
| 7 | a | | Het is [xxx] rust der krachten, |
| | b | | Heen zijn de onstuimigheden, heen de [xxx] [krachten,] |
| | c | | krachten. |
| 8 | a | | Maar 't weten, dat geen hoop meer kan verzachten; |
| | b | | Geen hoop kan dit bemantlen of verzachten, |
| 9 | a | | Een w[*aan*] |
| | b | | Geen waan |
| 10 | a | | Naar te trachten. |
| | b | | Van een begin aan 't eind is te verwachten. |
| | c | | Uit |
| | d | | Dat er [begin] van |
| | e | | een [begin van 't eind] nog [is te] wachten. |
| 11 | a | α | Niets is er meer dan enkel te bestaan, |
| | b | β | [Niets is er meer dan enkel te] bestaan |
| 12 | a | α | Als de verworpnen doen en de verachten, |
| | b | β | Bij de 't verleden zoekende gedachten, |
| 13 | a | α | genade der gedachten, |
| | b | | Bij de 't verleden zoekende [gedachten,] |
| | c | β | Als de verworpnen doen en de verachten, |
| 14 | a | α | En aan |
| | b | β | Die [aan] |
| 15 | a | | Het onwrikbaar lot niet meer te ontkomen trachten. |
| | b | | 't Onwrikbaar |

NOTEN

[1] Zie noot 2 bij gedicht [159].

[2] De presentatie van de genese van regel 10 zoals boven afgedrukt, suggereert dat het lidwoord 'een' in *1* op een gegeven moment is geschrapt en in een volgend stadium weer is hersteld. In werkelijkheid heeft Bloem het woord niet geschrapt; van herstellen is dus ook geen sprake geweest. De lezing 'een begin' is echter in de versie 10d onmogelijk. Waarschijnlijk volgden de stadia 10d en 10e zo snel op elkaar dat schrappen en herstellen van 'een' achterwege bleef.

## [169] SLAAP DER JEUGD

OVERLEVERING *1*: werkschrift I, p.[49, 51].
$S^{1a-2}$: p.15-16; $VG^{1-3}$: p.198-199; $VG^{4}$: p.131-132; *DW*: p.62-63.

DATERING 9 en 10 juli 1945

VARIANTEN EN CORRECTIES

| | | | |
|---|---|---|---|
| I | | | |
| [*titel*] | | | Slaap der jeugd |
| 1 | a | α | Slaap der jeugd, een grondeloos verzinken |
| | b | β | [Slaap der] jonkheid, [grondeloos] verzinken |
| 2 | a | α | In een onvoorwaardelijk |
| | b | β | Onvoorwaardelijk ontheven zijn, |
| | c | | Onvoorwaardlijk heen van 't heden [zijn,] |
| 3 | a | | Aan de bronnen drinken, |
| | b | | koude en dieper |
| 4 | a | | Waar de |
| | b | | Dieper dan de wereld en haar pijn — |
| | c | | Dan [de wereld en haar] oude |
| 5 | a | α | En de god ontslaakte nooit zijn armen |
| | b | β | [En de] god, die [nooit zijn armen] slaakte, |
| 6 | a | α | En hij hield ons neder in zijn rijk, |
| | b | β | Die ons neerhield [in zijn] schaduw-rijk, |
| 7 | a | α | Bij de |
| | b | β | Was de droom, die ons gelukkig maakte, |
| 8 | a | α | Tot de dag ons hield in zijn bereik. |
| | b | β | [Tot de dag ons] nam [in zijn bereik.] |
| 9 | a | | En die dag zelf was geheel doordrongen |
| | b | | Maar [die dag zelf was] nog vaag [doordrongen] |
| 10 | a | | Van die |
| | b | | den schijn, waarin men was geweest, |
| 11 | | | Van het ruischen, dat ons had omzongen, |
| 12 | a | | Van |
| | b | | Het volstrekte, dat geneest. |
| | c | | [xxx] dat |
| | d | | onaardsch [dat geneest.] |
| | e | | 't Raken aan 't volstrekte, |
| 13 | a | | En hoe anders is het vale heden |
| | b | | Hoezeer [anders is] de onmachtige matheid, |
| 14 | | | Die den oud gewordene verzelt, |
| 15 | | | Onverzadigdheid en tevens zatheid, |
| 16 | a | | Slapen, dat niet min den waker kwelt. |
| | b | | Die den slaper als [den waker kwelt.] |
| 17 | a | | Tusschen schaduw en zijn 's daags zorgen |
| | b | | [xxx] |
| | c | | 's daags ten eind gesloofde [zorgen] |
| 18 | | | En de zorgen van den nieuwen dag, |

19 a In onveiligheid [xxx] weggeborgen,
b nauw
c [19b *geschrapt*]
Die reeds dreigen van
d met den valen morgen,
20 Weeft de slaap zijn vaak verbroken rag.

21 a En het is de slaap niet langer,
b Maar slaap der jeugd
c En
d Doch
22 a Wiens doorluchte
b dauw den dag doortrekt,
23 a Maar de dag wordt tot een felle pranger
b V[xxx]
c Maar van slaap een poovere vervanger,
d schamele
24 a Die den nacht in zijn gebied betrekt.
b leed [xxx] bevlekt.
c met daaglijksch [leed] den nacht bevlekt.
d daaglijkschheid

25 En de slaper, die als knaap, verzonken
26 a In een wolk van goddelijken dauw
b aardevreemde vredigheid,
c aarde-ontheven [vredigheid,]
27 a In
b Placht te ontwaken, pooplend, droomendronken,
28 a Voor het avontuur des zijns bereid,
b van 't zijn [bereid,]

29 a Is een zwerfsch, ontgoocheld man geworden,
b wrang
c rustelooze [man geworden,]
30 a Die den dag vervl[*oekt*]
b al van den aanvang ducht,
31 En de hopeloosheid der verdorden
32 a Zelfs niet in den broozen slaap ontvlucht.
b veegen
c de veege rust [ontvlucht.]
d een
e het koelste bed [ontvlucht.]

II
3 drinken,] drinken $S^{1a}$
6 schaduw-rijk] schaduwrijk $S^{1a}$

NOTEN

[1] Zie noot 2 bij gedicht [159].
[2] Op 5 juli 1945 stuurt Bloem de kopij van de bundel *Sintels* aan Stols met de belofte: "Er komt, naar ik hoop, nog een [gedicht] bij, dat

nog niet af is [ . . . ].'' In plaats daarvan ontvangt Stols op 14 juli dit gedicht: ''Hierbij niet het, maar in elk geval toch een, vers.''

[3] Zetfout: in $S^{1a}$, r.9 *de* i.p.v. *die*

## Sintels

De gedichten [159-162; 164-169] werden opgenomen in Bloems vijfde bundel, *Sintels.*

Op 28 juni 1945 schrijft Bloem aan de uitgever A.A.M. Stols dat hij in geldnood verkeert. Hij wil trachten dit op te lossen: "door een plaketje met door mij in den oorlog geschreven verzen (entièrement inédits) uit te geven. Het zijn er een stuk of tien;[1] met voor- en achterwerk is daar dus wel een boekje van anderhalf vel van te maken, zooiets als de 'Enkele Gedichten'. Wat kun je me daarvoor bieden? [...].
Wil je me zoo spoedig mogelijk even antwoorden, dan stuur ik je de copij, die klaar ligt?" Een week later stuurt Bloem de kopij: "Verder stuur ik je hierbij mijn vaarzen. Er komt, naar ik hoop, nog een bij, dat nog niet af is en waartoe ik dezer dagen ook niet kan komen, omdat ik mij in de aljaarlijksche profunda bevind [...] van klerkloos te zijn, hetgeen beteekent dat ik heele dagen op de Griffie moet doorbrengen met werkzaamheden, die een eindexaminandus van de bewaarschool ook zou kennen." (5 juli 1945). Niet lang hierna ontvangt Stols "niet het, maar in elk geval toch een, vers." (14 juli 1945).[2]
Nog dezelfde maand wordt de gecorrigeerde drukproef teruggezonden: "Hierbij de proef, gecorrigeerd, terug. [...]. Denk je, dat je het boekje al gauw afdrukt? Ik heb nog altijd twee verzen in het hoofd, die erin zouden kunnen, maar weet nooit vooruit, of zij bijtijds zullen klaar zijn. Houd er in elk geval maar geen rekening mee." (25 juli 1945). Een paar dagen later wordt ook de revisie teruggestuurd: "Hierbij de revisie terug. Ik had er de vorige maal nog een leelijke fout in laten staan ('Eindloos' inplaats van 'Eindeloos'),[3] waaruit weer het nut van revisies blijkt. (30 juli 1945).
Begin augustus wordt de bundel nog gecompleteerd met een opdracht: "Je bent zeker nog niet met het afdrukken van mijn combustibels begonnen, wel? En je hebt zeker nog wel een blad wit voor mij over. Wil je het boekje dan na den titel (dit is eigenlijk een ietwat overbodige mededeeling) voorzien van de opdracht: 'Aan P.'?"[4] (2 augustus 1945).
De bundel verscheen in september 1945 in de handel.[5] In de revisie, en waarschijnlijk ook in de eerste proef, moet een colofon hebben gestaan

---

[1] Bloem had er op dat ogenblik negen.

[2] Dit is het gedicht 'Slaap der jeugd'.

[3] Vgl. r. 10 van het gedicht 'Afstand'.

[4] 'P.' staat voor 'Puck', dat is Irene Vorrink.

[5] Vgl. *Nieuwsblad voor den boekhandel* 112 (1945). p. 105, 108. Bloem schreef op 5 september aan Stols: "Wanneer komt het boekje nu uit? Deze maand nog?"

met een nadere datering van de bundel. Deze datering werd door Bloem bij de correctie veranderd: "Verder heb ik in den colophoon [...] 'voorjaar' in 'zomer' veranderd. Daar is toch niets tegen, wel? Ik vind dat voorjaar zoo onwaarschijnlijk met het oog op den inhoud van de oorlogs-, of juister na-oorlogsverzen." (30 juli 1945). Waarschijnlijk zag Stols aankomen dat ook 'zomer' 1945 niet haalbaar was en liet hij daarom deze datering maar helemaal weg. De bundel, die gezet is uit de Lutetia van Jan van Krimpen en gedrukt werd bij N.V. Drukkerij Trio in Den Haag, verscheen in een formaat van 22 × 14 cm; de oplage was 1000 exemplaren plus 10 op geschept papier en de prijs (geb.) f 3,—.
Spoedig bleek een herdruk noodzakelijk. In oktober en november 1945 is er al sprake van "het geld van de tweede druk van Sintels" en "de duiten voor die tweede druk van Sintels". (24 oktober en 6 november 1945). Eind 1945 vraagt Bloem aan Stols f 300,— te leen die "beschouwd [kunnen] worden als voorschot op een derden druk van Sintels, die er ongetwijfeld zal komen [...]." (24 december 1945). Begin februari 1946 schrijft Bloem ongeduldig: "En is die tweede druk van Sintels er nog niet? Men vraagt mij er telkens naar." (7 februari 1946). "Ik heb Dinsdag heelemaal vergeten, je te vragen, of je van de tweede druk van Sintels (je zei mij toch, dat de helft van de oplaag van den binder is gekomen?) exemplaren wilt laten zenden aan [...]." (24 februari 1946). "Hoe staat het nu toch met de Sintels? Alle boekhandelaren, waar ik kom, vragen mij ernaar." (9 maart 1946).
Inmiddels was, naar we moeten aannemen buiten medeweten van Bloem, een niet als zodanig aangegeven tweede druk van *Sintels* verschenen. Deze, opnieuw gezette, herdruk vertoont enkele duidelijke verschillen ten opzichte van de eerste druk en is daardoor gemakkelijk te herkennen. In de eerste plaats is het formaat kleiner, n.l. 20 × 13,5 cm; verder is de zetfout in r. 9 van het gedicht 'Slaap der jeugd': *de* i.p.v. *die* verbeterd, maar is in r. 14 van het gedicht 'Afstand' een nieuwe zetfout ingeslopen: *veranderenneen* i.p.v. *veranderen neen.* Ten slotte is de verdeling van het aantal strofen van het gedicht 'Slaap der jeugd' over de pagina's 15 en 16 veranderd, n.l. 5/3 i.p.v. 6/2; dit hangt natuurlijk samen met het kleinere formaat.
De oplage van de clandestiene druk was 500 exemplaren. Bloem ontving als honorarium voor de 1000 exemplaren van de eerste druk en de 500 exemplaren van de onofficiële tweede druk in totaal f 393,75.
Op 15 maart 1946 schrijft J. Vermeulen van de uitgeverij Stols aan Bloem: "Wij zijn op het oogenblik druk bezig met de expeditie van 'Sintels', maar zullen ook nu nog exemplaren voor den boekhandel tekort komen. Wij zijn dus van plan een tweede druk in bewerking te nemen, maar zouden daarvoor graag het nieuwe gedicht van U opnemen, dat Bertus Aafjes Zondag voor de radio voorgelezen heeft.[6] Zoudt U ons daarvan

---

[6] Dit was het gedicht 'Herfst'.

copij willen toezenden?'' Bloem weigert dit laatste en schrijft verbaasd aan Stols: ''Ik kreeg een briefje van de uitgeverij. [*lees*: ,] dat ik niet geheel begrijp. Ik dacht n.l. dat de exemplaren van 'Sintels', die nu weer aan de boekhandel worden gedistribueerd, de nieuwe druk waren. Zijn dit dan nog altijd die van de eerste druk? — Hoe dan ook, ik heb natuurlijk geen bezwaar tegen een herdruk, maar wel tegen het aanvullen daarvan met een gedicht. In de eerste plaats heb ik er nog meer geschreven, die er dan natuurlijk ook bij zouden moeten, maar bovendien vind ik zooiets altijd unfair tegenover de koopers van de eerste druk.'' (20 maart 1946). Het is duidelijk dat Bloem niet op de hoogte was van het bestaan van de clandestiene tweede druk.

Eind mei 1946 vraagt Bloem: ''En hoe staat het met de nieuwe druk van Sintels? Ik krijg er toch zeker wel proeven van?'' (23 mei 1946). Stols tekende op de brief aan: ''reeds afgedrukt'' met de datum: ''1/6/46''.

Op 14 juni kreeg Bloem de auteursexemplaren van de officiële tweede druk, in feite dus de derde druk, toegestuurd. Merkwaardig genoeg schrijft hij drie dagen later: ''Is de derde druk al uit?'' Hieruit zou men kunnen afleiden dat Bloem wél precies op de hoogte was van de merkwaardige gang van zaken rond de ''tweede'' druk van *Sintels*. Maar in juli 1946 bevestigde hij de ontvangst van de exemplaren van de officiële tweede druk met: ''De exemplaren van den tweeden druk van 'Sintels' ontving ik in dank.'' (brief aan Vermeulen 4 juli 1946).

De officiële tweede [ = derde] druk, waarvan Bloem de drukproeven dus niet zelf heeft gecorrigeerd, is gezet uit de Caslon en werd gedrukt bij drukkerij Ando in Den Haag. De oplage was 1000 exemplaren, het formaat 23 × 15 cm en de prijs f 3,—. Bloem ontving als honorarium f 262,50.

Eigenlijk zijn de clandestiene herdruk en de officiële tweede druk van *Sintels* dus niet (actief) geautoriseerd. Aan de andere kant heeft Bloem beide uitgaven nooit verworpen. Daarom hebben we ze toch in deze editie verwerkt en bij de gedichten [159-162; 164-169] onder het hoofdje 'overlevering' vermeld.

RECENSIES

Aafjes, B.: 'Kroniek der letteren; De oude nachtegaal'. In: *Algemeen handelsblad* 11 februari 1946.

B., J.: 'Were di; meer dan sintels'. In: *De Tilburgsche courant* 2 november 1945.

Binnendijk, D.A.M.: 'Zonder verweer'. In: *Critisch bulletin* 13 (1946). p. 11-15.
•Ook te vinden in: *Randschrift; verzamelde critische beschouwingen.* Amsterdam, 1951. p. 140-142.

Bittremieux, C.: 'Een stuk of wat gedichten; [rec. van] "Sintels" van J.C. Bloem'. In: *Spectator* 6 oktober 1946.

Dubois, P.H.: 'Critisch memorandum; [rec. van] "Sintels" door J.C. Bloem'. In: *Klaverdrie* 1947. p. 789.

Fontaine, P.: '[Rec. van] J.C. Bloem: *Sintels* — A.A.M. Stols, Den Haag, 1945'. In: *Propria cures* 7 december 1945.

G[lasius], Y.H.: 'Het geluk der zelf-herkenning; Verzen, die onuitgesproken op uw lippen liggen; [rec. van] "Sintels" en "Quiet though sad" van J.C. Bloem — A.A.M. Stols'. In: *Het dagblad* 21 februari 1947.

Gorris, G.: 'Kroniek der poëzie; Nieuw geluid van Oude stemmen'. In: *Het binnenhof* 15 juni 1946.

[Kelk, C.J.]: 'Dichtkundig seminaar'. In: *De groene Amsterdammer* 69 (1945), 10 november. p. 9.

Meeuwesse, K.: 'J.C. Bloem; een tragisch dichter'. In: *De nieuwe eeuw* 8 juni 1946.

Nord, M.: '[Rec. van] Sintels'. In: *Het parool* 16 oktober 1945.

Veer, P. van 't: 'Negen en zestig gedichten'. In: *Columbus* 1 (1945/46). p. 134-136.

Zeyde, M.H. van der: 'Poëzie als genade'. In: *Tijd en taak* 17 november 1945.

[Anoniem]: 'Uiterste eenzaamheid; Poëzie van J.C. Bloem'. In: *N.R.C.* 24 oktober 1945.

Bloem nam in zijn bloemlezing uit eigen werk zes gedichten uit deze bundel op.[7]

[7] N.l. de gedichten [159, 160, 165, 166, 167, 169].

OVERLEVERING

*I*: werkschrift I, p. [52-53].
*G*: *De groene Amsterdammer* 69, 10 november 1945, p. 9.
*T*: Typoscript, deel van de kopij van de bundel *Quiet though sad.*
*Q*: p. 7; $VG^{1-3}$: p. 203; $VG^{4}$: p. 134; *DW*: p. 65.

DATERING

21, 28, 30, 31 augustus en 1 september 1945

VARIANTEN EN CORRECTIES

| | | | |
|---|---|---|---|
| I | | | |
| [*titel*] | a | | Het oude kerkhof van Delfshaven ? |
| | b | | Het gesloten kerkhof |
| A | | | |
| 1 | | | Dit is het vreemdste kerkhof dat 'k ooit zag. |
| 2 | | | De nieuwe stad drong zich |
| 3 | | | Goedkoope huizen |
| 4 | | | En geen ontzag. |
| 5 | | | reddeloos is het hier[?] Kansloos is de dag. |
| 6 | | | [*ontbreekt*] |
| 7 | | | Voorgoed is hier het eeuwige pleit voldongen |
| 8 | | | De heilige stilte in het [xxx]. |
| 9 | | | Toch moet het eens — hoe kort nog maar geleên — |
| 10 | | | Eenzaam gelegen hebben in de weiden, |
| 11 | | | Met boomen, ruischend in de vrije wind. |
| 12 | | | De wereld is wanhopig vol |
| 13 | | | Eenzaamheid en heen |
| 14 | | | Leven noch dood is |
| B | | | |
| 1 | | | reddeloos is het hier[?] Kansloos is de dag. |
| 2 | | | [*ontbreekt*] |
| 3 | a | α | Voorgoed is hier het eeuwige pleit voldongen |
| | b | β | Is [hier] dan 't [eeuwige pleit voldongen] |
| 4 | a | α | De heilige stilte in het [xxx]. |
| | b | β | Met de oude [stilte in het] [xxx]? |
| 5 | | | Dit is het vreemdste kerkhof dat 'k ooit zag. |
| 6 | a | | De nieuwe stad drong zich |
| | b | | heeft het brutaal besprongen |
| 7 | a | | Goedkoope huizen |
| | b | | En met goedkoope [huizen] haast verdrongen, |
| 8 | a | | En geen ontzag. |
| | b | | Zij gunt geen plaats meer waar men dood zijn mag. |
| 9 | | | Toch moet het eens — hoe kort nog maar geleên — |
| 10 | | | Eenzaam gelegen hebben in de weiden, |
| 11 | | | Met boomen, ruischend in de vrije wind. |

| | | | |
|---|---|---|---|
| 12 | | | De wereld is wanhopig vol |
| 13 | | | Eenzaamheid en heen |
| 14 | | | Leven noch dood is |

C

| | | | |
|---|---|---|---|
| 1 | | | Overgebleven uit een ruimer tijd, |
| 2 | a | $\alpha$ | Nu door een nieuwe stad benauwd omgeven |
| | b | $\beta$ | [Nu] met [een nieuwe stad benauwd omgeven] |
| 3 | a | $\alpha$ | En met goedkoope huizen haast verdreven: |
| | b | $\beta$ | [En] door [goedkoope huizen haast verdreven:] |
| | c | | [En door goedkoope huizen] weggedreven — |
| | d | | haast verdreven — |
| 4 | a | | Hoe lang gunt men den dooden nog respijt? |
| | b | | 't gesteente hier [nog respijt?] |
| 5 | a | $\alpha$ | Hier is het leven, dat geen leven lijdt, |
| | b | $\beta$ | Het is haast niet meer aan den dood gewijd, |
| | c | $\gamma$ | [Het *is*] den dood niet langer meer [gewijd,] |
| 6 | a | $\alpha$ | Het is de dood |
| | b | $\beta$ | Dit kerkhof, schrijn van oud leven, |
| | c | | langvergeten |
| | d | | lang vergeten schrijn van [leven,] |
| | e | $\gamma$ | [Dit kerkhof,] schrijn van zóó verleden [leven,] |
| 7 | a | $\alpha$ | [*ontbreekt*] |
| | b | $\beta$ | Herinnering van even |
| | c | | Voorbij de herinnering [xxx] [even] |
| | d | $\gamma$ | Dat de [herinnering] eraan reeds [even] |
| 8 | a | $\alpha$ | [*ontbreekt*] |
| | b | $\beta$ | Verganklijk zelf als haar verganklijkheid. |
| | c | $\gamma$ | [Verganklijk] werd [als] zijn [verganklijkheid.] |
| 9 | | | Toch moet het eens — hoe kort nog maar geleên — |
| 10 | a | | Eenzaam gelegen hebben in de weiden, |
| | b | | Alleen |
| 11 | a | | Met boomen, ruischend in de vrije wind. |
| | b | | den vrijen [wind.] |
| 12 | a | | Eenzaamheid en geluk zijn hooploos heen. |
| | b | | Eenzame veiligheid is [hooploos heen.] |
| | c | | De reddende eenzaamheid [is hooploos heen.] |
| | d | | Eenzaamheid en geluk zijn [hooploos heen.] |
| | e | | geheim [zijn] hopeloos [heen.] |
| 13 | a | $\alpha$ | De dooden vinden niet en de beminden |
| | b | $\beta$ | Noch die de dood noch die de liefde lijden |
| | c | | Niet den |
| 14 | a | $\alpha$ | De stilte, waar men veilig sterft en mint. |
| | b | $\beta$ | Vinden de stilten, waar men [sterft en mint.] |

II

9 geleên] geleên? *T*

12 hopeloos] hooploos *T*
13 dood] dood, *G*

NOTEN

[1] Op 29 september 1962 werd dit gedicht als 'gedicht van de week' afgedrukt in het *Rotterdams nieuwsblad.*
[2] Zie noot 4 bij gedicht [111].

## [171] HERFST

OVERLEVERING

*1*: werkschrift I, p.[57, 59, 61].
$T^1$: Typoscript aan Van Eyck 24 mei 1946.
*C*: *Criterium* 1945-1946 (juni 1946; waarschijnlijk laat in het jaar verschenen), p.401.
$T^2$: Typoscript, deel van de kopij van de bundel *Quiet though sad.*
*Q*: p.8-9; $VG^{1-3}$: p.204-205; $VG^4$: p.134-135; *DW*: p.66-67.

DATERING

30 september en 3 oktober 1945

VARIANTEN EN CORRECTIES

I

A

Weer keeren de eedle dagen
Van 't najaar

Nu zou men moeten dolen
Door

B

| | | |
|---|---|---|
| [*titel*] | | Herfst |
| 1 | a | Van 't najaar keeren weder de eedle dagen — |
| | b | weer [de] schoone [dagen —] |
| 2 | | Van het hoeveelste? en hoeveel malen nog? |
| 3 | a | Te ontrijzen aan zijn reeks van nederlagen |
| | b | Tot het [ontrijzen aan zijn] [nederlagen] |
| 4 | a | Lokt het de' eenzame met zijn schoon bedrog. |
| | b | [xxx] |
| | c | den verslagene [zijn] zoet [bedrog.] |
| 5 | a | Nu is 't de tijd, dat men zou moeten loopen, |
| | b | Dit [is] [de tijd,] |
| 6 | a | Langs |
| | b | Gerooide velden langs of door een laan, |
| 7 | a | Waar |
| | b | Aan 't eind waarvan een vergezicht gaat open |
| 8 | a | bestaan; |
| | b | Op herfstland en een edeler |
| 9 | a | En, thuisgekeerd, aan een vroeg vuur gezeten, |
| | b | bij |

| | | | |
|---|---|---|---|
| 10 | a | | Den avond rekken met een kout, |
| | b | | schaarschen |
| 11 | a | | Over de diepst-geweten |
| | b | | Een enkel woord over |
| 12 | | | Bewogenheden, die het hart behoudt. |
| 13 | a | $\alpha$, $\beta$ | Of in de stad |
| | b | $\gamma$ | [Of in de] stad, voor lichtbeslagen ruiten, |
| 14 | a | $\alpha$ | Zien de gracht |
| | b | $\beta$ | Te zien hoe de flauwe mist [de gracht] |
| | c | | avondmist [de gracht] |
| | d | $\gamma$ | Terwijl een lichte mist [de] grijze [gracht] |
| | e | | dunne |
| 15 | a | $\alpha$ | En voelen |
| | b | $\beta$ | [15a *geschrapt*] |
| | c | $\gamma$ | Beslaat, te zien, hoe het schemerende buiten |
| | d | | Befloerst, 't |
| 16 | a | $\alpha$, $\beta$ | Een wordt met |
| | b | $\gamma$ | Geleidelijk te loor gaat in den nacht. |
| 17 | a | | Dan, voor dien nacht er komt, duister en heerlijk, |
| | b | | De nacht, die naderkomt, [duister en heerlijk,] |
| 18 | a | | Even genezen van de |
| | b | | levenspijn, |
| | c | | En even heul brengt voor de levenspijn |
| 19 | a | | In de armen van |
| | b | | het bovenal begeerlijk |
| | c | | eenige |
| | d | | hier alleen [begeerlijk] |
| 20 | a | | Geluk: bemind te zijn en niet gekend. |
| | b | | en niet gekend te zijn. |
| 21 | a | | Een zeer matig bestaan. |
| | b | | In stede: Dag. Een gemelijk ontwaken |
| 22 | a | | Een haasten naar |
| | b | | In de schaduw van een eendre plicht, |
| | c | | slag der toekomstige |
| 23 | a | | In slaafsche haast zich op te maken |
| | b | | wreevlig |
| 24 | a | | Voor geestlooze arbeid, wrokkende verricht. |
| | b | | Naar |
| 25 | a | | Avond. De gang terug. Verguisd versmeten, |
| | b | | Vermoeid, |
| 26 | a | | Te leeg voor daden, onbemind, |
| | b | | Voor elken daad te ledig, |
| | c | | elke |
| 27 | a | | Inslapen met niets dan dit ééne weten, |
| | b | | Den slaap te zoeken in weten: |
| 28 | a | | Dat morgen begint. |
| | b | | weer 't eeuwig eendre |
| | c | | 't eeuwig eendre herbegint. |

29 a Om der wille
b Zoo is het dag na dagen.
30 Van wat? Van enkle verzen, die vergaan?
31 a En de herfsthemel straalt en stille
b straalt, waar groote [stille]
32 a Wolken staan.
b verheven en
c onbeweeglijk
d en doorschenen

II
[*opdracht*] —] (a) Aan Bertus Aafjes $T^1$
(b) *vervalt* *DW*
3 ontrijzen] (a) ontstijgen $T^1$
(b) ontrijzen $T^2$
5 loopen,] (a) loopen $T^1$
(b) loopen, $T^2$
8 bestaan;] bestaan. $T^2$
13 lichtbeslagen] licht-beslagen $T^1$
27 ééne] eene $T^2$
31 groote] (a) groote, $T^1$
(b) groote $T^2$

NOTEN

[1] De eerste aanzet voor dit gedicht zoals weergegeven onder A staat op p.[57] van het werkschrift. Bloem heeft dit doorgestreept en is op p.[59] opnieuw begonnen.
[2] De opdracht 'Aan Bertus Aafjes' keert terug in de *Verzamelde gedichten,* Amsterdam, 1965 (Nederlandse Klassieken). Bertus Aafjes heeft het gedicht op zondag 10 maart 1946 voorgelezen voor de radio.
[3] In maart 1946 werd aan Bloem gevraagd of dit gedicht in de tweede druk van *Sintels* opgenomen mocht worden. Bloem weigerde: "[...] ik heb natuurlijk geen bezwaar tegen een herdruk, maar wel tegen het aanvullen daarvan met een gedicht. In de eerste plaats heb ik er nog meer geschreven, die er dan natuurlijk ook bij zouden moeten, maar bovendien vind ik zooiets altijd unfair tegenover de koopers van de eerste druk." (brief aan Stols 20 maart 1946).
[4] Henry Fagne vertaalde dit gedicht in het Frans en H. Mal'cevoj in het Russisch, zie III.1 en VIII.1.

## [172] DE DAPPERSTRAAT

OVERLEVERING

*1*: werkschrift I, p.[63].
*E*: *Elseviers weekblad* 1.VII, 8 december 1945, p.5.
*T*: Typoscript, deel van de kopij van de bundel *Quiet though sad.*
*Q*: p.10.
*M*: *Mededelingen, maandblad van de algemene arbeidsreserve,* februari 1947.
*V*: *Vrij Nederland* 5 april 1947, p.16.
$VG^{1-3}$: p.206; $VG^4$: p.135-136; *DW*: p.67.

DATERING 28 oktober 1945

VARIANTEN EN CORRECTIES

I

| | | | |
|---|---|---|---|
| [*titel*] | | | De Dapperstraat |
| 1 | a | | Natuur is voor gelukkigen of leegen. |
| | b | | tevredenen |
| 2 | a | | En dan, wat is natuur nog in dit land? |
| | b | | dan: |
| 3 | | | Een stukje bosch ter grootte van een krant, |
| 4 | a | | Een heuvel, met wat villatjes ertegen. |
| | b | | heuvel |
| 5 | a | | Geef mij de gore, want bevolkte wegen, |
| | b | | vuile, |
| | c | | grauwe, stedelijke [wegen,] |
| 6 | a | α | De in kaden vastgeklonken waterkant, |
| | b | β | De wolken omrand |
| | c | γ | De in kaden vastgeklonken waterkant, |
| 7 | a | α | De wolken omrand |
| | b | β | De in kaden vastgeklonken waterkant, |
| | c | γ | De wolken, nooit zoo schoon dan als ze, omrand |
| 8 | a | | Door zolderramen, traag zich voortbewegen. |
| | b | | langs de lucht bewegen. |
| 9 | | | Alles is veel voor wie niet veel verwacht. |
| 10 | | | Het leven houdt zijn wonderen verborgen |
| 11 | a | | En dan, opeens, toont het zijn hoogen staat. |
| | b | | Dan, onverwacht, |
| | c | | Tot het ze opeens [toont] in hun [hoogen staat.] |
| 12 | | | Dit heb ik bij mijzelven overdacht, |
| 13 | | | Verregend, op een miezerigen morgen, |
| 14 | | | Domweg gelukkig, in de Dapperstraat. |

II

2 dan:] (a) dan, *M*
(b) dan: $VG^{1}$

3 bosch] (a) bosch, *T*
(b) bosch *M*
(c) bosch, $VG^{1}$

4 heuvel] (a) heuvel, *T*
(b) heuvel *Q*
villatjes] (a) villaatjes *M*
(b) villatjes $VG^{1}$

5 grauwe,] (a) grauwe *E*
(b) grauwe, *T*
(c) grauwe *M*
(d) grauwe, $VG^{1}$

6 De] (a) Den *E*
(b) De *T*
(c) d' In *M*
(d) De $VG^{1}$

11 ze opeens] (a) ze, opeens, *T*
(b) ze opeens *M*
(c) ze, opeens, *VG*[1]

NOTEN

[1] In *1* staat onder het gedicht dat het geschreven is in de trein van Amsterdam naar Amersfoort en in Warnsveld.
[2] Op 12 november 1945 schreef Bloem dit gedicht in het gastenboek van caféhouder Eylders in Amsterdam.
[3] Dit gedicht werd, zoals boven vermeld, ook afgedrukt in de *Mededelingen, maandblad van de algemene arbeidsreserve* en riep daar commentaar op van S. waarop de dichter repliceerde in *Vrij Nederland,* bij welke gelegenheid het gedicht nogmaals werd afgedrukt. S. verbaast zich erover dat juist de Dapperbuurt met z'n slechte woontoestanden Bloem heeft kunnen "inspireren tot een gedicht over de schoonheid daarvan". Hij geeft toe dat schoonheid en ontroering overal te vinden zijn, "doch als de realiteit aanstoot geeft, lijkt het mij toch gepast dat ook te zien en te beleven en dan ook weer te geven, zodat ook de lezer uit de Dapperstraat kan zeggen: 'dit gedicht is mooi en waar'." Bloem antwoordt dat het gedicht niet is bedoeld als verheerlijking van de schoonheid van de Dapperstraat: "De 'inhoud' ervan is niets anders dan het uitspreken van een liefde voor de stad in het algemeen, in welke van haar aspecten ook, tegenover wat er tegenwoordig nog van het platteland is overgebleven — welke voorkeur ook weer niet als een eeuwige, voor ieder geldende waarheid moet worden gezien, maar misschien niet meer dan de ingeving van een moment is. [...].
Gesteld dat ik nu eens een vers had geschreven, waarin de Dapperstraat, of welke andere arbeidersbuurt ook, waarin de woning-toestanden veel te wenschen laten, werd verheerlijkt, bijv. om een zekere schilderachtigheid — zou dit dan niet moeten worden afgekeurd?
Mijn antwoord hierop is een onomwonden: neen. Critiek op woning-toestanden hoort thuis bijv. in een tijdschrift over volkshuisvesting. Schoonheid is niet gebonden aan hygiëne. Men moet aan alles in het leven zijn eigen eischen stellen.
[...]. Wil dit dan zeggen dat de dichter onaandoenlijk moet zijn voor het menschelijk leed? Natuurlijk niet. Maar hij heeft er zijn eigen antwoord op, d.w.z. het gedicht. De overheid heeft het hare [...]. Elk antwoord heeft evenveel recht op het terrein, waarop het gegeven wordt." ('De dichter geeft zijn eigen antwoord; [J.C. Bloem: 'De Dapperstraat'; met commentaar door J.S. en antwoord van J.C. Bloem.]'. In: *Vrij Nederland* 5 april 1947. p. 16.)
Volgens De Vries is dit "een van Bloem's verraderlijkste gedichten. Het bewijst, dat de sociale intuïtie van den dichter niet zo radicaal is afgestorven, als hij zichzelf — en ons — heeft willen doen geloven. Want de betekenis van dit vers ligt hierin, dat een arbeidersbuurt in haar verregende misère toch nog in staat is, een dichter te inspireren, blijkbaar alleen al door het zeer reële gevoel voor het verband tussen

de existenties van hen, die hier *gezamenlijk* moeten vechten voor hun geluk. Bewust of onbewust heeft de dichter het 'solidair' karakter van de Dapperbuurt begrepen. [...]. [...] het vers op de Dapperstraat is — hoe schijnbaar incidenteel en hoe weinig revolutionnair doordacht — een hulde aan het 'gewone' volk, die men niet moet miskennen." (Th. de Vries: 'Verlangen en nederlaag'. In: *De vrije katheder* 23 mei 1947. p.61-62.)

[4] Oversteegen gebruikt dit gedicht als voorbeeld in zijn betoog over de autonomie van het literaire werk. Hij is van mening dat de lezer de Dapperstraat moet kennen om het gedicht juist te interpreteren. Dit neemt niet weg dat volgens hem de Dapperstraat doordat hij in dit gedicht optreedt een andere straat is geworden dan die uit de werkelijkheid; binnen het gedicht krijgt de straat een symbolische functie. (J. J. Oversteegen: 'Analyse en oordeel II: Autonomie'. In: *Merlyn* 3 (1965). p.270-272.)
Rodenko stelt dat er een eigen specifieke vers-logica is die buiten de dichter om mede de totstandkoming van het gedicht bepaalt. Zo grijpt volgens hem o.a. het klanklichaam determinerend in de gang van het gedicht in. Hij verwijst daarbij naar de laatste regel van dit gedicht: "[...] aangezien de Dapperstraat met een d begint, is Bloem er niet 'ondanks alles' gelukkig in, maar, met een wezenlijke nuance-verschuiving: domweg." (P. Rodenko: 'De criticus als ingenieur'. In: *Maatstaf* 1 (1953/54). p.787.) Mooy reageerde hierop met: "De psychologische structuur 'Bloem' is beslissend geweest voor dit gedicht, en niet allerlei objectieve en onpersoonlijke mechaniekjes. [...] mechaniekjes in waardevolle poëzie behoren steeds tot een bepaalde psychologische structuur." (J.A. Mooy: 'De ingenieur als psycholoog'. In: *Maatstaf* 2 (1954/55). p.891.) In zijn antwoord aan Mooy stelt Rodenko dat dit gedicht draait om twee assen, een filosofische en een lyrische; regel negen vormt de filosofische as en de slotregel de lyrische. Hierdoor komt volgens hem het gedicht in "een dubbellicht te staan, het dubbellicht van filosofische berusting en lyrische aanvaarding [...] waardoor alle woorden een specifieke kwaliteit krijgen [...]." Hieruit spreekt het 'persoonlijke' waardoor men het als een gedicht van Bloem kan herkennen. Maar, vraagt Rodenko zich af: "[...] wanneer wij nooit van Bloem gehoord hadden, was het gedicht er dan minder om geweest? Had er dan geen 'persoonlijkheid' uit gesproken? Maar die persoonlijkheid had zich dan nergens anders bevonden dan *in* het gedicht zelf." (P. Rodenko: 'Empirische poëziecritiek en de dichter'. In: *Maatstaf* 2 (1954/55). p.895-896.)

[5] Vgl. J. Kamerbeek Jr.: *De poëzie van J.C. Bloem in Europees perspectief.* [Amsterdam], 1967. p.46-47; G.Th. Rothuizen: 'Domweg gelukkig in de Dapperstraat?'. In: *Voorlopig* 8 (1976). p.372-375; C. Eggink: *Leven met J.C. Bloem.* Amsterdam, 1977. p.64-65.

[6] Het volgende kwatrijn van Van Nijlen houdt verband met dit gedicht:

AAN J C BLOEM

Ik liep, als gij, nooit in de Dapperstraat,
Noch was gelukkig in een andre straat.
Vriend, wat wij beiden aan het leven vroegen
Kregen wij nooit, zelfs niet in onze kroegen.

(J. van Nijlen: *Te laat voor deze wereld.* Amsterdam, 1957. p. 68.)
[7] James Brockway vertaalde dit gedicht in het Engels en Henriette Colin in het Spaans, zie II.2 en IX.2.

## [173] DE LEDIGE

OVERLEVERING

*1*: werkschrift I, p. [65].
*A*: *Ad interim* 3, mei 1946, p. 198.
*T*: Typoscript, deel van de kopij van de bundel *Quiet though sad.*
*Q*: p. 11; $VG^{1-3}$: p. 207; $VG^4$: p. 136.

DATERING

13 en 14 november 1945 en 24 januari 1946

VARIANTEN EN CORRECTIES

I

| | | |
|---|---|---|
| [*titel*] | a | Sonnet |
| | b | De ledige |
| 1 | | Eén zomer en één herfst vroeg Hölderlin |
| 2 | a | Om aan te heffen, |
| | b | den gerijpten zang in |
| 3 | | Eer hem de pijl van 't zwarte lot zou treffen |
| 4 | | En hij den god, die hem versloeg, zou zien. |
| 5 | a | Dit is van de geweldigen. Misschien |
| | b | verhevenen. |
| 6 | a | Deed hem een voorspook half bewust beseffen, |
| | b | voorgevoel duister [beseffen,] |
| 7 | a | Dat hij weldra moest scheiden van het effen |
| | b | heengaan uit |
| 8 | a | Bestaan en |
| | b | naar waar des levens gronden vliëen. |
| | c | vliên. |
| 9 | | Zoo ben ik niet. Voor mij was het gedicht |
| 10 | a | Nooit anders dan onthullen |
| | b | een bij gebrek |
| | c | uit |
| 11 | a | Voor wat mij 't gierige leven derven deed. |
| | b | Van |
| 12 | a | Als ik nog één wensch tot de moira richt |
| | b | toch vraag |
| | c | bede aan [de moira richt] |
| | d | En als ik tot het lot één bede [richt] |

| | | |
|---|---|---|
| 13 | a | Is 't: wil dit leege hart nog ééŋmaal vullen, |
| | b | het: leeg eenmaal |
| 14 | a | Dat onbemind zijn daaglijks sterven deed. |
| | b | niet beminnen |

NOTEN

[1] Het gedicht van Hölderlin waarop gedoeld wordt, is 'An die Parzen' door Bloem opgenomen in zijn bloemlezing *Persoonlijke voorkeur.*

AN DIE PARZEN

Nur einen Sommer gönnt, ihr Gewaltigen!
Und einen Herbst zu reifem Gesange mir,
Dass williger mein Herz, vom süssen
Spiele gesättiget, dann mir sterbe!

Die Seele, der im Leben ihr göttlich Recht
Nicht ward, sie ruht auch drunten im Orkus nicht;
Doch ist mir einst das Heilge, das am
Herzen mir liegt, das Gedicht, gelungen,

Willkommen dann, o Stille der Schattenwelt!
Zufrieden bin ich, wenn auch mein Saitenspiel
Mich nicht hinabgeleitet; einmal
Lebt ich, wie Götter, und mehr bedarfs nicht.

(J.C. Bloem: *Persoonlijke voorkeur; gedichten uit de letterkunde van vier landen met kort commentaar.* Den Haag, 1958. p. 119.) Vgl. E. Ottevaere: *J.C. Bloem.* [Brugge], 1968. p. 66-67.

[2] Görgey Gâbor vertaalde dit gedicht in het Hongaars en Henriette Colin in het Spaans, zie IV.2 en IX.2.

[174] VOORJAAR

OVERLEVERING

*I* : werkschrift I, p. [67].
$B^1$: *De baanbreker* 2.X, 9 maart 1946, p. 7.
$B^2$: *De baanbreker* 2.XVII, 27 april 1946, p. 5; samen met de gedichten [176 en 177] onder de titel *Kwatrijnen.*
*T*: Typoscript, deel van de kopij van de bundel *Quiet though sad.*
*Q*: p. 12; $VG^{1-3}$: p. 208; $VG^4$: p. 137.

DATERING

24, 26 en 27 februari 1946

VARIANTEN EN CORRECTIES

I

| | | |
|---|---|---|
| [*titel*] | | Voorjaar |
| 1 | | De zon brak door de barre voorjaarslucht. |
| 2 | | Plotseling kantelde er een vogelvlucht. |
| 3 | a | Naar de aarde zeeg de dungezaaide sneeuw. |
| | b | Langs 't venster [zeeg de dungezaaide sneeuw.] |
| | c | Op de aarde smelt [de dungezaaide sneeuw.] |
| | d | smolt |

| | | |
|---|---|---|
| 4 | a | Hart, gij zijt vrij; gij hebt voor niets geducht. |
| | b | waart om beducht. |

[175] AAN DE GEÄLLIEERDE VLIEGERS

OVERLEVERING

*1*: werkschrift I, p. [71].
*T[1]*: Typoscript aan Van Eyck 24 mei 1946.
*K*: ***Kroniek van kunst en kultuur*** 7, september 1946, p. 258.
*T[2]*: Typoscript, deel van de kopij van de bundel ***Quiet though sad.***
*Q*: p. 13; *VG[1-3]*: p. 209; *VG[4]*: p. 137; *DW*: p. 68.

DATERING

29 maart en 16 april 1946

VARIANTEN EN CORRECTIES

I

| | | |
|---|---|---|
| [*titel*] | a | Aan de R.A.F. |
| | b | geällieerde vliegers |
| 1 | | Engelengelijk moeten die wij heeten, |
| 2 | a | Die, gezeten in het gerichte vliegtuig, |
| | b | tusschen [gerichte] vleugels, |
| 3 | a α | [***ontbreekt***] |
| | b β | Onbewogen dan door gerechten |
| | c | te zijn |
| 4 | a α | Heilige bommen. |
| | b β | De' ondergang tartten. |
| 5 | a | En zij zegenen de gespleten aarde |
| | b | zegenden |
| 6 | a | rechtvaardige verdelging, |
| | b | Met de heilige bommen van den |
| | c | heilge de |
| 7 | | Deden als de tijd de gebouwen vallen |
| 8 | | Van de vervloekten. |
| 9 | a | winternachten |
| | b | Wij, die in de sombere |
| | c | Wij |
| 10 | a | Slaven hokten in de huizen |
| | b | besloten |
| 11 | a | Hoorden boven de |
| | b | 't nimmer te aanvaarden heden |
| 12 | | 't Ruischen der vrijheid. |
| 13 | a | En het hart ging hopen en duizelingen |
| | b | open |
| 14 | a | Voeren door lijven van |
| | b | de lichamen der verdrukten |
| 15 | a | En het leven, bij dag nog alleen beklemming, |
| | b | daags |
| 16 | | Scheen weer oneindig. |

II

[*titel*] GEÄLLIEERDE] GEALLIEERDE $T^1$

NOTEN

[1] Dit gedicht is geschreven in Sapphische strofen. Vgl. A.P. Braakhuis: *De thematische structuur van de versregel.* 's-Gravenhage, 1962. p. 29-31. Zie ook: R.Th. van der Paardt: 'Florilegium sapphicum'. In: *Hermeneus* 48 (1976). p. 201-204.

## [176] GELUK

OVERLEVERING

*1*: werkschrift I, p. [73].
*B*: *De baanbreker* 2.XVII, 27 april 1946, p. 5.
*T*: Typoscript, deel van de kopij van de bundel *Quiet though sad.*
*Q*: p. 14; $VG^{1-3}$: p. 210; $VG^4$: p. 137.

DATERING

13 april 1946

VARIANTEN EN CORRECTIES

I

| | | |
|---|---|---|
| [*titel*] | | Geluk |
| 1 | a | Niet anders in de gang van ieder leven: |
| | b | is |
| 2 | | Men raakt aan 't eind van alle dingen los. |
| 3 | | Wat heeft mij even een geluk hergeven? |
| 4 | a | Een blauwende einder, een, |
| | b | een verdoezeld bosch. |
| | c | neevlige |

NOTEN

[1] In *B* ontbreekt de titel omdat het gedicht daar voorkomt met de gedichten [174] en [177] onder de verzameltitel *Kwatrijnen.*
[2] Zie noot 4 bij gedicht [90].
[3] Henriette Colin vertaalde dit gedicht in het Spaans, zie IX.2.

## [177] BEWUSTHEID

OVERLEVERING

*1*: werkschrift I, p. [73].
*B*: *De baanbreker* 2.XVII, 27 april 1946, p. 5.
*T*: Typoscript, deel van de kopij van de bundel *Quiet though sad.*
*Q*: p. 15; $VG^{1-3}$: p. 211; $VG^4$: p. 138.

DATERING

14 april 1946

VARIANTEN EN CORRECTIES

I

| | | |
|---|---|---|
| [*titel*] | a | Zekerheid |
| | b | Verzekerdheid |
| | c | Bewustheid |

II

2 neerlaag] neêrlaag *T*

NOTEN

[1] In *B* ontbreekt de titel omdat het gedicht daar voorkomt met de gedichten [174] en [176] onder de verzameltitel *Kwatrijnen*.
[2] Zie noot 4 bij gedicht [90].
[3] Henriette Colin vertaalde dit gedicht in het Spaans, zie IX.2.

## [178] DE GELATENE

---

OVERLEVERING

*1*: werkschrift I, p.[75].
$T^1$: Typoscript aan Van Eyck 24 mei 1946.
*C*: *Centaur* 1, juni 1946, p.444.
*V*: *Vrij Nederland* 7.IX, 26 oktober 1946, p.15.
$T^2$: Typoscript, deel van de kopij van de bundel *Quiet though sad.*
*Q*: p.16; $VG^{1-3}$: p.212; $VG^4$: p.138; *DW*: p.69.

DATERING

21 en 23 mei 1946

VARIANTEN EN CORRECTIES

I

| | | | |
|---|---|---|---|
| [*titel*] | | | De gelatene |
| 1 | | | Ik open 't raam en laat het najaar binnen, |
| 2 | a | | Het onuitspreeklijke, het van weleer |
| | b | | onuitsprekelijke, |
| 3 | | | En van altijd. Als ik één ding begeer, |
| 4 | | | Is het: dit tot het laatste te beminnen. |
| 5 | | | Er was in 't leven niet heel veel te winnen. |
| 6 | a | α | Het deert mij niet. |
| | b | β | [Het deert mij niet] meer. Heen is elk verweer, |
| 7 | a | α | [*ontbreekt*] |
| | b | β | Als men zich op het wereldoude zeer |
| 8 | a | α | En vraag niet meer, wat eind is, wat beginnen. |
| | b | β | Van de milliarden voor ons gaat bezinnen. |
| 9 | | | Jeugd is onrustig zijn en een verdwaasd |
| 10 | a | | Hunkeren naar nauw voorstelbare geliefden, |
| | b | | Hunkren |
| | c | | verbeeldbare |
| | d | | onverganklijke beminden, |
| 11 | | | En eenzaamheid is dan gemis en pijn. |
| 12 | | | Dat is voorbij, zooals het leven haast. |
| 13 | a | | Ook in alleen zijn is geluk te vinden, |
| | b | | alleen is [xxx] [geluk te vinden,] |
| | c | | hier[*?*] |
| | d | | Maar in alleen zijn is ook rust [te vinden,] |
| | e | | nu |

14 En dan: 't had zooveel erger kunnen zijn.

II

3 begeer,] begeer $T^2$

10 Hunkren] (a) Hunk'ren *V*

(b) Hunkren $T^2$

NOTEN

[1] Vgl. voor een wijsgerig-theologische analyse van dit gedicht L. Stallaert: 'J.C. Bloem "De gelatene"; levensanalyse van een vers'. In: *Roeping* 26 (1949). p. 507-512.

[2] Zie noot 6 bij gedicht [92].

[3] Dubois meent dat tegen dit gedicht "elke kritiek weerloos [wordt]." (P.H. D[ubois]: 'Bij een definitieve editie van J.C. Bloem's gedichten'. In: *Het vaderland* 26 juni 1965.)

[4] Volgens Ottevaere kunnen dit en het volgende gedicht als een synthese van Bloems hele dichterlijke ontwikkeling worden beschouwd. (E. Ottevaere: *Proeve tot een interpretatie van het dichterlijk oeuvre van J.C. Bloem.* Leuven, 1951. p.151.)

[5] Op het grammofoonplaatje *J.C. Bloem [en] A. Roland Holst* uit de serie 'Stemmen van schrijvers' leest Bloem o.a. dit gedicht voor. (*J.C. Bloem [en] A. Roland Holst.* [Grammofoonplaatje uitgegeven door] Nederlands Letterkundig Museum in samenwerking met Querido. Amsterdam, 1961. SVS 6112-1.)

[6] Gerda van Woudenberg vertaalde dit gedicht samen met Francesco Nicosia in het Italiaans, Aurel Covaci in het Roemeens en Francisco Carrasquer in het Spaans, zie V.3, VII.1, en IX.1.

[7] Zetfouten: in *V*, r. 12 *zoals* i.p.v. *zooals* en r. 14 *zoveel* i.p.v. *zooveel*

## [179] ANTE LUCEM

OVERLEVERING

*1*: werkschrift I, p.[82-83].
*T*: Typoscript, deel van de kopij van de bundel *Quiet though sad.*
*Q*: p.17; $VG^{1-3}$: p.213; $VG^4$: p.138-139.

DATERING

21 juli en 6 augustus 1946

VARIANTEN EN CORRECTIES

I

[*titel*] Ante lucem

[*opdracht*] Aan Annetje

A

1 Stilte der wereld, als het laatste hopen

2 a Zijn

b Den eindelijk erkennenden verlaat,

3 a De leegte, dor en onherroepelijk, gaapt open,

b [De leegte,] [en onherroepelijk, gaapt open,]

4 a Het hart vergaat aan de eigen eenzaamheid.

b En 't

c Waar 't hart aan de eigen eenzaamheid vergaat.

| | | | |
|---|---|---|---|
| 5 | | | Maar waarom klagen? Koningen en krijgers, |
| 6 | | | Al de heldhaftigen, die het lot verkoos |
| 7 | | | De luide daders, de ingekeerde zwijgers, |
| 8 | a | | Zij zijn 't stof, vertreden, nameloos. |
| | b | | het |
| 9 | a | | Den eenderen is 't eendere beschoren, |
| | b | | Meer dan den dooden is niet één [beschoren,] |
| 10 | | | Bedenk ik, |
| 11 | | | En om mij, vlak voor 't eerste vale gloren |
| 12 | a | | Ademt het nachtelijke [xxx] |
| | b | | de [*geschrapt*] |

B

| | | | |
|---|---|---|---|
| 1 | | | Stilte der wereld, voor het eerste vale |
| 2 | a | | Lichten van den dageraad, |
| | b | | gelaten |
| | c | | sinisteren [dageraad,] |
| | d | | smadelijken |
| | e | | den mistroostigen [dageraad,] |
| 3 | a | α | [*ontbreekt*] |
| | b | β | Als 't leven ten ontelbren male, |
| | c | | Wanneer het [leven ten ontelbren male,] |
| | d | | [Wanneer het leven] en zijn [xxx] [xxx]ale |
| | e | | [xxx] |
| | f | | immer dale |
| | g | | verschale |
| | h | | Als 't leven, en misschien ten laatsten male, |
| 4 | a | α | Het leven toont zijn onverhuld gelaat. |
| | b | β | Den waker |
| 5 | a | | Hoe zal het hart ergens uitredding vinden |
| | b | | de ziel |
| 6 | a | | van de verslonsde nacht? |
| | b | | Uit het geweld [van] den verslonsden nacht, |
| 7 | a | | Anders dan in zelfverblinden, |
| | b | | Dan in een ongeloovig |
| 8 | a | | Terwijl een gore dag aan de' einder wacht? |
| | b | | de |
| 9 | | | Hart popelt. Adem wankelt ongeregeld. |
| 10 | | | Werd het iets lichter aan die donkre ruit? |
| 11 | a | | Het lot van de eenzame was steeds bezegeld |
| | b | | is voorgoed [bezegeld] |
| | c | | En de verlatene weet zijn lot [bezegeld] |
| | d | | Maar de verlorene |
| 12 | a | | Van de' aanvang tot des levens vuig besluit. |
| | b | | der dingen |

II
[*opdracht*] Aan Annetje] *Aan A. T*

NOTEN

[1] De eerste, onvoltooide, versie van dit gedicht werd geschreven op 21 juli, de tweede, wel voltooide, op 6 augustus 1946.
[2] Dit gedicht is opgedragen aan Anna Jagtenberg.
[3] Zie noot 4 bij gedicht [178].
[4] In de *Verzamelde gedichten*, Amsterdam, 1965 (Nederlandse Klassieken) is dit gedicht geschrapt.

## [180] 'WEER IN MIJN...'

OVERLEVERING

*1*: *Terugkeerende oude klokken.* [Gemeenteraadsstukken.] Gedrukte verzameling Utrecht, 27 december 1946, 1ste serie nr. 247, p. 5.

DATERING

*Oktober*[1]*- begin november 1946*

NOTEN

[1] Dit gedicht is een inscriptie op de klok Jezus Maria Johannes, gegoten in 1506 door Gerrit van Wou voor de Geertetoren in Utrecht. De inscriptie werd op verzoek van het Utrechtse gemeentebestuur gemaakt om de ''herinnering te doen voortleven'' aan de lotgevallen van de klokken in de Tweede Wereldoorlog. Ook de andere klokken kregen een inscriptie. Het gemeentebestuur vroeg hiervoor de medewerking van Jan Engelman en deze benaderde Bloem, Nijhoff en Roland Holst. Bloem schreef op 1 november 1946 aan Engelman: ''Ik ben dit week-end in Utrecht en wilde je Zondag in het begin van den middag komen opzoeken. Als ik kan breng ik het versje mee.'' Dit moet op deze inscriptie slaan.
[2] In *1* staat een facsimile van het handschrift van het gedicht afgedrukt.
[3] Dit gedicht is verder, voorzover bekend, nergens anders gepubliceerd en bleef ongebundeld.

# Quiet though sad

De gedichten [170-179] werden opgenomen in Bloems zesde bundel, *Quiet though sad.*

Zoals vermeld voelde Bloem er niets voor de herdruk van *Sintels* met één of meer gedichten uit te breiden maar: "Waar ik echter alles voor voel is, om bijv. aan het eind van dit jaar weer zoo'n klein bundeltje te maken, dat dan ook zou kunnen worden opgenomen in mijn Verz[amelde] Ged[ichten]." (brief aan Stols 20 maart 1946). De onderhandelingen over en de voorbereiding van de *Verzamelde gedichten* zijn dan al in volle gang. Toch blijft Bloem vasthouden aan zijn plan nog een bundeltje uit te geven: "De na 'Sintels' verschenen gedichten (er zullen er nog wel een paar bijkomen) wilde ik over eenigen tijd, bijv. het volgend jaar, uitgeven in een afzonderlijk boekje; ik vind het n.l. — al wordt het vaak gedaan — niet eerlijk tegenover de koopers van mijn afzonderlijke bundels, enkele gedichten, die zij dus niet hebben, aan mijn V[erzamelde] G[edichten] toe te voegen, zooals ik destijds ook al aan den heer Stols schreef." (brief aan J. Vermeulen 4 juli 1946).
In augustus 1946 schrijft Bloem aan Stols: "Ik voel [...] dat er een bepaalde periode in mijn leven is afgesloten en wilde daarom de verzen, die ik na 'Sintels' heb geschreven, toch nog aan mijn Verz[amelde] Ged[ichten] toevoegen, maar ze tegelijkerti[j]d als een afzonderlijk boekje, getiteld 'Quiet though sad'[1] publiceeren. Dit heeft drie voordeelen: voor de koopers van mijn afzonderlijke bundels, dat zij de verzen, die zij nog niet hebben, in een klein boekje kunnen koopen, zonder dat zij in de beurs behoeven te tasten voor de V[erzamelde] G[edichten]; voor jou, dat de drukkosten van het afzonderlijke boekje zeer gering zijn en voor mij, dat ik voor dat boekje nog weer wat kan krijgen.
Wat zeg je van dit plan? Laat mij dat spoedig eens hooren. — Het boekje zal zoowat even groot als 'Sintels' worden." (29 augustus 1946). Stols antwoordde de volgende dag: "Ik verwacht nu inderdaad gaarne begin volgende week de proeven der Verzamelde Gedichten in Den Haag. [...] Stuur mij dan meteen den bundel 'Quiet though sad', dien ik dan zal laten zetten, zoowel voor de Verzamelde Gedichten als voor de afzonderlijke uitgave. Wat de afzonderlijke uitgave betreft: deze wilde ik dan beperken tot 1000 exemplaren tegen een lagen prijs en niet meer herdrukken." Bloem gaat hiermee akkoord en belooft Vermeulen: "U krijgt nu nog van mij: I. een bundeltje 'Quiet though sad', dat zoowel afzonderlijk als als 6de afdeeling van de V[erzamelde] G[edichten]

---

[1] De titel is ontleend aan Miltons *Paradise lost,* Bk. XI, r. 272.

verschijnt, dat hebt U zeker wel van den heer Stols vernomen. [...] Eind van de volgende week verzend ik een en ander." (14 september 1946).
Eind november — Bloem heeft dan de drukproef, gedateerd 22 november 1946, al ontvangen — vraagt hij aan Stols het contract op te maken: "Misschien kun je het contract over 'Kwijt, hoewel zat' dan ook klaar hebben, zoodat ik het kan teekenen." (26 november 1946). Een dag later bevestigt Stols de ontvangst van de gecorrigeerde drukproef en belooft een revisie te laten maken. Nog dezelfde dag antwoordt Bloem: "Ik zal de revisie, als ik die heb gekregen, onmiddellijk terugzenden. Maar denk je, dat Q[uiet] t[hough] s[ad] nog dit jaar zal kunnen verschijnen? Het drukken gaat natuurlijk vlug genoeg, maar het binden duurt altijd zoo lang." De colofon van de bundel vermeldt dat hij "in den herfst van 1946 gedrukt" werd, dit moet eind november zijn geweest; Stols zette op de gecorrigeerde proef met grote letters het woord 'spoed' en vroeg op 26 november revisie in viervoud aan.
Zoals Stols aan Bloem schreef, is de bundel direct gezet voor de *Verzamelde gedichten,* d.w.z. dat de tekst in *Quiet though sad* gedrukt is van hetzelfde zetsel als de betreffende afdeling van de *Verzamelde gedichten.* De bundel, opgedragen aan 'D. en J.'[2], verscheen in januari 1947 in de handel[3] in een formaat van 23 × 15 cm en in een oplage van 1000 exemplaren plus 25 op geschept papier. De prijs was f 2,25. Bloem ontving als honorarium f 337,50.

---

[2] Dat zijn: D. en J. Boex-Bolle. Vanaf de vierde druk van de *Verzamelde gedichten* (1953) is de bundel opgedragen 'Aan de nagedachtenis van J. Boex'.
[3] Het titelblad vermeldt '1946'. De bundel zal waarschijnlijk nog wel in 1946 gereed gekomen zijn.

RECENSIES

[Assmann, P.W.]: 'Nieuwe uitgaven; schone letteren; [rec. van] Bloem, J.C.: *Quiet though sad.* Gedichten'. In: *De linie* 7 februari 1947.

G[lasius], Y.H.: 'Het geluk der zelf-herkenning; Verzen, die onuitgesproken op uw lippen liggen; [rec. van] "Sintels" en "Quiet though sad" van J.C. Bloem — A.A.M. Stols'. In: *Het dagblad* 21 februari 1947.

's-Gravesande, G.H.: 'Vier Nederlandsche dichters; Bloem, Van Vriesland, Prins en Hoornik'. In: *Nieuwe courant* 22 februari 1947.

R., H.: 'Balans van een bestaan; een kleine bundel van J.C. Bloem'. In: *De Maasbode* 1 maart 1947.

Het laatste gedicht van deze bundel, 'Ante lucem', werd in de *Verzamelde gedichten*, Amsterdam, 1965 (Nederlandse Klassieken) geschrapt. In zijn bloemlezing uit eigen werk nam Bloem vijf gedichten uit deze bundel op.[4]

[4] N.l. de gedichten [170, 171, 172, 175, 178].

## Verzamelde gedichten

In 1947 verscheen de eerste druk van Bloems *Verzamelde gedichten*, waarin de eerder verschenen bundels *Het verlangen, Media vita, De nederlaag, Enkele gedichten, Sintels* en *Quiet though sad* werden opgenomen.

Uit een brief van Bloem van maart 1940 aan de toenmalige redactie-secretaris van *Groot-Nederland*, Mr. A.E. van Rantwijk, kan men afleiden dat er toen al een plan voor de uitgave van Bloems *Verzamelde gedichten* bestond. Bloem zond toen namelijk een bijdrage[1] en vroeg Van Rantwijk de publikatie ervan niet te lang uit te stellen: "Nu kan het mij in het algemeen niets schelen, of mijn verzen lang blijven liggen, maar in dit geval is er wel haast bij, omdat in het najaar waarschijnlijk mijn verzamelde gedichten uitkomen." (18 maart 1940). Waarschijnlijk is het de bedoeling geweest dat een dergelijke uitgave door Joh. Enschedé en Zonen en L.J.C. Boucher samen zou worden verzorgd.[2] Informatie hierover is alleen af te leiden uit een brief van Bloem aan Van Krimpen van 24 mei 1942. Bloem heeft de dag daarvóór van Boucher vernomen "dat de firma Enschede zich heelemaal van de uitgave terugtrekt, hetgeen ik erg vervelend vind, want nu ben ik heelemaal aan de heidenen overgeleverd. Ik zou er geen moment aan hebben gedacht, mijn verzen bij Boucher uit te geven (ik ben volmaakt tevreden over Sander [ = A.A.M. Stols]), ware het niet om Enschede geweest. Het zou mij daarom erg veel genoegen doen, als je zoudt willen reconsider your decision." Bovendien zijn er moeilijkheden tussen Bloem en Boucher over de financiële kant van de zaak. Boucher, van wie het plan voor de uitgave is uitgegaan ("[...] het heele plan is niet van mij uitgegaan, maar van [...] Boucher [...]."), heeft Bloem nog geen geld gestuurd. Bloem is daardoor in moeilijkheden gekomen, omdat hij, vertrouwend op de verwezenlijking van de geplande uitgave, alvast geld heeft geleend. Het is dus niet verwonderlijk dat hij aan Van Krimpen vraagt: "Is er daarom geen kans, dat Enschede de uitgave toch, en dan alleen, op zich neemt?" Men was daartoe blijkbaar niet bereid; de uitgave kwam tenminste niet tot stand.
Na de oorlog heeft Stols aan Bloem voorgesteld een uitgave van de *Verzamelde gedichten* te verzorgen. Maar Bloem heeft nog geen haast:

---

[1] Dit waren de gedichten [151-154].

[2] Zoals dat later het geval was met de Boutens-uitgave. Vgl.: P.C. Boutens: *Verzamelde werken*. 7 dln. [Dl. I – III ed. C.L. Schepp, A. Rutgers van der Loeff, J. van Krimpen; dl. IV – VII ed. A. Rutgers van der Loeff, Hk. Mulder, J. van Krimpen]. Haarlem, Joh. Enschedé en Zonen; 's-Gravenhage, L.J.C. Boucher, 1943-1954.

"En wat de Verzamelde Gedichten betreft — dat is zoo'n groot boek en dat kan, dunkt mij, beter nog even wachten." (brief aan Stols 28 juni 1945). Dat Bloem dus nog even wilde wachten, betekent niet dat de voorbereidingen voor de uitgave geheel stil liggen. Blijkbaar lag het in de bedoeling in de uitgave jeugdverzen van Bloem op te nemen. Deze worden o.a. uit de tijdschriften bij elkaar gezocht en uitgetypt aan Bloem toegestuurd: "Zeer bedankt voor de overgetikte jeugdverzen [...]. Ik denk, dat er nog wel meer juvenilia van mij gedrukt zijn, maar hoop toch vooral, dat ik mijn oude verzen nog zal terugvinden om daaruit een kleine keuze te kunnen maken voor mijn verzamelde gedichten." (24 oktober 1945). In februari 1946 heeft Bloem zijn jeugdverzen nog niet kunnen vinden: "Ik zal je dan opbellen om een afspraak met je te maken, want we moeten het noodig eens over mijn Verz[amelde] Ged[ichten] hebben. Het beroerde is, dat ik mijn oude handschriften niet meer kan vinden. Ik hoop, dat ze nog uit den chaos terecht zullen komen, maar vrees het ergste." (7 februari 1946).
Terwijl Bloem nog dacht over de publikatie van een bundeltje (de uiteindelijke bundel *Quiet though sad*), werd bij de uitgeverij Stols met voortvarendheid gewerkt aan de *Verzamelde gedichten*. Vermeulen schreef Bloem op 3 juli 1946: "Dezer dagen ontvingen wij de proeven van Uw Verzamelde Gedichten die wij U binnenkort, na ze eerst hier voorgecorrigeerd te hebben, zullen toezenden. Zooals U weet, ontbreken aan dezen verzamelbundel nog steeds Uw jeugdgedichten. Wij zonden U echter eenige maanden geleden een aantal getypte verzen toe, die destijds in tijdschriften hadden gestaan, maar die niet in een van Uw bundels waren opgenomen. Gaarne zouden wij van U vernemen waar deze verzen in het verzameld werk geplaatst moeten worden, en de copie, die wij U toezonden, daartoe van U terugontvangen." Bloem had dit blijkbaar niet verwacht en schreef de volgende dag aan Vermeulen: "Uw briefje heb ik met grooten schrik ontvangen. Ik vermoedde n.l. geenszins, dat mijn V[erzamelde] G[edichten] al in een zoo vergevorderd stadium van publicatie verkeerden. Nu het echter al zoo ver blijkt te zijn het volgende: De jeugdverzen moeten geheel vervallen. Ik had niet bepaald die in tijdschriften verschenene, welke U voor mij hebt overgetikt, op het oog, maar andere, die ik in den chaos van mijn bibliotheek niet heb kunnen vinden en ook niet zal kunnen vinden, eer mijn huis in Amsterdam klaar is en mijn hebben en houden kan worden geordend, hetgeen nog wel een jaar zal duren." In dezelfde maand werd Bloem gevraagd of de gedichten [7, 8, 9, 10 en 25] wel opgenomen mochten worden. (22 juli 1946). Bloem weigerde. Dit deed hij ook toen hem hetzelfde werd gevraagd met betrekking tot het gedicht 'Rotterdam': "Ik zeg niet graag neen, maar inderdaad: ik voel mij ditmaal gedrongen, dit te zeggen. Voor de opneming van dit accidenteele gedicht voel ik niets, of juister: alleen het tegendeel." (brief aan Vermeulen 23 juli 1946). Het is helaas niet meer

na te gaan welke jeugdverzen Bloem zelf had willen bundelen. Zo werden alleen de reeds eerder gebundelde gedichten opgenomen.
In september 1946 zond Bloem de gecorrigeerde proef van de *Verzamelde gedichten* terug: "Door overgroote drukten stuur ik nu pas de correctie van mijn Verz[amelde] Ged[ichten]. Ik heb nog nooit zoo'n slordige proef gehad.[3] Zij wemelt van de fouten, tweemaal is er een regel, tweemaal een geheele bladzijde overgeslagen. Wilt U de revisie laten sturen naar: 11 Nesdijk. Bergen. N.H. [...].
U krijgt nu nog van mij: [...] een naschrift voor de V[erzamelde] G[edichten]. Eind van de volgende week verzend ik een en ander. Als alles is gezet en gecorrigeerd zou ik gaarne nog eens een tweede revisie ontvangen, want met dezen drukker (wie is het?) staat men voortdurend voor verrassingen, maar geen prettige." (brief aan Vermeulen 14 september 1946). Het naschrift liet echter langer op zich wachten. De eerste versie was weliswaar op 18 september 1946 voltooid, maar Bloem was er blijkbaar niet tevreden over. Het uiteindelijke gepubliceerde naschrift, dat nogal verschilt van de eerste versie, krijgt Stols pas op 15 oktober 1946 toegestuurd: "Hierbij dan eindelijk het lang-uitgestelde naschrift voor mijn V[erzamelde] G[edichten]. Ik heb het maar korter gemaakt dan mijn voornemen was geweest, want mijn omstandigheden hier[4] zijn zoodanig, dat ik haast niet werken kan. Maar het is in alle geval voldoende. [...]. Krijg ik nu gauw de proef c.q. revisie?" Op 2 november kreeg Bloem het contract voor de *Verzamelde gedichten* toegestuurd.
De eerste revisie dateert van 7 januari 1947.[5] Wanneer Bloem deze (en de tweede revisie) heeft teruggezonden, is niet bekend. De verschijning van de uitgave viel nagenoeg samen met Bloems zestigste verjaardag in mei 1947. Stols had Bloem in 1946 voorgesteld aan te geven uit welke periode de gedichten dateren: "Verder zal het [...] goed zijn, dat je op het jaartal van de Verzamelde Gedichten de periode aangeeft, waarin deze zijn geschreven, b.v. 1916-'46 of zoo iets." (30 augustus 1946). Bloem is hier niet op ingegaan.
De oplage van de uitgave was 2000 exemplaren en 50 op geschept papier, het formaat 24 × 17 cm, de prijs f 9,50 (de luxe-uitgave f 35,—). Zij is gezet uit de Bembo en werd gedrukt bij de Firma Boosten en Stols te Maastricht. Al in augustus was ze uitverkocht, zodat Stols nog in hetzelfde jaar besloot tot een herdruk van nog eens 2000 exemplaren: "[...] mijn verzamelde gedichten zijn uitverkocht. Sander [ = A.A.M. Stols] laat er nog 2000 bijdrukken: meer houtvrij papier is er niet te krijgen." (brief

---

[3] Deze proef is bewaard gebleven en bevindt zich in het Letterkundig Museum.
[4] Bloem verbleef toen bij kennissen in Amsterdam.
[5] Ook deze revisie is bewaard gebleven en bevindt zich in het Letterkundig Museum.

aan Greshoff 3 augustus 1947). In maart van het jaar daarop stelt Bloem voor alvast een derde druk te maken: "Zooals je ziet ben ik op het oogenblik in Stellenbosch, waar ik o.a. de chef van de grootste boekhandel hier ter plaatse sprak, die zei, dat het zoo jammer was, dat mijn verzamelde gedichten niet meer te krijgen waren, omdat hij er zeker van was dat hij, nu ik zelf in Z[uid] Afrika ben, er wel vijftig a [*lees*: à] honderd van had kunnen verkoopen. Daar is echter helaas niets meer aan te doen, maar ik zou je toch in overweging willen geven, met het maken van de derde druk niet te wachten tot ik in Holland terug ben." (brief aan Stols 7 maart 1948). Een maand later herhaalt Bloem zijn aansporing: "Je hebt mij nooit op mijn brief geantwoord; daarom kom ik nog eens vragen, hoe of het nu staat met de herdruk van mijn Verz[amelde] Ged[ichten]? Het blijkt mij n.l. dat dit niet alleen in Stellenbosch, maar ook hier[6] aan de universiteit een voorgeschreven boek is. Er zijn hier in de boekhandel nog twee exemplaren, maar dat is natuurlijk lang niet genoeg. Het is daarom evenzeer in jouw voordeel als in het mijne, het zoo spoedig mogelijk te herdrukken. Er moet echter een correctie in worden opgenomen, die ik nog steeds vergeten ben, aan te brengen. I. 'Aan een vriend' (pag. 61) 5de strofe, 2de regel moet luiden:

Van vlotten naar der dagen drift'gen stroom.

'Stroom' is n.l. mannelijk, daar heeft Piet van Eyck mij op gewezen.[7] En in het Naschrift bij de derde druk moet worden vermeld, dat deze wijziging is aangebracht." (8 april 1948). Bloem wist niet dat de vertegenwoordiger van Stols al in februari/maart 1948 op reis was geweest om de markt te peilen voor een derde druk. Het resultaat daarvan was niet zo geweldig. Dit valt af te leiden uit een brief van Bloem aan Stols van april 1948: "Mijn dank voor je brief die ik zooeven ontving en maar dadelijk wil beantwoorden. Inderdaad is 250 exemplaren niet veel (mijn boek is echter oorspronkelijk bij aanbieding ook niet best verkocht, terwijl het toch later heel goed is gegaan), maar ik vind je voorstel om het honorarium niet in zijn geheel vooruit te betalen ten slotte redelijk. In de gegeven omstandigheden lijkt mij het maken van een goedkooper editie geen zin hebben; dat zou het alleen wel hebben als je er onmiddellijk eenige duizenden van kon verkoopen en dat is nu wel uitgesloten. Ik reken dus maar weer op een honorarium van f 1,— per exemplaar afgerond, dat is dus f 2000,— voor 2000 exemplaren en zou je dan willen voorstellen, dit te betalen in vier halfjaarlijksche termijnen, de eerste op 1 Juli a.s." (21 april 1948). De derde druk werd in juni 1948 gedrukt.

---

[6] Bloem was toen in Grahamstad (Zuid-Afrika).

[7] Vgl. P.N. van Eyck: 'Dichters en gedichten I. J.C. Bloem'. In: *Groot-Nederland* 24 (1926). Dl. I. p. 197: noot 1.

Opnieuw was de oplage 2000 exemplaren, het formaat was gelijk gebleven, evenals de prijs. Bloem ontving f 2000,— als honorarium.

In het 'Naschrift' bij de *Verzamelde gedichten* schrijft Bloem:
''Bij de uitgave van mijn Verzamelde Gedichten wil ik herhalen wat ik, in 1921, achter den eersten druk van 'Het Verlangen' schreef en wat, vijf en twintig jaar later, uitteraard nog meer klemt:
'De bundel bevat werk van ruim tien jaren, dat in de twee afdeelingen vrijwel chronologisch is geplaatst. Hij heeft daardoor de fout van te laat te komen, reeds in de eerste plaats, omdat vele gedichten de uiting zijn van een levenshouding, die thans niet meer onveranderd de mijne is. Maar bovendien, al is alle zoogenaamde jeugdpoëzie, naar wel van zelf spreekt, er niet in opgenomen, dit neemt niet weg, dat er onder de vroegste gedichten enkele zijn, op wier behoud ik prijs stelde, maar die ik thans niet meer zóó zou schrijven als toen zij ontstonden, omdat zij in détails, behalve de gewone onvolmaaktheden, dat zekere behagen in de woorden om de woorden zelf vertoonen, dat welhaast niet één jong dichter schijnt te kunnen vermijden. Ik heb ze echter niet veranderd. Zij zijn de uitdrukking van wat ik toen vermocht, en mogen als zoodanig staan of vallen.'
Dezen laatsten stelregel heb ik in deze uitgaaf op drie plaatsen geschonden — men moet tenslotte niet tè principieel zijn. Het betreft veranderingen, die ik destijds al had willen aanbrengen, hetgeen ik naliet om de onvoldoende reden, dat die gedichten reeds in hun oorspronkelijken vorm in tijdschriften hadden gestaan. Het zijn de volgende veranderingen: in 'In een stormnacht' (uit 'Het Verlangen'), op één na laatsten regel, is 'wordt' geschreven als 'word''[;] in 'Het baanwachtershuisje' (uit 'Het Verlangen'), regel 2, is 'des reizens' vervangen door 'van 't reizen'; in 'Herfstdag' (uit 'Media Vita'), regel 6, is 'Herfstland' veranderd in 'Herfst, land'.
Ten slotte dient nog vermeld, dat feitelijke omstandigheden mij hebben verhinderd, gevolg te geven aan mijn voornemen, de door P.N. van Eyck destijds terecht gewraakte scheiding der gedichten uit 'Het Verlangen' in twee afdeelingen op te heffen en deze doorloopend chronologisch te plaatsen.''
Het naschrift bij de derde druk vertoont enige verschillen ten opzichte van het bovenstaande. Zo is de laatste alinea vervallen, 'vijf en twintig' in de eerste zin vervangen door 'zeven en twintig' en de verandering in 'Aan een vriend' toegevoegd. Dit laatste betekent dat er nu op *vier* plaatsen veranderingen zijn aangebracht; het getal *drie* is echter blijven staan.
De *Verzamelde gedichten* bevatten wel meer veranderingen vergeleken met de afzonderlijke bundels. Het gedicht 'Wat is er van mijn dagen mij gebleven' is weer het laatste van de bundel *Het verlangen* geworden, de laatste acht gedichten van deze bundel hebben nu titels gekregen, de

juiste volgorde van de gedichten 'Spiegeling' en 'Het oude kerkje' is weer ongedaan gemaakt en de afgekorte opdrachten van bundels en gedichten zijn nu voluit geschreven.

RECENSIES

[Assmann, P.W.]: 'Nieuwe uitgaven; schone letteren; [rec. van] Bloem, J.C.: *Verzamelde gedichten*'. In: *De linie* 23 mei 1947.

Bittremieux, C.: 'De republiek der letteren; [rec. van] J.C. Bloem's Verzamelde gedichten'. In: *De nieuwe gids* 29 november 1947.

Bourbon, L. de: 'J.C. Bloem een groot en somber dichter'. In: *Het kompas* 12 juli 1947.

Dubois, P.H.: 'De poëzie van J.C. Bloem; [rec. van] J.C. Bloem Verzamelde gedichten (A.A.M. Stols, — 's-Gravenhage, 1947)'. In: *Spectator* 22 juni 1947.

Duinkerken, A. van: 'J.C. Bloem zestig jaar; De dichter van het verlangen; Een "goddelijke onvervuldheid"'. In: *De tijd* 10 mei 1947.

Eysselsteijn, B. van: 'Boeken; [rec. van] Verzamelde gedichten van Jacques C. Bloem'. In: *Haagsche post* 10 mei 1947.

Groenevelt, E.: 'De poëzie van J.C. Bloem'. In: *Op wacht* 24 mei 1947.

H., A.: 'De dichter J.C. Bloem 60 jaar; Poëzie die het won van de nederlaag'. In: *De Nederlander* 22 mei 1947.

Haimon, P.: 'Kroniek der letteren; Reden tot litterair pessimisme? [rec. van] Jac. Bloem "Verzamelde gedichten"'. In: *Limburgsch dagblad* 7 juni 1947.

Kelk, C.J.: 'J.C. Bloem'. In: *De groene Amsterdammer* 71 (1947), 10 mei. p. 7.

Knuvelder, G.: 'De dichter J.C. Bloem; Bij zijn "Verzamelde gedichten"'. In: *De nieuwe eeuw* 7 februari 1948.

L[aar] K[rafft], [A.M.] v[an] d[e]: 'Iets over de dichter J.C. Bloem; Naar aanleiding van het verschijnen zijner Verz. gedichten'. In: *Jeugdkerk- en kampblad* 30 (1947), nr. 2. nov./dec.

L[ast], J.: 'Boekbesprekingen; [rec. van] J.C. Bloem Verzamelde gedichten'. In: *De vlam* 17 mei 1947.

Leeuwen, W.F. van: 'J.C. Bloem, een beperkt meester; Dichter om vrijer te kunnen ademen'. In: *Haagsch dagblad* 31 mei 1947.

Malherbe, F.E.J.: 'Digter van die verlange: J.C. Bloem'. In: *Die ruiter* 7 november 1947.
*Ook te vinden in: *Ons eie boek* 14 (1948). p. 3-11.

Morriën, A.: 'Tussen verlangen en berusting; [rec. van] J.C. Bloem, Verzamelde gedichten. A.A.M. Stols, Den Haag, 1947.' In: *N.R.C.* 10 mei 1947.

Nord, M.: 'De poëzie der goddelijke onvervuldheid; de dichter J.C. Bloem 60 jaar'. In: *Het parool* 3 mei 1947.

P.: 'Letterkundige Kroniek; [rec. van] J.C. Bloem. Verzamelde gedichten. Uitg. A.A.M. Stols. 's-Gravenhage, 1947'. In: *Leeuwarder courant* 14 mei 1947.

R., H.: 'Eerlijk, menselijk en schoon; J.C. Bloem's volledige dichtwerk'. In: *De Maasbode* 10 mei 1947.

Schuur, K.: 'Dichter in mineur; bij de zestigste verjaardag van J.C. Bloem'. In: *Nederlandse bibliografie* 90 (1947), nr. 4. p. 1-2.
*Vgl. ook *De vijf vocalen* 8 (1947), mei. p. 1-2; en *Groninger dagblad* 10 mei 1947.

Smit, W.A.P.: 'Letterkundige richtlijnen; Jacques Bloem: Dichter van het gefnuikte verlangen'. In: *Nieuw Utrechtsch dagblad* 30 augustus 1947.

Stuiveling, G.: 'Verlangen, ontgoocheling en berusting'. In: *Het boek van nu* 1 (1947/48). p. 5-6.
*Ook te vinden in: *Triptiek.* Amsterdam, 1952. p. 34-37.

Vries, Th. de: 'Verlangen en nederlaag'. In: *De vrije katheder* 23 mei 1947. p. 60-62.

Wal, T.J. van der: 'Kroniek der poëzie: Wijze berusting'. In: *De stem* 7 juni 1947.

Werumeus Buning, J.W.F.: 'Jacques Bloem zestig jaar; wiens beste verzen klassiek genoemd mogen worden'. In: *Elseviers weekblad* 10 mei 1947.

Wytzes, J.: 'Naar aanleiding van de poëzie van Bloem'. In: *Horizon* 10 (1947). p. 266-270.

[Anoniem]: '[Rec. van] Verzamelde gedichten van J.C. Bloem'. In: *Nieuwe courant* 10 mei 1947.

Bij de uitgave in 1947 verscheen een begeleidende brochure: G.H. 's-Gravesande: *J.C. Bloem 60 jaar; de jubileum-uitgave van zijn "Verzamelde gedichten" ten geleide.* 's-Gravenhage, 1947.

OVERLEVERING

*I*: werkschrift I, p. [108-109].
*S*: *Standpunte* 2.II, april 1947, p. 1.
$T^1$: Typoscript in particulier bezit, ongedateerd, waarschijnlijk eind mei 1947.
*W*: werkschrift I, p. [108-109], slechts twee regels en twee woorden.
$T^2$: Typoscript, deel van de kopij van de bundel *Avond.*
$Av^1$: p. 7; $Av^2$: p. 5; $VG^4$: p. 142.

DATERING

14 januari 1947

VARIANTEN EN CORRECTIES

I

| | | | |
|---|---|---|---|
| [*titel*] | a | | Moriturient |
| | b | | Morituri |
| 1 | | | Elke seconde |
| 2 | | | Sterven op aarde |
| 3 | | | Duizenden menschen. |
| 4 | | | Met de aan het lot |
| 5 | a | | [xxx]de gevlochtnen |
| | b | | Feilloos geboeiden |
| 6 | | | Medegeboren, |
| 7 | | | Groeit levenslang de |
| 8 | | | Dood met hen mee. |
| 9 | | | Stralend begonnen |
| 10 | | | Zijn zij als kindren, |
| 11 | | | Nachten van liefde |
| 12 | a | | Rijpten hen |
| | b | | Maakten rijp. |
| 13 | a | α | Nu voorbij elk |
| | b | β | [Nu] lijft, [voorbij elk] |
| | c | γ | [Nu] zij [voorbij elk] |
| | d | δ | [Nu zij] aan ieder |
| 14 | a | α, β | Hopen verslagen, |
| | b | γ | [Hopen] geraakt zijn, |
| | c | δ | [Hopen] voorbij [zijn,] |
| 15 | a | α, β | De aarde, dit kerkhof, |
| | b | γ | Lijft hen [dit kerkhof,] |
| | c | δ | Neemt [hen dit kerkhof,] |
| 16 | a | α | Lijft ze |
| | b | β | Hen tot zich in. |
| | c | γ, δ | De aarde, in zich op. |
| 17 | | | Waarom dan dit voor |
| 18 | | | Niemand te ontkomen |
| 19 | | | Eindelijke afscheid |
| 20 | | | Toch nog geducht? |

21 Die wij verlaten
22 Worden verlaten —
23 a Eindeloos
b Door alle tijden
24 a Rekt zich die doem.
b Schalmt [zich die doem.]

II
Opm.: na de publikatie in *Standpunte* heeft Bloem nog veranderingen in het gedicht aangebracht; deze veranderingen staan, gedateerd, in het werkschrift en komen ten dele ook voor in $T^{1}$. Voor alle duidelijkheid wordt de ontwikkeling van de drie regels (5, 21, 22) waar het hier omgaat, hieronder volledig weergegeven.

5 a [xxx]de gevlochtnen *W*
b Feilloos geboeiden *W*, *S*
c Dwingend [geboeiden] *W*, $T^{1}$
d Hulploos [geboeiden] *W*
e Machtloos [geboeiden] *W*, $T^{2}$, $Av^{1-2}$, $VG^{4}$

21 a α Die wij verlaten *W*, *S*, $T^{1}$
b β Laatren ontsterven *W*
c γ Die wij verlaten *W*
d δ Laatren verlaten *W*, $T^{2}$
e Laat'ren [verlaten] $Av^{1-2}$
f Laatren [verlaten] $VG^{4}$
22 a α Worden verlaten — *W*, *S*
b β Wien wij ontsterven — *W*
c γ Verlaten laatren. *W*
d laatren, $T^{1}$
e δ Die wij verlaten *W*
f verlaten; $T^{2}$, $Av^{1-2}$, $VG^{4}$

6 Medegeboren,] Medegeboren $VG^{4}$

NOTEN

[1] Zoals boven aangegeven werd de eerste versie van dit gedicht geschreven op 14 januari 1947, de eerste publikatie volgde in *Standpunte* van april 1947, vervolgens herschreef Bloem op 29 mei 1947 de regels 21 en 22 en veranderde het woord 'Feilloos' (r. 5) in 'Dwingend'. Vóór de publikatie in de bundel *Avond* werd op 2 juni en 7 juli 1950 het woord 'Dwingend' veranderd en werden de regels 21 en 22 opnieuw herschreven.
[2] Het gedicht is, evenals [161], geschreven in Adonische verzen (: – ∪ ∪ – ∪).

## [182] MIJN GAST IN NOVEMBER

OVERLEVERING *1*: werkschrift I, p. [115].
*L*: *Literair paspoort* 2.VIII, maart 1947, p. 1.

*T*: Typoscript, deel van de kopij van de bundel *Avond*.
$Av^1$: p. 8; $Av^2$: p. 6; $VG^4$: p. 142-143.

DATERING 22 en 23 januari 1947

VARIANTEN EN CORRECTIES

| | | | |
|---|---|---|---|
| I | | | |
| [*titel*] | | | Mijn gast in November |
| 1 | a | | Mijn droefheid, als zij |
| | b | | 'k met haar verpoos, |
| | c | | Droefheid, |
| 2 | a | | Vindt deze donkre najaarsdagen |
| | b | | natte |
| 3 | | | De schoonste, die zij ooit verkoos. |
| 4 | a | | Zij mint de kaalgeworden boomen |
| | b | | boomen looverloos, |
| 5 | a | | En treedt graag langs de ontblaarde hagen. |
| | b | | Zij [treedt graag langs] [ontblaarde hagen.] |
| 6 | a | | Haar wil gedoogt mijn blijven niet. |
| | b | | Afzijdig zijn [gedoogt] zij niet, |
| 7 | | | Zij spreekt, en 'k moet wel naar haar hooren. |
| 8 | | | Dat het gevogelte ons verliet |
| 9 | a | | Verheugt haar, en dat haar gebied |
| | b | | het verschiet |
| 10 | a | | Nu ging in grijze mist verloren. |
| | b | | zilvren |
| 11 | a | | Het woud, |
| | b | | 't Beroofde en desolate |
| | c | | Verlaten, troostelooze [woud,] |
| | d | | desolate [woud,] |
| 12 | a | | De kleurlooze landen en, |
| | b | | Het vale land, de zware luchten, |
| 13 | a | | Het schoon, dat zij terecht aanschouwt — |
| | b | | ze er [terecht aanschouwt —] |
| 14 | | | Zij denkt, dat ik daar niet van houd |
| 15 | | | En vraagt, waarom ik 't wil ontvluchten. |
| 16 | a | α | Niet gistren eerst leerde ik |
| | b | β | [Niet gistren eerst] vond [ik] de weg |
| | c | | den |
| 17 | a | α | Novemberdagen te beminnen |
| | b | β | Naar 't minnen der November-aarde |
| 18 | | | Eer de eerste sneeuw hecht aan de heg, |
| 19 | a | | Maar 't geeft niets, of ik het haar zeg |
| | b | | niet, |
| 20 | a | | En 't al haar lof verhoogt |
| | b | | krijgt door meer waarde. |

II

1 Droefheid] droefheid $Av^{1}$

7 spreekt,] spreekt *T*

19 zeg] zeg, *T*

NOTEN

[1] Dit gedicht is een vertaling van Robert Frosts 'My November guest'.

MY NOVEMBER GUEST

My Sorrow, when she's here with me,
  Thinks these dark days of autumn rain
Are beautiful as days can be;
She loves the bare, the withered tree;
  She walks the sodden pasture lane.

Her pleasure will not let me stay.
  She talks and I am fain to list:
She's glad the birds are gone away,
She's glad her simple worsted gray
  Is silver now with clinging mist.

The desolate, deserted trees,
  The faded earth, the heavy sky,
The beauties she so truly sees,
She thinks I have no eye for these,
  And vexes me for reason why.

Not yesterday I learned to know
  The love of bare November days
Before the coming of the snow,
But it were vain to tell her so,
  And they are better for her praise.

(Robert Frost: *The poetry*. Ed. by Edward Connery Lathem. New York, Chicago, San Francisco, [1974]. p.6-7.)

[2] Zetfouten: in *L,* r.4 ***bomen*** i.p.v. ***boomen***; r. 17 ***November-dagen*** i.p.v. *November-aarde*; in $Av^{1-2}$, r.4 *loverloos* i.p.v. *looverloos*

[183] EEUWIG VERLEDEN

---

OVERLEVERING

*1*: werkschrift I, p.[120-121].

$T^{1}$: Typoscript in particulier bezit, ongedateerd, misschien maart 1947.

$T^{2}$: Doorslag van de getypte kopij voor *K,* zie hieronder.

*K*: *Kompas der Nederlandse letterkunde.* Onder redactie van Clara Eggink, J.C. Bloem, C.J. Kelk, e.a. Amsterdam, 1947. p.22.

$T^{3}$: Typoscript, deel van de kopij van de bundel *Avond.*

DATERING

6 en 8 maart 1947

VARIANTEN EN CORRECTIES

I

| | | | |
|---|---|---|---|
| [*titel*] | | | Eeuwig verleden |
| [*opdracht*] | | | Aan Claartje |
| 1 | | | 't Vooruitzicht krimpt steeds voor wie ouder wordt, |
| 2 | | | 't Reikt eindlijk haast niet verder dan tot morgen: |
| 3 | | | Al de futiele dagelijksche zorgen |
| 4 | | | Houden den teugel van 't verlangen kort. |
| 5 | a | α | En toch is dit genoeg om als de jonkheid |
| | b | β | [Toch] houdt dit, [als de jonkheid] is verdord, |
| | c | γ | [Toch] is [dit,] wanneer de jeugd [is verdord,] |
| | d | δ | [Toch is] meest, [wanneer de jeugd is verdord,] |
| | e | | meestal, [wanneer de] droom instort, |
| 6 | a | α | 't Verleden in zich weggeborgen, |
| | b | β | Meestal 't verleden [in zich weggeborgen,] |
| | c | γ | Voldoende om 't leed te houden [weggeborgen,] |
| | d | δ | Het oude [leed] voldoende [weggeborgen,] |
| 7 | a | | Dan wordt, wat eens dreigde te worgen |
| | b | | den verradene eens scheen |
| | c | | En blijft |
| 8 | | | Een vaag gevoel, dat er ergens iets schort. |

A

| | | |
|---|---|---|
| 9 | a | Maar eeuwig is 't verleden ongenezen |
| | b | Wat verging is nooit voorgoed geweken; |
| 10 | a | Een dunne roof, die elk moment kan breken, |
| | b | huid, |
| 11 | a | Bedekt maar jammerlijk de wond, die droeg, |
| | b | hachelijk |
| | c | nauw [de wond, die] 't leven sloeg. |

B

| | | | |
|---|---|---|---|
| 9 | a | | Maar om zich, zonder 't eigen woord te vreezen, |
| | b | | 's levens neen |
| 10 | a | | Van |
| | b | | Te roemen van 't verledene genezen, |
| 11 | a | | Alleen niet te vroeg. |
| | b | | Is slechts het uur van 't sterven |
| 12 | a | α | En dat al de verbittring, die ervoor is |
| | b | β | [En dat] heel [de verbittring, die] men door [is] |
| 13 | a | α | Uitbreekt en wee roept — daarvoor is |
| | b | β | Gegaan, weer opstijgt en weeroept [— daarvoor is] |
| 14 | | | Een nog niet eens ondoordacht woord genoeg. |

II

[*opdracht*] Claartje] C. $T^2$

6 weggeborgen,] weggeborgen $T^3$

7 blijft] (a) blijft, $T^2$ worgen] (a) worgen, $T^2$
(b) blijft $T^3$ (b) worgen $T^3$

10 genezen,] (a) genezen $T^1$
(b) genezen, $T^2$

NOTEN — [1] Dit gedicht is opgedragen aan Clara Eggink.
[2] Bloem schrapte dit gedicht uit de getypte kopij van de bundel *Avond*: "Het vers 'Eeuwig verleden' [...] had ik nog overgetikt, maar ik wist al wel, dat het in deze vorm zeker niet kon verschijnen. Ik zie echter geen kans om het te verbeteren en heb het nu maar geschrapt." (brief aan Stols 23 juli 1950).

## [184] DE NACHTEGALEN

OVERLEVERING

*1*: werkschrift I, p.[122-123].
$T^1$: Typoscript aan Victor van Vriesland 24 juni 1947.
*V*: ***Victor, het boek der vrienden; een literaire parade ter ere van Victor E. van Vriesland.*** [Onder redactie van M. Vasalis, J. van Schaik-Willing en E. Straat]. Amsterdam, [oktober] 1947, p.35.
*F*: Facsimile van een manuscript in de gebonden editie van de ***Verzamelde gedichten***, Amsterdam, 1965. (Nederlandse Klassieken). Datering van het manuscript onzeker, geschreven tussen 1947 en 1950?
*M*: Manuscript Bloem-verzameling, Letterkundig Museum, ongedateerd.
$T^2$: Typoscript, deel van de kopij van de bundel *Avond.*
$Av^1$: p.9; $Av^2$: p.7; $VG^4$: p.143.
*R*: *De nachtegalen.* [Rijmprent] met de hand verlucht door Siep van den Berg in een genummerde en gesigneerde oplage van 50 exemplaren. [Groningen], april 1953.
*DW*: p.71.

DATERING

3 mei 1947

VARIANTEN EN CORRECTIES

I

| | | | |
|---|---|---|---|
| [*titel*] | | | De nachtegalen |
| 1 | a | α | Ik heb er vrijwel nooit iets van verwacht, |
| | b | β | [Ik heb] van 't leven [vrijwel] niets [verwacht,] |
| 2 | a | α | Van 't leven. |
| | b | β | 't Geluk is nu eenmaal niet te achterhalen. |
| 3 | a | | Maar 't geeft niets. In de koude voorjaarsnacht |
| | b | | Te veel nog? — [In de koude voorjaarsnacht] |
| 4 | | | Zingen de onsterfelijke nachtegalen. |

II

1 vrijwel niets] (a) nooit te veel *F*
(b) vrijwel niets *M*
3 Te veel nog? —] (a) Wat geeft het? — *V*
(b) — Wat geeft het? *F*
(c) Wat geeft het? — *M*

[1] De verandering van 'Te veel nog?' (r. 3) in 'Wat geeft het?' komt ook voor in het werkschrift, maar het is zeker dat deze verandering dateert van *na* 3 mei, de dag dat de eerste versie van het gedicht geschreven werd. Dit valt op te maken uit een brief van 24 juni 1947 aan Victor van Vriesland. In deze brief komt het gedicht voor met de zinsnede 'Te veel nog?'. Bloem onderstreepte deze drie woorden en schreef: "Het gaat nu over de drie onderstreepte woorden. Aanvankelijk had ik iets geschreven, dat neerkwam op: 'Wat geeft het?' en ik geloof eigenlijk, dat dat beter is. Wat dunkt jou ervan?" Wellicht mede op instigatie van Van Vriesland koos Bloem uiteindelijk voor 'Wat geeft het?'

[2] Bloem was met dit gedicht ingenomen: "[...] het kwatrijn 'De nachtegalen' [...], dat is een van de niet zeer talrijke verzen, waar ik zelf pleizier in heb." (brief aan Renée Kelder 17 februari 1955). "[...] een vers van mij over te schrijven dat, weliswaar maar vier regels lang, een van de niet al te vele dingen is, waar ik zelf van houd." (brief aan de leraar Nederlands J.J. Braakenburg 4 november 1959).

[3] Volgens Fens kan dit gedicht "voor het werk van Bloem karakteristiek genoemd worden en de twee laatste regels kunnen bij een enigszins vrije interpretatie de plaats aanduiden die dichterschap en dichters in Bloems leven hebben [...]." (K. Fens: 'Bloem 75 jaar'. In: *De tijd/Maasbode* 9 mei 1962.)

Gomperts heeft dit gedicht besproken in de T.V.-uitzending over Bloem. Hij stelt dat dit gedicht, evenals bijna al Bloems gedichten, voortgekomen is uit de spanning tussen het verlangen en het besef dat het verlangen, het geluk onbereikbaar is. In de eerste regel "overheerst [...] de nuchterheid maar er staat toch 'vrijwel niets' en dat is niet hetzelfde als 'niets'. In dat kleine verschil zit dat element van verlangen, [...] van hij heeft toch wel iets verwacht, al is het heel weinig. De tweede regel neemt daarvan eigenlijk bijna iets terug. [...]. In de derde regel wordt het nóg sterker aangezet: 'Wat geeft het?', daarin geeft de dichter de indruk dat hij het [...] niet-bereiken van het geluk al niet eens belangrijk meer vindt. Maar dat is slechts schijn, want het vervolg [...] daarin is eigenlijk die onverschilligheid van dat 'Wat geeft het?' verklaard. Er is een reden voor, namelijk de twee polen, de spanning is opgeheven in een ander beeld, in iets onpersoonlijks. Weliswaar is het geluk onbereikbaar, het geluk bestaat niet, maar de poëzie bestaat wel. Want die 'onsterfelijke nachtegalen' [...] symboliseren de dichters of eigenlijk nog liever: de poëzie. Niet de dichters zijn onsterfelijk, maar de poëzie is het, omdat die telkens weer ontstaat in moeilijke omstandigheden, in kou en duisternis, dat zit in die 'koude voorjaarsnacht'. Maar tegelijkertijd is het een 'vóórjaarsnacht' en daarin zit de verwachting, het verlangen, de hunkering, die bestaat en telkens weer bestaat ondanks dat besef van vergeefsheid [...]." (*Literaire ontmoetingen I. J.C. Bloem.* Samengesteld door H.A. Gomperts en H. Keller [met medewerking van T. Lutz, J. Herzberg, R. Nieuwenhuys, J. Ramball, C. Eggink en

J.C. Bloem]. [Tekst van de uitzending door de AVRO-televisie op 19 september 1962]. p. 1-2.) Tot slot van deze uitzending las Bloem dit gedicht voor.
[4] Zie noot 4 bij gedicht [90].
[5] H. Mal'cevoj vertaalde dit gedicht in het Russisch en Francisco Carrasquer in het Spaans, zie VIII.1 en IX.1.
[6] Léon Orthel schreef bij dit gedicht muziek voor bariton en piano. (Léon Orthel: *Vier liedjes (J.C. Bloem)* [*voor*] *bariton* [*en*] *piano.* Opus 75. Amsterdam, Donemus, 1975.)

## [185] LIEDJE

OVERLEVERING

*I*: werkschrift I, p. [125].
*NS*: *De nieuwe stem* 2, augustus 1947, p. 448.
*T*: Typoscript, deel van de kopij van de bundel *Avond.*

DATERING

26 en 27 juni 1947

VARIANTEN EN CORRECTIES

I

| | | | |
|---|---|---|---|
| [*titel*] | | | Liedje |
| 1 | | | De boomen ruischen als regen, |
| 2 | | | Vlak voor de nacht begint. |
| 3 | | | De blaren wikken en wegen |
| 4 | | | Op de eerste vleug van de wind. |
| 5 | a | | Ik kan er haast niet meer tegen: |
| | b | | nu eindlijk wel |
| 6 | a | | Ik ben al hoe lang meer geen kind; |
| | b | | sinds [hoe lang meer geen kind;] |
| | c | | al sinds hoe lang [geen kind;] |
| | d | | sinds lang al niet meer [kind;] |
| | e | | nu al lang niet meer [kind;] |
| | f | | al sinds lang niet meer [kind;] |
| 7 | a | α | Er was vroeger iets gelegen, |
| | b | β | [Er was vroeger iets] in gelegen, |
| | c | | Maar er [was vroeger iets in gelegen,] |
| | d | | Toch, |
| 8 | a | α | In wat men nu nauwlijks meer mint. |
| | b | β | Waarop [men] zich [nu nauwlijks] bezint. |
| 9 | a | | Maar leven is doodgaan plegen, |
| | b | | Het sterven |
| 10 | a | | Dwars tegen wat men heeft bemind. |
| | b | | Verraad aan |
| 11 | a | | En toch is er iets verzwegen, |
| | b | | steeds [is er iets verzwegen,] |
| | c | | weet men: er wordt [iets verzwegen,] |
| | d | | men weet: [er wordt] steeds [iets verzwegen,] |

12 a Dat de sterfelijke nooit hervindt.
b op weg naar den dood geen [hervindt.]
c geen gaande naar 't einde ooit [hervindt.]
d men nooit voor het [einde] [hervindt.]

II
1 regen,] regen *T*
11 weet: er wordt steeds] weet steeds: er wordt *T*

NOTEN

[1] Bloem schrapte dit gedicht uit de getypte kopij van de bundel *Avond*: "Dat liedje moet [...] vervallen." (brief aan Stols 25 juli 1950). Het bleef ook verder ongebundeld.
[2] Zetfouten: in *1*, r. 1 ***bomen ruisen*** i.p.v. ***boomen ruischen***

## [186] DE TERUGGEVOERDEN

OVERLEVERING

*1*: werkschrift I, p. [132-133].
*S*: ***Standpunte*** 3.IV, november 1948, p. 17.
*K*: ***Kroniek van kunst en kultuur*** 9, december 1948, p. 341.
*T*: Typoscript, deel van de kopij van de bundel *Avond*.
$Av^{1}$: p. 10; $Av^{2}$: p. 8; $VG^{4}$: p. 143-144.

DATERING

3, 9 en 15 augustus 1948

VARIANTEN EN CORRECTIES

I
[*titel*] De teruggevoerden
1 Het helsche leven week allengs. Het was
2 a α Al haast als een herinnering geworden.
b β [Al haast] tot [een herinnering] verduisterd.
3 a α [*ontbreekt*]
b β Wij hebben stil gezeten en geluisterd
4 a α En steeds maar suisde 't lieflijke gas.
b Het droomerige suizen van 't [gas.]
c β Naar 't [droomerige suizen van] het [gas.]

5 a Ook in onze ooren ving een suizen aan.
b het
6 Dit was het dan, het al zoo vaak bepeinsde,
7 a Het
b Steeds in onwerklijkheid teruggedeinsde —
c teruggedeinsde:
8 a Het afscheid van een leeg verwoest bestaan.
b [leeg]geroofd

9 Toen we ons hervonden waren we in een zaal,
10 a α Die wij niet kenden, maar al dra begrepen,
b β, γ [Die wij niet kenden, maar al dra] herkenden.

11 a α Goor morgenlicht drong door in vage strepen
b Vuil
c β Toen we ons geleidlijk weer aan 't leven wenden
d γ De schemer, waarin we ons [aan 't leven wenden]
12 a α Door 't vage venster van een hospitaal.
b Onder gordijnen [van een hospitaal.]
c β Was 't in de schemer [van een hospitaal.]
d γ Scheen door de vensters [van een hospitaal.]

13 Wij zijn vertrokken en teruggekeerd
14 a Naar onze marteling der verdre dagen
b martelende [verdre dagen]
15 a En hebben zelfs geen blik geslagen
b [geen] schampre
16 a Op redders, die
b even dom als onbegeerd.

II
8 van] (a) uit *S*
(b) van *T*
9 Toen] — Toen *VG*[4] hervonden] (a) hervonden, *S*
(b) hervonden *T*
11 wenden] wenden, *S*

NOTEN

[1] Bloem verwarde bij het schrijven van dit gedicht op een gegeven moment het werkwoord 'wennen' met 'wenden', hij voegde toen een 'd' toe aan het woord 'wenden' (r. 11) die hij vrijwel onmiddellijk weer schrapte.
[2] Dezelfde dag dat het gedicht voltooid was, stuurde Bloem het naar Greshoff ter plaatsing in *Standpunte.* (brief aan Greshoff 15 augustus 1948).
[3] Zie noot 3 bij gedicht [115].
[4] Henry Fagne vertaalde dit gedicht in het Frans, zie III.1.
[5] Typefouten in *T*, r. 6 *zo* i.p.v. *zoo* en r. 7 *geruggedeinsde* i.p.v. *teruggedeinsde*; zetfout: in *Av*[1-2], *VG*[4], r. 6 *zo* i.p.v. *zoo*

## [187] RONDEAU

OVERLEVERING

*I*: werkschrift I, p. [135].
*A*: *Ad interim* 5, december 1948, p. 419.
*T*: Typoscript, deel van de kopij van de bundel *Avond.*
*Av*[1]: p. 11; *Av*[2]: p. 9; *VG*[4]: p. 144; *DW*: p. 72.

DATERING

10 augustus 1948

VARIANTEN EN CORRECTIES

I
[*titel*] Rondeau

1 a α Jannie zoende me
b β, γ [Jannie zoende] me, uit de stoel
2 a α [*ontbreekt*]
b β Waar zij in zat opgevlogen.
c γ [Waar zij in zat] opgesprongen.
3 a α Tijd, jij dief,
b β, γ [Tijd, jij dief,] die elk gevoel
4 a α Zooiets mag je nooit vergeten
b β Maakt tot een verganen logen,
c γ Op den duur hebt weggedrongen,
d houdt
e hebt weggedrongen —
5 Noem mij oud, versleten, kaal,
6 a Geef me nu alles onvoldoende,
b voor [alles] me [onvoldoende,]
7 Maar vergeet niet, dat me eenmaal
8 Jannie zoende.

II
4 weggedrongen —] (a) weggedrongen, *A*
(b) weggedrongen — *T*

NOTEN

[1] Bloem heeft dit gedicht in het werkschrift met inkt geschreven; later is met potlood het eerste 'Jannie' veranderd in 'Jennie'. Wanneer en waarom dit is gebeurd, is niet bekend. Geen van de publikaties van dit gedicht heeft 'Jennie'. Het tweede 'Jannie' (r. 8) bleef onveranderd.

[2] Dit gedicht is een vertaling van Leigh Hunts gelijknamige gedicht.

RONDEAU

Jenny kissed me when we met,
  Jumping from the chair she sat in;
Time, you thief, who love to get
  Sweets into your list, put that in:
Say I'm weary, say I'm sad,
  Say that health and wealth have missed me,
Say I'm growing old, but add,
  Jenny kissed me.

(Leigh Hunt: *The poetical works.* Ed. by H.S. Milford. Oxford, London etc., 1923. p. 368.)
D'Oliveira heeft Bloems gedicht met het origineel vergeleken. Hij constateert dat Bloems vertaling op veel punten van het origineel afwijkt en komt tot de conclusie dat een lezer uit Bloems gedicht een heel andere indruk van Hunts gedicht krijgt dan wanneer hij het origineel zou lezen. (H.U. Jessurun d'Oliveira: 'Origineel en vertaling'. In: *Merlyn* 2 (1963/1964), nr. 1. p. 3-11.)

[3] Léon Orthel schreef bij dit gedicht muziek voor bariton en piano. (Léon Orthel: *Vier liedjes (J.C. Bloem)* [*voor*] *bariton* [*en*] *piano.*

Opus 75. Amsterdam, Donemus, 1975.)
[4] Vanaf *T* wordt bij de laatste regel ingesprongen.

[188] HET EINDE

OVERLEVERING

*1*: *Libertinage* 2, mei-juni 1949, p. 162.
*T*: Typoscript, deel van de kopij van de bundel *Avond.*
*Av*[1]: p. 12; *Av*[2]: p. 10; *VG*[4]: p. 144; *DW*: p. 72.

DATERING

*Voorjaar 1949*

NOTEN

[1] Volgens De Jong geeft dit gedicht "alleen maar beknopter en definitiever wat er vroeger te lezen stond in de twaalf regels van het gedicht *Levensloop.*" (M.J.G. de Jong: 'Zuiverheid door herhaling'. In: *Elseviers weekblad* 9 oktober 1965.)
[2] Zie noot 4 bij gedicht [90].
[3] Léon Orthel schreef bij dit gedicht muziek voor bariton en piano. (Léon Orthel: *Vier liedjes (J.C. Bloem)* [*voor*] *bariton* [*en*] *piano.* Opus 75. Amsterdam, Donemus, 1975.)

[189] HET PORTRET

OVERLEVERING

*1*: Manuscript, met gedateerde kladversie, in particulier bezit.
*Li*: *Libertinage* 2, mei-juni 1949, p. 161.
*T*: Typoscript, deel van de kopij van de bundel *Avond.*
*L*: p. 7; *Av*[1]: p. 13; *Av*[2]: p. 11; *VG*[4]: p. 145; *DW*: p. 73.

DATERING

20, 21, 23, 25 april en 12 mei 1949

VARIANTEN EN CORRECTIES

I

| | | | |
|---|---|---|---|
| [*titel*] | | | Het Portret |
| [*opdracht*] | | | Aan Wim |
| 1 | a | α | Wanneer ik dood ben en de donkren komen, |
| | b | | duistren |
| | c | β | [Wanneer] [dood] [xxx] is gekomen, |
| | d | | donkren |
| | e | γ, δ | [Wanneer] ik [dood] ben en de donkren komen, |
| 2 | a | α | Geef mij 't portret niet mee |
| | b | | het mee, dat altijd |
| | c | β | [Geef] hem't [portret niet mee, dat altijd] |
| | d | γ | [Geef] me ['t portret niet mee, dat altijd] naast |
| | e | | bij |
| | f | δ | [Geef me 't portret niet mee, dat altijd] mij |

| | | | |
|---|---|---|---|
| 3 | a | α, β | [*ontbreekt*] |
| | b | γ | Mijn kussen stond |
| | c | δ | Ten hoofdeneinde [stond] |
| | d | | en in mijn droomen. |
| 4 | a | α, β | Ik kan het toch |
| | b | | Ik merk er toch niets van. |
| | c | γ | Ik kan het toch niet zien als 't oog verglaast. |
| | d | δ | Ik merk er toch niets van. Het is voorbij. |
| 5 | a | α | Neen, ik wil niet, dat, als mijn oogen sloten |
| | b | β | [Neen, ik wil niet,] dat na de laatste morgen |
| 6 | a | α | [*ontbreekt*] |
| | b | β | De beeltenis van dit geliefdst gelaat, |
| | c | | bemind |
| 7 | a | α | In een vergankelijke kist besloten, |
| | b | β | [In een] tot molm geworden [kist] geborgen, |
| 8 | a | α | Vuig in de muffe grond met mij verrot. |
| | b | β | Diep [in de muffe grond met mij] vergaat. |
| 9 | a | α | Doch als ik stervend ben, maar nog niet henen, |
| | b | β | [Doch als ik stervend ben, maar nog niet] |
| | c | γ, δ | [Doch als ik stervend ben, maar nog niet] henen, |
| 10 | a | α, β | Dan moet ik 't voelen in mijn veege hand: |
| | b | γ, δ | [Dan] wil [ik 't] houden [in mijn veege] hand. |
| 11 | a | α | [*ontbreekt*] |
| | b | β | De beeltenis van 't liefste waar mijn leven |
| | c | γ | [11b *geschrapt*] |
| | | | Mijn oogen wezen |
| | d | | moeten |
| | e | δ | [Mijn] laatste denken moet nog zijn doorschenen |
| 12 | a | α | het eerste zeer aan had verpand. |
| | b | β | Zich van [het eerste zeer aan had verpand.] |
| | c | γ | Waar het zich het eerste [aan had verpand.] |
| | d | | mijn hart van 't eerst [*geschrapt*] |
| | e | δ | Door hem [xxx] |
| | f | | Door wat mij 't liefst was in dit doode levensland |
| | g | | [Door 't liefst] waaraan mijn hart zich had verpand. |
| | h | | liefste waar het zich aan [had verpand.] |
| 13 | a | | Want één had altijd achter |
| | b | | de [xxx] [xxx] gewaakt |
| | c | | [Want had] die [altijd achter de [xxx] [xxx] gewaakt] |
| | d | | [Want] seconden |
| | e | | [Want] streven |
| | f | | [Want] laat het niets geweest zijn al mijn streven, |
| | g | | [Want laat] er [niets] gekomen [zijn] van 't [streven,] |
| | h | | [Want] ik berust erin. 'k Heb in [xxx] streven |
| | i | | mijn |

14 a Die mij
b had
c [*geschrapt*] waar ik
d [14c *geschrapt*]
niets van waar ik naar heb gehaakt
e [14d *geschrapt*]
Van al het andre, al aan[*?*] [gehaakt]
f naar de
g Naar iedere andre liefde om niet gehaakt —
15 a dit rampzalig leven
b wat
c Wil ik beseffen [dit rampzalig leven]
d 'k
e [Wil 'k] zijn vlak bij [dit rampzalig leven]
f [15e *geschrapt*]
Door hem
g deze' alleen is dit rampzalig leven
h deze
16 Tot onuitsprekelijk geluk gemaakt.

II
[*opdracht*] Aan Wim] (a) *Aan W. Li*
(b) *vervalt T*

9 henen,] (a) henen *Li*
(b) henen, *T*
13 erin] (a) er in *Li*
(b) erin *T*
14 andre] (a) andere *Li*
(b) andre *T*

## [190] HET HORLOGE

OVERLEVERING
*1*: Manuscript, met gedateerde kladversie, in particulier bezit.
*Li*: *Libertinage* 2, mei-juni 1949, p. 162.

DATERING
12 mei en 5 juni 1949

VARIANTEN EN CORRECTIES
I
[*titel*] Het horloge
1 a Nachtstilte en bitterheid. O onwaardeerlijk wonder,
b eenzaamheid.
c ouderdom.
2 a Dat met klimmen van de jaren vlood:
b het [klimmen van de jaren vlood:]
c vlieden
d stijgen snelle [jaren vlood:]
3 a Naar de secondenwijzer kijken zonder
b kunnen [kijken zonder]

| | | |
|---|---|---|
| 4 | a | Te denken aan het naadren van den dood. |
| | b | zeekren [dood.] |

NOTEN

[1] Er is een zekere overeenkomst tussen dit gedicht en Baudelaires 'l'Horloge'.
[2] Dit gedicht bleef ongebundeld.

## [191] ZOMERAVOND

OVERLEVERING

*1*: *De gids* 113.I, april 1950, p. 241.
*T*: Typoscript, deel van de kopij van de bundel *Avond.*

DATERING

*Zomer 1949*

VARIANTEN EN CORRECTIES

7 wedervaren,] wedervaren *T*
8 het] dit *T*
11 het] dit *T*

NOTEN

[1] Bloem schrapte dit gedicht uit de getypte kopij van de bundel *Avond*: "'Zomeravond' schrap ik bij nader inzien ook maar." (brief aan Stols 23 juli 1950). Het bleef ook verder ongebundeld.

## [192] SONNET

OVERLEVERING

*1*: werkschrift I, p. [141].
*G*: *De gids* 113.I, april 1950, p. 242.
*T*: Typoscript, deel van de kopij van de bundel *Avond.*
$Av^1$: p. 14; $Av^2$: p. 12; $VG^4$: p. 145-146.

DATERING

19 oktober 1949

VARIANTEN EN CORRECTIES

I

| | | | |
|---|---|---|---|
| [*titel*] | | | Sonnet |
| 1 | | | Dat het onmannelijk zou zijn, te klagen, |
| 2 | a | | Is vaak met klem van redenen beweerd |
| | b | | door de verbitterden |
| 3 | a | α | En daarentegen gepraeconiseerd |
| | b | β | [En] velen hebben daarom trots begeerd, |
| 4 | a | α | Het trots verzwijgen van zijn nederlagen. |
| | b | β | Te kunnen zwijgen [van] hun [nederlagen.] |
| 5 | a | | Misschien terecht. Misschien is in 't uitdragen |
| | b | | gewagen |
| 6 | a | | Van wat den mensch ontbeert [xxx] of |
| | b | | de [xxx]gewijde mensch [xxx] en 't deert |
| | c | | mensch ontbeert, van wat hem deert, |

7 a Hoe ook vergeeflijk, iets wat het onteert
b hem
8 a En doet men beter, zwijgend te versagen.
b woordloos

9 a En dan, als men in zicht van 't laatste leed
b ook,
10 Al het voorafgegane leed bemeet
11 Der levenslang verdrukten en benarden —

12 a α Zou men dan aan de luiden op de markt
b β [Zou men dan] in het woelen van [de markt]
13 a α De resten toonen van 't verscheurde hart?
b β Opzichtig omgaan met wat rest van 't [hart?]
14 Neen, naar den voddenkoopman met die flarden!

II
[*titel*] SONNET] VERMANING $VG^{4}$
3 begeerd,] begeerd *T*
6 de] den *T* ontbeert] ontbreekt *T*
9 ook,] ook: *G*
11 benarden —] (a) benarden *T*
(b) benarden, $Av^{1}$
14 flarden!] flarden. *G*

NOTEN

[1] Bloem veranderde in de (niet overgeleverde) drukproef van de vierde druk van de *Verzamelde gedichten* de titel van dit gedicht in 'Stoïsch'. Maar bij nader inzien was hij hier niet gelukkig mee: "Op pag. 145 van de proef heb ik de titel 'Sonnet' veranderd in 'Stoïsch', maar dit bevalt mij allerminst. Wilt U die maar veranderen in: 'Vermaning?'" (brief aan J.-P. Barth 7 februari 1953).
[2] Dit gedicht werd op 1 december 1962 als 'gedicht van de week' afgedrukt in het *Rotterdams nieuwsblad*.

## [193] AFSCHEID

OVERLEVERING

*1*: *De gids* 113.I, april 1950, p. 242.
*T*: Typoscript, deel van de kopij van de bundel *Avond*.
*L*: p. 8; $Av^{1}$: p. 15; $Av^{2}$: p. 13; $VG^{4}$: p. 146; *DW*: p. 74.

DATERING

*Begin 1950*

VARIANTEN EN CORRECTIES

[*opdracht*] *Aan W.*] *vervalt T*

NOTEN

[1] André Piot vertaalde dit gedicht in het Frans, Aurel Covaci in het Roemeens en Henriette Colin in het Spaans, zie III.4, VII.1 en IX.2.

OVERLEVERING

*1*: werkschrift I, p.[146-147].
*T*: Typoscript, deel van de kopij van de bundel *Avond.*
*L*: p.9; $Av^1$: p.16; $Av^2$: p.14; $VG^4$: p.146.

DATERING

5 en 10 mei, 14 juni, 6, 7 en 23 juli 1950

VARIANTEN EN CORRECTIES

I

| | | | |
|---|---|---|---|
| [*titel*] | | | Het eind van de dag |
| [*opdracht*] | | | Aan Ol |
| 1 | | | De dag is over en het heele leven |
| 2 | a | α | Bestaat uit dagen, en de laatste is een |
| | b | β | Is welhaast over en zijn laatste pijn. |
| | c | | stervenspijn. |
| 3 | a | α | Ervan. |
| | b | β | O nutteloosheid van elk verder streven, |
| 4 | a | | Maar elke dag kan eens de laatste zijn. |
| | b | | Want ieder uur het |
| | c | | 't uiterste uur eens [zijn.] |
| 5 | a | α | geschapen |
| | b | β | Want wij zijn allen voor den dood geschapen, |
| | c | | Zijn [xxx] [xxx]. Het komt er verder niet op aan: |
| | d | | 't Is tijd voor 't strekken van het laatste wapen, |
| 6 | a | α | Voor 't leed is ieder en geen een kan 't vliên. |
| | b | | ieder; niemand [kan] het [vliên.] |
| | c | | geen [kan het] ontvliên. |
| | d | β | Er is niets meer te winnen of te [ontvliên.] |
| | e | | valt |
| 7 | a | | E[*n*] |
| | b | | Ik denk alleen nog dat, als ik ga slapen: |
| | c | | nog alleen maar, |
| | d | | [xxx] alleen nog [als] 'k [ga slapen:] |
| | e | | [alleen nog] maar, [als] ik [ga slapen:] |
| 8 | | | Weer een dag minder dat ik je zal zien. |

II

[*opdracht*] Aan Ol] *vervalt T*
8 minder] minder, *T*

NOTEN

[1] 'Ol' is Bloems zoon, Wim.
[2] Van dit gedicht bestaat geen tijdschriftpublikatie. Toen Bloem de kopij van de bundel *Avond* aan Stols stuurde, schreef hij o.a.: "Ongepubliceerd is nu alleen nog het laatste 'Het einde [*sic*] van den [*sic*] dag." (23 juli 1950).
[3] Vanaf *T* is het gedicht verdeeld in twee strofen van vier regels.
[4] Henriette Colin vertaalde dit gedicht in het Spaans, zie IX.2.
[5] Léon Orthel schreef bij dit gedicht muziek voor bariton en piano. (Léon Orthel: *Vier liedjes (J.C. Bloem)* [*voor*] *bariton* [*en*] *piano.* Opus 75. Amsterdam, Donemus, 1975.)

## Liefde en Avond

De gedichten [189, 193, 194] werden samen met het opdracht- en het epilooggedicht van de bundel *De nederlaag* opgenomen in het bundeltje *Liefde*. Dit verscheen niet in de handel. Het werd in de zomer van 1950 op de Ando-Pers te 's-Gravenhage onder leiding van F. Tamminga en A.A.M. Stols gedrukt in een oplage van 75 exemplaren voor 'De Vrienden van J.C. Bloem'. Het bundeltje is gezet uit de 'Romanée' van J. van Krimpen en verscheen in een formaat van 26 × 17 cm. De drie gedichten [189, 193, 194] werden van hetzelfde zetsel dat gebruikt was voor *Liefde*, ook afgedrukt in Bloems zevende bundel, *Avond*, die verder de gedichten [181, 182, 184, 186, 187, 188, 192] bevatte.

In de tweede helft van juli 1950 vroeg Stols Bloem dringend de kopij voor de bundel *Avond* te sturen: ''Je bent bezig mij alweer te duperen door het niet-zenden van de 8 beloofde gedichten voor het reisex. van 'Avond'. Ik moge dus hierbij een *dringend* beroep op je doen, om mij voor het eind van de week deze gedichten toe te zenden, anders komt het reisex. niet op tijd gereed[,] kan de najaarsaanbieding hiervan niet plaats hebben en onttrek je jezelf op de duur weer een bron van inkomsten. [...]. Ik reken op je!!'' (19 juli 1950). Bloem antwoordde: ''Ik zend je [...] hierbij de gevraagde copij, maar je moet die wel min of meer als voorloopig beschouwen, omdat ik die onder pressie aflever. Het vers 'Eeuwig verleden' bijv. had ik nog overgetikt, maar ik wist al wel, dat het in deze vorm zeker niet kon verschijnen. Ik zie echter geen kans om het te verbeteren en heb het nu maar geschrapt. 'Zomeravond' schrap ik bij nader inzien ook maar. Ik hoop er nog een ander vers voor in de plaats te kunnen sturen.
Ongepubliceerd is nu alleen nog het laatste 'Het einde [*sic*] van den [*sic*] dag'. [...].
Mocht ik nog een vers voltooien, dan zal ik het je onmiddellijk zenden, maar ik kan niet zoo onder druk werken.'' (23 juli 1950). De kopij die Bloem toen zond, bestond uit 13 gedichten, 5 meer dan waarschijnlijk in eerste instantie aan Stols was beloofd. Uit Bloems brief blijkt, dat hij echter twee gedichten al direct schrapte. Bovendien bericht hij twee dagen later: ''Dat 'Liedje' moet ook vervallen.'' (25 juli 1950). Uiteindelijk bleven er dus maar tien gedichten over voor de bundel.
De bundel werd gezet uit de 'Romanée' van J. van Krimpen, de omslag werd ontworpen door Maarten Engelman. In september 1950 werd de bundel gedrukt op de Ando-Pers te 's-Gravenhage en hij kreeg als opdracht mee: 'Nogmaals: aan Wim'. Hij verscheen in november in de handel. De oplage bedroeg 1000 exemplaren plus 15 genummerde op

geschept papier. Het formaat was 25 × 16 cm, de prijs (geb.) f 2,50. Bloem ontving als honorarium f 176,25.
Achterin de bundel staat de volgende 'Aanteekening': ''Deze eerste druk van 'Avond' bevat drie gedichten uit het bundeltje 'Liefde', hetwelk in den Zomer van 1950 werd gedrukt voor 'De Vrienden van J.C. Bloem' in een zeer beperkte oplaag. De drie gedichten zijn: 'Portret', 'Afscheid' en 'Het Eind van de Dag'. De overige gedichten in de bundel 'Avond' verschijnen hier voor het eerst.''
Een tweede druk werd in februari 1951 opnieuw op de Ando-Pers te 's-Gravenhage gedrukt, waarschijnlijk van hetzelfde zetsel. Vermoedelijk was de oplage ook nu 1000 exemplaren. Het formaat bleef gelijk, evenals de prijs. Deze werd overigens een aantal jaren later verlaagd tot f 1,—.
In mei 1952 ontving Bloem voor deze bundel de P.C. Hooftprijs. Een jaar later werd de bundel opgenomen in de vierde druk van de *Verzamelde gedichten*. Bij die gelegenheid werd hij uitgebreid met het later geschreven sonnet 'Insomnia'.

RECENSIES

B[ittremieux], C.: 'Nederlandse letteren; Beschouwingen van J.C. Bloem en enige nieuwe gedichten'. In: *De nieuwe gids* 13 december 1950.

Dinaux, C.J.E.: '[Rec. van] J.C. Bloem: "Avond" (Gedichten). (A.A.M. Stols, 's-Gravenhage)'. In: *Haarlems dagblad* 4 november 1950.

Donker, A.: 'Meesterschap'. In: *Critisch bulletin* 18 (1951). p. 1-7. *Donker besprak deze bundel ook voor de radio op vrijdag 19 januari 1951 in een uitzending van de VPRO.

Elias, E.R.: 'Zwaarmoedige avond'. In: *Orientatie* nr. 40, jan./febr./maart 1951. p. 85.

Engelman, J.: 'Het romantisch verlangen; drie dichters van de generatie-1910'. In: *De tijd* 30 mei 1953.

Eysselsteijn, B. van: 'Dichter van het Verlangen; Het oeuvre van J.C. Bloem'. In: *Haagse post* 3 februari 1951.

's-Gravesande, G.H.: 'Proza en poëzie van J.C. Bloem; [rec. van] Verzamelde beschouwingen (A.A.M. Stols); Avond (A.A.M. Stols)'. In: *Nederlandse bibliografie* 94 (1951). p. 8.

Greshoff, J.: 'Eerherstel voor het gewone woord; J.C. Bloem als apostel der zuiverheid'. In: *Het vaderland* 31 maart 1951.

K[nuvelder, G.]: 'Wierook voor de muze; [rec. van] J.C. Bloem: Avond'. In: *De nieuwe eeuw* 27 januari 1951.

Kuipers, R.: '[Rec. van] "Avond", tien verzen in nieuwe bundel; Indrukwekkende soberheid kenmerkt J.C. Bloem'. In: *Het vrije volk* 11 december 1950.

Minderaa, P.: 'Kroniek der poëzie'. In: *Wending* 5 (1950/51). p. 761.

O., F.M.P.: 'Een dubbele aanwinst'. In: *Nederlandse post* 15 januari 1951.

Panhuysen, J.: 'Volmaakt meesterschap: [rec. van] Avond van de dichter J.C. Bloem'. In: *De Gelderlander* 13 maart 1951.

Plas, M. van der: 'De avond van de dichter Bloem; Nachtegaal boven naakt ijs; Afscheid van de Novemberaarde'. In: *Elseviers weekblad* 4 augustus 1951. p. 18.

Scheltema, T.W.L.: '[Rec. van] J.C. Bloem. *Avond, gedichten.* 's-Gravenhage. Stols. 1951'. In: *Books abroad* autumn 1952.

Stuiveling, G.: 'Drie dichters, drie meesters'. In: *Het boek van nu* 4 (1950/51). p. 86.

Bloem nam in zijn bloemlezing uit eigen werk 5 gedichten uit deze bundel op.[1]

[1] N.l. de gedichten [184, 187, 188, 189, 193]. Bovendien werd het later aan deze bundel toegevoegde sonnet 'Insomnia' opgenomen. Dat *Avond* uit 1955 zou dateren zoals de bloemlezing vermeldt, is onjuist.

## [195] INSOMNIA

OVERLEVERING

*1*: werkschrift I, p.[161-163].
*$M^1$*: Manuscript door Bloem eigenhandig geschreven in J. van Hattums exemplaar van de tweede druk van *Avond* (1951), ongedateerd, waarschijnlijk eind 1951.
*S*: *Schrijversalmanak voor het jaar 1953*. [Samengesteld door C. Eggink en G. Sötemann]. Amsterdam, [december 1952], p. 39.
*$VG^4$*: p. 147.
*T*: Typoscript, deel van de kopij van de bundel *Afscheid*.
*Af*: p. 5; *DW*: p. 75; *DD*: p. 11.
*$M^2$*: Manuscript in particulier bezit, ongedateerd, waarschijnlijk 1958 of 1959.

DATERING

17, 19, 20, 24, 25, 26, 27 september en 2 december 1951

VARIANTEN EN CORRECTIES

I

| | | |
|---|---|---|
| [*titel*] | a | Mors |
| | b | Insomnia |
| 1 | | Denkend aan de dood kan ik niet slapen, |
| 2 | | En niet slapend denk ik aan de dood, |
| 3 | a | En het leven vliet zooals het vloot, |
| | b | gelijk vlood, |
| 4 | a | En elk zijn is voor niet zijn geschapen. |
| | b | tot ontzijn [geschapen.] |
| | c | niet-zijn |
| 5 | | Hoe onmachtig klinkt het schriel "te wapen", |
| 6 | | Waar de levenswil ten strijd mee noodt, |
| 7 | a | Vergeleken bij der doodsklaroenen stoot, |
| | b | Naast [der doodsklaroenen] schrille [stoot,] |
| 8 | | Die de grijsaards oproept met de knapen. |
| 9 | a | Evenals een vrouw, die eens zich gaf, |
| | b | Aan [een vrouw] gelijk, [die eens zich gaf,] |
| | c | Zoo ook [een vrouw], |
| | d | Evenals |
| 10 | a | Baren moet, of ze al of niet wil baren, |
| | b | dan |
| 11 | a | Want het kind is groeiend in haar schoot, |
| | b | groeiende |

A

| | | |
|---|---|---|
| 12 | a | Is elk wezen zwanger van de dood: |
| | b | dood, |

| | | | |
|---|---|---|---|
| 13 | a | α | Hiervoor kan hem niets bewaren |
| | b | β | En ter wereld [kan hem niets bewaren] |
| | c | | Eens geboren |
| 14 | a | α | En het kraambed is het graf. |
| | b | | 't gemeene |
| | c | β | Voor zijn kraambed: het geweten [graf.] |
| | d | | bereide |
| | e | | gedolven |
| | f | | 't niet te ontwijken [graf.] |
| | g | | ontkomen |
| | h | | voorbestemde [graf.] |
| B | | | |
| 12 | | | [Is elk wezen zwanger van de dood,] |
| 13 | | | [Eens geboren kan hem niets bewaren] |
| 14 | a | | [Voor zijn kraambed] dat uitmondt in 't [graf.] |
| | b | | eens wordt tot |
| C | | | |
| 12 | | | [Is elk wezen zwanger van de dood,] |
| 13 | | | [Eens geboren kan hem niets bewaren] |
| 14 | a | | Voor het bed dat leven nam en gaf. |
| | b | | Voor het voorbestemde: wieg en graf. |
| D | | | |
| 12 | | | [Is elk wezen zwanger van de dood,] |
| 13 | | | En begin en einde van het paren |
| 14 | | | Loopt in baren en in sterven af. |
| E | | | |
| 12 | | | [Is elk wezen zwanger van de dood,] |
| 13 | a | α | En die rijpt na 't [xxx] baren, |
| | b | β | [En die] [na] de [xxx] van 't [baren,] |
| | c | γ | [13b *geschrapt*] |
| | | | Die het einde van zijn jaren, |
| | d | | onafwendbare eind der [jaren,] |
| | e | | [Die] aan het begin en [eind der jaren,] |
| | f | δ | [Die] zich, [aan] 't [begin en eind der jaren,] |
| 14 | a | α | En wordt voldragen, schrompelt, valt af. |
| | b | β | Wordt [voldragen,] schrompelt en [valt af.] |
| | c | | Is het kraambed eerst, en dan het graf. |
| | d | γ | Zich hem openbaart in wieg en [graf.] |
| | e | δ | Aan [hem openbaart in wieg en graf.] |
| F | | | |
| 12 | | | [Is elk wezen zwanger van de dood,] |
| 13 | a | α | Niets ter wereld kan het ooit bewaren, |
| | b | β | Evenmin als haar iets kon [bewaren,] |
| 14 | a | α | Voor de wieg niet en niet voor het graf. |
| | b | β | [Voor de] wieg, bewaart iets het voor 't [graf.] |
| | c | | beschermt |
| | d | | ontkomt [het] aan zijn [graf.] |

G

12 [Is elk wezen zwanger van de dood,]

13 a En het van het paren

b ingeschapen wit 't

c voorbestemde doel [van 't paren]

14 a Is de wieg niet minder dan het graf.

b niet minder dan de wieg

II

4 niet-zijn] (a) niet zijn $M^1$

(b) niet-zijn *S*

(c) niet zijn $VG^4$

(d) niet-zijn $M^2$

11 schoot,] schoot $M^2$

NOTEN

[1] Bloem schreef het gedicht met de eerste versie van de twee laatste regels op 17 september 1951. Vervolgens werden de twee laatste regels in de loop van 10 dagen verschillende malen veranderd. De verandering van de titel is van later datum, namelijk 2 december 1951.
[2] In r. 3 zou eigenlijk *vliedt* i.p.v. *vliet* moeten staan. Deze correctie is echter nooit door Bloem aangebracht.
[3] Dit gedicht werd voor het eerst gebundeld in de vierde druk van de *Verzamelde gedichten* ('s-Gravenhage, 1953). In deze uitgave werd het toegevoegd aan de bundel *Avond*. Vervolgens werd het ook opgenomen in de bundel *Afscheid* ten behoeve van hen die de vierde druk van de *Verzamelde gedichten* niet bezaten.
[4] Er lijkt geen relatie te bestaan met de gelijknamige gedichten van D.G. Rossetti en G. Gossaert.
[5] Vgl. J. Kamerbeek Jr.: *De poëzie van J.C. Bloem in Europees perspectief*. [Amsterdam], 1967. p. 62; en A. van Heeswijck: 'Enkele beschouwingen over het verklarend lezen, toegepast op 'Insomnia' van J.C. Bloem'. In: *Nova et vetera* 46 (1968/69). p. 286-291.
[6] T. Anbeek geeft in zijn artikel over de poëzie-analyse van Roman Jakobson een analyse van dit gedicht volgens Jakobsons methode en volgens een 'alternatieve' methode. (T. Anbeek: 'De tastbaarheid van de tekens; over de poëzie-analyse van Roman Jakobson'. In: *Fdl.* 13 (1972). p. 148-161.)
[7] Henriette Colin vertaalde dit gedicht in het Spaans, zie IX.2.
[8] Zetfouten: in *Af* en *DD*, r. 14 *is* i.p.v. *Is*; in *DD*, r. 9 *zich eens* i.p.v. *eens zich*

## Verzamelde gedichten vierde druk

In 1953 verscheen de vierde druk van Bloems *Verzamelde gedichten.* Hierin werden de eerder verzamelde bundels opgenomen plus de uit 1950 daterende bundel *Avond*, die bij deze gelegenheid werd uitgebreid met het sonnet 'Insomnia'. Twee gedichten uit de bundel *Het verlangen* werden geschrapt.

Het is niet bekend wanneer de derde druk van de *Verzamelde gedichten* uitverkocht raakte. Het lijkt zeker dat Bloem al in de eerste helft van 1951 voorgesteld heeft een herdruk te maken. Begin september van dat jaar schrijft hij aan Stols: "Hoe staat het nu met de herdruk van mijn V[erzamelde] G[edichten]? Ik wil de verzen uit het Verlangen anders arrangeeren, maar moet daarvoor de assistentie van Piet v. Eyck hebben. Begin dus niet met de herdruk voordat [*lees*: vóór] mij te hebben gewaarschuwd." (3 september 1951). Bloem wil dit keer grote haast achter de zaak zetten; vooral geldgebrek speelt hierbij een belangrijke rol. Zo schrijft hij in oktober aan Stols dat hij dringend geld nodig heeft. Hij overweegt daarom een herdruk van zijn *Verzamelde gedichten* bij een andere uitgeverij te doen verschijnen, tenzij Stols hem kan helpen. (26 oktober 1951). Reeds een dag later antwoordt J.-P. Barth voor Stols, die op dat moment in het buitenland is, dat hij onmiddellijk geld zal sturen. Tevens deelt hij mee dat er al plannen voor een herdruk bestaan: "Ik kan je wel verzekeren, dat Sander [ = A.A.M. Stols] absoluut *niet* accoord zal gaan, dat jij de Verzamelde Gedichten aan iemand anders aanbiedt, bovendien zijn er wel degelijk plannen voor een herdruk, hierover is al met de drukker gecorrespondeerd." Op 31 oktober bracht de drukkerij Boosten en Stols een offerte uit voor de herdruk. Deze offerte werd herhaald op 27 maart 1952.
Bloem wilde, zoals hij aan Stols schreef, in de herdruk de splitsing van de bundel *Het verlangen* in de twee afdelingen 'Gestalten' en 'Lyrisch' opheffen en de gedichten chronologisch ordenen. Hij riep daartoe begin 1952 de hulp in van Van Eyck: "Ik ben van plan, in de volgende uitgave van mijn Verz[amelde] Ged[ichten] de fout te herstellen, die jij destijds in Leiding[1] terecht hebt gesignaleerd en de verzen uit Het Verlangen chronologisch te plaatsen. Nu heb jij mij destijds verteld, dat jij die alle hebt in brieven van mij aan jou. Daarom wilde ik eens een dag bij jou komen om die data over te nemen [...]." (19 februari 1952). Van Eyck heeft Bloem inderdaad geholpen. Dit valt ook op te maken uit een brief

---

[1] Dit moet zijn: *Groot-Nederland* 24 (1926). Dl. I. p. 196.

van Barth aan Bloem over de aanstaande herdruk: ''Van [de] zijde van dhr. Stols ontving ik nog de volgende gegevens, die U wel zullen interesseren: Formaat 12,5 × 20. Gedichten gestapeld opgenomen.[2] Volgorde oudste gedichten (de lijst hierbij ingesloten) vastgesteld door Prof. van Eyck. Uw laatste bundel, 'Avond' wordt als laatste afdeling aan de Verz[amelde] Ged[ichten] toegevoegd, de inhoudsopgave wordt dienovereenkomstig uitgebreid en aangepast. Met U moet overlegd worden of de *'Voorrede' gehandhaafd kan blijven*, dan wel door een andere vervangen. Wilt U mij hier op antwoorden? De correctie zal geschieden door de Heer K. Lekkerkerker in overleg met U.[3] De uitgave *moet* in de *herfst* van 1952 verschijnen!'' (12 juli 1952). Dit laatste gebeurt echter niet. Half november geeft Bloem te kennen dat twee gedichten moeten vervallen en één moet worden toegevoegd: ''Voor de goede gang van zaken wil ik U nu alvast meedeelen, dat ik in de a.s. herdruk van mijn V[erzamelde] G[edichten] twee verzen uit het Verlangen, t.w. De Zanger en De Mummie, die mij al te zeer ergeren, laat vervallen. Daarentegen ga ik Avond aanvullen met een sonnet, dat in het bij van der Peet te verschijnen letterkundige jaarboek komt.''[4] (11 november 1952). Deze veranderingen konden niet meer in de proef worden verwerkt. Bloem moest ze zelf bij de correctie aanbrengen: ''Binnenkort verwacht ik de herdruk van Uw 'Verz[amelde] gedichten' in proef. Ik vrees, dat bij de opmaak ditmaal geen rekening gehouden kan worden met Uw wijziging; brengt U die dus maar aan in de proef. Zendt U mij dan s.v.p. tevens dit nieuwe gedicht met opgave waar het precies moet staan.'' (24 november 1952).
Wanneer Bloem precies de proef ontvangen en teruggestuurd heeft, is niet zeker. Het zal waarschijnlijk eind 1952/begin 1953 geweest zijn. Het briefje dat Bloem samen met de proef aan Barth stuurde, is niet gedateerd: ''Hierbij dan eindelijk de proeven terug. Op bladz. 55, 69, 74, 75, 82, 89, 100, 133, 148, 149, en 153 staan nog niet-aangebrachte correcties, veranderingen van mij, of typografische foutjes. Dat zult U wel zien. — Mag ik, als deze correcties zijn aangebracht, nog even een proef hebben, voor alle zekerheid?'' In februari 1953 bracht Bloem nog een verandering aan: ''Op pag. 145 van de proef heb ik de titel 'Sonnet'

---

[2] In de eerste drie drukken van de *Verzamelde gedichten* begint elk gedicht op een nieuwe bladzijde. In de vierde druk daarentegen zijn de gedichten achter elkaar afgedrukt.
[3] Naar de heer K. Lekkerkerker meedeelt, is hem nooit gevraagd de vierde druk van Bloems *Verzamelde gedichten* persklaar te maken of de proeven ervan te corrigeren. Hij heeft er dan ook geen enkele bemoeienis mee gehad.
[4] Dit is het gedicht 'Insomnia', dat voor het eerst gepubliceerd werd in *Schrijversalmanak voor het jaar 1953*. [Samengesteld door C. Eggink en G. Sötemann]. Amsterdam, C.P.J. van der Peet, [december 1952]. p. 39.

veranderd in 'Stoïsch', maar dit bevalt mij allerminst. Wilt U die maar veranderen in 'Vermaning'?" (7 februari 1953).
In maart 1953 werd de bundel gedrukt bij de firma Boosten en Stols. Evenals de uitgaven van 1947 en 1948 is hij gezet uit de Bembo. Hij verscheen in juni in de handel.[5] De oplage was 3000 of 4000 exemplaren.[6] De prijs was (geb.) f 7,90 en het formaat 20 × 12,5 cm. Bloem ontving f 0,89 per exemplaar als honorarium.
Begin 1952 vroeg Barth aan Bloem of hij van plan was een nieuwe 'Inleiding' bij zijn *Verzamelde gedichten* te schrijven: "Van dhr. Stols ontving ik indertijd een bericht, waarin hij mij schreef, dat het zeer waarschijnlijk zou zijn, dat U een nieuwe inleiding tot Uw verzamelde Gedichten, nieuwste druk, zoudt schrijven. Zoudt U mij willen zeggen, hoever U daar mee gevorderd bent?" (19 maart 1952). In de brief van 12 juli 1952 wordt deze vraag herhaald. Bloem begon met het schrijven van het nieuwe 'Naschrift' op 26 november 1952 en voltooide het op 26 en 28 december 1952. Hierin geeft hij een verantwoording van de aangebrachte wijzigingen:
"P.N. van Eyck heeft destijds (ik meen in het o.a. door hem geredigeerde tijdschrift 'Leiding'[7]) terecht opgemerkt, dat de splitsing van mijn bundel 'Het verlangen' in twee afdeelingen, 'Gestalten' en 'Lyrisch' op niets wezenlijks berustte. Door zijn medewerking, waarvoor ik hem hier gaarne mijn dank betuig, ben ik in staat gesteld, aan zijn bezwaar grootendeels tegemoet te komen. In deze nieuwe druk van mijn 'Verzamelde gedichten' zijn deze dus, voorzoover mij dit mogelijk was — ik bezit de handschriften ervan niet meer — chronologisch geplaatst, evenals dit in de latere bundels het geval is.
Zelfkritiek is een van de meest noodige eigenschappen voor iederen schrijver. Men moet zich er echter voor wachten, aan vroegere gedichten een maatstaf aan te leggen, die men zich pas veel later verworven heeft. Ik heb dan ook in de vorige drukken van mijn gedichten deze, op een paar kleine wijzigingen na, onveranderd gelaten en doe dit thans eveneens, ook weer op enkele kleine correcties na. Ik heb mij echter niet kunnen weerhouden, in deze nieuwe druk twee gedichten, ('De zanger' en 'De mummie'), die ik al te zwak vond, zelfs rekening houdend met de tijd, waarin zij ontstonden, weg te laten. Daarentegen heb ik de kleine verzameling 'Avond' met een later geschreven sonnet aangevuld."
In 1960 verscheen van deze uitgave een titelherdruk. Deze is herkenbaar aan het papieren bandje, de blauwe titelpagina (hij verscheen in de serie 'De Blauwe Distel') en de naam van de uitgeverij. Die luidt nu: 'A.A.M. Stols/J.-P. Barth'.

---

[5] Vgl. *Nieuwsblad voor de boekhandel* 120 (1953). p. 377, 558, 570.

[6] Dit valt op te maken uit de twee offertes van Boosten en Stols.

[7] Zie p. 236 noot 1.

OVERLEVERING

*1*: werkschrift I, p.[85, 175].
*G*: *De gids* 116.II, augustus-september 1953, p. 125.
*Af*: p.6.
*M*: Manuscript in particulier bezit, ongedateerd, waarschijnlijk 1958 of 1959.

DATERING

24 juli 1946 en 29 januari 1953

VARIANTEN EN CORRECTIES

I

| | | | |
|---|---|---|---|
| [*titel*] | | | I look into my glass |
| A | | | |
| 1 | | | Ik zie in 't spiegelglas |
| 2 | | | Mijn aan |
| 3 | | | En zeg: God gave dat zoo ras |
| 4 | | | Mijn hart ook waar' vergaan. |
| 5 | a | | Want dan zou 'k, ongedeerd |
| | b | | kon ongepijnd |
| 6 | | | Door harten, die 'k verloor, |
| 7 | a | | [*ontbreekt*] |
| | b | | Gelaten wachten op het eind |
| 8 | | | Dat mij het lot beschoor. |
| 9 | a | | Maar Tijd, katijf, |
| | b | | [*geschrapt*] |
| 10 | | | Steelt deels, en, deels weer niet |
| 11 | a | | En schudt dit avondlijk dor lijf |
| | b | | oud |
| | c | | [En] [*geschrapt*] in de avond 't veege [lijf] |
| 12 | | | Met middags hartklop. |
| B | | | |
| 1 | a | α | Ik zie mijn grijzend haar |
| | b | β | [Ik zie mijn] rimplig vel |
| | c | γ | [Ik zie mijn] oude haar |
| 2 | a | α | in 't spiegelglas, |
| | b | β | In 't [spiegelglas,] |
| | c | γ | En vel [in 't spiegelglas,] |
| | d | | huid |
| 3 | a | α | En zeg: o dat mijn hart nu maar |
| | b | β | [En zeg: o dat mijn hart nu] wel |
| | c | γ | [En zeg: o dat mijn hart nu] maar |

4 a Ook zoo verschrompeld was.
b verouderd
c verschrompeld
d versleten
e geteisterd
f verschrompeld
g versleten

5 a Want dan zou 'k, onaangedaan
b Dan [zou 'k, onaangedaan]
6 a Door wat me eens heeft gekust
b vroegre liefde en lust,
7 a α [*ontbreekt*]
b β Gelaten wachten op 't vermaan
8 a α gelatenheid
b β Van de eindelooze rust.

9 Maar de onverbeden tijd
10 Neemt deels, en deels weer niet;
11 a En dit avondlijke hart,
b wekt hart, dat de avond beidt,
12 a Met lied.
b morgens vurig

II
2 spiegelglas,] (a) spiegelglas *G*
(b) spiegelglas, *M*
8 de] (a) de' *G*
(b) de *M*
10 niet;] (a) niet *G*
(b) niet, *M*

NOTEN

[1] De eerste, onvoltooide, versie van dit gedicht werd geschreven op 24 juli 1946. Bijna zeven jaar later, op 29 januari 1953, begon Bloem helemaal opnieuw; ditmaal werd het gedicht wel voltooid.
[2] Dit gedicht is een vertaling van het gelijknamige gedicht van Thomas Hardy, het laatste van de *Wessex poems*.

I LOOK INTO MY GLASS

I look into my glass,
And view my wasting skin,
And say, "Would God it came to pass
My heart had shrunk as thin!"

For then, I, undistrest
By hearts grown cold to me,
Could lonely wait my endless rest
With equanimity.

But Time, to make me grieve,
Part steals, lets part abide;
And shakes this fragile frame at eve
With throbbings of noontide.

(Th. Hardy: *The collected poems.* [London, 1974]. p. 72.)
Thomas Hardy was een van de drie dichters die Bloem het meest na aan het hart lagen: "Mijn tweede dichter is niet zoo groot, hoewel toch grooter dan men vaak denkt. [...] Het is Thomas Hardy." (J.C. Bloem: *Terugblik op de afgelegde weg.* Amsterdam, 1954. p. 30.)
[3] Zetfout: in *G* en *Af*, r. 4 *zo* i.p.v. *zoo*

## [197] GREBBEBERG

OVERLEVERING

*1*: werkschrift I, p. [177].
*T*: Typoscript aan J. van Krimpen 11 februari 1953.
*M*: Manuscript in particulier bezit, ongedateerd, waarschijnlijk 1958 of 1959.

DATERING

10 februari 1953

VARIANTEN EN CORRECTIES

I

[*titel*] Grebbeberg

A

1 Aan dit besef zij deze grond gewijd:
2 Vijf dagen — en de vrijheid ging verloren,
3 a Vijf jaren — en eerst toen werd zij herboren —
b herboren:
4 Zoo moeizaam triomfeert gerechtigheid.

B

1 Vijf dagen — en de vrijheid ging verloren,
2 a Vijf jaren — en eerst toen werd zij herboren;
b herboren.
3 Zoo moeizaam triomfeert gerechtigheid.
4 Aan dit besef zij deze grond gewijd.

II

[*titel*] GREBBEBERG] (a) *vervalt T*
(b) INSCRIPTIE VOOR HET MONUMENT OP DE GREBBEBERG *M*

1 verloren,] verloren. *T*

NOTEN

[1] Bloem schreef dit gedicht in opdracht van het gemeentebestuur van Rhenen. Hij stuurde het op 11 februari 1953 aan de burgemeester en aan Van Krimpen: "Dat ik nog niet op je brief [...] heb geantwoord komt, doordat ik pas gisteren eindelijk bovenstaand opschrijft [*sic*] heb gemaakt. Ik stuur het nu ook naar den burgemeester. Deze had eigenlijk gewild, dat ik er iets in verwerkte over het feit, dat het gedenkteeken door een centenactie tot stand is gekomen, maar daar zag ik geen kans toe en bovendien lijkt mij dit toch wat te anecdotisch en undignified voor een monument op een zoo belangrijke plaats." (brief aan Van Krimpen 11 februari 1953).

[2] Het monument is onthuld op 4 mei 1953.
[3] Dit gedicht is voor het eerst gebundeld in de afdeling 'Verspreide verzen' van de *Verzamelde gedichten.* Amsterdam, 1965. (Nederlandse Klassieken).

## [198] ROBERT BRASILLACH

OVERLEVERING

*1*: werkschrift I, p. [179].
*S*: *Schrijversalmanak voor het jaar 1954.* [Samengesteld door C. Eggink en G. Sötemann]. Amsterdam, [december 1953], p. 39.
*T*: Typoscript, deel van de kopij van de bundel *Afscheid.*
*Af*: p. 7.
*M*: Manuscript in particulier bezit, ongedateerd, waarschijnlijk 1958 of 1959.

DATERING

7 en 12 juli 1953

VARIANTEN EN CORRECTIES

| | | |
|---|---|---|
| I | | |
| [*titel*] | | Robert Brasillach |
| 1 | a | Waar is van 't hier en nu de wacht, |
| | b | macht, |
| | c | Waartoe gerechtigheid verwacht, |
| 2 | a | Waar de ongerechten de ongerechten |
| | b | Daar |
| 3 | | Berechten en elkaar bevechten |
| 4 | | Tot de een heeft de' ander omgebracht |
| 5 | | En beiden zinken in één nacht? |
| 6 | a | "Zoo draait de wereldkloot", |
| | b | Nochtans, "zoo [draait de wereldkloot",] |
| 7 | a | En |
| | b | In een aeonenstorm van weenen, |
| | c | oneindigheid |
| | d | Door zon en maan om beurt beschenen, |
| 8 | a | En wie er wie dan |
| | b | op wiens lijk zal stenen — |
| | c | lichaam [stenen —] |
| 9 | a | Dit |
| | b | Wat deert dit den gemeenen dood? |
| 10 | a | Er is slechts fierheid voor die nood. |
| | b | Niets redt dan [fierheid] uit dien [nood.] |
| II | | |
| [*titel*] | | ROBERT BRASILLACH] (a) R B *S* |
| | | (b) ROBERT BRASILLACH *T* |

2 Daar] Waar *M*
4 de'] de *M*
5 één] een *T*
10 dien] die *M*

NOTEN

[1] Robert Brasillach (geb. 1909) was een schrijver uit de kring van de 'Action Française', die zich schuldig gemaakt heeft aan collaboratie. In 1944 begaf hij zich vrijwillig in gevangenschap. Na een proces dat slechts één dag duurde, werd hij ter dood veroordeeld. Een gratieverzoek van veertig prominente Franse intellectuelen aan De Gaulle had geen resultaat. Dit gratieverzoek kwam mede voort uit de toen heersende overtuiging dat het vonnis onjuist was, omdat het bewijs niet geleverd zou zijn. Deze overtuiging is nog lang blijven bestaan en in dit verband sprak men (en spreekt men soms nog) van de "gerechtelijke moord" op Brasillach. Robert Aron heeft echter in zijn in 1964 verschenen boek, *Les grands dossiers de l'histoire contemporaine,* betoogd dat het vonnis juist was. Zo is o.a. gebleken dat Brasillach als hoofdredacteur van *Je suis partout* huldebetuigingen aan de Führer schreef en zich schuldig maakte aan antisemitisme. Hij schreef meermalen dat het Joodse probleem definitief 'geregeld' moest worden.
[2] Het citaat in r. 6 is afkomstig uit Vondels 'Vertroostinge aan Geeraerdt Vossius', r. 21. De achtste regel uit Bloems gedicht verwijst naar r. 23 van het gedicht van Vondel: 'Of 't kindt op vaders lichaam steent:'.

## [199] GURE ZOMER

OVERLEVERING

*1*: *De Vlaamse gids* 38, oktober 1954, p. 594.
$T^1$: Typoscript in particulier bezit, ongedateerd.
$T^2$: Typoscript, deel van de kopij van de bundel *Afscheid.*
*Af*: p. 8.
*M*: Manuscript in particulier bezit, ongedateerd, waarschijnlijk 1958 of 1959.

DATERING

*Vóór 14 augustus 1954*

VARIANTEN EN CORRECTIES

2 bescheen,] bescheen. *M*
6 besloot,] (a) besloot $T^2$
(b) besloot, *M*

NOTEN

[1] Nadat Bloem al in 1950 had toegezegd "eens iets" in *De Vlaamse gids* te zullen publiceren, stuurde hij op 14 augustus 1954 dit gedicht aan M. Rutten.
[2] Henriette Colin vertaalde dit gedicht in het Spaans, zie IX. 2.

[200] A UNE PASSANTE

OVERLEVERING

*1* : *Liber amicorum Jac. van Hattum.* [Onder redactie van Gerard den Brabander, J.W. Hofstra, Ed. Hoornik e.a.]. Amsterdam, 10 februari 1955, p. 6-7.
*T*: Typoscript, deel van de kopij van de bundel *Afscheid.*
*Af*: p. 9.
*M*: Manuscript in particulier bezit, ongedateerd, waarschijnlijk 1958 of 1959.

DATERING

*Eind 1954*

VARIANTEN EN CORRECTIES

2 omwonden;] omwonden. *T*

NOTEN

[1] De titel van dit gedicht is ontleend aan die van een gedicht van Baudelaire (*Les fleurs du mal,* nr. XCIII).
[2] Vgl. J. Kamerbeek Jr.: *De poëzie van J.C. Bloem in Europees perspectief.* [Amsterdam], 1967. p. 87-88.

[201] 'KOM, VUL DE GLAZEN...'

OVERLEVERING

*1* : Nieuwjaarskaart van Wim Bloem, Den Haag, december 1955.
*T*: Typoscript, deel van de kopij van de bundel *Afscheid.*
*Af*: p. 10.
*M*: Manuscript in particulier bezit, ongedateerd, waarschijnlijk 1958 of 1959.

DATERING

*December 1955*

VARIANTEN EN CORRECTIES

[*titel*] —] VERTAALD UIT DE RUBAYAT *T*
1 glazen,] (a) glazen *T*
(b) glazen, *M*

NOTEN

[1] Dit gedicht is een vertaling van Omar Khayyams gedicht in de Engelse vertaling van Edward Fitzgerald 'Ah, fill the Cup...'. In het 'Naschrift' bij de bundel *Afscheid* schrijft Bloem: "Het kwatrijn van Omar Khayyam-Fitzgerald komt alleen voor in de eerste uitgave van de Rubayat (nr. 37)."

Ah, fill the Cup: — what boots it to repeat
How Time is slipping underneath our Feet:
Unborn To-morrow, and dead Yesterday,
Why fret about them if To-day be sweet!

De Engelse tekst komt met Bloems vertaling voor op de nieuwjaarskaart.

OVERLEVERING

*1*: Manuscript in particulier bezit, januari 1956.
*Ma*: *Maatstaf* 4, mei 1956, p. 124.
*M*: Manuscript in particulier bezit, ongedateerd, waarschijnlijk half augustus-begin september 1956.
*T*: Typoscript, deel van de kopij van de bundel *Afscheid*.
*Af*: p. 11; *DW*: p. 77.

DATERING

Januari 1956

VARIANTEN EN CORRECTIES

3 de minnenden en de] versmaden en over *Ma*

NOTEN

[1] A. Roland Holst koos dit gedicht voor zijn bijdrage aan de rubriek 'Voorkeuren' van *Elseviers weekblad*. In deze rubriek noemen en bespreken Nederlandse en Vlaamse kunstenaars het werk dat hen op hun eigen gebied het meeste boeit. Roland Holst schrijft over dit gedicht: "Als ik mij af ga vragen, hoe het komt, dat er tot mij met zulk een gedicht iets doordringt, dat voorgoed in mij wonen blijft, hoewel het mij zonder dat gedicht niet had behoord, dan kom ik, afziende van de poëtisch-technische waarde — van hoe edele orde die ook is — ertoe het te danken aan het feit, dat, blijkens dit gedicht, in een gesteldheid van leven die minder dan welke ook daartoe geëigend lijkt, toch het creatieve proces zijn aanvang nemen kan en zich voltooien. Want hoe is het met het leven in deze regels gesteld? Het is er, van elk steunpunt beroofd, aangewezen op een volkomen weerlooze ultime gelatenheid, en schijnt het zelfs niet anders meer te wenschen; het is er, letterlijk, op sterven na dood.
Het wonder is dan ook, dat uit zulk een staat nog iets voortkomt, dat niet alleen maar een ontroerende ontboezeming is, maar dat zich vervult tot wat ik graag 'een levend lichaam van taal' noem. Alsof, op een doodstille winterdag een al bijna verkwijnde plant, onverklaarbaar, nog in bloei blijkt te staan: in weerwil van de natuurlijke orde van zaken. En dat is dan wat ik 'creatief' belief te noemen.
In de panische warwinkel van de actuele dichterij, in het links en rechts omslaan van 'créer' in 'crier', trekt in deze vier regels de taal zich terug op haar laatste stelling. Maar die zal, als het ooit weer stil mocht worden, blijken onneembaar te zijn geweest." (A. Roland Holst: 'Voorkeuren'. In: *Elseviers weekblad* 11 december 1960.)
[2] Zie over het metrum van dit gedicht: A.P. Braakhuis: *De thematische structuur van de versregel*. 's-Gravenhage, 1962. p. 34-35.
[3] Op het grammofoonplaatje *J.C. Bloem [en] A. Roland Holst* uit de serie 'Stemmen van schrijvers' leest Bloem o.a. dit gedicht voor. (*J.C. Bloem [en] A. Roland Holst.* [Grammofoonplaatje uitgegeven door] Nederlands Letterkundig Museum in samenwerking met Querido. Amsterdam, 1961. SVS 6112-1.)
[4] Francisco Carrasquer vertaalde dit gedicht in het Spaans, zie IX.1.
[5] Zetfout: in *DW*, r. 3 *De* i.p.v. *—De*

OVERLEVERING

*1* : *Maatstaf* 4, september 1956, p. 369.
$M^1$: Manuscript in particulier bezit, ongedateerd, waarschijnlijk half augustus-begin september 1956.
$T^1$: Typoscript in brief aan J.B.W. Polak 3 oktober 1956, slechts één regel.
$M^2$: Manuscript in brief aan J.B.W. Polak 3 oktober 1956, slechts één regel.
$T^2$: Typoscript, deel van de kopij van de bundel *Afscheid.*
*Af*: p. 12.

DATERING

*Juli 1956*

VARIANTEN EN CORRECTIES

4 Tusschen ongeborenen en dooden flitst het veeg bestaan.]
(a) Tusschen ongeboorne' en dooden flitst der menschen veeg bestaan. $T^1$
(b) Tusschen ongeboorne' en dooden slaat de flits in van 't bestaan. $M^2$
(c) Tusschen ongeboorne' en dooden flitst het menschelijk bestaan. $T^2$

NOTEN

[1] Uit de correspondentie tussen Bloem en Polak over r. 4 van dit gedicht blijkt dat de dichter in een eerder stadium ook nog de lezing 'Tusschen ongeborenen en dooden flitst het menschelijk bestaan' heeft overwogen: "Na je vertrek heb ik nog nagedacht over die terecht door jou gewraakte regel uit Quando ver, die mij eigenlijk ook altijd mishaagde. Dat komt ervan, als men het rythme opoffert aan het metrum. Want het aantal lettergrepen klopt wel, maar het ***klinkt*** alsof er een voet aan ontbreekt. Ik heb je trouwens laten zien, dat ik eerst in plaats van 'veeg' had geschreven 'menschelijk', dat in elk geval beter klinkt, al heeft de regel dan een voet te veel. Ik heb er nu een oplossing op gevonden, waarvoor ik wel een principe heb moeten over boord gooien (een woord dat eindigt op 'en' voor een klinker nooit af te kappen tot 'e'), maar de regel is nu zooveel beter geworden, dat ik daar maar overheen ben gestapt. [...]." Dit eerste gedeelte van de brief is getypt, het vervolg is (later) met de pen geschreven: "De regel bevredigde mij nog niet. Maar ik geloof, dat ik nu wel de definitieve vorm ervoor heb gevonden [...]. Een zorgenkind, om in voogdijraadtaal te spreken!" (3 oktober 1956).
[2] Braakhuis schrijft over r. 4 zoals hij voorkomt in ***Maatstaf***: "Het expressieve van deze regel bestaat [...] hierin, dat het [metrisch] thema gehandhaafd blijft door spanningen binnen de membra: een versnelling in het eerste, een 'kortsluiting' in het tweede membrum, geheel in overeenstemming met de betekenis van de regel." En over de lezing in ***Afscheid***: "De tekstvariant [...] herstelt de enige thematische variant van het oorspronkelijk gedicht. De dichter geeft door het schriftbeeld nu duidelijk te kennen, dat hij een voordracht wenst ***met elisie,*** en de thematische structuur is door deze tekst-

wijziging geheel 'gladgestreken'. Kennelijk anders dan de dichter zelf achten wij het verloren gaan van de 'flitsende' variant inderdaad een verlies [...]." (A.P. Braakhuis: *De thematische structuur van de versregel.* 's-Gravenhage, 1962. p.36.)

[3] Volgens Tegenbosch verdient dit gedicht een schoolvoorbeeld van na-christelijke poëzie te worden. Het "credo" dat naar zijn gevoel uit het gedicht spreekt, kan hij niet onderschrijven. Bloem mag dan, zo stelt hij, een groot dichter zijn, "maar niet voor ons, en eigenlijk voor geen mens." ([L.] Tegenbosch: 'Journaal; maandag'. In: *Roeping* 32 (1956). p.375.) Dubois reageerde hierop als volgt: "In het korte commentaar van Lambert Tegenbosch in Roeping wordt Bloems bewonderenswaardig taalvermogen gewaardeerd, maar, zegt de commentator, wàt een credo. 'Niet christelijk [...]'. [...]. Dat een katholiek of zelfs een christen het levensgevoel van J.C. Bloem niet het zijne kan noemen, kan men geredelijk aanvaarden, maar dat men hem 'eigenlijk voor geen mens' een dichter durft noemen is toch wel een grove uiting van miskenning van het per essentie positieve dat in elke kunstschepping ligt opgesloten, zelfs voor een christen, dunkt mij. Het levensgevoel zèlf van Bloem is daarbij zo oud als de wereld en terug te vinden bij de ouden evengoed als bij de modernen en het klinkt dan ook tamelijk aanmatigend dit gedicht 'een schoolvoorbeeld van na-christelijke poëzie' te horen noemen.
Twintig eeuwen is een betrekkelijk korte tijd, wanneer men in culturen wil denken. De poëzie is ouder en in die poëzie vindt men als een constante stroom het levensgevoel vertegenwoordigd dat ook uit Bloems gedichten spreekt. Dat levensgevoel is niet de hopeloosheid van de hedendaagse mens, de hopeloosheid om een situatie van de mens, het is de wanhoop om het mens-zijn zèlf.
Maar aan die wanhoop zijn, de eeuwen dóór, de schoonste liederen en gedichten ontrukt en men moet verblind zijn om niet te zien dat die liederen en gedichten juist aan de authenticiteit van de wanhoop, aan de wezenlijke menselijkheid ervan de mysterieuze kracht ontlenen om voor anderen 'het onaanvaardbare' aanvaardbaar te maken. [...] Bloem behoort tot hen die dit levensgevoel hebben verwoord [...]." (P.H. Dubois: 'Nieuwe gedichten van Bloem; Bij de 70e verjaardag van de dichter'. In: *Het vaderland* 4 mei 1957.)

[4] Het gedicht werd op 30 juli 1956 aan Bert Bakker gezonden: "Ik wilde je [...] bijgaand vers slijten voor Maatstaf [...]."

[5] De titel van dit gedicht is ontleend aan strofe 22 van *Pervigilium veneris.* Op dit gedicht is ook het metrisch patroon gebaseerd.

[6] Vgl. J. Kamerbeek Jr.: *De poëzie van J.C. Bloem in Europees perspectief.* [Amsterdam], 1967. p.83.

[7] Henriette Colin vertaalde dit gedicht in het Spaans, zie IX.2.

[204] DE SLUIS II

OVERLEVERING — *1*: Manuscript in particulier bezit, ongedateerd, waarschijnlijk half augustus-begin september 1956.
*Ma*: *Maatstaf* 4, oktober-november 1956 (Utrechtnummer), p. 443.
*T*: Typoscript, deel van de kopij van de bundel *Afscheid*.
*Af*: p. 13.

DATERING — *14-22 augustus 1956*

VARIANTEN EN CORRECTIES — [*titel*] DE SLUIS II] (a) BEMUURDE WEERD *Ma*
(b) UTRECHT: BEMUURDE WEERD *T*

NOTEN — [1] Op 14 augustus 1956 schrijft Bloem aan Bert Bakker: "Wat een vers over Utrecht betreft — sinds een half uur heb ik iets in mijn hoofd. Maar zal het eruit komen? en bijtijds? Dat weet alleen de toekomst, gesteld dat die iets weet." Bert Bakker kreeg het gedicht op 22 augustus toegestuurd: "Hierbij het vers. Je aandringen heeft een gelukkig succes gehad: dank je ervoor!"
[2] Over de interpretatie van 'ze' (r. 5) voerden d'Oliveira en Balk-Smit Duyzentkunst een polemiek: H.U. Jessurun d'Oliveira: 'Wanneer was toen?'. In: *Merlyn* 3 (1965). p. 38-47; F. Balk-Smit Duyzentkunst: 'Wat werd ontvloden?'. In: *Merlyn* 3 (1965). p. 153-154; H.U. Jessurun d'Oliveira: 'Naschrift'. In: *Merlyn* 3 (1965). p. 154-156. In zijn artikel heeft d'Oliveira verder aannemelijk gemaakt dat in dit gedicht wordt gezinspeeld op het vroegere gedicht 'De sluis', [106], hetgeen door de oorspronkelijke titel wordt bevestigd.

[205] OPDRACHT AAN C.

OVERLEVERING — *1*: *De goudvink, zijnde de vijftigste Boekvink.* Met een voorwoord van Reinold Kuipers. Amsterdam, 1957. p. 17.
*T*: Typoscript, gevoegd bij de kopij van de bundel *Afscheid*.
*M*: Manuscript in particulier bezit, ongedateerd, waarschijnlijk 1958 of 1959.

DATERING — *1957*

VARIANTEN EN CORRECTIES — [*titel*] OPDRACHT AAN C ] AAN C *T*

NOTEN — [1] Blijkens een aantekening op het typoscript wilde Bloem dit gedicht in de tweede druk van de bundel *Afscheid* opnemen. De bedoeling was het als opdrachtgedicht voorin, cursief te laten afdrukken. Een tweede druk van *Afscheid* is echter nooit verschenen en het gedicht bleef ongebundeld.
[2] Met 'C.' wordt Clara Eggink bedoeld.

## Afscheid

De gedichten [195, 196, 198-204] werden opgenomen in Bloems laatste bundel, *Afscheid*. Het eerste gedicht, [194], was daarvóór al gebundeld in de vierde druk van de *Verzamelde gedichten* ('s-Gravenhage, 1953).

In september 1956 werd de voorlopige overeenkomst opgesteld tussen Bloem en de redactie van de bij L.J.C. Boucher in 's-Gravenhage te verschijnen serie 'Het Nieuwe Voorhout'. De redactie van deze serie bestond uit J.B.W. Polak en A.H.J. Gerits.
De overeenkomst bevatte de volgende punten:
1. de redactie verplicht zich haar serie te openen met een bundel van Bloem. Deze bundel zal de gedichten bevatten die geschreven zijn na het verschijnen van de vierde druk van de *Verzamelde gedichten* ('s-Gravenhage, 1953);
2. het honorarium is f 1000,— en zal Bloem in twee termijnen worden betaald. De tweede termijn vervalt na het verschijnen van de bundel;
3. Bloem ziet verder af van royalty;
4. de in de bundel op te nemen gedichten mogen niet vóór 1967 in een eventuele herdruk van de *Verzamelde gedichten* opgenomen worden;
5. vanaf het moment dat het contract kracht van geldigheid bezit mogen op dat tijdstip nog niet eerder gepubliceerde gedichten niet zonder voorafgaand overleg in tijdschriften of andere periodieken gepubliceerd worden, zodat een beperkt aantal ongepubliceerde gedichten voor de bundel verzekerd is;
6. Bloem zal zo spoedig mogelijk na de ondertekening van het contract de persklare kopij voor de bundel bij de redactie inleveren;
7. de redactie aanvaardt hiermee het manuscript van Bloem en verplicht zich zorg te dragen dat binnen korte termijn na de ontvangst van de persklare kopij een contract tussen de uitgever Boucher en Bloem tot stand komt. Onmiddellijk na ondertekening van dat contract wordt met de uitkering van het eerste gedeelte van het in punt 2 genoemde honorarium een aanvang gemaakt.

Bloem wenste nog enkele veranderingen in de overeenkomst aan te brengen en hij schreef daarom aan Gerits: "Mijn dank voor Uw brief met ontwerp-contract. Ik wil dit puntsgewijs even met U bespreken. ad 1. Het laatste gedicht uit de 4de druk van mijn Verz[amelde] Ged[ichten] is voor het eerst daarin gepubliceerd (dus niet in de vorige drukken en in 'Avond'). Ik heb met den heer Polak afgesproken, dat ik het daarom als eerste in het nieuwe boekje zou opnemen.
Ad 2. Ik zou het zeer waardeeren, als er inplaats van 'na het verschijnen van de bundel' een bepaalde datum kon worden genoemd.

Ad 3 en 4. Accoord. Maar hoe staat het met een eventueele herdruk, als het boekje uitverkocht mocht raken?
Ad 5. Eveneens accoord, maar hieronder vallen natuurlijk niet twee reeds door den redacteur van 'Maatstaf' aangenomen gedichten [...].
Ad [...] 6. Ook accoord.
Ad 7 (en het in Uw brief medegedeelde).
Toen de heer Polak bij mij was heeft hij mij gesproken over eind September. In het algemeen maakt dit natuurlijk geen verschil met 1 October. Maar ik had den heer Polak juist willen vragen, (maar wist dat hij buitenslands was en niet waar), of dat misschien iets eerder kon. Ik wilde n.l. van dat geld naar Italië gaan en wel op 24 a.s." (12 september 1956). Naar aanleiding van Bloems opmerkingen werd de overeenkomst enigszins gewijzigd. Aan punt 1 werd toegevoegd: "met uitzondering van het laatste gedicht uit de 4e dr., dat het eerste zal zijn van de nieuwe bundel"; aan punt 2: "doch uiterlijk 1 februari 1957"; aan punt 3: "tot aan de derde druk van de bundel", waaraan later weer werd toegevoegd: "tenzij in vriendschap anders wordt bepaald"; aan punt 5: "Twee reeds aan het tijdschrift Maatstaf toegezegde gedichten vallen buiten deze bepaling"; in punt 6 werd "zo spoedig mogelijk" vervangen door "uiterlijk 1 november". Op 1 oktober 1956 was de overeenkomst rond.
De bewaard gebleven kopij van de bundel vertoont geen verschillen met de bundel zelf. Bij die kopij is een typoscript gevoegd van het gedicht 'Opdracht aan C.', [205], met de opmerking: "verschenen in de 'Goudvink' (jubileumaflevering van de 'Boekvink') *vooraan te plaatsen, cursief,* in de tweede druk van 'Afscheid'." Een tweede druk van *Afscheid* is echter nooit verschenen.
In april 1957 verscheen de bundel, gezet uit de Perpetua van Eric Gill, in een oplage van 3000 exemplaren en 3 op getint Hollands papier. Het formaat was 19,5 × 13,5 cm en de prijs f 2,50.
Het volgende 'Naschrift' gaf Bloem aan zijn bundel mee:
"Het sonnet 'Insomnia', waarmee dit boekje opent, is, gebundeld, alleen verschenen in de vierde druk van mijn 'Verzamelde Gedichten'. Ten behoeve van hen, die een der drie eerste drukken en 'Avond' bezitten, heb ik het hier overgenomen.
Het uit Thomas Hardy vertaalde gedicht is het laatste van zijn 'Wessex Poems'.
Het kwatrijn van Omar Khayyam-Fitzgerald komt alleen voor in de eerste uitgave van de Rubayat (nr. 37)."

RECENSIES

Brandt, W.: 'J.C. Bloem (1887), dichter der nostalgie'. In: *Bussumse courant* 11 mei 1957.
*Ook te vinden in *Keurschrift, uit de hedendaagse Noord- en Zuidnederlandse letteren.* Amsterdam, [1964]. p. 17-20.

Dinaux, C.J.E.: 'Een zeventigjarige dichter; Bloem en zijn bundel "Afscheid"'. In: *Haarlems dagblad* 8 juni 1957.

Donker, A.: 'Nederlandse poëzie; De dichter J.C. Bloem'. In: *De nieuwe stem* 12 (1957). p. 347-349.

Dubois, P.H.: 'Nieuwe gedichten van Bloem; Bij de 70e verjaardag van de dichter'. In: *Het vaderland* 4 mei 1957.

Eysselsteijn, B. van: 'J.C. Bloem 70 jaar; Hij schreef werk van klassieke waarde'. In: *Haagsche courant* 9 mei 1957.

F[ens], K.: 'Gefluisterd afscheid'. In: *De linie* 25 mei 1957.

Govaart, Th.: 'Wierook voor de muze; [rec. van] "Afscheid" van J.C. Bloem'. In: *De nieuwe eeuw* 3 augustus 1957.

Hofhuizen, H.: 'Mr. J.C. Bloem; Dichter van de wijsheid'. In: *De tijd* 13 april 1957.

Kelk, C.J.: 'Vlucht door de eeuwigheid der poëzie in oude en nieuwe vondsten'. In: *De groene Amsterdammer* 81 (1957), 10 augustus. p. 10.

Mok, M.: 'Nieuwe Nederlandse dichtkunst'. In: *Kroniek van kunst en kultuur* september 1957. p. 127-129.

Smit, G.: 'Eenvoudigheid, menselijkheid, waarachtigheid; Dichter J.C. Bloem vandaag 70 jaar; Eigen verjaardagsgeschenk "Afscheid"'. In: *De volkskrant* 10 mei 1957.

Spierdijk, J.: '[Rec. van] "Afscheid"; nieuwe bundel verzen van J.C . Bloem'. In: *De telegraaf* 20 april 1957.

Stuiveling, G.: 'Onthulling van het ongeziene; [rec. van] *Afscheid* door J.C. Bloem'. In: *Haagsch dagblad* 11 mei 1957.

Veenstra, J.H.W.: 'Dichter Jacques Bloem neemt afscheid; Zijn gave verzen blijven onvergetelijk'. In: *Vrij Nederland* 11 mei 1957.

Vries Broekman, De: 'J.C. Bloem's illustere poëzie; Doorwrocht volgen van inspiratie'. In: *Arnhemse courant* 19 oktober 1957.

Woude, J. van der: 'Kritische aantekeningen; Het mysterieuze "iets" in de poëzie'. In: *Nieuwsblad van het Noorden* 1 februari 1958.

[Anoniem]: 'J.C. Bloem zeventig; dichter van het kleine leven'. In: *Het binnenhof* 9 mei 1957.

Een journalist van het *Deventer dagblad* vroeg Bloem naar aanleiding van deze bundel: "Waarom afscheid? [...]. Is zeventig jaar op dit

ogenblik nog een leeftijd om aan afscheid nemen te denken?'' Bloem antwoordde: ''Och nee, ik wil 't niet, maar als men ouder wordt, neemt de productie af. Daarom zie ik in dit bundeltje mijn afscheid van de poëzie. Mocht er hierna nog iets uit mijn pen komen, dan is het alleen maar winst.'' [1]
Bloem nam in zijn bloemlezing uit eigen werk 1 gedicht uit deze bundel op.[2]

---

[1] [Anoniem]: 'Mr. J.C. Bloem zeventig jaar; Classicus onder Nederlandse dichters'. In: *Deventer dagblad* 7 mei 1957.
[2] N.l. gedicht [202]. Het gedicht 'Insomnia' is in de bloemlezing geplaatst bij de gedichten uit de bundel *Avond.*

## Doorschenen wolkenranden

In 1958 verscheen Bloems keuze uit eigen werk onder de titel *Doorschenen wolkenranden.*[1] Zij werd uitgegeven als nr. 78 in de serie pocketboekjes 'Ooievaar' door de uitgeverij Bert Bakker/Daamen te 's-Gravenhage.

Al in 1955 heeft Bert Bakker Bloem benaderd over de bloemlezing. Bloem voelde er toen echter niet veel voor: "Wat het pocketboekje betreft — ik twijfel er geen oogenblik aan, of je calculatie zal van uitgeversstandpunt wel juist zijn. Maar van het standpunt van den auteur — en dat ben ik ten slotte — it boils down to this: dat van de honderdvijfenveertig centen, die de kooper betaalt, er honderdeenenveertig tusschen drukker, uitgever en boekverkooper worden verdeeld, terwijl er vier voor den schrijver overblijven. Maar bovendien denk ik, dat Stols je nooit toestemming zal verleenen [...]." (17 december 1955).
Bert Bakker heeft blijkbaar zowel Bloem als Stols kunnen overhalen. Aan Bloem werd voorgesteld de gedichten aan de gangbare spelling aan te passen. De dichter had op één uitzondering na geen bezwaar: "Ik vind, evenals wijlen de Utrechtsche professor Van Hamel, de spellingskwestie van weinig belang, en heb dus, vooral waar de bloemlezing voor scholen is bestemd, geen bezwaar tegen overbrenging van mijn verzen in de huidige spelling, al kan ik deze ook geenszins bewonderen. Alleen in één geval moet de buigings-n natuurlijk worden gehandhaafd: t.w. waar weglating het vers zou verminken, doordat hij voor een klinker staat." (19 september 1956). Waarom de gedichten voor de bloemlezing uiteindelijk *niet* herspeld zijn, is niet bekend.
Ruim een jaar later, in oktober 1957, heeft Bloem de drukproeven ontvangen en gecorrigeerd. In februari 1958 verscheen de eerste druk in een oplage van 10 000 exemplaren en een formaat van 17 × 10,5 cm. De prijs was f 1,45, later verhoogd tot f 1,50. Een tweede druk wilde Bloem niet: "hoewel ik nooit iets van je gehoord heb, neem ik aan dat mijn bloemlezing Doorschenen Wolkenranden wel ongeveer uitverkocht zal zijn. Ik verzoek je bij deze geen tweede druk te laten verschijnen en wel om de volgende reden. De Uitgeverij Polak en Van Gennep in Amsterdam heeft al mijn werk overgenomen van Stols. Deze gaat een geheel nieuwe uitgave van mijn komplete gedichten maken, gedeeltelijk als paperback gedeeltelijk gebonden. Ik acht het voor mijzelf nadelig als

---

[1] De titel is ontleend aan r. 7 van het gedicht 'Het gestorven meisje'.

daarnaast opnieuw die bloemlezing in de handel zou komen, die ik ook wat het uiterlijk betreft liever zou zien verdwijnen.'' (brief aan Bert Bakker 8 mei 1964).
In het woord 'Vooraf' motiveerde Bloem zijn keuze van de gedichten als volgt:
''Ter inleiding van deze bloemlezing uit mijn werk heb ik eigenlijk niet veel te zeggen. Ik heb altijd gemeend, dat dit werk zo begrijpelijk is, dat het geen commentaar behoeft. Is dit een illusie, dan kan ik daar in elk geval niets aan doen.
Wel echter wil ik zeer kort uiteenzetten, hoe deze *bloemlezing* is tot stand gekomen. Wat de gedichten betreft, ik ben bij de keuze daarvan vóór de publicatie altijd zeer zorgvuldig te werk gegaan. Bij het samenstellen der bundels behoefde dan ook vrijwel niets te worden verworpen. Die schifting had al eerder plaats gehad.
Maar dit wil natuurlijk niet zeggen, dat alle gedichten op precies dezelfde hoogte [en dan nog wel de hoogste] staan. Dit is begrijpelijkerwijze onmogelijk. In dit boekje vindt men zowat de helft van mijn dichterlijk oeuvre. De maatstaf, bij deze keuze aangelegd, is vrijwel uitsluitend die van de poëtische geslaagdheid; men zou dus kunnen zeggen: een formele. Vrijwel, want ik heb mij tenslotte niet geheel kunnen of zelfs willen losmaken van mijn eigen gesteldheid tegenover het er in uitgesproken levensgevoel. Gelukkig is het zo, dat die gedichten, waarvoor ik wat betreft de inhoud het minst voel [de bundel *Het Verlangen*] ook in het algemeen poëtisch de minste blijken te zijn, zodat ik ze zonder veel hartzeer heb kunnen weglaten. Een héél enkele maal, ik denk b.v. aan het gedicht Lichte Vensters, heb ik een vers, dat poëtisch wèl geslaagd was, niet opgenomen omdat de inhoud ervan mij totaal vreemd, laat ik gerust zeggen antipathiek was geworden.''
Bloem nam de volgende gedichten in zijn bloemlezing op: [37, 43, 51, 76, 79, 83, 84, 85, 87, 89, 90, 92, 95, 96, 99, 100, 102, 105, 106, 107, 109, 110, 111, 112, 117, 118, 121, 124, 125, 133, 134, 137, 139, 141, 143, 145, 147, 148, 149, 153, 156, 158, 159, 160, 165, 166, 167, 169, 170, 171, 172, 175, 178, 184, 187, 188, 189, 193, 195, 202].

RECENSIES

Bittremieux, C.: 'Bloemlezingen'. In: *De nieuwe gids* 6 september 1958.

Murez, J.: 'Poëziekroniek'. In: *Het antenneke* 5 (1958/59). p.28.

Renders, L.: '[Rec. van] *Doorschenen wolkenranden* door J.C. Bloem'. In: *De periscoop* 1 december 1958. p.3.

Rens, L.: 'Droom en dood'. In: *Nieuwe stemmen* 15 (1958/59). p. 17-22.

Swinkels, C.: 'Bloem leest Bloem; De dichter heeft zijn verlangen opgeleefd'. In: *De Maasbode* 19 april 1958.

Ypes, C.: '[Rec. van] J.C. Bloem, *Doorschenen wolkenranden.* Keuze uit eigen werk. "Ooievaar" no.78'. In: *L.T.* 1958. p.286-287.

[Anoniem]: '[Rec. van] Doorschenen wolkenranden; Geluk en ontgoocheling bij J.C. Bloem'. In: *Het binnenhof* 26 april 1958.

[Anoniem]: 'Dood en leven bij de dichter Bloem'. In: *De Gelderlander* 5 mei 1958.

[206] HOUSMAN

OVERLEVERING *1*: werkschrift II, p. [13].
*C*: *Cartons voor letterkunde* 2.VIII, februari 1961, p. 1.

DATERING 8 en 9 december 1960

VARIANTEN EN CORRECTIES

I

| | | | |
|---|---|---|---|
| [*titel*] | | | Housman |
| 1 | a | α | Hier liggen wij |
| | b | β | [Hier liggen wij] om niet de aard' |
| | c | | wij, in de dood |
| | d | | gestorven |
| 2 | a | α | Het land te waar ons leven aan ontsprong. |
| | b | β | Te onteeren, [waar ons] wezen [aan ontsprong.] |
| | c | | leven |
| 3 | a | | Het leven is niet zoo veel waard, |
| | b | | [is] ten slotte [niet zoo] heel [veel waard,] |
| | c | | leven [is ten slotte niet] [veel waard,] |
| | d | | [is ten slotte niet] zoo heel [veel waard,] |
| 4 | | | Maar de jeugd denkt dat, en wij waren jong. |

II

[*titel*] HOUSMAN] NAAR A E HOUSMAN *C*
3 ten slotte] tenslotte *C*

NOTEN

[1] Dit gedicht is een vertaling van nr. XXXVI uit A.E. Housman's *More poems.*

Here dead lie we because we did not choose
  To live and shame the land from which we sprung.
Life, to be sure, is nothing much to lose;
  But young men think it is, and we were young.

(A.E. Housman: *The collected poems.* [Ed. by John Carter]. London, [1962]. p. 131.)

[2] Het gedicht bleef ongebundeld.

[207] 'AANVAARD ALS OFFER...'

OVERLEVERING *1*: werkschrift II, p. [15].
*G*: In elk deel van de serie gedenkboeken met namen van vermiste Nederlandse oorlogsslachtoffers.

DATERING 2 februari 1961

| | | | | |
|---|---|---|---|---|
| VARIANTEN EN CORRECTIES | I | | | |
| | A | | | |
| | 1 | | | Vrijwillig |
| | 2 | | | of door het lot |
| | 3 | | | Zij allen hebben door hun sterven |
| | B | | | |
| | 1 | a | | H[*et*] |
| | | b | | De een heeft het offer van zijn dood begrepen |
| | | c | 1 | [zijn dood] als wil [begrepen] |
| | | | 2 | [begrepen] als wil |
| | 2 | a | | De ander |
| | | b | | Een ander |
| | | c | | Den |
| | 3 | | | Maar allen hebben aan de geest |
| | 4 | | | Het offer van hun leven |
| | 5 | | | Wat geeft het? |
| | C | | | |
| | 1 | a | | Als 't leven kwam de dood voor dézen, |
| | | b | | Aanvaard als offer |
| | 2 | | | Voor andren ongezocht als pijl van 't lot. |
| | 3 | a | | Wat deert het? Onvervaard of in |
| | | b | | wel in vreezen |
| | | c | | geeft |
| | 4 | a | | hebben zij |
| | | b | | Gehoorzaamden ze allen aan gebod. |
| | | c | | [aan] des doods [gebod.] |
| | | d | | 't eendere |

NOTEN

[1] Dit gedicht is geschreven in opdracht van de Oorlogsgravenstichting door bemiddeling van S.L. Hartz.
[2] Vgl. J. Kamerbeek Jr.: *De poëzie van J.C. Bloem in Europees perspectief.* [Amsterdam], 1967. p.65: noot 25.
[3] Het gedicht werd voor het eerst gebundeld in de afdeling 'Verspreide verzen' van de *Verzamelde gedichten.* Amsterdam, 1965. (Nederlandse Klassieken).

## [208] SCHEIDING

OVERLEVERING — *1*: werkschrift II, p.[18-19].
*T*: *De telegraaf* 25 februari 1961.

DATERING — 10, 11, 15, 16 en 17 februari 1961

| | | | |
|---|---|---|---|
| VARIANTEN EN CORRECTIES | I | | |
| | [*titel*] | a | Op reis |
| | | b | Afscheid |
| | | c | Scheiding |

| | | | |
|---|---|---|---|
| 1 | | | Een week niet lang? Een dag is nog te lang |
| 2 | a | | Voor wie de scheiding afmeet naar seconden |
| | b | | een |
| 3 | a | | En gebonden |
| | b | | door de van den tijd |
| | c | | hartslag |
| | d | | de |
| 4 | a | | Aan |
| | b | | Blijft aan die andre als zang aan wederzang. |
| A | | | |
| 5 | a | α | Dit alleen is maar liefde en ik verlang |
| | b | β | Nadat de leegte onvervulbaar scheen |
| 6 | a | α | Niets anders dan dat |
| | b | β | Heb ik, te aanvaarden slechts, niet te verklaren, |
| | c | | genade nimmer [te verklaren,] |
| 7 | a | α | [*ontbreekt*] |
| | b | β | Voor 't dalen van de laatste zon ervaren |
| | c | | zinken dag |
| 8 | a | α | [*ontbreekt*] |
| | b | β | De weldaad van |
| B | | | |
| 5 | a | | Een dag alleen is mij een dag ontroofd |
| | b | | zijn [is een dag] ontvreemd |
| | c | | ontroofd |
| 6 | | | Aan de hoe weingen nog wellicht, die resten, |
| 7 | a | | het westen |
| | b | | Tot in de schemer van |
| | c | | [het] laatste |
| | d | | veege |
| 8 | a | | Van dooft. |
| | b | | De laatste vleug van het beminde |
| | c | | blik op |
| | d | | scheidens[blik] naar de |
| 9 | | | Het leven volgt onwrikbaar de eigen lijn. |
| 10 | | | Elk oogenblik kan steeds het laatste wezen |
| 11 | | | En één zal altijd eenmaal 't laatste zijn. |
| A | | | |
| 12 | a | | Ik klaag niet want ik heb gehad |
| | b | | De dagen zijn voorbij, waarin ik vroeg. |
| 13 | a | | Dan zal ik maar één ding |
| | b | | is er dat ik moet vreezen: |
| | c | | En er is [maar één ding dat ik moet vreezen:] |
| | d | | nog [maar één ding] om te [vreezen:] |
| | e | | Er [is] voor mij [nog maar één ding] [te vreezen:] |

| | | |
|---|---|---|
| 14 | a | Dat ik je nooit genoeg heb liefgehad. |
| | b | Een liefde zelfs voor liefde niet genoeg. |
| | c | [liefde zelfs] is [voor liefde niet genoeg.] |
| | d | Dat is zelfs |

B

| | | |
|---|---|---|
| 12 | | Dan zal van 't lijf, ontkomen aan de tijd, |
| 13 | a | niets⸢zijn gebleven, |
| | b | Niets dan een handvol stof meer |
| | c | wat naamloos |
| 14 | | Wervelend op de wind van de eeuwigheid. |

II

6 wellicht,] wellicht *T*

NOTEN

[1] Dit gedicht werd voor het eerst gebundeld in de afdeling 'Verspreide verzen' van de ***Verzamelde gedichten.*** Amsterdam, 1965. (Nederlandse Klassieken).

[2] Henriette Colin vertaalde dit gedicht in het Spaans, zie IX.2.

## [209] ZUTPHEN

OVERLEVERING

*1*: werkschrift II, p.[17].

*I*: Inscriptie in de toren van de Sint Walburg te Zutphen.

DATERING

18 februari 1961

VARIANTEN EN CORRECTIES

I

A

| | | |
|---|---|---|
| [*jaartal*] | a | 1446 en 1600 |
| | b | [1446] • [1600] |
| | | Twee malen werden |
| | | Door |
| | | De stille eeuwen vloden |
| | | 1945 |
| | | Bezweek voor 't krijgsgeweld |
| | | hersteld. |

B

| | | |
|---|---|---|
| [*titel*] | | Zutphen |
| [*jaartal*] | a | 19 |
| | b | 1461 • 1600 |
| 1 | a | Twee maal geweld |
| | b | maal, getroffen door |
| | c | maal natuur[geweld] |
| 2 | | Werd deze kerk, en twee maal weer hersteld. |
| [*jaartal*] | | 1945 |

3 Erger dan 't vuur des hemels woedt de mensch.
4 a De heillooze oorlog kent geen ramp een grens.
b stelt zijn geen
[*jaartal*] 1960 (of 1961)
5 a Ten derden male
b weder opgebouwd
c als eertijds [opgebouwd]
d hoopvol [opgebouwd]
6 a Zij ze aan de gunst van God
b het
c deze [aan de]
d dit gebouw [aan de]
e ze [aan de]
f Wordt deze [aan] Gods bescherming vertrouwd.
g zij toevertrouwd.

II
[*titel*] ZUTPHEN] *vervalt I*
[*jaartal*] 1461 • 1600] MCDLXI-MDC *I*
2 Werd] werd *I* kerk,] kerk *I* hersteld.] hersteld *I*
[*jaartal*] 1945] MCMXLV *I*
3 mensch.] mens *I*
4 De heillooze] de heilloze *I* grens.] grens *I*
[*jaartal*] 1960 (of 1961)] MCMLXII *I*
5 hoopvol opgebouwd] — hoopvol opgebouwd — *I*
6 Wordt] wordt *I* toevertrouwd.] toevertrouwd *I*

NOTEN

[1] De inscriptie werd door Bloem geschreven in opdracht van de Kerkvoogdij van de Herv. Gemeente in Zutphen door bemiddeling van Dr. J. Reijers, toen de restauratie van de romp van de toren voltooid was. Deze toren was zowel in 1461 als in 1600 door de bliksem getroffen. In april 1945 hadden de Duitsers vlak voor hun terugtocht de toren en een gedeelte van de noordwestelijke zijbeuk van de kerk opgeblazen.
[2] Dit gedicht bleef ongebundeld.

## Verzamelde gedichten vijfde druk

In mei 1965 verscheen de vijfde druk van de *Verzamelde gedichten*, de eerste in de reeks Nederlandse Klassieken. Deze laatste tijdens Bloems leven verschenen uitgave verschilt in een drietal opzichten van de voorafgaande vierde druk uit 1953.

a. keuze van de gedichten
Zoals uit het hierna volgende 'Naschrift' blijkt, was Bloem bij herlezing van zijn poëzie voor de nieuwe bundeling geneigd veel verzen weg te laten, naar men moet aannemen in hoofdzaak uit *Het verlangen* (gezien het woord 'Vooraf' in de bloemlezing *Doorschenen wolkenranden*). Uiteindelijk werd slechts één gedicht geschrapt: 'Ante lucem' uit *Quiet though sad*. Daar staat tegenover dat het bundeltje *Afscheid* uit 1957 en een drietal ongebundelde verzen ([197], [207] en [208]) werden toegevoegd.

b. rangschikking
De zes door Bloem in de loop der jaren vertaalde, gebundelde, gedichten werden bij elkaar in een aparte afdeling geplaatst. Dit heeft tot gevolg dat men uit de uitgave van 1965 en uit de sindsdien verschenen herdrukken daarvan, de oorspronkelijke samenstelling van enkele afzonderlijke bundels niet meer kan aflezen.
De drie toegevoegde ongebundelde verzen werden eveneens in een aparte afdeling ondergebracht, onder de titel 'Verspreide verzen'.

c. spelling
Tot en met de bundel *Afscheid* van 1957 heeft Bloem zich bediend van de spelling-De Vries en Te Winkel. Bij de druk van de *Verzamelde gedichten* 1965 werd echter als tegemoetkoming aan de hedendaagse lezer de huidige spelling toegepast. Dit resulteerde in een rigoureuze verwijdering niet alleen van alle dubbele ee's en oo's in open lettergrepen en van de niet-uitgesproken ch's, maar ook van alle buigings-n'en en zelfs van een paar buigings-r'en. Deze overbrenging van de gedichten in de huidige spelling is niet door Bloem zelf tot stand gebracht. Hoewel de editie van 1965 door de dichter — zij het wat de tekst betreft passief — geautoriseerd is, valt het toch te betwijfelen of de aanpassing van de spelling in alle opzichten geheel overeenstemt met de bedoeling van Bloem. Dit geldt vooral ten aanzien van de beslissing alle buigings-n'en te schrappen. Daarnaast bevat de nieuwe druk van 1965 enkele fouten, die ten dele in de twee volgende drukken (november 1965 en oktober 1968) zijn verbeterd.

Na twee ongewijzigde herdrukken (november 1974 en november 1976) is in augustus 1979 een geheel herziene druk verschenen die gebaseerd is op deze historisch-kritische uitgave. In die tiende druk van de *Verzamelde gedichten*, de zesde in de reeks Nederlandse Klassieken, zijn met betrekking tot de rangschikking van de gedichten en de spelling enkele ingrijpende wijzigingen aangebracht om de bundel op deze twee punten meer in overeenstemming te brengen met de bedoeling van Bloem, voorzover die uit de beschikbare gegevens valt af te leiden. Voor een opsomming en een verantwoording van alle aangebrachte veranderingen zij hier verwezen naar het 'Naschrift' dat aan de *Verzamelde gedichten* is toegevoegd. In de eveneens herziene 'Beknopte bibliografie van de eerder verschenen verzenbundels' vindt men een opgave van de oplage van alle drukken in de reeks Nederlandse Klassieken.

De editie van 1965 bevat het volgende 'Naschrift':

"Bij het verschijnen van deze, de vijfde druk van mijn complete gedichten, heb ik mij de vraag gesteld of ik er soms goed aan zou doen verzen uit deze bundel te verwijderen. Bij nader inzien heb ik dit echter nagelaten. Met het stijgen der jaren komt men wel steeds kritischer tegenover het eigen werk te staan doch men raakt er ook meer van overtuigd dat men niet meer onbevooroordeeld naar zijn verzen kan kijken en dat om buiten-poëtische redenen.

Gepubliceerde verzenbundels zijn premature grafheuvels voor wie ze geschreven heeft. Ook heb ik overwogen dat eenmaal gepubliceerd werk niet meer mij alleen toebehoort. Dit zijn de redenen waarom ik niet gedaan heb waartoe ik mij bij herlezing geneigd voelde — veel verzen weglaten. Ik heb dus de bundel gelaten zoals hij was op één uitzondering na. Wel heb ik enige nieuwe verzen toegevoegd.

Technisch verschilt deze bundel inzoverre van de vorige dat ik de vertaalde gedichten in een aparte afdeling heb geplaatst en dat ik, ten behoeve van de hedendaagse lezer, de nieuwe spelling heb toegepast."

RECENSIES

Boontje, H.: 'Poëzie uit een tekort'. In: *Schrijfkrant* 30 juli 1965.

Dinaux, C.J.E.: 'De dichter Bloem zoals hij voortaan blijven zal'. In: *Haarlems dagblad* 19 juni 1965.

D[onker], A.: 'Met onzichtbare inkt II; Klassieke verzen'. In: *De nieuwe stem* 20 (1965). p. 640-641.

Doorne, J. van: 'J.C. Bloem: vlucht in de schoonheid'. In: *Trouw* 11 september 1965.

D[ubois], P.H.: 'Bij een definitieve editie van J.C. Bloem's gedichten'. In: *Het vaderland* 26 juni 1965.

Jong, M.J.G. de: 'Zuiverheid door herhaling'. In: *Elseviers weekblad* 9 oktober 1965.
*Ook te vinden in: *Twintig poëziekritieken.* Leiden, 1966. p. 134-141.

Koops, M.S.: 'Dertien dichters in vroege zomeroogst'. In: *Algemeen dagblad* 10 juli 1965.

Morriën, A.: 'J.C. Bloem, bekroonde eenvoud'. In: *Het parool* 9 oktober 1965.

Stap, T. van der: 'Kroniek van de Nederlandse poëzie; Bij de Verzamelde gedichten van J.C. Bloem'. In: *De periscoop* februari 1966. p. 2 en 5.

[Anoniem]: 'Definitieve editie van J.C. Bloem'. In: *N.R.C.* 5 juni 1965.

# Bijlage

[210] DE GEVALLENEN

OVERLEVERING *1*: werkschrift I, p. [1].

DATERING 27 februari en 16 december 1943 en 29 juni 1944

VARIANTEN EN CORRECTIES

| | | | |
|---|---|---|---|
| I | | | |
| [*titel*] | | | De gevallenen |
| 1 | | | Terwijl zij vielen was ik ongedeerd. |
| 2 | a | | Ik ben het nog. Ik zal het ook wel blijven |
| | b | | [wel] langer |
| | c | | nog [wel] wat [blijven] |
| 3 | a | α | Op de aarde |
| | b | β | [Op de] aarde, die lijven, |
| | c | | [Op de] onverschillige [aarde, die] hun [lijven,] |
| | d | | deze aarde, die geleidelijk de [lijven,] |
| | e | | de |
| 4 | a | α | Waartoe hun lichaam gaandeweg verteert. |
| | b | β | Die voor haar stierven, tot zichzelf [verteert.] |
| 5 | | | Toch heb ik mij met geen verraad onteerd, |
| 6 | | | En hoop ik, dat mijn vastheid zal beklijven, |
| 7 | a | | Wanneer ook over mij |
| | b | | Als over mij de dreiging ook zou drijven, |
| | c | | Wanneer [de dreiging] mijwaarts [ook zou drijven,] |
| 8 | a | | Die ieders leven thans raaklings langs scheert. |
| | b | | raaklings thans langs ieders leven |
| 9 | a | | Maar wat is dat ik dééd bij wat zij deden? |
| | b | | wat |
| 10 | a | α | Wat heb ik tot nu eigenlijk geleden? |
| | b | | eigenlijk tot nu |
| | c | β | Wat is voorzichtig nog, en wat reeds laf? |
| | d | γ | Wat heb ik eigenlijk tot nu geleden? |
| 11 | a | α | Wat is voorzichtig nog, en wat reeds laf? |
| | b | β | Wat heb ik eigenlijk tot nu geleden? |
| | c | γ | Wat is voorzichtig nog, en wat reeds laf? |
| 12 | a | α | O dooden, ik beken het aan Uw graf: |
| | b | | Moet ik niet zeggen, denkend aan hun [graf:] |
| | c | | En moet ik niet bekennen [aan hun graf:] |
| | d | | Moet ik dan |
| | e | | hun |
| | f | β | [Moet ik] mij [niet bekennen aan hun] graf |

| | | | |
|---|---|---|---|
| 13 | a | α | 'k Ben van die lauwen, waarvan Dante zei: |
| | b | β | Als een dier [lauwen, waarvan Dante zei:] |
| 14 | a | α | Spreekt niet van hen, aanziet ze en gaat voorbij. |
| | b | | aanschouwt [ze en gaat voorbij.] |
| | c | β | [Spreekt niet van hen,] aanziet [ze en gaat] voorbij? |

NOTEN

[1] De laatste regel van dit gedicht is een vertaling van een regel uit Dante's *La divina commedia*. Het is r. 51 van het derde boek van *Inferno*: 'Non ragioniam di lor, ma guarda e passa.'. In de betreffende passage gaat het over hen die leefden zonder schande en zonder lof: 'senza infamia e senza lodo'. (Dante Alighieri: *De hel*. Nederlandsche vertaling door Frederica Bremer. Haarlem, 1941. p. 54-55.)
[2] Dit gedicht bleef ongepubliceerd.

## [211] SAMENSPRAAK

OVERLEVERING *1*: werkschrift I, p. [29].

DATERING 9 februari 1945

NOTEN [1] Dit gedicht bleef ongepubliceerd.

## [212] 'T KAN MIJ TEN SLOTTE...'

OVERLEVERING *1*: werkschrift I, p. [107].

DATERING 26 december 1946

VARIANTEN EN CORRECTIES

| | | | |
|---|---|---|---|
| I | | | |
| 1 | | | 't Kan mij ten slotte niet zooveel meer schelen, |
| 2 | a | α | Dit leven — alhoewel ik voor de keus |
| | b | β | [Dit leven —] schoon [ik voor de keus] gesteld |
| 3 | a | α | Gesteld |
| | b | β | Dit of dood, ik niet kan verhelen |
| | c | | mij kan noch wil |
| 4 | a | α | Ik mij eraan vastklampen zou |
| | b | β | Dat ik me [eraan vastklampen zou] — geen held. |
| 5 | | | Herinneringen! met geen mensch te deelen |
| 6 | | | Dan de meelevenden in de eigen jeugd, |
| 7 | a | | Vergeetmijnieten, violen, o |
| | b | | reseda's, o vele |
| 8 | | | Omploegde parken, die geen mensch meer heugt. |
| 9 | a | | Rijm, maat, in godsnaam wat moet ik ermee, |
| | b | | maat — [in godsnaam wat moet ik ermee,] |

| | | | |
|---|---|---|---|
| 10 | a | α | Als ik dat alles evoceeren |
| | b | | al zou moeten |
| | c | | willen |
| | d | β | [Als ik] 't verleden wilde [evoceeren] |
| | e | | verledene |
| 11 | a | α | Wat voor altijd is heen en mij heeft gemaakt. |
| | b | β | Dat voorgoed heen is [en mij heeft gemaakt.] |
| 12 | a | | Het geeft zoo weinig, wat ik zweeg of zeê. |
| | b | | liet [of] deê. |
| 13 | a | | Er komt een oogenblik van abdiceeren |
| | b | | Eens moet men zich van alles af [xxx] keeren, |
| | c | | gaan [keeren,] |
| 14 | a | | En dan is 't eender of men prijst of laakt. |
| | b | | wie mij |

NOTEN

[1] Dit gedicht bleef ongepubliceerd.

## [213] EEN PRINS GEBOREN

OVERLEVERING

*I*: werkschrift I, p.[116-117].
*T*[1]: Doorslag van een typoscript, in particulier bezit, ongedateerd, waarschijnlijk februari 1947.
*T*[2]: Doorslag van een typoscript, in particulier bezit, ongedateerd, waarschijnlijk februari 1947.

DATERING

28 januari en 1, 2, 3 en 4 februari 1947

VARIANTEN EN CORRECTIES

I

| | | | |
|---|---|---|---|
| [*titel*] | | | Een prins geboren |
| 1 | a | | Hoe ware in zorgeloozer tijden |
| | b | | Wel |
| 2 | a | | Een erfprins voor het land begroet |
| | b | | den troon |
| 3 | a | | Met verblijden |
| | b | | uitgelatener |
| 4 | a | | Dan wat ontmoet, |
| | b | | nu dit vreugdefeest ontmoet. |
| 5 | a | α | Nu, in een wereld, die |
| | b | β | [Nu, in een wereld,] nauw ontkomen |
| 6 | a | α | Zich aan een tijd van smaad en hoon |
| | b | β | Aan een getij [van smaad en hoon] |
| | c | | zulk een tijd [van smaad en hoon] |
| 7 | a | α | Van recht en rede |
| | b | β | Voor menschheids oudste en eêlste droomen, |
| | c | | droomen |

| | | | |
|---|---|---|---|
| 8 | a | $\alpha$ | Ontworstelt, |
| | b | $\beta$ | Als nimmer, voegt een lager toon, |
| 9 | a | $\alpha$ | Maar die het kind, dat zij wil eeren |
| | b | | den prins, dien [zij wil eeren] |
| | c | $\beta$ | [Maar die] het vorstlijk kind ter eere |
| 10 | a | $\alpha$ | Zijn hoop belijdt |
| | b | $\beta$ | Haar [hoop] niet minder diep [belijdt] |
| 11 | a | $\alpha$ | Wat zij aan luidheid moet ontberen |
| | b | $\beta$ | En wat ze [aan luidheid] ook ontbere |
| 12 | a | $\alpha$ | Vergoedt door een |
| | b | $\beta$ | 't [Vergoedt door] grooter innigheid. |
| 13 | | | Toch, zij dan ook de tijd verduisterd, |
| 14 | a | $\alpha$ | Nu |
| | b | $\beta$ | [Nu] de schoten telt |
| | c | $\gamma$ | [Nu] Nederland [de schoten telt] |
| 15 | a | $\alpha, \beta$ | En ieders oor gespannen luistert |
| | b | $\gamma$ | [En] ademloos [gespannen luistert] |
| 16 | a | $\alpha$ | Of de schoten telt, |
| | b | $\beta$ | Wat hun getal meldt, |
| | c | $\gamma$ | [Wat hun getal] den volke [meldt,] |
| 17 | a | $\alpha$ | Die bezonnen, |
| | b | $\beta$ | Is 't zich bewust, dat blijde en [bezonnen,] |
| | c | $\gamma$ | [Is 't] zich, verheugd, hoewel [bezonnen,] |
| | d | | verheugd |
| 18 | a | $\alpha, \beta$ | Dat levenswet |
| | b | $\gamma$ | Bewust, dat de oude [levenswet] |
| 19 | a | $\alpha, \beta$ | Een stamreeks begonnen, |
| | b | $\gamma$ | [Een] stamreeks, lang geleên [begonnen,] |
| 20 | a | $\alpha$ | Op dezen dag voortgezet. |
| | b | $\beta$ | [Op dezen dag] wordt [voortgezet.] |
| | c | $\gamma$ | [Op dezen dag] heeft [voortgezet.] |
| 21 | a | $\alpha$ | Ook druk is eindig |
| | b | $\beta$ | [Ook] [*geschrapt*] zal verkeeren |
| | c | $\gamma$ | [Ook] onze rampspoed [zal] verkeeren. |
| 22 | a | $\alpha, \beta$ | Als deze prins |
| | b | $\gamma$ | Een wensch is elk in 't hart gebrand: |
| | c | | Díe wensch blijft ons in 't hart geplant: |
| 23 | a | $\alpha$ | Eens als koning |
| | b | $\beta$ | Eenmaal zal [als koning] regeeren |
| | c | | Eens [als koning] moog [regeeren] |
| | d | | zal |
| | e | $\gamma$ | Moge eens dit kind [als] vorst [regeeren] |
| 24 | a | | In een Nederland. |
| | b | | gelukkig |

II

12 't Vergoedt] Vergoedt $T^1$

13 verduisterd,] verduisterd — $T^1$

NOTEN

[1] Bloem schreef dit gedicht waarschijnlijk voor een krant of weekblad. Op p.[115] van het werkschrift staat: 'Prins ? (invullen door de Red.)'. Hieruit zou men kunnen opmaken dat Bloem van plan was het gedicht vóór de geboorte in te leveren. Onmiddellijk na de geboorte zou het gedicht dan gepubliceerd worden en de redactie moest in dat geval de naam van de juist geboren prins invullen. Later koos Bloem voor de titel 'Een prins geboren'. Op 18 februari 1947 werd echter *prinses* Marijke (later Christina) geboren en het gedicht bleef uiteraard ongepubliceerd.

[2] Typefout: in $T^{1-2}$, r.22 *' hart* i.p.v. *'t hart*

## [214] IN MEMORIAM FLORIS

OVERLEVERING *1*: werkschrift I, p.[154-155].

DATERING 19 december 1950 en 17 september 1951

VARIANTEN EN CORRECTIES

I

| | | |
|---|---|---|
| [*titel*] | | In memoriam Floris |
| [*opdracht*] | | Aan Ini |
| 1 | a | Hoeveel verteert een lijk in twintig jaar? |
| | b | Tot wat |
| | c | Wat rest er van [een lijk] na [twintig jaar?] |
| 2 | a | Wat is 't jouwe nu, daarginds |
| | b | Tot wat zal ['t jouwe nu, daarginds] ontdaan zijn? |
| | c | Van |
| 3 | a | Een grauw geraamte, een schedel nog met haar; |
| | b | [xxx] |
| | c | Een rif bleef er, [een schedel nog met haar;] |
| | d | Wat bleef? Een rif, [een schedel nog met] haar: |
| | e | haar; |
| 4 | a | [*ontbreekt*] |
| | b | Het vleesch zal, dunkt me, en dan de kist vergaan zijn. |
| 5 | | Het is zoo zelden dat ik aan je denk: |
| 6 | a | Het daagsche bond mij in z'n nietigheden, |
| | b | elk zijn |
| 7 | | Eén oogenblik van stilte is een geschenk, |
| 8 | a | Maar nooit is mij je beeld voorgoed vergleden. |
| | b | ontgleden. |
| 9 | a | Toch zijn wij eenmaal samen broers geweest, |
| | b | Wij zijn toch immers |
| 10 | a | Maar ik bleef hier en jij bent weggezworven; |
| | b | weggezworven. |
| 11 | | Mijn leven werd wat 'k lang al had gevreesd |
| 12 | | En in een ander land ben jij gestorven. |

| | | |
|---|---|---|
| 13 | a | Wij hebben geen van beiden |
| | b | Het heeft ons [geen van beiden] iets gebaat: |
| 14 | | Blijven of vlieden heeft dezelfde waarde, |
| 15 | a | [xxx] [xxx] |
| | b | Het geeft niet wat men doet of laat, |
| | c | den mensch niets [wat] hij [doet of laat,] |
| 16 | a | Ik kom zoo bij je, en in dezelfde aarde. |
| | b | Maar 'k [kom zoo bij] je [in dezelfde] äarde. |
| | c | je, [in] de gemeenzame aarde. |

NOTEN

[1] Floris Arend Nicolaas was Bloems jongere (en enige) broer. Hij werd geboren in 1899, emigreerde in 1920 naar Amerika, waar hij in 1931 stierf. Het gedicht is opgedragen aan Bloems vijf jaar jongere zuster Caroline J.C. (Ini), geboren in 1892.
[2] Dit gedicht bleef ongepubliceerd.

## [215] J V. KR.

OVERLEVERING *1*: werkschrift I, p.[161].

DATERING 17, 25 en 27 september 1951

VARIANTEN EN CORRECTIES

| | | |
|---|---|---|
| I | | |
| [*titel*] | | J. v. Kr. |
| 1 | a | Men acht terecht dengene ketter, |
| | b | als |
| | c | achtte oudtijds diengene een [ketter,] |
| 2 | a | Die niet de geest dient, maar de letter. |
| | b | [xxx] den [geest dient, maar de letter.] |
| | c | meer [den geest dient,] dan [de letter.] |
| 3 | a | Maar wie dient 't eene en 't ander 't meest? |
| | b | allebei het [meest?] |
| | c | beide alom [het meest?] |
| 4 | a | Bij wien de letter wordt tot geest. |
| | b | Hij die maakt |

NOTEN

[1] De latere meester-typograaf J[an] v[an] Kr[impen] (1892-1958) koos aanvankelijk het boekbinden als vak. In 1917 gaf hij een kleine, zelf verzorgde plaquette uit: *Sonnetten* van Albert Besnard. In de volgende jaren maakte hij nog vier soortgelijke boekjes. Bloem maakte via Greshoff al in 1914 kennis met hem. In 1920 besloot Van Krimpen samen met Bloem, Van Nijlen en Greshoff een reeks verzorgde edities van hoog literair niveau te lanceren. Onder de naam Palladium zouden het, tot 1927, twintig boeken worden. Bloem had Palladium echter allang voordien verlaten. Na een meningsverschil over een bundel van A. van der Leeuw trad Bloem in 1922 uit de redactie.

In 1920 begon Van Krimpens bemoeienis met het werk van Bloem zelf. Voor de samenstelling van de bundel *Het verlangen* schreef hij de gedichten over uit de tijdschriften, en hij verzorgde ook de typografische vormgeving en het bandstempel. Vijf jaar later trad Van Krimpen in dienst bij Joh. Enschedé en Zonen waarvoor hij een aantal voortreffelijke letters ontwierp en vele boeken verzorgde. De twee bundels die Bloem bij Enschedé liet verschijnen, n.l. *Media vita* en *De nederlaag,* werden ook door Van Krimpen verzorgd. Bloem had graag ook zijn verdere werk door Van Krimpen willen laten verzorgen maar rond 1940 stopte Enschedé met het uitgeven van verzenbundels. Samen met S.H. de Roos was Van Krimpen een van de belangrijkste figuren uit de typografische renaissance in Nederland in de eerste helft van de 20ste eeuw. Vgl. A.L. Sötemann: 'Jan van Krimpen en J.C. Bloem'. In: *Uit bibliotheektuin en informatieveld.* Opstellen aangeboden aan dr. D. Grosheide bij zijn afscheid als bibliothecaris van de Rijksuniversiteit te Utrecht. Onder redactie van H.F. Hofman, K. van der Horst en A.H.H.M. Mathijsen. Utrecht, 1978. p. 289-305.

[2] Dit gedicht werd geschreven voor het vriendenboek, samengesteld ter gelegenheid van Van Krimpens zestigste verjaardag op 12 januari 1952. Het bleef ongepubliceerd.

[3] Al veel eerder, vóór 1917, schreef Bloem het volgende gedicht op Jan van Nijlen, Jan Greshoff en Jan van Krimpen:

ODE AAN DRIE JANNEN

Met een groet kom 'k tot u ijlen,
Dichter zeetlend vrank en vroo,
Fierder dan in 't land *Van Nijl en*
Ibis troont de Pharao.

Ook tot u, gevierde spreker
Op zoo menig boek-con *Gres,*
*Hoff* elijk maar streng en zeker:
Reken maar gerust van yes.

Laat de onwetenden maar schimpen:
Ik geef altijd lof en eer,
Al zou me er de buik *Van Krimpen,*
Aan uw geïllumineer.

Dichter, criticus, verluchter,
Welk een overschoone trits:
Pakt de Muze, weest niet schuchter,
Dan is weldra alles kits.

J.C. Bloem: *3 nooit uitgegeven gedichten; drie dichtsels door J.C. Bloem naar het handschrift van Jan van Krimpen.* Haarlem, De Tuinwijkpers, [juli] 1974.

## [216] DE DRONKAARDS

OVERLEVERING

*1*: werkschrift I, p. [165].
*T[1]*: Typoscript in particulier bezit, ongedateerd.
*T[2]*: Doorslag van *T[1]*.

DATERING

28 en 29 oktober 1951

VARIANTEN EN CORRECTIES

I

| | | |
|---|---|---|
| [*titel*] | | De dronkaards |
| 1 | | In alle steden, in alle dorpen, |
| 2 | a | Overal waar het |
| | b | de wereld is, |
| 3 | a | Moeten zij wonen, verworpen, |
| | b | schuw, |
| 4 | a | Nauwlijks bewust van hun gemis. |
| | b | denkend aan |
| | c | Alleen omgeven door [hun gemis.] |
| | d | gebleven met |
| 5 | | Men zal hen overdag niet ontwaren, |
| 6 | a | — Een der |
| | b | Zij vallen niet op in de zonneschijn, |
| 7 | | Kantoorbedienden en ambtenaren, |
| 8 | | Te grauw om eigenlijk iets te zijn. |
| 9 | a | — Maar als zij 's avonds zijn thuisgekomen |
| | b | Maar |
| 10 | a | Thuis? |
| | b | In wat zij heel den dag hebben gevreesd, |
| | c | de [dag] lang hadden |
| 11 | a | Dan breekt het uur aan van de droomen |
| | b | Breekt voor hen 't [uur aan] om te [droomen] |
| 12 | | Van alles wat zijn kon en niet is geweest. |
| 13 | | En, schijnbaar verzoend met het bekende, |
| 14 | | Omdat er voor hen nooit iets beters was, |
| 15 | | Strekken zij uit hun leege ellende |
| 16 | | Een bevende hand uit naar het glas. |

NOTEN

[1] Dit gedicht bleef ongepubliceerd.

## Bibliografisch register van vertalingen

De talen waarin vertaald is, zijn alfabetisch geordend en van romeinse cijfers voorzien. Bij elke taal vindt men de vertalers in alfabetische volgorde, met arabische cijfers genummerd, gevolgd door het boek of tijdschrift waarin de vertaling(en) staat(staan). Daaronder wordt vermeld welk(e) gedicht(en) van Bloem het betreft.

I DUITS

---

1 Busch, Karl Theodoor

*Sonette der Völker; Siebenhundert Sonette aus sieben Jahrhunderten.* Ausgewählt und ins Deutsche übertragen von Karl Theodoor Busch. Heidelberg, [1954].

Later leven / Späte Tage (p. 301)

2 Cordan, Wolfgang

*Spiegel der Niederlande; Die niederländische Dichtung seit der Achtziger Bewegung.* Eingeleitet und übertragen von Wolfgang Cordan. Amsterdam, Leipzig, [1941].

Grafschrift / Grabschrift (p. 106-107)
'Nog dezen morgen...' / 'Noch diesen morgen...' (p. 108-109)
Uitzicht / Voraussicht (p. 108-109)

3 Decroos, Jérôme

*Niederländische Gedichte aus neun Jahrhunderten.* Übersetzt und herausgegeben von Jérôme Decroos. Freiburg, Basel, Wien, 1960.

'Wat is er van mijn dagen...' / 'Was ist von meinen Tagen...' (p. 172-173)

4 Greitemann, Nico

*Ein Strauss Narzissen; Neue Lyrik aus Holland und Flandern.* Eingeleitet und übertragen von Nico Greitemann. Wien, Innsbruck, Wiesbaden, 1951.

Huiswaarts reizende / Einzelne Strophen (p. 22)
Later leven / Späte Tage (p. 23)

5 Leonhardt, Elisabeth

*Begegnung auf der Schwelle; deutsch-niederländische Gedichte.* [Ausgewählt von Elisabeth Leonhardt. Übersetzt von Jérôme Decroos, Elisabeth Leonhardt und Johannes Piron]. Bocholt, [1960].

Na de bevrijding / Nach der Befreiung (p. 57)

*Deze vertaling is ook te vinden in: ***Literatur und Widerstand; Anthologie europäischer Poesie und Prosa.*** Herausgegeben von der Internationalen Föderation der Widerstandskämpfer. Frankfurt a.M., 1969. p. 285.

6 Zimmermann, Kurt

'Vertalingen van Nederlandsche lyriek in het Duitsch'. In: ***De witte mier*** 2 (1925).

In memoriam / In memoriam (p. 448)

II ENGELS

---

1 Brockway, James

'[Vertaling van een gedicht van J.C. Bloem]'. In: ***The literary review***; an international quarterly published by Fairleigh Dickinson University, New Jersey. Vol. 5, no. 2, winter 1961/62. Netherlands number.

Avondduinen / The Dunes at Evening (p. 187)

2 Brockway, James

'[Vertaling van een gedicht van J.C. Bloem]'. In: ***Lyrical Holland; La Hollande lyrique; Lyrisches Holland.*** [Composed under the auspices of the Netherlands P.E.N. centre]. Amsterdam, Groningen, 1954.

De Dapperstraat / Dapper Street (p. 18)

*Deze vertaling is ook te vinden in: ***Modern Dutch poetry.*** Edited and translated into English by Hans Koningsberger. San Francisco, New York, Holland, The Netherlands Information Service, [1960]. p. 13. Met kritisch kommentaar van E. Yates, C. Thompson, W. Pereboom en P. Lighthill deze vertaling ook in: ***Dutch crossing***; a journal for students of Dutch in Britain. Nr. 1, March 1977. p. 13-14. Een enigszins herziene versie van deze vertaling is te vinden in: ***Bzzlletin*** 6 (1977), nr. 50. p. 43.

3 Grierson, Herbert

***The flute***; with other translations from Latin, Dutch and French. Edinburgh, London, 1949.

In memoriam / In memoriam (p. 41-42)

*Deze vertaling is ook te vinden in: ***Lyrical Holland; La Hollande lyrique; Lyrisches Holland.*** [Composed under the auspices of the Netherlands P.E.N. centre]. Amsterdam, Groningen, 1954. p. 16-17.

4 Hagtingius-Seger, A.

'[Vertaling van een gedicht van J.C. Bloem]'. In: *Levende talen* 1962.

Grafschrift / Epitaph (p. 351)

5 Holmes, James S.

'[Vertaling van een gedicht van J.C. Bloem]'. In: *Delta* 8 (1965), nr. 1.

Na de bevrijding / After liberation (p. 99)

6 King, Peter

*Dawn poetry in the Netherlands.* Amsterdam, 1971.

Daaglijksheid / Everyday (p. 110)
Suddenly I meet your face / Suddenly I meet your face (p. 111)

7 Nott, Kathleen

'[Vertaling van een gedicht van J.C. Bloem]'. In: *Adam*; international review edited by Miron Grindea. London, XVII, July 1949, no. 196. Dutch number.

Herfstdag / Autumn day (p. 24)

8 Roland Holst, A.

'Crossing the channel'. In: *Maatstaf* 2 (1954/55).

Grafschrift / Epitaph (p. 612-613)

9 Vroman, Leo

'Vijf vertaalde gedichten'. In: *De gids* 117 (1954). Dl. II.

Grafschrift / Epitaph (p. 453)

## III FRANS

1 Fagne, Henry

*Anthologie de la poésie néerlandaise de 1850 à 1945.* Présentation et traduction de Henry Fagne. Paris, 1975. Éditions Universitaires.

De bruid / La fiancée (p. 28)
Regen en maanlicht / Pluie et lune (p. 29)
De sluis / L'écluse (p. 29-30)
Het bed / Le lit (p. 30-31)
Herfst / Automne (p. 31-32)
De teruggevoerden / Les rescapés (p. 32-33)

2 Gorter, Sadi de, en Gerrit van Eck

*Un demi-siècle de poésie; Première anthologie mondiale des poètes vivants.* Ed. par Sadi de Gorter et Gerrit van Eck. Tome III. Dilbeek, 1956. La Maison du Poète.

Elegie / Élégie (p. 39-40)
Na de bevrijding / Après la libération (p. 40)
[Na de bevrijding] II / [Après la libération] II (p. 40)

*De twee laatste vertalingen ook in: *Nouvelles de Hollande* 19 mei 1962. p. 3.

3 Piot, André

*Poèmes de Hollande*; avec un portrait de Henriette Roland Holst par [R.N.] Roland Holst. Traduction par André Piot. Paris, 1955.

'Wat is er van mijn dagen...' / Que de mes jours m'est-il resté... (p. 46-47)

*Deze vertaling is ook te vinden in het hierna onder 4 vermelde.

4 Piot, André

'[Vertaling van vier gedichten van J.C. Bloem]'. In: *Ons erfdeel* 8 (1964/65), nr. 2.

'Wat is er van mijn dagen...' / Que de mes jours m'est-il resté... (p. 26-27)
Afscheid / Séparation (p. 28-29)
Herfstdag / Jour d'automne (p. 28-29)
Elegie / Élégie (p. 30-31)

## IV HONGAARS

1 Bernáth, István

*Németalföldi költök antológiája; hollandok, flamandok és frízek.* Válogatta és szerkesztette, az elöszót és a jegyzeteket írta Bernáth István. Budapest, 1965.

Keats / Keats (p. 126)

2 Gábor, Görgey

Zie titelbeschrijving onder IV. 1.

De ledige / Üres szív (p. 125)

## V ITALIAANS

1 Prampolini, Giacomo

'Vertalingen van Nederlandsche lyriek in het Italiaansch'. In: *De witte mier* 2 (1925).

De stem der steden / La voce della città (p. 460-461)
Lichte vensters / Finestre illuminate (p. 461-462)

'De zomernanacht groeit...' / La notte d'estate cresce... (p. 462)
'Wat is er van mijn dagen...' / Che cosa m'è rimasto... (p. 462)

2 Prampolini, Giacomo

*Poeti olandesi.* Versione di Giacomo Prampolini. Scalini di Grigna, 'all' insegna della baita Van Gogh', 1947.

'De lente, en 't scheemren...' / Primavera... (p. [1])
Het gestorven meisje / La fanciulla morta (p. [2])

*Deze vertalingen zijn ook te vinden in: *Poeti olandesi 1946-1966.* Versione di Giacomo Prampolini. Milano, 1966. p. 11-12.

3 Woudenberg, Gerda van, en Francesco Nicosia

*Poesia olandese contemporanea.* [Milano, 1959]. La poesia del novecento 1. Collana di antologie con testo originale a fronte.

De gelatene / Il rassegnato (p. 46-47)
Grafschrift / Epitaffio (p. 48-49)
Later leven / La vita di piú tardi (p. 50-51)

*De eerste vertaling is ook te vinden in: A. Mor, J. Weisgerber, J.H. Meter: *Antologia delle letterature del Belgio e dell' Olanda.* Milano, 1970. p. 309. Letteratura Universale vol. 30.

*De derde vertaling is ook te vinden in: J.C. Brandt Corstius e Gerda van Woudenberg: *La letteratura olandese.* Milano, 1969. p. 227-228.

## VI LITOUWS

1 Tenison, Zenta

*XX-jo amžiaus Nêderlandu poezijos rinktinê. Een keuze uit de Nederlandse poëzie in de twintigste eeuw.* Sudarê ir išvertê Zenta Tenisonaitê; ižanga parašê José de Ceulaer. London, Nida Press, [1973].

Regen en maanlicht / Lietus ir mênesiena (p. 25)

## VII ROEMEENS

1 Covaci, Aurel

*Antologie de poezie neerlandeză; olandeză şi flamandă.* In Românește de Mihai Beniuc, Ion Caraion, Aurel Covaci, Petre Solomon; prefață: Garmt Stuiveling; despre limba neerlandeză: Karel Jonckheere. București, 1973.

Grafschrift / Epitaf (p. 174)
Het baanwachtershuisje / Căsuţa cantonierului (p. 174)
Afscheid / Despărţire (p. 175)
Herfstdag / Zi de toamnă (p. 175)
De gelatene / Resemnat (p. 176)
Vroege voorjaarsavond / Seară de primăvară pretimpurie (p. 176-177)

VIII RUSSISCH

---

1 Mal'cevoj, H.

*Iz sovremennoj niderlandskoj poezii.* Redaktor perevodov Moris Vaksmacher. Moskva, Progress, 1977.

Kerkhof in een oud stadje aan zee / Kladbišče v starom primorskom gorodke (p. 153-154)
Aan een verloren vriend / Zabytomu drugu (p. 155-157)
November / Nojabr' (p. 158)
Herfst / Osen' (p. 159-160)
's Nachts / Nočyo (p. 161-163)
Oude steden / Starinnye goroda (p. 164-165)
Het brood / Chleb (p. 166-167)
Bevrijding / Izbavlenie (p. 168)
Vroege voorjaarsavond / Rannij vesennij večer (p. 169)
Eenzaamheid / Odinočtvo (p. 170-171)
In memoriam / In memoriam (p. 172-173)
Een man / Čelovek (p. 174)
Circusmuziek / Cirkovaja muzyka (p. 175-176)
Allerzielen / Den' pominovenija duš, nachodjaščichsja v šistilišče (p. 177-178)
Regen en maanlicht / Dožd' i lunnyj svet (p. 179)
Na de bevrijding I / Posle osvoboždenija I (p. 180-181)
[Na de bevrijding] II / [Posle osvoboždenija] II (p. 181)
De nachtegalen / Solov'i (p. 182)

IX SPAANS

---

1 Carrasquer, Francisco

*Antología de la poesía Neerlandesa moderna.* Edicíon bilingüe. Barcelona, 1971. El Bardo, colección de poesía, serie especial, núm. 5.

De gelatene / Resignación (p. 69)
Later leven / Vivir tardío (p. 69-70)
Na de bevrijding / Tras la liberación (p. 70)
[Na de bevrijding] II / [Tras la liberación] II (p. 71)
Dichterschap / Oficio de poeta (p. 71)
Sneeuw / La nieve (p. 72)
Grafschrift / Epitafio (p. 72)
Spreuk / Sentencia (p. 72)
De nachtegalen / Los ruiseñores (p. 73)

*Met uitzondering van 'Spreuk / Sentencia' zijn deze vertalingen ook te vinden in: *Papeles de son armadans* 11 (1966), núm. 128, noviembre. p. XIX-XXXI.

2 Colin, Henriette

*Antología de J. C. Bloem.* Versión de Henriette Colin. [Barcelona, 1970]. Selecciones de poesía universal. Texto bilingüe.

De bedelaar / El mendigo (p. 20-23)
De zieke / El enfermo (p. 24-25)
Aan een verloren vriend / A un amigo perdido (p. 26-31)
Loin d'eux / Loin d'eux (p. 32-35)
Eenzaamheid / Soledad (p. 36-39)
Circusmuziek / Música de circo (p. 40-43)
De zwerver / El vagabundo (p. 44-47)
Lichte vensters / Ventanas iluminadas (p. 48-53)
Eerste voorjaarsdag / Primer día de primavera (p. 54-57)
Regen en maanlicht / Lluvia y luz de luna (p. 58-59)
Huiswaarts reizende / Volviendo a casa (p. 60-61)
In memoriam / In memoriam (p. 62-65)
Een bedelaar / Un mendigo (p. 66-69)
Uitzicht / Perspectiva (p. 72-73)
November / Noviembre (p. 74-75)
Nachthemel / Cielo nocturno (p. 76-77)
De gestorvenen / Los difuntos (p. 80-81)
De bevrijde / El liberado (p. 82-83)
Daaglijksheid / Existencia cotidiana (p. 84-85)
Later leven / La vida de más tarde (p. 86-87)
Het einde van 't jaar / Final de año (p. 88-89)
Hun graven / Sus tumbas (p. 90-91)
Eén dag / Un solo día (p. 92-93)
Suddenly I meet your face / Suddenly I meet your face (p. 94-95)
Aanvaarding / Aceptación (p. 98-99)
De Dapperstraat / La calle de Dapper (p. 102-103)
De ledige / El vacío (p. 104-105)
Geluk / Felicidad (p. 106-107)
Bewustheid / Conocimiento (p. 106-107)
Afscheid / Despedida (p. 110-111)
Het eind van de dag / Final del día (p. 112-113)
Insomnia / Insomnia (p. 114-115)
Gure zomer / Verano frío (p. 118-119)
Quando ver venit meum / Quando ver venit meum (p. 120-121)
Scheiding / Separación (p. 124-125)

1 Muusses, Martha A.

*Landvinning*; nutida Holländsk dikt i Svensk tolkning. Stockholm, 1944.

De zieke / Den sjuke (p. 46)

# Bibliografie

In deze bibliografie vindt men alle literatuur over Bloem die achterhaalbaar bleek, alfabetisch op auteursnaam beschreven. Publikaties met meer dan drie auteurs worden beschreven als anoniem, d.w.z. op de titel. Hetzelfde geldt voor werken die zijn verschenen 'onder redactie van'. De publikaties zonder auteursnaam zijn als aparte groep aan het einde geplaatst.


Aafjes, B. — 'Kroniek der letteren; De oude nachtegaal'. In: *Algemeen handelsblad* 11 februari 1946.
* Rec. van *Sintels.*

Anbeek, T. — 'De tastbaarheid van de tekens; over de poëzie-analyse van Roman Jakobson'. In: *Fdl.* 13 (1972). p. 148-161.
* Over 'Insomnia' p. 155-159.

[Assmann, P.W.] — 'Nieuwe uitgaven; schone letteren; [rec. van] Bloem, J.C.: *Quiet though sad.* Gedichten'. In: *De linie* 7 februari 1947.

[Assmann, P.W.] — 'Nieuwe uitgaven; schone letteren; [rec. van] Bloem, J.C.: *Verzamelde gedichten'.* In: *De linie* 23 mei 1947.

B., H. — 'Het literair getij; [rec. van] *Enkele gedichten*, door J.C. Bloem, Uitg. A.A.M. Stols, 's-Gravenhage.' In: *De standaard* 6 juni 1942.

B., J. — 'Were di; meer dan sintels'. In: *De Tilburgsche courant* 2 november 1945.
* Rec. van *Sintels.*

B., J. — 'Meer dan genoeg om een bestaan te rechtvaardigen; Jakobus Cornelis Bloem: prijs der Nederlandse letteren 1963-1965'. In: *Het laatste nieuws* 9 oktober 1965.

B., J. — 'Dichten is afleren; J.C. Bloem overleden'. In: *Het laatste nieuws* 12 augustus 1966.

Baaren, Th. van — 'De poëzie van Bloem'. In: *Algemeen weekblad voor christendom en cultuur* 1 oktober 1937. p. 569-570.
* Rec. van *De nederlaag.*

Balk-Smit Duyzentkunst, F. — Zie Jessurun d'Oliveira, H.U., en F. Balk-Smit Duyzentkunst: '[Polemiek]'.

Bastiaanse, F. — 'J.C. Bloem'. In: *Overzicht van de ontwikkeling der Nederlandsche letterkunde.* Dl. 4. [Amsterdam], 1927. p. 390.

Berger, P. — Zie *J.C. Bloem-nummer* van *Bzzlletin.*

Binnendijk, D.A.M. — 'J.C. Bloem: 'Levensloop'.' In: *Tekst en uitleg bij twee en twintig gedichten.* Amsterdam, 1950. p. 130-138.
* Eerder gepubliceerd in *N.R.C.* 19 december 1940.

Binnendijk, D.A.M. — '[Rec. van] J.C. Bloem: *De nederlaag*; J.C. Bloem: *Sintels*'. In: *Randschrift; verzamelde critische beschouwingen*. Amsterdam, 1951. p. 138-142.
* Eerder gepubliceerd respectievelijk in *De groene Amsterdammer* 61 (1937), 31 juli. p. 8; en *Critisch bulletin* 13 (1946). p. 11-15.

Bittremieux, C. — 'Een stuk of wat gedichten; [rec. van] "Sintels" van J.C. Bloem'. In: *Spectator* 6 oktober 1946.

Bittremieux, C. — 'De republiek der letteren; [rec. van] J.C. Bloem's Verzamelde gedichten'. In: *De nieuwe gids* 29 november 1947.

B[ittremieux], C. — 'Nederlandse letteren; Beschouwingen van J.C. Bloem en enige nieuwe gedichten'. In: *De nieuwe gids* 13 december 1950.
* Rec. van *Verzamelde beschouwingen* en *Avond*.

Bittremieux, C. — 'Bloemlezingen'. In: *De nieuwe gids* 6 september 1958.
* Rec. van o.a. *Doorschenen wolkenranden*.

[Bloem, J.C.] — *De brieven van J.C. Bloem aan Aart van der Leeuw*. Ed. A. Kets-Vree. 's-Gravenhage, 1979. In: *Achter het boek* 14 (1975), afl. 1/3.

Boontje, H. — 'Poëzie uit een tekort'. In: *Schrijfkrant* 30 juli 1965.
*Rec. van *Verzamelde gedichten*. Amsterdam, 1965.

Bordewijk, F. — 'J.C. Bloem morgen 65 jaar; Zeldzaam gaaf dichterschap...'. In: *Utrechtsch dagblad* 9 mei 1952.

Borel, H. — 'Letterkundige kroniek; [rec. van] J.C. Bloem. Het verlangen. (Amsterdam, P.N. van Kampen en Zoon)'. In: *Het vaderland* 10 juli 1921.

Bourbon, L. de — 'J.C. Bloem een groot en somber dichter'. In: *Het kompas* 12 juli 1947.
* Rec. van *Verzamelde gedichten*.

Braak, M. ter — 'Just Havelaar en zijn tegenstanders; bij zijn dood'. In: *Verzameld werk* dl. 1: *Het carnaval der burgers*; [...]. Amsterdam, 1950. p. 321-324.
* Over o.a. J.C. Bloem: 'De oude mensch; [rec. van] De nieuwe mensch. Essays door Just Havelaar'. In: *De gids* 93 (1929). Dl. II. p. 405-425.
** Eerder gepubliceerd in *De vrije bladen* 7 (1930). p. 218-221.

Braak, M. ter — 'Bloem vijftig jaar'. In: *Verzameld werk* dl. 6: *Kronieken*. Amsterdam, 1950. p. 395-402.
* Rec. van *De nederlaag*.
** Toegevoegd: J.C. Bloem, 'Een persoonlijk woord', en een naschrift van Ter Braak.
*** Eerder gepubliceerd in *Het vaderland* 9 mei 1937; het 'persoonlijk woord' en het naschrift in de editie van 10 mei 1937.
**** Deze recensie is ook te vinden in *Bzzlletin* 6 (1977), nr. 50. p. 8-9.

Braakhuis, A.P. — 'J.C. Bloem'. In: *De thematische structuur van de versregel.* 's-Gravenhage, 1962. [Diss. Utrecht]. p. 29-36; 86-88; 90-91.

Brachin, P. — 'J.C. Bloem'. In: *La littérature néerlandaise.* Paris, [1962]. p. 141-142.

Brandt, W. — 'J.C. Bloem (1887); dichter der nostalgie'. In: *Keurschrift, uit de hedendaagse Noord- en Zuidnederlandse letteren.* Amsterdam, [1964]. p. 17-20.
* Rec. van *Afscheid.*
** Eerder gepubliceerd *in Bussumse courant* 11 mei 1957.

Brandt Corstius, J.C. — '[J.C. Bloem]'. In: *Geschiedenis van de Nederlandse literatuur.* Utrecht, Antwerpen, 1959. p. 225, 227, 244, 260.

B[randt] C[orstius], J.C. — 'Bij de dood van de dichter J.C. Bloem'. In: *Mens en wereld* 21 (1966), nr. 16. p. 3.

Brandt Corstius, J.C., en K. Jonckheere — 'Jacques Bloem'. In: *De literatuur van de Nederlanden in de moderne tijd.* Amsterdam, Antwerpen, [1959]. p. 80-81.

Brandt Corstius, J.C., en G. van Woudenberg — '[J.C. Bloem]'. In: *La letteratura olandese.* Milano, 1969. p. 227-228.

Brockway, J. — Zie *J.C. Bloem-nummer* van *Bzzlletin.*

Brouwers, J. — 'J.C. Bloem'. In: *Zachtjes knetteren de letteren; Een eeuw Nederlandse literatuurgeschiedenis in anekdoten.* [Amsterdam, 1975]. p. 86-90.
* Vgl. Carmiggelt, S.: 'Roem'; Eggink, C.: 'Bons mots'; Jonckheere, K.: 'Bloemtuil (1887-1966)'.

Brunt, N. — '[Over J.C. Bloem]'. In: *Het huis in de Heemskerckstraat; Meisje tussen boeken.* Amsterdam, 1978. p. 32-37; 57-58; 65-66.

Bulthuis, R. — 'J.C. Bloem: het negatieve zien als positief element'. In: *Haagsche courant* 11 augustus 1966.

Buskes, J.J. — 'Bloem en Van Duinkerken'. In: *Voorlopig* 8 (1976). p. 85-86.

Calcoen, P. — 'Bloem te Brussel'. In: *Den gulden winckel* 31 (1932). p. 22.

Calis, P., en J. Spierdijk — '[Polemiek]'.
Calis, P.: 'Bij de 75ste verjaardag van J.C. Bloem; De dichter van het verlangen naar het verlangen'. In: *Algemeen handelsblad* 5 mei 1962.
Spierdijk, J.: 'J.C. Bloem 75; Uit zijn zelfbeperking bloeit het dichterschap'. In: *De telegraaf* 9 mei 1962.
Calis, P.: 'In de marge'. In: *Gard sivik* 6 (1962), nr. 26. p. 59-60.

Campert, J.R.Th. — 'Letterkundige kronieken; De dichter J.C. Bloem'. In: *De Hollandsche revue* 1 februari 1932. p. 119.
* Rec. van *Media vita.*

Campert, J.R.Th. — '[Rec. van] J.C. Bloem. Media vita. Gedichten.' In: *N.R.C.* 17 september 1933.
* Over de tweede druk.

Carmiggelt, S. 'Roem'. In: *Brood voor de vogeltjes.* Amsterdam, 1974[2]. p. 42-44.
* Vgl. Brouwers, J.: 'J.C. Bloem'.

Carrasquer, F. 'Carta de Holanda; Jacobo Cornelio Bloem, alambique de poesía'. In: *Papeles de son armadans* 11 (1966), núm. 128, noviembre. p. XIX-XXXI.

Ceulaer, J. de '[Rec. van] Bloem, J.C. *Persoonlijke voorkeur.* Gedichten uit de letterkunde van vier landen met kort commentaar. [...]'. In: *Boekengids* 37 (1959). p. 99.

Charles, J.B. 'Jacques Bloem in Songkla'. In: *Maatstaf* 24 (1976), nr. 10. p. 76-79.
* Eerder gepubliceerd in *De gids* 135 (1972). p. 51-54.

Claessens, A. 'Literatuur; [Prijs der Nederlandse letteren 1965]'. In: *Ons erfdeel* 9 (1965/66), nr. 2. p. 121-122.

[Claessens, A.] 'Literatuur; J.C. Bloem'. In: *Ons erfdeel* 10 (1966/67), nr. 2. p. 149-150.

Clerck, A. de 'De anjer in het knoopsgat'. In: *Gedeeld domein* nr. 19, februari 1966. p. 6.
* Toespraak, gehouden bij de toekenning van de Prijs der Nederlandse Letteren 1965 aan J.C. Bloem.

Closset, F. 'Nederlandse letteren; Jacques Bloem (1887)'. In: *TLT* 12 (1946). p. 160.

Closset, F. 'De dichter J.C. Bloem'. In: *TLT* 28 (1962). p. 149-152.

Coster, D. '[J.C. Bloem]'. In: *Verzamelde werken* [dl. 10:] *Nieuwe geluiden; Een keuze uit de Nederlandse poëzie tussen de beide wereldoorlogen.* Leiden, 1970[6]. p. 34-36.
* De bloemlezing verscheen voor het eerst in 1924 en werd daarna meerdere malen herdrukt.

Coster, D. 'Een woord tot slot'. In: *De stem* 9 (1929). Dl. II. p. 657-664.
* Over o.a. een rede die Bloem in Utrecht had gehouden.

Deering, A. 'Jacques Bloem: Dichter van het menselijke leven'. In: *Algemeen dagblad* 12 augustus 1966.

Demedts, A. 'De dichter Jacques Bloem'. In: *Hooger leven, algemeen weekblad* 1931. p. 911.

Deyssel, L. van 'Dicht- en prozawerk'. In: *Aanteekeningen bij lectuur.* Woord vooraf door H.L. Prenen. Amsterdam, Brussel, 's-Gravenhage, 1950. p. 35-37.

[*Dichter*] 'De dichter geeft zijn eigen antwoord; [J.C. Bloem: 'De Dapperstraat'; met commentaar door J.S. en antwoord van J.C. Bloem.]'. In: *Vrij Nederland* 5 april 1947. p. 16.

[*Dichterschap*] '[J.C. Bloem]'. In: *Dichterschap en werkelijkheid; geïllustreerde literatuurgeschiedenis van Noord- en Zuid-Nederland en Zuid-Afrika.* Onder redactie van W.L.M.E. van Leeuwen; met medewerking van H.W.E. Moller, J. Karsemeyer, W.H. Staverman, e.a. Utrecht, [1938]. p. 249.

| | |
|---|---|
| Dinaux, C.J.E. | '[Rec. van] J.C. Bloem: "Avond" (Gedichten). (A.A.M. Stols, 's-Gravenhage)'. In: *Haarlems dagblad* 4 november 1950. |
| Dinaux, C.J.E. | '[Rec. van] J.C. Bloem: "Verzamelde beschouwingen" (A.A.M. Stols, 's-Gravenhage)'. In: *Haarlems dagblad* 31 maart 1951. |
| Dinaux, C.J.E. | 'Een zeventigjarige dichter; Bloem en zijn bundel "Afscheid".' In: *Haarlems dagblad* 8 juni 1957. |
| Dinaux, C.J.E. | 'De dichter Bloem zoals hij voortaan blijven zal'. In: *Haarlems dagblad* 19 juni 1965.<br>* Rec. van *Verzamelde gedichten*. Amsterdam, 1965. |
| Dinaux, C.J.E. | 'J.C. Bloem'. In: *Herzien bestek; met dertig schrijversportretten*. Amsterdam, [1974]. p.41-45.<br>* Eerder gepubliceerd in *Gegist bestek; benaderingen en ontmoetingen*. Dl. 1. 's-Gravenhage, [1958]. p.52-56. |
| Dinger, W.N. | 'Collectief dichten'. In: *Den gulden winckel* 34 (1935), nr.3. p.21-22.<br>* Reactie op [V.E. van Vriesland]: 'Kroniek der poëzie; Brief aan den dichter J.C. Bloem'. In: *N.R.C.* 9 februari 1935. |
| Donker, A. | 'Poëziekroniek; [rec. van] J.C. Bloem. Media vita (Joh. Enschedé. Haarlem)'. In: *De stem* 12 (1932). p.30-32. |
| Donker, A. | 'Poëziekroniek; [rec. van] J.C. Bloem. De nederlaag (Joh. Enschedé. Haarlem)'. In: *De stem* 17 (1937). p.1150-1157. |
| Donker, A. | *De vrijheid van den dichter en de dichterlijke vrijheid; een critiek op de moderne poëzie*. Arnhem, 1946. p.27-28; 48-49. |
| Donker, A. | 'Meesterschap'. In: *Critisch bulletin* 18 (1951). p.1-7.<br>* Rec. van *Avond* en *Verzamelde beschouwingen*.<br>** Een 'erratum' bij dit artikel staat op p.96 van dezelfde jaargang. |
| D[onker], A. | 'Critisch curiosum; J.C. Bloem over Europeëerschap'. In: *Critisch bulletin* 18 (1951). p.143. |
| Donker, A. | 'Nederlandse poëzie; De dichter J.C. Bloem'. In: *De nieuwe stem* 12 (1957). p.347-349.<br>* Rec. van *Afscheid*. |
| D[onker], A. | 'Met onzichtbare inkt II; klassieke verzen'. In: *De nieuwe stem* 20 (1965). p. 640-641.<br>* Rec. van *Verzamelde gedichten*. Amsterdam, 1965. |
| Donkersloot, N.A. | *Boeken; Avond van J.C. Bloem*. [Tekst van de radio-uitzending door de VPRO uitgezonden op vrijdag 19 januari 1951].<br>* Deze tekst bevindt zich in het Letterkundig Museum. |
| D[oorne], [J.] v[an] | 'J.C. Bloem zeventig jaar; over de zekerheid van de imminente dood'. In: *Trouw* 11 mei 1957. |
| Doorne, J. van | 'J.C. Bloem: vlucht in de schoonheid'. In: *Trouw* 11 september 1965.<br>* Rec. van *Verzamelde gedichten*. Amsterdam, 1965. |
| Doorne, J. van | 'J.C. Bloem: vol verdriet en heimwee'. In: *Trouw* 12 augustus 1966. |
| Dubois, P.H. | 'Crities memorandum; [rec. van] J.C. Bloem. — Enkele gedichten'. In: *Klaverdrie* 1944. p.684. |

| | |
|---|---|
| Dubois, P.H. | 'Critisch memorandum; [rec. van] "Sintels" door J.C. Bloem'. In: *Klaverdrie* 1947. p. 789. |
| Dubois, P.H. | 'De poëzie van J.C. Bloem; [rec. van] J.C. Bloem Verzamelde gedichten (A.A.M. Stols, — 's-Gravenhage, 1947)'. In: *Spectator* 22 juni 1947. |
| Dubois, P.H. | 'De dichter J.C. Bloem 65 jaar; De werkelijkheid van het hart'. In: *Het vaderland* 10 mei 1952. |
| Dubois, P.H. | 'Nieuwe gedichten van Bloem; Bij de 70e verjaardag van de dichter'. In: *Het vaderland* 4 mei 1957.<br>* Rec. van *Afscheid.*<br>** Bevat reactie op Tegenbosch, [L.]: 'Journaal; maandag'. |
| D[ubois], P.H. | 'J.C. Bloem 75; Vermogen tot ontroering los van alle actualiteit'. In: *Het vaderland* 9 mei 1962. |
| D[ubois], P.H. | 'Bij een definitieve editie van J.C. Bloem's gedichten'. In: *Het vaderland* 26 juni 1965.<br>* Rec. van *Verzamelde gedichten.* Amsterdam, 1965. |
| Dubois, P.H. | 'In memoriam J.C. Bloem; Dichterschap waarin het weinige zeer veel is'. In: *Het vaderland* 11 augustus 1966. |
| Dubois, P.H. | Zie *J.C. Bloem-nummer* van *Bzzlletin.* |
| D[ubois], P.H., en G. S[tuiveling] | 'Vier jubilea'. In: *Het boek van nu* 10 (1956/57). p. 170-171.<br>* Over Bloem p. 171. |
| Duinkerken, A. van | 'J.C. Bloem zestig jaar; De dichter van het verlangen; Een "goddelijke onvervuldheid"'. In: *De tijd* 10 mei 1947.<br>* Rec. van *Verzamelde gedichten.* |
| Duinkerken, A. van | 'J.C. Bloem zeventig jaar; De dichter van het verlangen'. In: *De tijd* 9 mei 1957. |
| Eck, W. van | '[Rec. van] J.C. Bloem. *Het verlangen.* (Amsterdam, 1921, P.N. van Kampen en Zoon.)' In: *Groot-Nederland* 19 (1921). Dl. II. p. 433-434. |
| Eggink, C. | 'J.C. Bloem vijf en zestig jaar'. In: *Algemeen handelsblad* 10 mei 1952. |
| Eggink, C. | 'De dichter J.C. Bloem benoemd tot Officier in de Orde van Oranje Nassau'. In: *Leidsch dagblad* 17 mei 1952. |
| Eggink, C. | 'Bons mots'. In: *Kleine grapjes van grote mensen; anecdotes van schrijvers.* Amsterdam, [1953]. p. 42-45.<br>* Vgl. Brouwers, J.: 'J.C. Bloem'. |
| Eggink, C. | 'Terrasje II; J.C. Bloem en Willem Ysbrantzoon Bontekoe'. In: *Het vaderland* 23 oktober 1954. |
| Eggink, C. | 'J.C. Bloem, dichter en kenner der literatuur'. In: *De telegraaf* 18 oktober 1958.<br>* Rec. van *Persoonlijke voorkeur.* |

| | |
|---|---|
| Eggink, C. | 'Aspecten van Bloems poëzie; [rec. van] J. Kamerbeek jr. De poëzie van J.C. Bloem in Europees perspectief.' In: *Leidsch dagblad* 15 juni 1968. |
| Eggink, C. | *Leven met J.C. Bloem.* Amsterdam, 1977. |
| Eggink, C. | Zie *J.C. Bloem-nummer* van *Bzzlletin.* |
| Elias, E.R. | 'Zwaarmoedige avond'. In: *Orientatie* nr.40, jan./febr./maart 1951. p.85.<br>* Rec. van *Avond.* |
| Elias, E.R. | 'Sobere redelijkheid'. In: *Orientatie* nr.40, jan./febr./maart 1951. p.86.<br>* Rec. van *Verzamelde beschouwingen.* |
| Engelman, J. | '[Rec. van] Media vita'. In: *Roeping* 10 (1931/32). p.661-664. |
| Engelman, J. | 'Bloem's derde bundel; [rec. van] J.C. Bloem: "De nederlaag". Gedichten. Haarlem, Joh. Enschedé en Zonen, 1937.' In: *De nieuwe eeuw* 5 juni 1937. |
| Engelman, J. | 'Het romantisch verlangen; drie dichters van de generatie-1910'. In: *De tijd* 30 mei 1953.<br>* Rec. van o.a. *Avond.* |
| Engelman, J. | 'Prijs der letteren voor J.C. Bloem'. In: *De tijd/Maasbode* 9 oktober 1965. |
| Euwe, C. | 'De kunstenaar thuis; Jacques Bloem'. In: *Elseviers weekblad* 14 april 1962. p.43, 47. |
| Eyck, P.N. van | 'J.C. Bloem'. In: *Verzameld werk* [dl.] 4[: *Proza 1917-1927*]. Amsterdam, 1961. p.496-525.<br>* Over *Het verlangen.*<br>** Eerder gepubliceerd in *Groot-Nederland* 24 (1926). Dl.I. p.181-204. |
| Eyck, P.N. van | '[Rec. van] J.C. Bloem: *Media vita,* Gedichten, 1931.' In: *Verzameld werk* [dl.] 5[: *Proza 1927-1935*]. Amsterdam, 1962. p.457-459.<br>* Eerder gepubliceerd in *Leiding* 2 (1931). Dl.II. p.305-307. |
| Eyck, P.N. van, en H. Marsman | *Briefwisseling.* Ed. A.P. Verburg. Met inl. van H.A. Wage. 's-Gravenhage, 1968. In: *Achter het boek* 3 (1964), afl. 2/3. |
| Eyck, P.N. van, en A. van der Leeuw | *Briefwisseling.* Ed. P. Delen. 's-Gravenhage, 1973. In: *Achter het boek* 11 (1972), afl. 1/3. |
| Eijsselsteijn, B. van | 'Boeken; [rec. van] Verzamelde gedichten van Jacques C. Bloem'. In: *Haagsche post* 10 mei 1947. |
| Eijsselsteijn, B. van | 'Dichter van het Verlangen; Het oeuvre van J.C. Bloem'. In: *Haagsche post* 3 februari 1951.<br>* Rec. van *Verzamelde beschouwingen* en *Avond.* |

Eijsselsteijn, B. van — 'J.C. Bloem 70 jaar; Hij schreef werk van klassieke waarde'. In: *Haagsche courant* 9 mei 1957.
* Rec. van *Afscheid.*

F[ens], K. — 'Gefluisterd afscheid'. In: *De linie* 25 mei 1957.
* Rec. van *Afscheid.*

Fens, K. — 'Bloem I; Bloem II'. In: *Loodlijnen.* Amsterdam, 1967. p. 29-35.
* Eerder gepubliceerd in *De tijd/Maasbode* 9 mei 1962 bij Bloems 75ste verjaardag en in *De tijd/Maasbode* 12 augustus 1966 bij Bloems overlijden.

Fontaine, P. — '[Rec. van] J.C. Bloem: *Sintels.* — A.A.M. Stols, Den Haag, 1945'. In: *Propria cures* 7 december 1945.

Gans, J. — 'Jacques Bloem 70'. In: *De telegraaf* 9 mei 1957.

Gerretson, C. — 'Jacques Bloem; Vox et praeterea nihil...' In: *Verzamelde werken* [dl.] 1: *Literatuur.* [Bijeengebracht door G. Puchinger]. Baarn, [1973]. p. 608-611.
* Eerder gepubliceerd in *De telegraaf* 9 mei 1957.

Geyl, P. — 'De beweging'. In: *Minerva* 36 (1911), nr. 2. p. 27-28.
* Reactie op E[go] F[los] [ = ps. van J.C. Bloem]: 'Albert Verwey en "de Beweging"'. In: *Minerva* 36 (1911), nr. 1. p. 3-4.
** Bloems antwoord: E[go] F[los]: 'Antwoord aan den Heer P. Geyl'. In: *Minerva* 36 (1911), nr. 3. p. 54.

Gispen, W.H. — Zie *J.C. Bloem-nummer* van *Bzzlletin.*

G[lasius], Y.H. — 'Het geluk der zelf-herkenning; Verzen, die onuitgesproken op uw lippen liggen; [rec. van] "Sintels" en "Quiet though sad" van J.C. Bloem — A.A.M. Stols'. In: *Het dagblad* 21 februari 1947.

Glasius, Y.H. — 'J.C. Bloem 60 jaar'. In: *Het dagblad* 10 mei 1947.

Gomperts, H.A. — 'Bloem'. In: *De geheime tuin.* Amsterdam, 1963. p. 93-98.
* Rec. van *Verzamelde beschouwingen,* eerder gepubliceerd in *Het parool* 5 maart 1951 en rec. van *Aphorismen,* eerder gepubliceerd in *Het parool* 10 mei 1952.

Gomperts, H.A. — Zie *Literaire ontmoetingen.*

Gorris, G. — 'Kroniek der poëzie; Nieuw geluid van Oude stemmen'. In: *Het binnenhof* 15 juni 1946.
* Rec. van o.a. *Sintels.*

Gossaert, G. — Zie Gerretson, C.

Govaart, T. — 'Wierook voor de muze; [rec. van] "Afscheid" van J.C. Bloem'. In: *De nieuwe eeuw* 3 augustus 1957.

['s-Gravesande, G.H.] — 'J.C. Bloem'. In: *Sprekende schrijvers; Nederlandsche en Vlaamsche letterkundigen in gesprek met G.H. 's-Gravesande.* Amsterdam, 1935. p. 55-69.
* Eerder gepubliceerd in *Den gulden winckel* 24 (1925). p. 98-102.
** Ook te vinden in *Bzzlletin* 6 (1977), nr. 50. p. 44-48.

| | |
|---|---|
| ['s-Gravesande, G.H.] | 'Bloem gehuldigd; Karakteristiek van den dichter'. In: *Het vaderland* 5 mei 1937. |
| 's-Gravenzande [*lees*: 's-Gravesande], G.H. | 'J.C. Bloem vijftig jaar; een nieuwe bundel; [rec. van] J.C. Bloem, De nederlaag. Uitgave Joh. Enschedé en Zonen te Haarlem (1937)'. In: *Den gulden winckel* 36 (1937), nr. 5. p. 1-3. |
| 's-Gravesande, G.H. | 'Over het verlangen; De dichter J.C. Bloem; [rec. van] *Over het verlangen* door J.C. Bloem. Uitgave A.A.M. Stols te Rijswijk '41'. In: *Het vaderland* 4 januari 1942. |
| 's-Gravesande, G.H. | 'Een dichter over poëzie; Enkele gedichten en rijmboekjes'. In: *Het vaderland* 31 mei 1942.<br>* Rec. van *Enkele gedichten* en *Over poëzie.* |
| 's-Gravesande, G.H. | 'Vier Nederlandsche dichters; Bloem, Van Vriesland, Prins en Hoornik'. In: *Nieuwe courant* 22 februari 1947.<br>* Rec. van o.a. *Quiet though sad.* |
| 's-Gravesande, G.H. | *J.C. Bloem 60 jaar; de jubileum-uitgave van zijn "Verzamelde gedichten" ten geleide.* 's-Gravenhage, 1947.<br>* Brochure verschenen bij de luxe-uitgave van de *Verzamelde gedichten.*<br>** Ook te vinden in *Bzzlletin* 6 (1977), nr. 50. p. 10-13. |
| 's-Gravesande, G.H. | 'Proza en poëzie van J.C. Bloem; [rec. van] Verzamelde beschouwingen (A.A.M. Stols); Avond (A.A.M. Stols)'. In: *Nederlandse bibliografie* 94 (1951). p. 8. |
| Greshoff, J. | 'Letterkundig leven in Nederland; Mr. J.C. Bloem (1887 – 10 mei – 1937)'. In: *Hollandsch weekblad* 8 mei 1937. |
| G[reshoff], J. | 'Die sestigjariges'. In: *Standpunte* 2 (1947), nr. 4. p. 73-77.<br>* Over Bloem p. 73-74. |
| Greshoff, J. | 'Bloem; Het proza van J.C. Bloem; Forum; Terugblik'. In: *Volière.* 's-Gravenhage, 1956. p. 177-205.<br>* Een samenvatting van eerdere publikaties in *Groot-Nederland* 30 (1932). Dl. I. p. 436-439; *Critische vlugschriften.* 's-Gravenhage, 1935. p. 126-132; *Groot-Nederland* 35 (1937). Dl. I. p. 413-416; *In alle ernst; overpeinzingen op reis.* Amsterdam, 1938. p. 230-237; *Het vaderland* 24 februari 1951; *Het vaderland* 31 maart 1951; *Het vaderland* 25 oktober 1952; *Het vaderland* 29 januari 1955; *Standpunte* 9 (1954/55), nr. 5. p. 61-65; *Standpunte* 9 (1954/55), nr. 6. p. 44-53.<br>** Ook te vinden in *Bzzlletin* 6 (1977), nr. 50. p. 51-56. |
| Greshoff, J. | '[Over J.C. Bloem]'. In: *Afscheid van Europa; leven tegen het leven.* Rotterdam, 1969. p. 88-94; 112-114. |
| Greshoff, J. | Zie Reys, O.P. |
| Greshoff, J., en J. de Vries | 'J.C. Bloem'. In: *Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde.* [Tweede, vermeerderde uitg.]. Arnhem, 1929. p. 320-322. |

| | |
|---|---|
| Groenevelt, E. | 'De poëzie van J.C. Bloem'. In: *Op wacht* 24 mei 1947.<br>• Rec. van *Verzamelde gedichten.* |
| Gruber, R. | 'Bloem sewentig jaar'. In: *Standpunte* 11 (1957), nr. 5/6. p. 127-129. |
| H., A. | 'De dichter J.C. Bloem 60 jaar; Poëzie die het won van de nederlaag'. In: *De Nederlander* 22 mei 1947.<br>• Rec. van *Verzamelde gedichten.* |
| Haimon, P. | 'Kroniek der letteren; Reden tot litterair pessimisme?; [rec. van] Jac. Bloem "Verzamelde gedichten"'. In: *Limburgsch dagblad* 7 juni 1947. |
| Havelaar, J. | 'Een antwoord aan Mr. J.C. Bloem'. In: *De stem* 9 (1929). Dl. II. p. 602-605.<br>• Reactie op J.C. Bloem: 'De oude mensch; [rec. van] De nieuwe mensch. Essays door Just Havelaar'. In: *De gids* 93 (1929). Dl. II. p. 405-425. |
| Heeswijck, A. van | 'Enkele beschouwingen over het verklarend lezen, toegepast op 'Insomnia' van J.C. Bloem'. In: *Nova et vetera* 46 (1968/69). p. 286-291. |
| H[eever], C.M. v[an] d[en] | '[Rec. van] *Media vita*: Gedichten van J.C. Bloem. Joh. Enschedé en Zonen, Haarlem'. In: *Die nuwe brandwag* 4 (1932). p. 236-238. |
| Hekstra, P.A. | 'Twee dichters werden 60 jaar; (Over Jac. Bloem en P.N. van Eyck)'. In: *Nieuw Nederland* mei 1947. |
| Hen, J. | 'Een groot dichter op reis, nu eens niet naar Egypte'. In: *Vrij Nederland* 8 (1948), 3 januari. p. 11.<br>• Over Bloems reis naar Zuid-Afrika. |
| Hijmans, W. | 'J.C. Bloem, dichter van het verlangen'. In: *Het vrije volk* 10 mei 1957. |
| Hofhuizen, H. | 'Mr. J.C. Bloem; Dichter van de wijsheid'. In: *De tijd* 13 april 1957.<br>• Rec. van *Afscheid.* |
| Hofstra, J.W. | '[Rec. van] "Beschouwingen" van Jacques Bloem; Een nachtegaal in de literaire menigte'. In: *Elseviers weekblad* 9 december 1950. |
| H[ofstra], J.W. | 'Bloems voorkeur'. In: *De tijd* 22 november 1958.<br>• Rec. van *Persoonlijke voorkeur.* |
| Hoornik, Ed. | 'J.C. Bloem'. In: [*Verzameld werk* dl. 5:] *Kritisch proza.* Amsterdam, [1978]. p. 229-231.<br>• Eerder gepubliceerd in *Algemeen handelsblad* 18 oktober 1941 en *Over en weer; beschouwingen over poëzie.* Den Haag, 1962. p. 146-148. |
| Houwink, R. | 'Kroniek der letteren; Een dichter over eigen werk; [rec. van] J.C. Bloem, Over poëzie. J.C. Bloem, Enkele gedichten. 's-Gravenhage, A.A.M. Stols, 1942.' In: *Utrechtsch nieuwsblad* 18 juni 1942. |

*[In memoriam]*
'In memoriam J.C. Bloem'. In: *De gids* 129 (1966). Dl. II. p. 170-176.
* Omvat:
Redactioneel. p. 170.
A. Roland Holst: 'Bij het graf'. p. 170-171.
V.E. van Vriesland: 'Persoonlijke herinneringen'. p. 171-173.
B. Voeten: 'Persoonlijke herinneringen'. p. 173-176.

*[J.C. Bloem-nummer]*
*J.C. Bloem-nummer* van *Bzzlletin* 6 (1977), nr. 50.
* Omvat:
W.H. Gispen: 'Persoonlijke herinnering'. p. 3-4.
C.J. Kelk: 'Dichter van het najaar'. p. 5.
J. Spierdijk: 'Uren met Jacques Bloem; een levensfeest'. p. 6-7.
M. ter Braak: 'Bloem vijftig jaar'. p. 8-9.
G.H. 's-Gravesande: 'J.C. Bloem zestig jaar'. p. 10-13.
A.L. Sötemann: 'De wereld van *Media vita*; Over de poëzie van J.C. Bloem'. p. 14-22.
J.C. Bloem: 'Twee limericks'. p. [23].
P.H. Dubois: 'Terugblik op een afgelegde weg'. p. 24-26.
P. Berger: 'Edelman, bedelman; notities bij J.C. Bloem'. p. 27-32.
A. Korteweg: 'Om te getuigen van mijn bewondering'. p. 34-35.
C. Eggink: 'In gesprek met J.C. Bloem, 1956'. p. 36-37.
I. Vorrink: 'J.C. Bloem'. p. 38-39.
H.A. Wage: 'Bloem lezen'. p. 40.
J. Brockway: 'Met Jacques Bloem in The Corner'. p. 42-43.
G.H. 's-Gravesande: 'In gesprek met J.C. Bloem'. p. 44-48.
J. Greshoff: 'Over J.C. Bloem'. p. 51-56.
A. Korteweg: '[Rec. van] Clara Eggink: *Leven met J.C. Bloem*; Terugblik op de afgelegde weg'. p. 58-61.
'[Naschriften van A. Korteweg, C. Eggink en A. Korteweg]'. p. 62-63.

Jalink, B.
'Boekbesprekingen; [rec. van] J.C. Bloem, "De nederlaag", Joh. Enschedé en Zn. 1937'. In: *Het kouter* 2 (1937). p. 272-276.

Jessurun d'Oliveira, H.U.
'Origineel en vertaling'. In: *Vondsten en bevindingen; essays over Nederlandse poëzie.* Amsterdam, 1967. p. 38-61.
* Over o.a. Bloems vertaling van Leigh Hunt: 'Rondeau'.
** Eerder gepubliceerd in *Merlyn* 2 (1963/64), nr. 1. p. 3-11.

Jessurun d'Oliveira, H.U., en F. Balk-Smit Duyzentkunst
'[Polemiek]'.
Jessurun d'Oliveira, H.U.: 'Wanneer was toen?'. In: *Merlyn* 3 (1965). p. 38-47.
Balk-Smit Duyzentkunst, F.: 'Wat werd ontvloden?'. In: *Merlyn* 3 (1965). p. 153-154.
Jessurun d'Oliveira, H.U.: 'Naschrift'. In: *Merlyn* 3 (1965). p. 154-156.
* Over 'Utrecht: Bemuurde weerd' en 'De sluis'.
** Vgl. H.U. Jessurun d'Oliveira: *Vondsten en bevindingen; essays over Nederlandse poëzie.* Amsterdam, 1967. p. 24-37.

Jessurun d'Oliveira, H.U.
Zie Kamerbeek Jr., J., en H.U. Jessurun d'Oliveira: '[Polemiek]'.

Jonckheere, K. 'Bloem-tuil (1887-1966)'. In: *In een anekdote betrapt; duizend jaar schrijvers uit noord en zuid.* Tielt, Utrecht, 1972². p. 123-125.
* Voor een deel eerder gepubliceerd in *NVT* 15 (1961/62). p. 621-624.
** Vgl. Brouwers, J.: 'J.C. Bloem'.

Jong, M.J.G. de 'Zuiverheid door herhaling'. In: *Twintig poëziekritieken.* Leiden, 1966. p. 134-141.
* Rec. van *Verzamelde gedichten.* Amsterdam, 1965.
** Eerder gepubliceerd in *Elseviers weekblad* 9 oktober 1965.

Jonker, G. 'Portret van J.C. Bloem'. In: *Het Hollandsch weekblad* 26 november 1938.

Joppe, J. 'J.C. Bloem: Verlangen en verzoening met de dood'. In: *Rotterdams nieuwsblad* 11 augustus 1966.

K. 'De dichter mr. J.C. Bloem vandaag 65 jaar'. In: *Nieuwe Haagsche courant* 10 mei 1952.

K., H. 'Dichter van de eenzaamheid; J.C. Bloem 65 jaar'. In: *De linie* 9 mei 1952.

Kamerbeek Jr., J. 'Proza van de dichter J.C. Bloem'. In: *Ntg.* 44 (1951). p. 149-151.

Kamerbeek Jr., J., en H.U. Jessurun d'Oliveira '[Polemiek]'.
Kamerbeek Jr., J.: 'Vijf gedichten van J.C. Bloem'. In: *Fdl.* 4 (1963). p. 176-190.
Jessurun d'Oliveira, H.U.: '"Dit dal" *is* een dal'. In: *Merlyn* 2 (1963/64), nr. 1. p. 45-51.
Kamerbeek Jr., J.: 'Eppure'. In: *Merlyn* 2 (1963/64), nr. 3. p. 54-61.
Jessurun d'Oliveira, H.U.: '...si muove?'. In: *Merlyn* 2 (1963/64), nr. 3. p. 62-68.
Kamerbeek Jr., J.: 'Tussentijdse balans'. In: *Merlyn* 2 (1963/64), nr. 5. p. 56-59.
Jessurun d'Oliveira, H.U.: 'Uitverkoop'. In: *Merlyn* 2 (1963/64), nr. 5. p. 60-63.
* Vgl. Maatje, F.C.: 'Das "thetische" Demonstrativpronomen'.

Kamerbeek Jr., J. *Albert Verwey en het nieuwe classicisme*; De richting van de hedendaagsche poëzie *(1913) in zijn internationale context.* Groningen, 1966. [Diss. Utrecht]. Studia Litteraria Rheno-Traiectina.

Kamerbeek Jr., J. *De poëzie van J.C. Bloem in Europees perspectief.* [Amsterdam], 1967. Utrechtse Publikaties voor Algemene Literatuurwetenschap.
* Herdruk na afsluiting van het werk: Amsterdam, 1979.

[Kelk, C.J.] 'Dichtkundig seminaar'. In: *De groene Amsterdammer* 69 (1945), 10 november. p. 9.
* Rec. van o.a. *Sintels.*

Kelk, C.J. 'J.C. Bloem'. In: *De groene Amsterdammer* 71 (1947), 10 mei. p. 7.
* Rec. van *Verzamelde gedichten.*

Kelk, C.J. '[Over J.C. Bloem]'. In: *De Nederlandse poëzie van haar oorsprong tot heden* [dl. 2:] *Sinds 1880.* Amsterdam, 1948. p. 198-202.

[Kelk, C.J.] 'J.C. Bloem bekroond'. In: *De groene Amsterdammer* 73 (1949), 14 mei. p. 10.

Kelk, C.J. 'Aphorismen van *Bloem* ... maar geen *Bloem* van Aphorismen'. In: *De groene Amsterdammer* 76 (1952), 5 juli. p. 9.

Kelk, C.J. 'J.C. Bloem'. In: *De groene Amsterdammer* 76 (1952), 30 augustus. p. 9.
* Rec. van *Verzamelde beschouwingen.*

Kelk, C.J. 'Vlucht door de eeuwigheid der poëzie in oude en nieuwe vondsten'. In: *De groene Amsterdammer* 81 (1957), 10 augustus. p. 10.
* Rec. van o.a. *Afscheid.*

K[elk], C.J. 'Prijs der Nederlandse letteren 1965 aan J.C. Bloem'. In: *De groene Amsterdammer* 89 (1965), 2 oktober. p. 10.

Kelk, C.J. 'J.C. Bloem van weleer en van altijd; In memoriam J.C. Bloem'. In: *De groene Amsterdammer* 90 (1966), 20 augustus. p. 6.

Kelk, C.J. Zie *J.C. Bloem-nummer* van *Bzzlletin.*

Keller, H. Zie *Literaire ontmoetingen.*

Keller, H. 'Literaire ontmoetingen I'. In: *Reis en verblijfkosten.* Amsterdam, 1979. p. 60-66.

Kemp, B. 'De kringloop van het verlangen; Over de poëzie van J.C. Bloem'. In: *DWB* 112 (1967). p. 24-46.

Keuls, H.S. 'Dichter J.C. Bloem 60 jaar'. In: *Nieuwe Haagsche courant* 10 mei 1947.

King, P.K. '[J.C. Bloem]'. In: *Dawn poetry in the Netherlands.* Amsterdam, 1971. p. 109-112; 143-144.

Knuvelder, G. 'De dichter J.C. Bloem; Bij zijn "Verzamelde gedichten"'. In: *De nieuwe eeuw* 7 februari 1948.

K[nuvelder, G.] 'Wierook voor de muze; [rec. van] J.C. Bloem: Avond'. In: *De nieuwe eeuw* 27 januari 1951.

Knuvelder, G.P.M. 'J.C. Bloem (1887-1966)'. In: *Handboek tot de geschiedenis der Nederlandse letterkunde.* Dl. IV. 5de geheel herz. dr. Den Bosch, 1976. p. 489-494.

Kool, H.C. 'Rechts, links, de Muze en J.C. Bloem'. In: *Den gulden winckel* 35 (1936), nr. 8. p. 13.
* Reactie op J.C. Bloem: 'Kroniek der poëzie; Rechts, links en de muze; [...]'. In: *Den gulden winckel* 35 (1936), nr. 6/7. p. 8-9.
** Onder het artikel van Kool staat een 'Naschrift' van Bloem.

Koops, M.S. 'Dertien dichters in vroege zomeroogst'. In: *Algemeen dagblad* 10 juli 1965.
* Rec. van o.a. *Verzamelde gedichten.* Amsterdam, 1965.

Korteweg, A. Zie *J.C. Bloem-nummer* van *Bzzlletin.*

| | |
|---|---|
| Korteweg, P.G.J. | 'Nauwkeurige uitspraken over poëzie; [rec. van] J.C. Bloem. Over poëzie; J.C. Bloem. Enkele gedichten'. In: *N.R.C.* 29 augustus 1942. |
| Kossmann, A. | 'Onvrede met het dagelijkse; Weinige werk van Bloem heeft veel betekenis'. In: *Het vrije volk* 12 augustus 1966. |
| [Krimpen, J. van] | 'Bloem in Vlaanderen'. In: *Den gulden winckel* 31 (1932). p. 54.<br>* Reactie op Toussaint van Boelaere, F.V.: 'Toespraak tot J.C. Bloem'. |
| Kuipers, R. | '[Rec. van] "Avond", tien verzen in nieuwe bundel; Indrukwekkende soberheid kenmerkt J.C. Bloem'. In: *Het vrije volk* 11 december 1950. |
| Kyzer, M. | 'De dichter J.C. Bloem; [rec. van] "*Media vita*".' In: *De nieuwe gids* 50 (1935). Dl. I. p. 263-265. |
| L[aar] K[rafft], [A.M.] v[an] d[e] | 'Iets over de dichter J.C. Bloem; Naar aanleiding van het verschijnen zijner Verz. gedichten'. In: *Jeugdkerk- en kampblad* 30 (1947), nr. 2 nov./dec. |
| Laar Krafft, A.M. van de | 'Iets over de dichter J.C. Bloem'. In: *Vriend des huizes* 1952. p. 424.<br>* Niet onder ogen gehad; de titelbeschrijving is overgenomen uit *Nijhoff's index.* |
| L[ast], J. | 'Boekbesprekingen; [rec. van] J.C. Bloem Verzamelde gedichten'. In: *De vlam* 17 mei 1947. |
| Leclerc, L. | 'Boekenplank; De stem van een dichter'. In: *De volkskrant* 19 januari 1951.<br>* Rec. van *Verzamelde beschouwingen.* |
| Leeuw, A. van der | 'Over den dichter Bloem; [rec. van] Het verlangen door J.C. Bloem. Amsterdam 1921. P.N. van Kampen en Zoon.' In: *De gids* 85 (1921). Dl. IV. p. 169-174. |
| Leeuwen, W.F. v[an] | 'J.C. Bloem, een beperkt meester; Dichter om vrijer te kunnen ademen'. In: *Haagsch dagblad* 31 mei 1947.<br>*Rec. van *Verzamelde gedichten.* |
| Leeuwen, W.L.M.E. van | 'J.C. Bloem (geb. 1887)'. In: *De Nederlandsche dichtkunst sinds 1880.* Groningen, Den Haag, 1929. p. 172-183. |
| Leeuwen, W.L.M.E. van | '[J.C. Bloem]'. In: *Drift en bezinning; Beknopte geschiedenis der nieuwe Noord-Nederlandsche letterkunde.* 2e herz. en zeer verm. druk. Amsterdam, 1950. p. 28-30. |
| Leeuwen, W.L.M.E. van | 'Over J.C. Bloem; De dichter van het menselijk verlangen'. In: *Lezende onder de lamp; Studies over nieuwe Nederlandse litteratuur.* Enschede, 1947. p. 177-184.<br>* Gedateerd: 1927. |
| Leeuwen, W.L.M.E. van | 'De dichter J.C. Bloem'. In: *Hengelosch dagblad* 10 mei 1952. |
| Leeuwen, W.L.M.E. van | 'J.C. Bloem, dichter van het verlangen, ontving de P.C. Hooftprijs-1952'. In: *Alkmaarse courant* 20 juni 1953. |
| Leeuwen, W.L.M.E. van | 'J.C. Bloem zeventig jaar 1887 – 10 mei – 1957'. In: *Tubantia* 11 mei 1957. |

| | |
|---|---|
| Leeuwen, W.L.M.E. van | 'J.C. Bloem/*1887'. In: *Nederlandse auteurs van 5 generaties.* Zeist, 1964. p.77-82.<br>* Gedateerd 1952. |
| Leiker, S. | 'In memoriam Mr. J.C. Bloem'. In: *In wolk fan tsjûgen; in kar út it Fryske wurk.* Ljouwert, 1976. p187-189.<br>* Eerder gepubliceerd in *De tsjerne* 21 (1966). p.359-360. |
| [*Literaire ontmoetingen*] | *Literaire ontmoetingen I. J.C. Bloem.* Samengesteld door H.A. Gomperts en H. Keller [met medewerking van T. Lutz, J. Herzberg, R. Nieuwenhuys, J. Ramball, C. Eggink en J.C. Bloem]. [Tekst van de uitzending door de AVRO-televisie op 19 september 1962]. |
| L[ouw], W.E.G. | 'J.C. Bloem sestig jaar'. In: *Standpunte* 2 (1947), nr. 2. p. 62-63. |
| Maatje, F.C. | 'Das "thetische" Demonstrativpronomen'. In: *Comparative poetics; Poëtique comparative; Vergleichende Poetik.* Ed. by D.W. Fokkema, E. Kunne-Ibsch and A.J.A. van Zoest. Amsterdam, [1976]. p.243-256.<br>* Over o.a. Kamerbeek Jr., J.: 'Vijf gedichten van J.C. Bloem'. |
| Malherbe, F.E.J. | 'Digter van die verlange: J.C. Bloem'. In: *Ons eie boek* 14 (1948). p.3-11.<br>* Rec. van *Verzamelde gedichten.*<br>** Eerder gepubliceerd in *Die ruiter* 7 november 1947. |
| Marja, A. | 'De dichter J.C. Bloem vijf-en-zestig jaar'. In: *Algemeen dagblad* 10 mei 1952. |
| Marsman, H. | '[Rec. van] J.C. Bloem: Het verlangen. P.N. van Kampen en Zoon, Amsterdam, 1921'. In: *De nieuwe kroniek* 2 juni 1921. |
| Maximilianus, P. | 'J.C. Bloem's Euthanasia en Horatius' Ad Grosphum'. In: *Neophilologus* 40 (1956). p.305-309. |
| Meertens, P.J. | 'Kroniek der poëzie; [rec. van] J.C. Bloem [*De nederlaag*]'. In: *Stemmen des tijds* 27 (1938). Dl.II. p.477-479. |
| Mees, R.T.A. | 'Verzen; [rec. van] Het verlangen, door J.C. Bloem. — (Amsterdam, P.N. van Kampen en Zoon 1921).' In: *Den gulden winckel* 20 (1921). p.106-107. |
| Meester, J. de | 'Letterkundige kroniek; [rec. van] Het verlangen'. In: *N.R.C.* 28 mei 1921. |
| Meeuwesse, K. | 'J.C. Bloem; een tragisch dichter'. In: *De nieuwe eeuw* 8 juni 1946.<br>* Rec. van *Sintels.* |
| Meijer, R.P. | '[J.C. Bloem]'. In: *Literature of the low countries; A short history of Dutch literature in the Netherlands and Belgium.* Assen, 1971. p.291-294. |
| Minderaa, P. | 'Poëzie van thans'. In: *Eltheto; orgaan der Nederlandsche christen-studenten-vereeniging* 76 (1921/22). p.244-259.<br>* Rec. van *Het verlangen* p.253-254. |
| Minderaa, P. | 'Letterkundige kroniek; [over J.C. Bloem en P.N. van Eyck]'. In: *Wending* 2 (1947). p.203-210.<br>*Bij Bloems 60ste verjaardag. |

| | |
|---|---|
| Minderaa, P. | 'Kroniek der poëzie'. In: *Wending* 5 (1950/51). p. 756-766.<br>* Over o.a. *Avond.* |
| Mok, M. | 'J.C. Bloem zeventig jaar; Dichterschap als definitief wapen'. In: *Algemeen handelsblad* 4 mei 1957. |
| Mok, M. | 'Nieuwe Nederlandse dichtkunst'. In: *Kroniek van kunst en kultuur* september 1957. p. 127-129.<br>* Rec. van o.a. *Afscheid.* |
| Mok, M. | 'Gedicht van de week'. In: *Haagsche courant* 6 januari 1973.<br>* Over 'Avondduinen'. |
| Moller, H.W.E. | 'J.C. Bloem'. In: *Beknopte geschiedenis der Nederlandse letterkunde.* Tilburg, 1928[3]. p. 308. |
| Mooy, J.A. | Zie Rodenko, P., en J.A. Mooy: '[Polemiek]'. |
| Morriën, A. | 'Tussen verlangen en berusting; [rec. van] J.C. Bloem, Verzamelde gedichten. A.A.M. Stols, Den Haag, 1947.' In: *N.R.C.* 10 mei 1947. |
| Morriën, A. | 'J.C. Bloem 70 jaar; Zijn dichtkunst: de uitdrukking van geconcentreerd levensgevoel'. In: *Het parool* 9 mei 1957. |
| Morriën, A. | 'J.C. Bloem, bekroonde eenvoud'. In: *Het parool* 9 oktober 1965.<br>* Rec. van *Verzamelde gedichten.* Amsterdam, 1965. |
| Mulder, H.A. | 'Drie groot eensames; Die jongste digbundels van A. Roland Holst, J.C. Bloem en M. Nijhoff'. In: *Opstelle oor poësie.* Pretoria, 1939. p. 59-68.<br>* Rec. van o.a. *De nederlaag.* |
| Murez, J. | 'Poëziekroniek'. In: *Het antenneke* 5 (1958/59). p. 28.<br>* Rec. van o.a. *Doorschenen wolkenranden.* |
| M[urez], J. | 'Poëziekroniek'. In: *Het antenneke* 5 (1958/59). p. 91.<br>* Rec. van o.a. *Persoonlijke voorkeur.* |
| Muusses, M.A. | 'J.C. Bloem (1887)'. In: *Hollands litteraturhistoria.* Stockholm, 1947. p. 167-168. |
| N., M.S. | 'J.C. Bloem 1887-1947, dichter van het onvervulde verlangen'. In: *Trouw* 10 mei 1947. |
| Nijhoff, M. | '[Rec. van] J.C. Bloem: *Het verlangen'.* In: *Verzameld werk* [dl.] 2: *Kritisch, verhalend en nagelaten proza,* eerste deel. [Den Haag, Amsterdam], 1961. p. 101-106.<br>* Eerder gepubliceerd in *Het nieuws van den dag* 31 oktober 1921. |
| Nijhoff, M. | 'Waarom Paul Bäumer sneuvelen moet'. In: *Verzameld werk* [dl.] 2: *Kritisch, verhalend en nagelaten proza,* eerste deel. [Den Haag, Amsterdam], 1961. p. 610-614.<br>* Eerder gepubliceerd in *De vrije bladen* 6 (1929). p. 337-340.<br>** Reactie op Bloems artikel 'Het succesboek van den oorlog'. In: *De gemeenschap* 5 (1929). p. 280-284.<br>*** Bloems antwoord 'Nogmaals Im Westen Nichts Neues, ditmaal met een groote N'. In: *De vrije bladen* 6 (1929). p. 401-403. |

Nijhoff, M. 'Kroniek der Nederlandse letteren IV'. In: *Verzameld werk* [dl.] 2: *Kritisch, verhalend en nagelaten proza,* tweede deel. [Den Haag, Amsterdam], 1961. p. 725-728.
* Rec. van o.a. *Media vita.*
** Eerder gepubliceerd in *De gids* 96 (1932). Dl. II. p. 362-365.

Noorda, A. 'Adriaan Roland Holst en Jacques Bloem; Beleden nederlagen'. In: *De Vlaamse linie* 9 mei 1952.

Nord, M. '[Rec. van] Sintels'. In: *Het parool* 16 oktober 1945.

Nord, M. 'De poëzie der goddelijke onvervuldheid; de dichter J.C. Bloem 60 jaar'. In: *Het parool* 3 mei 1947.
* Rec. van *Verzamelde gedichten.*

Nord, M. 'Bij het overlijden van mr. J.C. Bloem in Kalenberg; Groot dichter met een klein oeuvre'. In: *Het parool* 11 augustus 1966.

O., F.M.P. 'Een dubbele aanwinst'. In: *Nederlandse post* 15 januari 1951.
* Rec. van *Verzamelde beschouwingen* en *Avond.*

Ottevaere, E. *Proeve tot een interpretatie van het dichterlijk oeuvre van J.C. Bloem.* Leuven, 1951. Verhandeling tot het verkrijgen van de Graad van Licentiaat in de Wijsbegeerte en Letteren.

Ottevaere, E. *J.C. Bloem.* [Brugge], 1968. Ontmoetingen nr. 74.

Oversteegen, J.J. 'Analyse en oordeel II: Autonomie'. In: *Merlyn* 3 (1965). p. 268-276.
* Over 'De Dapperstraat' p. 270-274.

Oversteegen, J.J. 'J.C. Bloem (1887-1966)'. In: *Vorm of vent; opvattingen over de aard van het literaire werk in de Nederlandse kritiek tussen de twee wereldoorlogen.* Amsterdam, 1969. [Diss. Amsterdam]. p. 287-299.

P. 'Letterkundige kroniek; [rec. van] J.C. Bloem. Verzamelde gedichten. Uitg. A.A.M. Stols. 's-Gravenhage, 1947.' In: *Leeuwarder courant* 14 mei 1947.

P., R. 'J.C. Bloem zestig jaar; De dichter van de nederlaag van het verlangen'. In: *De volkskrant* 10 mei 1947.

Paap, W. '[J.C. Bloem]'. In: *Literair leven in Utrecht tussen de beide wereldoorlogen.* Utrecht, Antwerpen, [1970]. p. 53-54.

Paardt, R.Th. van der 'Florilegium sapphicum'. In: *Hermeneus* 48 (1976). p. 201-204.
* Over 'Aan de geallieerde vliegers'.

Panhuysen, J. 'Constantijn Huygensprijs voor de zeldzame verzen van Bloem'. In: *Arnhems dagblad* 11 mei 1949.

Panhuysen, J. '[Rec. van] Verzamelde beschouwingen van J.C. Bloem; "Het Boeotië van elke geestelijke verheffing"'. In: *Het binnenhof* 13 januari 1951.

Panhuysen, J. 'Een dichter over dichtkunst en dichters; Verzamelde beschouwingen van Jacques Bloem een kostbaar boek'. In: *Arnhems dagblad* 8 februari 1951.

Panhuysen, J. 'Volmaakt meesterschap; [rec. van] Avond van de dichter J.C. Bloem'. In: *De Gelderlander* 13 maart 1951.

[*Panorama*] '[J.C. Bloem]'. In: *Panorama der Nederlandse letteren.* Verzorgd door J. Haantjes en W.A.P. Smit; met medewerking van C.C. de Bruin, J.J. Mak, G. Kuiper, e.a. Amsterdam, 1948. p.423-424.

Perron, E. du [n.a.v. de stukken van Ter Braak en Bloem over Just Havelaar] *Cahiers van een lezer*; 'zesde cahier'; 24 september [1930]. In: *Verzameld werk.* [Dl.] 2. Amsterdam, 1955. p.217-221.

Peypers, A. 'De dichter Jacques Bloem'. In: *Ons erfdeel* 8 (1964/65), nr.2. p.23-25.

Plas, M. van der 'De avond van de dichter Bloem; Nachtegaal boven naakt ijs; Afscheid van de Novemberaarde'. In: *Elseviers weekblad* 4 augustus 1951. p.18.
* Rec. van *Avond.*

[Plas, M. van der] 'In memoriam J.C. Bloem'. In: *Elseviers weekblad* 20 augustus 1966. p.49.

[*Poging*] *Een poging tot een portret van de dichter J.C. Bloem*; samengesteld uit herinneringen van Clara Eggink, G. Zalsman, D.A.M. Binnendijk e.a. [Onder] red. van Clara Eggink, A. Kossmann en C. Holst. Uitgezonden door de VARA-radio op 21 mei 1972. [Script van de uitzending en van alle banden met uitzondering van Clara Eggink en Irene Vorrink].

[Poorten, F. van der] 'Betwistbare bloemlezingen'. In: *Nieuwe stemmen* 15 (1958/59). p.85-86.
* Rec. van o.a. *Persoonlijke voorkeur.*

Querido, Is. '[Rec. van] J.C. Bloem, "Het verlangen" Amst. 1921'. In: *Algemeen handelsblad* 11 juni 1921.

R., H. 'Balans van een bestaan; een kleine bundel van J.C. Bloem'. In: *De Maasbode* 1 maart 1947.
* Rec. van *Quiet though sad.*

R., H. 'Eerlijk, menselijk en schoon; J.C. Bloem's volledige dichtwerk'. In: *De Maasbode* 10 mei 1947.
* Rec. van *Verzamelde gedichten.*

[*Rapport*] 'Rapport van de jury; Prijs der Nederlandse Letteren 1965'. In: *Gedeeld domein* nr. 19, februari 1966. p. 5.

Renders, L. '[Rec. van] *Doorschenen wolkenranden* door J.C. Bloem'. In: *De periscoop* 1 december 1958. p.3.

Rens, L. 'Droom en dood'. In: *Nieuwe stemmen* 15 (1958/59). p.17-22.
* Rec. van o.a. *Doorschenen wolkenranden.*

Reys, O.P. [= ps. van J. Greshoff] '[Over J.C. Bloem]'. In: *Dichters in het koffyhuis*; met een woord vooraf door J. Greshoff. Baarn, 1925. p.54-58; 74-75.

Rijnsdorp, C. 'Dichter Jac. Bloem zeventig jaar'. In: *Nieuwe Haagsche courant* 11 mei 1957.

Rijnsdorp, C. 'J.C. Bloem; een Nederlands dichter'. In: *Nieuwe Haagsche courant* 13 augustus 1966.

Rispens, J.A. 'J.C. Bloem'. In: *Richtingen en figuren in de Nederlandsche letterkunde na 1880.* Kampen, [1938]. p. 260-265.
* Geschreven vóór het verschijnen van *De nederlaag.*

Ritter Jr., P.H. '[J.C. Bloem]'. In: *Ontmoetingen met schrijvers; figuren der oude en midden-generatie.* [Amsterdam], Vereeniging ter bevordering van de Belangen des Boekhandels, [1956]. p. 45-46. Geschenk, verschenen ter gelegenheid van de een en twintigste boekenweek.

Robbers, H. '[J.C. Bloem]'. In: *De Nederlandsche litteratuur na 1880.* Amsterdam, 1922. p. 110-111.

Rodenko, P., en J.A. Mooy '[Polemiek]'.
Rodenko, P.: 'De criticus als ingenieur'. In: *Maatstaf* 1 (1953/54). p. 786-789.
Mooy, J.A.: 'De ingenieur als psycholoog'. In: *Maatstaf* 2 (1954/55). p. 889-892.
Rodenko, P.: 'Empirische poëziecritiek en de dichter'. In: *Maatstaf* 2 (1954/55). p. 892-902.
* Over 'De Dapperstraat'.
** Vgl. P. Rodenko: *Tussen de regels; wandelen en spoorzoeken in de moderne poëzie.* Den Haag, 1956. p. 34-49.

Roeland Vermeer, J. 'Meesters van het Nederlandse lierdicht; Keuls — Bloem — Roland Holst'. In: *Kultuurleven* 26 (1959). p. 266-274.
* Over Bloem p. 270-272.

Roland Holst, A. 'Voorkeuren'. In: *Elseviers weekblad* 11 december 1960.
* Over 'Sneeuw'.

Roland Holst, A. 'Twee dichters terzijde'. In: *Tirade* 10 (1966). p. 638-640.

Roland Holst, A. 'Bij het graf van J.C. Bloem; Iets over de mens J.C. Bloem; Over J.C. Bloem'. In: *In den verleden tijd; [Herinneringen aan Lodewijk van Deyssel, P.C. Boutens, Herman Gorter, e.a.].* Amsterdam, 1975. p. 70-79.
* Eerder gepubliceerd in *De gids* 129 (1966). Dl. II. p. 170-171; *Haagse post* 8/14 december 1971. p. 83; *Tirade* 19 (1975). p. 168-171.

Rothuizen, G.Th. 'Bij een gedicht van Bloem'. In: *Horizon* 24 (1961). p. 2-7.
* Over 'Nieuwjaar'.

Rothuizen, G.Th. 'Domweg gelukkig in de Dapperstraat?'. In: *Voorlopig* 8 (1976). p. 372-375.

Sarneel, F. 'Bloem's onvervuld verlangen; Een besef van vergeefsheid dat het hart verbiedt te popelen'. In: *Vrij Nederland* 20 augustus 1966.

Schagen, J.C. van 'Jacques Bloem'. In: *Zeeuws tijdschrift* 20 (1970). p. 50-52.

Scharten, C. 'Kroniek der Nederl. letteren; Modernste poëzie in dicht en proza'. In: *De telegraaf* 1 juli 1922.
*Rec. van o.a. *Het verlangen.*

Scheepmaker, H.J. 'J.C. Bloem 60 jaar'. In: *Vrij Nederland* 7 (1947), 10 mei. p.7.

Scheltema, T.W.L. '[Rec. van] J.C. Bloem. *Avond, gedichten.* 's-Gravenhage. Stols. 1951'. In: *Books abroad* autumn 1952.

S[churer], F. 'Bij de zestigste verjaardag van J.C. Bloem'. In: *Heerenveensche koerier* 10 mei 1947.

Schuur, K. 'Dichter in mineur; bij de zestigste verjaardag van J.C. Bloem'. In: *Nederlandse bibliografie* 90 (1947), nr.4. p.1-2.
* Rec. van *Verzamelde gedichten.*
** Vgl. ook *De vijf vocalen* 8 (1947), mei. p. 1-2; *Groninger dagblad* 10 mei 1947.

Sierksma, F. 'J.C. Bloem; een schets'. In: *Schoonheid als eigenbelang; essays.* 's-Gravenhage, 1948. p.138-161.
* Bij Bloems 60ste verjaardag.
** Eerder gepubliceerd in *Podium* 1 (1947/48). p.129-147.

Slauerhoff, J. 'J.C. Bloem'. In: *Proza* [dl.] 5: *Critisch proza* [ = *Verzamelde werken* dl. VIII]. Ed. K. Lekkerkerker. Amsterdam, 1958. p.127-130.
* Rec. van *Media vita.*
** Eerder gepubliceerd in *Nieuwe Arnhemsche courant* 7 november 1931.

Smaele, P. de *Baudelaire, het Baudelairisme; hun nawerking in de Nederlandsche letterkunde.* Brussel, 1934. p.147-150. Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde. Reeks VI, nr.54.
* Over Bloems artikel 'Baudelaire'. In: *De gids* 85 (1921). Dl.II. p.161-165.

Smit, G. 'De dichter J.C. Bloem 65 jaar; Onvergetelijke stem van eenvoud en waarachtigheid'. In: *De volkskrant* 10 mei 1952.

Smit, G. 'Eenvoudigheid, menselijkheid, waarachtigheid; Dichter J.C. Bloem vandaag 70 jaar; Eigen verjaardagsgeschenk "Afscheid".' In: *De volkskrant* 10 mei 1957.
* Rec. van *Afscheid.*

Smit, G. 'J.C. Bloem, de dichter van het eeuwige heimwee'. In: *De volkskrant* 12 augustus 1966.

Smit, W.A.P. 'Letterkundige richtlijnen; Jacques Bloem: dichter van het gefnuikte verlangen'. In: *Nieuw Utrechtsch dagblad* 30 augustus 1947.
* Rec. van *Verzamelde gedichten.*

Sötemann, G. [ = A.L.] 'J.C. Bloem, politicus'. In: *De goudvink, zijnde de vijftigste Boekvink.* Met een voorwoord van R. Kuipers. Amsterdam, 1957. p.75-82.

Sötemann, A.L. — *Vier opstellen over J.C. Bloem*. Amsterdam, 1979.
* Eerder gepubliceerd respectievelijk in *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse letterkunde te Leiden, 1971-1972*. Leiden, 1973. p. 15-73; *Bzzlletin* 6 (1977), nr. 50. p. 14-22; *Uit bibliotheektuin en informatieveld*; Opstellen aangeboden aan dr. D. Grosheide bij zijn afscheid als bibliothecaris van de Rijksuniversiteit te Utrecht. Onder redactie van H.F. Hofman, K. van der Horst en A.H.H.M. Mathijsen. Utrecht, 1978. p. 289-305; *Thema's voor een uitgever*; voordrachten ter gelegenheid van de vijftigste verjaardag van Johan Polak [...]. Amsterdam, 1978. p. 61-73. Het eerste opstel is ook afzonderlijk verschenen: Amsterdam, 1974.

Sötemann, A.L. — Zie [Tjoeng, M.]: 'Herinnering aan de verloren droom'.

Spierdijk, J. — 'J.C. Bloem zestig jaar; voorschriften aan zijn biograaf'. In: *Ad interim* 4 (1947), *Critische bijlagen* 4. p. 81-86.

Spierdijk, J. — 'Dichter J.C. Bloem 65 jaar'. In: *De telegraaf* 10 mei 1952.

Spierdijk, J. — '[Rec. van] "Afscheid"; nieuwe bundel verzen van J.C. Bloem'. In: *De telegraaf* 20 april 1957.

Spierdijk, J. — Zie Calis, P., en J. Spierdijk: '[Polemiek]'.

Spierdijk, J. — Zie *J.C. Bloem-nummer* van *Bzzlletin*.

Spillebeen, W. — 'J.C. Bloem'. In: *De nieuwe linie* 26 augustus 1966.

Stallaert, L. — 'J.C. Bloem "De gelatene"; levensanalyse van een vers'. In: *Roeping* 26 (1949). p. 507-512.
* Over 'De gelatene'.

Stap, T. van der — 'Kroniek van de Nederlandse poëzie; Bij de Verzamelde gedichten van J.C. Bloem'. In: *De periscoop* februari 1966. p. 2 en 5.
* Rec. van *Verzamelde gedichten*. Amsterdam, 1965.

Straten, H. van — 'Bloemlezen met Bloem en griezelen met Ab Visser'. In: *Het vrije volk* 1 november 1958.
* Rec. van o.a. *Persoonlijke voorkeur*.

Stroman, B. — 'J.C. Bloem als criticus; Rust bepalende "onrust" tussen ventisten en aestheten'. In: *Algemeen handelsblad* 31 maart 1951.
* Rec. van *Verzamelde beschouwingen*.

Stuiveling, G. — 'Drie dichters, drie meesters'. In: *Het boek van nu* 4 (1950/51). p. 86-87.
* Rec. van o.a. *Avond*.

Stuiveling, G. — 'Litteratuur-studie; [rec. van] J.C. Bloem: *Verzamelde beschouwingen*. — Stols. 's-Gravenhage, 1950.' In: *Het boek van nu* 4 (1950/51). p. 109.

Stuiveling, G. — 'Verlangen, ontgoocheling en berusting'. In: *Triptiek*. Amsterdam, 1952. p. 34-37.
* Rec. van *Verzamelde gedichten*.
** Eerder gepubliceerd in *Het boek van nu* 1 (1947/48). p. 5-6.

Stuiveling, G. 'Onthulling van het ongeziene; [rec. van] *Afscheid* door J.C. Bloem'. In: *Haagsch dagblad* 11 mei 1957.

Stutterheim, C.F.P. *Problemen der literatuurwetenschap*. Amsterdam, 1966². p. 188-191.
* Over *Over poëzie*.

Swinkels, C. 'Bloem leest Bloem; de dichter heeft zijn verlangen opgeleefd'. In: *De Maasbode* 19 april 1958.
* Rec. van *Doorschenen wolkenranden*.

Tegenbosch, [L.] 'Journaal; maandag'. In: *Roeping* 32 (1956). p. 375.
* Over 'Quando ver venit meum'.
** Vgl. Dubois, P.H.: 'Nieuwe gedichten van Bloem; Bij de 70e verjaardag van de dichter'.

Tegenbosch, L. 'Bij het graf van een dichter'. In: *Raam* nr. 30, december 1966. p. 1-22.

Thomson, J.J. '[J.C. Bloem]'. In: *Nieuwe dichtkunst*. Amsterdam, [1915]. p. 22-25. Populair Wetenschappelijk Nederland nr. 15.

Tielrooy, J. '[J.C. Bloem]'. In: *Panorama de la littérature hollandaise contemporaine*. Paris, 1938. p. 82-84.

[Tjoeng, M.] 'Herinnering aan de verloren droom; Over de dichter J.C. Bloem. [Interview met A.L. Sötemann over J.C. Bloem. Tekst van de radio-uitzending van 19 maart 1979]. In: *Literama* 13 (1978/79). p. 396-405.

Toussaint van Boelaere, F.V. 'Toespraak tot J.C. Bloem'. In: *Den gulden winckel* 31 (1932). p. 21-22.

Veenstra, J.H.W. 'Dichter Jacques Bloem neemt afscheid; Zijn gave verzen blijven onvergetelijk'. In: *Vrij Nederland* 11 mei 1957.
* Rec. van *Afscheid*.

Veer, P. van 't 'Negen en zestig gedichten'. In: *Columbus* 1 (1945/46). p. 134-136.
* Rec. van o.a. *Sintels*.

Velden, W. v[an] d[e] 'Vierde prijs der Nederlandse letteren voor J.C. Bloem'. In: *De stem* 2 oktober 1965.

Verhoeven, B. 'De weg naar God in de hedendaagsche litteratuur'. In: *De gemeenschap* 1 (1925). p. 113-119; 153-158; 257-263.
* Over Bloem p. 260-261.

Vermeeren, P.J.H. '[Rec. van] J. Kamerbeek jr.: *De poëzie van J.C. Bloem in Europees perspectief*. Amsterdam, 1967. U.P.A.L. 10.' In: *Arcadia* 4 (1969). p. 328-332.

Verwey, A. 'De richting van de hedendaagsche poëzie'. In: *Proza*. Dl. 2. Amsterdam, 1921. p. 37-55.
* Eerder gepubliceerd in *De beweging* 9 (1913). Dl. I. p. 52-66.
** Reactie op o.a. Bloems artikel 'Boekbeoordeelingen [...]; Henri de Régnier: Le miroir des heures'. In: *De beweging* 7 (1911). Dl. III. p. 215-222.

*** Zie verder J.C. Bloem: '[Rec. van] *Uitzichten* door P.N. van Eyck, C.A.J. van Dishoeck, Bussum'. In: *De beweging* 9 (1913). Dl.I. p.212-224; Th. van Ameide: 'Een nieuwe rhetoriek?'. In: *De beweging* 9 (1913). Dl.I. p.288-292; P.N. van Eyck: 'Aanteekeningen over rhetoriek'. In: *De beweging* 9 (1913). Dl.I. p. 298-310.
**** Ook te vinden in J.C. Bloem: *Verzamelde beschouwingen.* 's-Gravenhage, 1950. p.87-99; 223-255.

Vestdijk, S. 'Straffeloos pessimisme'. In: *Muiterij tegen het etmaal* [dl.] 2: *Poëzie en essay.* Den Haag, 1966². p.31-36.
* Rec. van *De nederlaag.*
** Eerder gepubliceerd in *N.R.C.* 8 mei 1937.

Vestdijk, S. 'Klacht zonder aanklacht'. In: *Voor en na de explosie; opstellen over poëzie.* Den Haag, 1960. p.18-25.
* Bij Bloems 70ste verjaardag.
** Eerder gepubliceerd in *De gids* 120 (1957). Dl.I. p.341-348.

Visscher, H.S. *Dromen in de moderne Nederlandse poëzie.* Arnhem, [1953]. Diss. U.v.A. p.39-40; 45; 52; 67.

[Visser, A.] 'Dichter stierf in Kalenberg; J.C. Bloem leefde naar de dood toe'. In: *De telegraaf* 12 augustus 1966.

Visser, A. '[J.C. Bloem]'. In: *Het klooster van Sint Jurriaan; Pauwhof-herinneringen.* Utrecht, Antwerpen, [1974]. p.17-18; 33; 37-39; 46; 64-65; 68-71; 73; 75; 82.
* Vgl. Brouwers, J.: 'J.C. Bloem'.

Voeten, B. 'Tafelgesprek met J.C. Bloem; Over detectives, occarino's, stucadoors ... ja, en over proza en poëzie'. In: *Vrij Nederland* 9 (1949), 9 juli. p.7.

Voeten, B. 'J.C. Bloem; dichter van de berusting'. In: *Buku baru* sept./dec. 1953. p.7.

Voeten, B. 'Vier dichters van het verlangen'. In: *Avenue* 9 september 1969. p. 84-91.

Voeten, B. Zie *In memoriam.*

Vooys, C.G.N. de, en G. Stuiveling 'J.C. Bloem [geb. 1887]'. In: *Schets van de Nederlandse letterkunde.* Groningen, 1971³¹. p.176.

Vorrink, I. Zie *J.C. Bloem-nummer* van *Bzzlletin.*

Voûte, T.A. 'In memoriam J.C. Bloem'. In: *De telegraaf* 20 oktober 1966.

Voûte, T.A. 'In de herfst denken wij aan Bloem'. In: *De telegraaf* 18 oktober 1968.

Vries, H. de 'Het dichtwerk van mr. J.C. Bloem'. In: *De stem* 7 juni 1947.

Vries, H. de 'Onverbloemde persoonlijke mening in Bloems "Beschouwingen"; [rec. van] J.C. Bloem: "Verzamelde beschouwingen". A.A.M. Stols, 's-Gravenhage, 1950.' In: *Het vrije volk* 2 november 1950.

Vries, H. de — 'Zondagsmijmeringen'. In: *Tweede ronde van vers tegen vers.* 's-Gravenhage, 1951. p.19-23.
* Over o.a. J.C. Bloem: 'Zondag'.

Vries, H. de — 'Jacques Bloem 65 jaar; Schijnbaar gewoon, in waarheid buitengewoon dichterschap'. In: *Haagsch dagblad* 10 mei 1952.

Vries, Th. de — 'Verlangen en nederlaag'. In: *De vrije katheder* 23 mei 1947. p.60-62.
* Rec. van *Verzamelde gedichten.*

Vries, Th. de — '[Over J.C. Bloem]'. In: *Meesters en vrienden; literaire leerjaren.* Amsterdam, 1962. p.71-73.

Vries Broekman, De — 'Een autobiografie van J.C. Bloem'. In: *Nijmeegs dagblad* 4 september 1954.
* Rec. van *Terugblik op de afgelegde weg.*

Vries Broekman, De — 'J.C. Bloem's illustere poëzie; Doorwrocht volgen van inspiratie'. In: *Arnhemse courant* 19 oktober 1957.
* Rec. van *Afscheid.*

[Vriesland, V.E. van] — 'Mr. Jakobus Cornelis Bloem'. [Biografische gegevens.] Uit: Ned. Letterk. Museum en Documentatiecentrum, Den Haag.

Vriesland, V.E. van — 'J.C. Bloem, de Jean Moréas onzer letteren'. In: *Onderzoek en vertoog; Verzameld critisch en essayistisch proza.* [Dl.] 2. Amsterdam, 1958. p.66-76.
* Eerder gepubliceerd in *N.R.C.* 9 februari 1935 en *Algemeen handelsblad* 10 mei 1947.

Vriesland, V.E. van — 'Jacques Bloem'. In: *Herinneringen verteld aan Alfred Kossmann.* Amsterdam, 1969. p.56-59.

Vriesland, V.E. van — Zie *In memoriam.*

Wage, H.A. — Zie *J.C. Bloem-nummer* van *Bzzlletin.*

Wal, T.J. van der — 'Kroniek der poëzie: Wijze berusting'. In: *De stem* 7 juni 1947.
* Rec. van *Verzamelde gedichten.*

Warmond, E. — 'Gedicht van de week'. In: *Haagsche courant* 12 november 1971.
* Over 'Aanvaarding'.

W[arners], J.D.P. — 'Het werk van de dichter J.C. Bloem'. In: *In de waagschaal* 7 (1951/52), nr.25. p.2.

Warren, H. — 'Poëtica van J.C. Bloem'. In: *Provinciale Zeeuwse courant* 5 september 1970.
* Rec. van *Poëtica.* Amsterdam, 1969.

[Werumeus Buning, J.W.F.] — 'Kunstenaars op den drempel van een nieuwen tijd; Dichter van het Hart, Jacques Bloem; een drie-gesprek met Maurice Roelants'. In: *De telegraaf* 17 augustus 1940.

Werumeus Buning, J.W.F. — 'Jacques Bloem zestig jaar; wiens beste verzen klassiek genoemd mogen worden'. In: *Elseviers weekblad* 10 mei 1947.
* Rec. van *Verzamelde gedichten.*

Woude, J. van der — 'Kritische aantekeningen; Het mysterieuze "iets" in de poëzie'. In: *Nieuwsblad van het Noorden* 1 februari 1958.
* Rec. van *Afscheid*.

Woude, J. van der — 'Tussen twintigduizend boeken'. In: *Het nieuwe boek* 2 (1964). p.51-55.
* Eerder gepubliceerd in *De Gelderlander* 24 december 1963.

Wytzes, J. — 'Naar aanleiding van de poëzie van Bloem'. In: *Horizon* 10 (1947). p.266-270.
* Rec. van *Verzamelde gedichten*.

Ypes, C. — '[Rec. van] J.C. Bloem, *Doorschenen wolkenranden*. Keuze uit eigen werk. "Ooievaar" no.78'. In: *L.T.* 1958. p.286-287.

Zeldenthuis, J.J. — '[Rec. van] J.C. Bloem, Het verlangen. Amsterdam, 1921, P.N. van Kampen en Zoon'. In: *Nederland* 73 (1921). p.1143.

[*Zeven*] — 'J.C. Bloem, geb. 1887'. In: *Zeven eeuwen; Geschiedenis der Nederlandsche letteren* [...] door K.H. de Raaf en J.J. Griss; met medewerking [...] van N.A. Donkersloot. [Dl. 4]: *Stroomingen en gestalten*. Rotterdam, 1931[2]. p.576-577.

Zeyde, M.H. van der — '[J.C. Bloem]'. In: *Nederlandse poëzie van deze tijd*. Arnhem, 1941. p.55-57.

Zeyde, M.H. van der — 'Poëzie als genade'. In: *Tijd en taak* 17 november 1945.
* Rec. van *Sintels*.

Z[immermann], R. — 'Poëtische levensloop; [rec. van] J.C. Bloem: *Terugblik op de afgelegde weg* (Arbeiderspers)'. In: *Vrij Nederland* 4 september 1954.

ANONIEM — 'Uiterste eenzaamheid; Poëzie van J.C. Bloem'. In: *N.R.C.* 24 oktober 1945.
* Rec. van *Sintels*.

'[Rec. van] Verzamelde gedichten van J.C. Bloem'. In: *Nieuwe courant* 10 mei 1947.

'Constantijn Huygensprijs voor dichter Bloem'. In: *Haagsch dagblad* 10 mei 1949.

'Meesterschapsprijs voor J.C. Bloem'. In: *Het binnenhof* 10 mei 1949.

'Jacques Bloem ontvangt de C. Huygensprijs'. In: *Algemeen handelsblad* 10 mei 1949.

'De dichter Bloem krijgt de Constantijn Huygensprijs'. In: *Algemeen dagblad* 11 mei 1949.

'Constantijn Huygens-prijs aan mr. J.C. Bloem uitgereikt'. In: *Haagsche courant* 11 mei 1949.

'Huygensprijs toegekend aan de dichter Bloem'. In: *Haarlems dagblad* 11 mei 1949.

'J.C. Bloem wint Constantijn Huygensprijs'. In: *Nieuwsblad van het Noorden* 11 mei 1949.

'De dichter Bloem bekroond'. In: *Leeuwarder courant* 12 mei 1949.

'Onafhankelijk in alle onschuld; [rec. van] J.C. Bloem, *Verzamelde beschouwingen*, A.A.M. Stols, 's-Gravenhage, 1950.' In: *N.R.C.* 5 mei 1951.

'Dichter van het verlangen; J.C. Bloem 65 jaar'. In: *Kamper nieuwsblad* 17 mei 1952.

'Geest en leven'. In: *De tijd* 25 juni 1952.
* Rec. van *Aphorismen.*

'Bloem gelauwerd in het Muiderslot; De man van "Het verlangen" in Zondags pak'. In: *De tijd* 22 mei 1953.

'Bijeenkomst in het Muiderslot; Dichter J.C. Bloem bekroond met de P.C. Hooftprijs'. In: *De volkskrant* 22 mei 1953.

'De P.C. Hooft-prijs voor poëzie aan mr. J.C. Bloem'. In: *Het vaderland* 22 mei 1953.

'P.C. Hooftprijs voor J.C. Bloem'. In: *De telegraaf* 22 mei 1953.

'P.C. Hooftprijs voor mr. Bloem'. In: *N.R.C.* 22 mei 1953.

'Twee peilingen van het Ik; Bloem en Van den Bergh'. In: *Utrechts nieuwsblad* 18 december 1954.
* Rec. van o.a. *Terugblik op de afgelegde weg.*

'J.C. Bloem wordt 70 jaar; Zeldzaam gaaf dichterschap...' In: *Utrechts nieuwsblad* 4 mei 1957.

'Lof der moedeloosheid; J.C. Bloem zeventig jaar'. In: *De Maasbode* 7 mei 1957.

'Mr. J.C. Bloem zeventig jaar; Classicus onder Nederlandse dichters'. In: *Deventer dagblad* 7 mei 1957.

'Bij de zeventigste verjaardag van de dichter J.C. Bloem'. In: *N.R.C.* 9 mei 1957.

'J.C. Bloem, zeventig; dichter van het kleine leven'. In: *Het binnenhof* 9 mei 1957.
* Rec. van *Afscheid.*

'[Rec. van] Doorschenen wolkenranden; geluk en ontgoocheling bij J.C. Bloem'. In: *Het binnenhof* 26 april 1958.

'Dood en leven bij de dichter Bloem'. In: *De Gelderlander* 5 mei 1958.
* Rec. van *Doorschenen wolkenranden.*

'Rietvelden omringen twee bekende auteurs; Boerderij in Kalenberg: ongekunsteld trefpunt'. In: *Algemeen dagblad* 28 maart 1961.

'J.C. Bloem vijfenzeventig jaar; Zuiverheid en eerbied voor de traditie'. In: *N.R.C.* 10 mei 1962.

'Gedicht van de week'. In: *Rotterdams nieuwsblad* 29 september 1962.
* Over 'Het gesloten kerkhof'.

'Gedicht van de week'. In: *Rotterdams nieuwsblad* 1 december 1962.
* Over 'Vermaning'.

'Definitieve editie van J.C. Bloem'. In: *N.R.C.* 5 juni 1965.
* Rec. van *Verzamelde gedichten*. Amsterdam, 1965.

'Prijs Ned. Letteren voor J.C. Bloem'. In: *De Gelderlander* 29 september 1965.

'De dichter J.C. Bloem te Kalenberg overleden; J.C. Bloem in memoriam'. In: *N.R.C.* 11 augustus 1966.

'Jacobus Cornelis Bloem; dichter van het onvervulde verlangen; het vers als natuurlijke vanzelfsprekendheid'. In: *Het binnenhof* 11 augustus 1966.

'J.C. Bloem — dichter van verlangen en berusting'. In: *Algemeen handelsblad* 11 augustus 1966.

'J.C. Bloem overleden'. In: *Nieuwe Haagsche courant* 11 augustus 1966.

'Literatuur; Onnozele plicht; Jacques Bloem (1887-1966)'. In: *Haagse post* 20 augustus 1966.

*Afgesloten september 1979*

# Poetica

Zonder twijfel is het niet toevallig dat de dichter J.C. Bloem bij zijn eerste optreden als 'volwassen' criticus[1] de behoefte voelde met de nodige nadruk zijn standpunt te bepalen ten opzichte van een centrale poeticale kwestie die op dat ogenblik — onder de slagschaduw van de Tachtigers-esthetiek — nog steeds bijzonder gevoelig lag. Hij hield bij die gelegenheid namelijk een lofrede op Henri de Régniers laatste bundel, *Le miroir des heures*, waarin deze een geheel en al ***klassieke*** versvorm hanteert. Maar, stelde de criticus, minstens even belangrijk als dit uiterlijke aspect van de Franse verstraditie waarin de Régnier thuishoort, is de innerlijke — "zoozeer daarmee een" — en onder dit laatste gezichtspunt wordt dan "la tradition française" omschreven als "het bezield-rhetorische, of: het levensvolle-vormelijke".
"Wij [Nederlanders]", vervolgt Bloem, "verstaan niet zoo zeer die kunst van oude vormen te bezielen en omgekeerd in die vormen de ziel te speuren. Bij ons is een vorm veel spoediger iets verstards."
Het stuk culmineert in een uitspraak die velen destijds als blasfemie in de oren moet hebben geklonken:
"In de *Stances* van Jean Moréas hebben wij nog kunnen waarnemen, hoe men met de meest gebruikte en meest gekende beelden, in den gewoonsten versvorm, echte en oorspronkelijke poëzie kan schrijven. Dit boek van de Régnier is er een nieuw voorbeeld van."
Men weet het: samen met Geerten Gossaerts essay over Swinburne[2] — eveneens verschenen in 1911 — vormde Bloems beschouwing voor Albert Verwey het signaal dat er wellicht een "keerpunt" in de Nederlandse dichtkunst was bereikt, omdat — in tegenstelling tot een, zo niet hèt, adagium van de Tachtigers — deze jonge dichters geen van beiden "het wezen van de poëzie [zagen] als de noodzakelijke schepping van het oorspronkelijke beeld." Ze inspireerden zodoende Verwey tot het schrijven van zijn artikel 'De richting van de hedendaagsche poëzie'[3], dat het roemruchte 'debat over de rhetoriek' ontketende, waaraan Bloem in de vorm van zijn kritiek op P.N. van Eycks *Uitzichten*[4] een tweede essentiële bijdrage zou leveren.[5]

---

[1] Met een recensie van *Le miroir des heures* door Henri de Régnier in *De beweging* 7 (1911). Dl. III. p. 215-222. Voordien had Bloem al een enkele maal een kritische beschouwing gepubliceerd, o.m. in het *Algemeen Nederlandsch studenten-weekblad Minerva*, waarin hij het had opgenomen voor *De beweging*. (36ste jrg. nr. 1. p. 3-4, gevolgd door een polemiek met P. Geyl: 36ste jrg. nr. 2. p. 27-28 en nr. 3. p. 54.)
[2] G. Gossaert: *A. Ch. Swinburne*. Haarlem, [1911]. Mannen en Vrouwen van Beteekenis XLI nr. 10. Ook in *Essays*. Helmond, [1947]. p. 21-58; en in C. Gerretson: *Verzamelde werken* [dl.] I: *Literatuur*. [Ed. G. Puchinger]. Baarn, [1973]. p. 178-212.
[3] *De beweging* 9 (1913). Dl. I. p. 52-66. Het citaat op p. 55.
[4] *De beweging* 9 (1913). Dl. I. p. 212-224.
[5] Men zie de Utrechtse dissertatie van J. Kamerbeek jr.: *Albert Verwey en het nieuwe classicisme*; De richting van de hedendaagsche poëzie *(1913) in zijn internationale context*. Groningen, 1966.

Van het eerste ogenblik af is het dus duidelijk dat de poeticale opvattingen van Bloem niet in een luchtledig geplaatst kunnen worden — zomin trouwens als die van enige andere auteur.
Er zijn redenen om te vermoeden dat er in de grond van de zaak niet zo héél fundamentele verschillen zijn in de wijze waarop een serieus dichter een vers maakt, al zal er onder meer een allerminst te verwaarlozen onderscheid bestaan in de graad van spontaneïteit, in de verhouding van bewûst en meer intuïtíef vakmanschap, in de wisselende behoefte om het wordingsproces en dêtail een neerslag te laten krijgen op papier.[6] Maar het lijkt niet ongerechtvaardigd bij de beschouwing daarvan eerder te denken aan psychische categorieën dan aan wezenlijk poeticale.
Wanneer deze veronderstelling juist is — en de ervaringen die we tot nu toe hebben opgedaan met de bestudering van het genetisch proces bij een aantal zeer uiteenlopende dichters sinds de Romantiek, geven op zijn minst genomen aanwijzingen in deze richting — dan houdt dit in dat men dikwijls sterk uiteenlopende expliciete poetica's alleen op hun werkelijke merites kan beoordelen in historisch perspectief. En dât betekent weer dat de studie van poetica, wil zij werkelijk zinvol zijn, per se een zodanig karakter dient te dragen. Het gaat er dan immers niet alleen om dat zich een uniek proces op unieke wijze voltrekt, maar zeker evenzeer dat de auteur zich afzet tegen 'de vorigen' door in verzwegen of openlijk polemische zin aspecten in het licht te stellen die op dat ogenblik genegeerd worden, of omgekeerd.
Ook Bloem streefde vanzelfsprekend oorspronkelijkheid na in zijn gedichten, niet minder dan de Tachtigers. Men herinnert zich een bekende passage uit de 'Inleiding' van *Enkele gedichten*. Hij maakt daar voor zijn poëzie aanspraak op "zuiverheid", en definieert deze nader: "Met zuiverheid bedoel ik iets wat men wellicht ook persoonlijkheid zou kunnen noemen [...]: enkele essentiëele dingen van het leven zoo uit te spreken, dat dit alleen van mij en van niemand anders zou hebben kunnen zijn — dat is het wat ik heb nagestreefd en wat mij, naar ik hoop, een enkele maal ook gelukt is."[7]
Het zal duidelijk zijn dat er geen enkele reden is om aan te nemen dat de dichter een dertig jaar voordien, in zijn Régnier-kritiek, iets anders voor ogen stond. Integendeel, hij spreekt immers ook daar over "echte en oorspronkelijke poëzie". Maar toch maakte hij destijds op tijdgenoten, en zelfs op generatiegenoten (Aart van der Leeuw, Th. van Ameide, P.N. van Eyck) de tegengestelde indruk. Bloem zou in zijn beschouwing over Van Eycks *Uitzichten* appreciërend spreken over "poëzie, die zich bewust vastknoopt aan een traditie"[8]; Van Eyck stelde daar tegenover met grote

---

[6] De uitspraak is natuurlijk te globaal. Ze gaat uiteraard niet op voor bijvoorbeeld dogmatische surrealisten, dadaïsten en de 'vervaardigers' van 'ready mades'.
[7] *Enkele gedichten. Voorafgegaan door een inleiding.* 's-Gravenhage, 1942. p.20.
[8] *De beweging* 9 (1913). Dl.I. p.216.

heftigheid dat hij "iedere bewuste vastknooping aan eenige kunsttraditie ontken[de]."[9]
Het punt van geschil kan onmogelijk liggen in de feiten zelf. Niemand kan de juistheid ontkennen van Bloems overwegingen:
"En toch, neem den grootsten, den sterksten, den individueelsten dichter dien gij wilt — hoe ontzettend veel is er in hem, dat niet van hem alleen is. Hoe zou het ook anders kunnen? Wij zijn toch allen menschen onder menschen, wij leeren toch onszelf niet spreken, denken, dichten? Wij ontwikkelen deze functies, maar in het begin knoopen wij aan bij onze ouders en leermeesters en dichters. Dit is de traditie, die zelfs in den "allerindividualistischen" Nieuwe Gidstijd niet verloren ging, getuige bijv. het feit, dat zoovelen dezer dichters hun verzen schreven in den sonnetvorm. [...] want de traditie is machtig in ieder mensch, zelfs in den haar loochenenden of bestrijdenden.
De natuur is nu eenmaal sterker dan de leer. Waar men dus verplicht zooveel overneemt, valt het daar wel te verwonderen als men ook eens iets niet verplicht overneemt? Ligt het niet in de rede, dat zij, die genooten zijn door tijd, land, sfeer, gevoel of geest ook bij elkander zullen aanknoopen? En is dus de z.g. 'rhetorische' poëzie in *dit* opzicht wel iets nieuws? Ik geloof het niet. Het is niets dan een wat meer geaccentueerde en bewustere uiting van iets wat er altijd is geweest [...]."[10]
Het gaat dus om de belichting, om het leggen van accenten, veeleer dan om het feitencomplex als zodanig. Op het eerste gezicht gaapt er een afgrond tussen bijvoorbeeld de uitgesproken symbolistische poëzieconceptie van M. Nijhoff[11] en de door hemzelf later als "neo-classicistisch" getypeerde poeticale inzichten van Bloem.[12] Nijhoff ziet gedichten als "woord-voorwerpen", "van de dichter afgezonderde organismen", het vers is "een ding [...] dat onze grenzen [n.l. die van de dichters] overschrijdt"; de taal zèlf is creatief: "Die vorm [van het gedicht] is actief en trekt, als een magneet, mijn passief-gesteld leven in zich omhoog [...] verzen schrijven zichzelf [...] want wat doen wij

---

[9] 'Aanteekeningen over rhetoriek'. In: *De beweging* 9 (1913). Dl. I. p. 298-310. Het citaat op p. 307.
[10] *De beweging* 9 (1913). Dl. I. p. 215-216.
[11] Cf. A.L. Sötemann: '"Non-spectacular" modernism: Martinus Nijhoff's poetry in its European context'. In: *Nijhoff, Van Ostaijen, "De Stijl"; Modernism in the Netherlands and Belgium in the first quarter of the 20th century*. Ed. F. Bulhof. The Hague, 1976. p. 95-116; 'Twee modernistische tradities in de Europese poëzie; Een paar ideeën'. In: *De revisor* 5 (1978), nr. 4. p. 44-53; en 'Gerrit Kouwenaar en de poëzie'. In: *Ntg.* 68 (1975). p. 345-360; i.h.b. p. 354-356.
[12] 'Voorrede'. In: J. Greshoff: *Gedichten 1907-1934*. 's-Gravenhage, 1934. p. VI-XXIII. Het citaat op p. X. De 'Voorrede' dateert van 1931 en is ook te vinden in Bloems *Verzamelde beschouwingen*. 's-Gravenhage, 1950. p. 103-112. Het citaat op p. 106.

[, dichters]?" [13] Dergelijke uitspraken, en vele andere, soms nog extremere, zal men bij Bloem nooit aantreffen. Nijhoffs "Blijf er toch af met dat hart van je" [14] lijkt wel de opperste tegenstelling van Bloems visie op de door hem grotelijks bewonderde poëzie van J.H. Leopold, waarvan hij de kern ziet in "de botsing van een overgevoelig hart met mensch en wereld." Om nog maar niet te reppen van zijn uitspraak (over de poëzie van Kloos): "de stem des harten, die daaruit spreekt, is onmiskenbaar en dit is altijd het eenige geweest, wat in de dichtkunst belang heeft." [15]
En toch, wanneer men bijvoorbeeld Bloems en Nijhoffs opmerkingen over het ontstaansproces van een gedicht zorgvuldig analyseert, hun waardering voor het werk van bepaalde dichters vergelijkt en hun argumentaties naast elkaar legt, blijkt het verschil ***in wezen*** veel kleiner dan men op grond van de zojuist aangehaalde uitspraken zou kunnen menen. Met andere woorden: het gaat, ook hier weer, om de benadering, om accenten; over de zaken zelf bestaat vèrgaande overeenstemming.
De conclusie waartoe het bovenstaande onvermijdelijk leidt, is: de studie van (moderne) poetica dient historisch en comparatief te zijn.

In een editie als deze mag men met recht een presentatie verwachten van Bloems poeticale inzichten: deze vormen het onontbeerlijke 'beschouwelijke' [16] complement op zijn poëtische praktijk die men in teksten, apparaat en commentaar vindt. Het karakter van een historisch-kritische editie brengt mee dat ernaar gestreefd wordt de lezer alle beschikbare feiten aan te bieden, helder geordend en, naar de mate van het mogelijke, niet door interpretatie vervormd. Dit is — het spreekt vanzelf — een onbereikbaar ideaal: editeren is per se interpreteren; maar de editeur zal zich zoveel als mogelijk is op de achtergrond houden.
Er valt niet aan te ontkomen dat de samenvatting van Bloems poetica veel meer subjectieve elementen bevat: uit een omvangrijke reeks essays en kritieken moeten relevante uitspraken worden geselecteerd, en die keuze dient overzichtelijk te worden aangeboden. Het enig denkbare alternatief

---

[13] M. Nijhoff: *Verzameld werk* [dl.] II: *Kritisch, verhalend en nagelaten proza.* [Den Haag, Amsterdam], 1961. Eerste deel p. 99, 189; tweede deel p. 666; en W.Gs Hellinga: 'P.N. van Eyck en M. Nijhoff; verzen en vezels'. In: *Maatstaf* 5 (1957/58). p. 514-553. Het citaat op p. 542.

[14] M. Nijhoff: *Verzameld werk* [dl.] II: *Kritisch, verhalend en nagelaten proza.* [Den Haag, Amsterdam], 1961. Eerste deel p. 328.

[15] 'De dichter J.H. Leopold'. In: *Den gulden winckel* 35 (1936), nr. 9. p. 8-9. Het citaat op p. 8. (*Verzamelde beschouwingen.* p. 64-67. Het citaat op p. 64.) 'Over poëzie'. In: *Groot-Nederland* 36 (1938). Dl. I. p. 219-226. Het citaat op p. 221. (*Verzamelde beschouwingen.* p. 15-22. Het citaat op p. 17.)

[16] Het woord 'theoretische' wil niet over de lippen, waar het een man betreft die gezegd heeft: "Abstracties hebben voor mij slechts dan waarde, als zij uit feiten zijn afgeleid, en zelfs dan vertrouw ik ze nog niet erg goed, reeds uit hoofde van hun abstracties-zijn."

daarvoor is een volledige uitgave samen te stellen van al het proza, en de taak van selectie en ordening aan de lezer over te laten, iets dat om verscheidene redenen niet zinvol is, en in de gegeven context onuitvoerbaar.[17]

Wanneer de editeurs evenwel dit resumé daarenboven in een door henzelf aangebracht historisch en vergelijkend perspectief gaan plaatsen, zal hun bemoeienis onvermijdelijk een beslissend stempel drukken op de voorstelling van zaken, iets dat in het kader van deze uitgave onaanvaardbaar is. Er is daarom, ondanks de evidente bezwaren die er aan deze werkwijze kleven, afgezien van een dergelijke situering, voorzover ze niet viel aan te brengen in Bloems eigen woorden.

Omdat vele uitspraken van Bloem eerst ten volle tot hun recht komen in een wat omvangrijker context, zijn de citaten niet al te kort gemaakt: met een collectie — al gauw misleidende — snippers is de lezer die inzicht wil verwerven in Bloems opvattingen, niet gediend. Uit een oogpunt van categorisering heeft deze werkwijze zekere bezwaren omdat de specifieke gerichtheid van Bloems betoog natuurlijk maar zelden geheel samenvalt met de eisen die men uit het perspectief van een zo duidelijk mogelijke ordening zou willen stellen. Dit moet echter voor lief genomen worden, wil men de auteur zelf geen geweld aandoen. In enkele gevallen heeft dit uitgangspunt geleid tot het (gedeeltelijk) dupliceren van een uitspraak in een andere context.

Er is naar gestreefd zoveel mogelijk passages die een algemene portee hebben, op te nemen, zodat de omvang van een groep citaten ook de mate van belangstelling weerspiegelt die Bloem voor een zeker aspect van de poetica in zijn kritisch en essayistisch werk aan de dag heeft gelegd. Er is echter afgezien van vrijwel letterlijke herhalingen.

Weggelaten zijn die uitspraken die geheel gericht zijn op de kwaliteiten van een bepaalde besproken auteur als zodanig; wel is in de regel de naam vermeld van de schrijver wiens werk het uitgangspunt vormde voor opmerkingen van ruimere strekking, omdat deze vaak verhelderend werkt.

Alle commentaar op Bloems eigen gedichten — waaruit bijvoorbeeld zijn grote bekommernis om de techniek duidelijk wordt — is opgenomen in het apparaat, en hier niet herhaald.

De categorisering als zodanig ten slotte berust niet op een deductief model; ze is het resultaat van de geleding der thematiek zoals die door de bestudering van het materiaal gesuggereerd werd, dit alweer om te

---

[17] Een aantal belangrijke beschouwende teksten is beschikbaar in het bundeltje *Poëtica* (Amsterdam, 1969): een keuze uit de vroegere *Verzamelde beschouwingen* ('s-Gravenhage, 1950), vermeerderd met *Terugblik op de afgelegde weg*. In 1977 is daarop een aanvulling verschenen onder de titel *Ongewild archief* ('s-Gravenhage). In hetzelfde jaar is ook een herdruk uitgekomen van het bundeltje *Aphorismen*. Het overige kritische en essayistische werk van Bloem is nimmer gebundeld.

vermijden dat de systematische inzichten van de editeurs zouden gaan werken als een Procrustes-bed.

Bij de bronvermelding onder de citaten is van de volgende afkortingen gebruik gemaakt:

| | |
|---|---|
| *Aphorismen* | J.C. Bloem: *Aphorismen*. Amsterdam, 1952. |
| *Archief* | J.C. Bloem: *Ongewild archief*. 's-Gravenhage, 1977. |
| *Bew.* | *De beweging* |
| *Crit. bull.* | *Critisch bulletin* |
| *Elsev. wbl.* | *Elseviers weekblad* |
| *Gids* | *De gids* |
| *Groene Amst.* | *De groene Amsterdammer* |
| *Groot-Ned.* | *Groot-Nederland* |
| *Gulden winckel* | *Den gulden winckel* |
| L.B. | Letterkundig bijblad [van de *N.R.C.*] |
| *N.R.C.* | *Nieuwe Rotterdam[sch]e courant* |
| *Pers. voorkeur* | J.C. Bloem: *Persoonlijke voorkeur*. Den Haag, 1958. |
| *Poëtica* | J.C. Bloem: *Poëtica*. Amsterdam, 1969. |
| *Terugblik* | J.C. Bloem: *Terugblik op de afgelegde weg*. Amsterdam, 1954. |
| *V.B.* | J.C. Bloem: *Verzamelde beschouwingen*. 's-Gravenhage, 1950. |
| *Vrij Ned.* | *Vrij Nederland* |
| *Vrije bladen* | *De vrije bladen* |

PREAMBULE

Men stuit [...] altijd weer op het feit, dat een gedicht een mysterie is. Ik voel niets voor geheimzinnigheid en dikdoenerij over dichters en gedichten, maar dat neemt niet weg, dat het wonder gedicht in laatste instantie niet te verklaren is.
1948 — 'Ariadne op Naxos'. *Crit. bull.* 15 (1948). p. 497-500; cit. p. 498.

[...] het lezen van bijvoorbeeld een liefdesgedicht wekt bij den lezer een geheel andere sensatie dan die van liefde op.
Maar welke is dan die sensatie? Dit is uiterst moeilijk onder woorden te brengen. Wellicht is het beste woord dat ik er voor weet nog: vervoering.
1951 — 'De taal van den dichter'. *Elsev. wbl.* 18 aug. 1951.

ALGEMEEN HISTORISCH PERSPECTIEF

De vervoeringen en de wanhoop der liefde, de angst voor of de aanvaarding van den dood — dat alles zijn gevoelens, zoo oud als de wereld [...]. Die gevoelens hebben van den aanvang af de woorden der dichters ingegeven en zij zullen dit blijven doen, zoolang er gedicht wordt.
1952 — Aphorismen nr. IV.

Litteratuurbeschouwing zonder historischen achtergrond is altijd in laatste instantie ernaast; men kan [...] veel goed maken, maar men kan zich nooit behoeden voor een fundamenteele wanverhouding, zoo niet in de desappreciatie, dan toch in de waardeering.
1932 — 'Het goed recht van het essay'. *Gulden winckel* 31 (1932). p. 174-176; cit. p. 175. *V.B.* p. 198-203; cit. p. 201.

[...] het is toch eigenlijk dwaasheid [de positieve gaven van Swinburne] nog twijfelachtig te noemen, hetgeen trouwens voor vrijwel alle klassieken geldt. Er zijn namen, zoo groot, dat zij niet meer aan te randen zijn. Men kan er persoonlijk minder voor voelen [...] en ik zal de laatste zijn om te willen beweren, dat tegenover de klassieken iedere vorm van critiek moet zwijgen; integendeel, dit is juist de aangewezen manier om van die klassieken fossielen te maken. Maar men moet beginnen met onomwonden hun grootheid te erkennen. Dan pas kan men met aanmerkingen komen.
1947 — 'Gecoupeerde lyriek'. *Vrij Ned.* 29 maart 1947.

Bij iedere revolutie, literair of staatkundig, gebeurt hetzelfde: een schare van jongeren valt met min of meer geweld en getier een ouden inhoud, en de dragers daarvan aan. En als dan de slag verstild en de kruitdamp opgetrokken is, blijkt het dat er slechts een oude vorm is vernietigd, en

het onveranderlijke leven naar zijne ingeschapen wetten voor[t]gaat.
[...]
De romantiek heeft geen "nieuwe waarden aan het leven toegevoegd", om de eenvoudige reden, dat dit onmogelijk is.
1921 — 'Baudelaire'. *Gids* 85 (1921). II. p.161-165; cit. p.163. *Archief* p.90-95; cit. p.92 en 93.

Wat [...] opvalt is, dat de emotionaliteit van den lezer in verschillende tijdperken wisselt. Omstreeks 1885 wekten bijv. de verzen van Ten Kate ongeveer geen weerklank meer bij hen, die toenmaals de jongeren waren. Maar dertig jaar later was hetzelfde het geval met betrekking tot de toen jongeren ten aanzien van vele dichters uit den eersten Nieuwen Gids-tijd. En wanneer men nu zelfs de groote gedichten uit dien tijd leest, kan men zich niet onttrekken aan het gevoel, dat ook daarin tenslotte een en ander voorbij gegaan is.
1938 — 'Over poëzie'. *Groot-Ned.* 36 (1938). I. p.219-226; cit. p.221. *Poëtica* p.13-22; cit. p.16.

De tijd is nu eenmaal iets zo oppermachtigs, dat het gewoonweg lachwekkend is, die te willen negeren. Zelfs de meest aan de tijd onthevene dichter van 1950 dicht onontkoombaar anders dan in 1850.
1952 — 'De bekoring van oude prentenboeken'. *Elsev. wbl.* 31 mei 1952.

Een van de slechtste eigenschappen van den Hollandschen lezer is zijn overschatting van het moderne, of juister het niet-kennen van zijn klassieken (het eerste is trouwens misschien — misschien, ik ben er lang niet zeker van — het gevolg van het tweede).
1932 — 'Drie generaties'. *Gulden winckel* 31 (1932). p.11-12; cit. p.12. *V.B.* p.71-74; cit. p.74.

Dit wil natuurlijk geenszins zeggen [...] dat men [...] niet een [...] soort van kunst zou mogen afkeuren, als niet meer strookende met den tijd. Maar dit is het juist. Iedere kunst heeft zijn tijd. Hieruit volgt, dat men wel een bepaalde kunstsoort met het oog op een bepaalden tijd kan afkeuren. Doch het wil niet zeggen dat, op zichzelf, de eene beter is dan de andere. In principe zijn allen even goed. Slecht zijn alleen de onechte en de onvolmaakte kunst.
1913 — '*Uitzichten* door P.N. van Eyck'. *Bew.* 9 (1913). I. p.212-224; cit. p.213. *V.B.* p.87-99; cit. p.88.

Iedere generatie [...] heeft haar eigen poëzie, die nooit geheel dezelfde is als die van haar voorgangers, zelfs van de bewonderdsten onder dezen. In tijden van vernieuwing zal de afstand tusschen de generaties uitteraard veel grooter zijn dan in tijden van gevestigde, "klassieke" kunst.
1926 — 'Nieuwe gedichten'. *Groene Amst.* 6 maart 1926. *V.B.* p.113-116; cit. p.113.

Al is mijn poëzie [die van *Het verlangen*] eigenlijk uitsluitend lyrisch, toch is zij voor mijn gevoel gebonden aan de tijd, waarin zij ontstaan is: de tijd voor de eerste wereldoorlog. Het verbaast mij dan ook ietwat [...] dat zij nog schijnt te spreken tot velen, die deze nooit genoeg terug te verlangen tijd niet uit eigen ervaring hebben gekend.
1953 — *Terugblik* p.20. *Poëtica* p.59-81; cit. p.71.

Gorter [...] ging nog veel verder [...] in zijn heroieke, en op het eind toch — natuurlijk — ook weer mislukte poging om het doode Nederlandsche vers te vernieuwen door tegen het onontkoombare gegevene van taal en taalwetten op te tornen [...].
[...]
Ongetwijfeld is het aan hen [de dichters van *De nieuwe gids* en van de volgende generaties] te danken, dat de na hen gekomen dichters het niet meer noodig hadden, voortdurend tegen de taal en de taalwetten [...] te strijden, maar dat deze, zonder daarom minder persoonlijk te zijn, van een algemeener stijl en zinsbouw gebruik konden maken, welke door de actie van hun voorgangers als het ware vernieuwd was. [...] Ook binnen het gestelde, het gegevene, is een vrijheid mogelijk, en in het algemeen is dit een betere vrijheid.
1932 — 'Drie generaties'. *Gulden winckel* 31 (1932). p.11-12; cit. p.12. *V.B.* p.71-74; cit. p.72-73.

[De eerste bundel van Greshoff en *De getooide doolhof* van Van Eyck, beide uit 1909] zijn voor mij de inwijding en de verwezenlijking geweest van wat ik, grootendeels onbewust, en individueele verschillen natuurlijk daargelaten, in en voor de poëzie van dien tijd zocht.
[...]
Hoe komt het dat [...] op een zeker oogenblik allen van een zekere beteekenis, hoezeer ook individueel verscheiden, iets dat er nog niet is en waarvan zij dus nog maar een betrekkelijk vage voorstelling kunnen hebben, gelijkelijk willen [...].
Wat was het nu wat de jongere dichters omstreeks 1910 wilden [...]? Albert Verwey heeft het destijds [...] aldus verklaard, dat de belangstelling der toenmalige jongere dichters [...] niet meer op het woord, maar op den volzin was gericht. Dit wil eigenlijk niets anders zeggen, dan dat de tijd van het impressionisme voorbij was. [...] de taal werd als iets gegevens aangenomen, de dichterlijke werkzaamheid bepaalde zich tot het opereeren met de woorden, dus tot den volzin. Oorzaak of gevolg, dit hing weer samen met het meer meditatieve of lyrisch-verhalende karakter dier toen nieuwe poëzie. [...]
Met deze verlegging van het zwaartepunt van het woord naar den volzin hing — en het is niet anders dan logisch — samen een verzorgder, regelmatiger bouw van de strofe. Aan de gangbare eischen van

grammatika, syntaxis, maat en rijm werd angstvallig de hand gehouden. Bij de Nieuwe Gidsers was dit aanvankelijk ook wel het geval, maar om een precies tegengestelde reden, n.l. dat zij zich in den beginne nog niet geheel van hun, hoezeer ook bestreden, voorgangers hadden bevrijd. Wat echter de Nieuwe Gids-beweging in haar diepste wezen voorstond, ziet men het best in haar hoogte- en eindpunt: Herman Gorter. Wat het geslacht van 1910 echter wilde en deed, was niet, of althans meer schijnbaar slechts, een terugkeer, die trouwens nimmer en nergens mogelijk is. Daarvoor had het de Nieuwe Gids te zeer bewonderd, was het er te zeer mee opgegroeid, had het er te veel van geleerd. Maar, zooals altijd, kwam ook na deze litteraire revolutie een terugbuigen naar een neo-classicisme, als men het zoo noemen mag, waarbij de duurzame verworvenheden der voorgangers behouden werden, maar hun buitensporigheden vervielen.
1931 — 'Voorrede'. J. Greshoff: *Gedichten 1907-1934.* 's-Gravenhage, 1934. p. VI-XXIII; cit. p. VII-X. *V.B.* p. 103-112; cit. p. 104-106.

Hierdoor werd de generatie van 1910 een soort van rustpunt, een evenwichtstoestand tussen het impressionisme van haar voorgangers en het expressionisme van haar opvolgers.
1955 — 'De schrijversgeneratie van 1910 schaarde zich om Albert Verwey'. *Vrij Ned.* 26 maart 1955. *Archief* p. 45-48; cit. p. 47.

TRADITIE EN VERNIEUWING

---

[...] niets [verslapt] gauwer [...] dan de indruk van extra-prikkels [...].
1935 — 'Kroniek der poëzie'. *Gulden winckel* 34 (1935). p. 40-42; cit. p. 40. *V.B.* p. 135-138; cit. p. 136.

En toch, neem den grootsten, den sterksten, den individueelsten dichter dien gij wilt — hoe ontzettend veel is er in hem, dat niet van hem alleen is. Hoe zou het ook anders kunnen? Wij zijn toch allen menschen onder menschen, wij leeren toch onszelf niet spreken, denken, dichten? Wij ontwikkelen deze functies, maar in het begin knoopen wij aan bij onze ouders en leermeesters en dichters. Dit is de traditie, die zelfs in den "allerindividualistischen" Nieuwe Gidstijd niet verloren ging, getuige bijv. het feit, dat zoovelen dezer dichters hun verzen schreven in den sonnetvorm. [...] want de traditie is machtig in ieder mensch, zelfs in den haar loochenenden of bestrijdenden. De natuur is nu eenmaal sterker dan de leer. Waar men dus verplicht zooveel overneemt, valt het daar wel te verwonderen als men ook eens iets niet verplicht overneemt? Ligt het niet in de rede, dat zij, die genooten zijn door tijd, land, sfeer, gevoel of geest ook bij elkander zullen aanknoopen? En is dus de z.g. "rhetorische" poëzie in *dit* opzicht wel iets nieuws? Ik geloof het niet. Het is niets dan een wat meer geaccentueerde en bewustere uiting van iets wat er altijd is geweest [...].
1913 — '*Uitzichten* door P.N. van Eyck'. *Bew.* 9 (1913). I. p. 212-224; cit. p. 215-216. *V.B.* p. 87-99; cit. p. 90-91.

Onder rhetorische poëzie *in den goeden zin des woords* versta ik poëzie, die zich bewust vastknoopt aan een traditie.
[...]
Een goed rhetorisch dichter [...] is hij, die door een zuiver inzicht, ik zou haast zeggen: instinct, geleid, het oude weet te herhalen en tegelijk te vernieuwen [...].
1913 — '*Uitzichten* door P.N. van Eyck'. *Bew.* 9 (1913). I. p. 212-224; cit. p. 216 en 218. *V.B.* p. 87-99; cit. p. 91 en 93.

Ieder kunstwerk immers — al wil tegenwoordig niet iedereen dat meer weten — is een compromis tusschen traditie en oorspronkelijkheid [...]. De grootste kunstenaar schijnt mij altijd deze te zijn, die het grootst mogelijke traditionalisme verbindt aan de grootst mogelijke oorspronkelijkheid, anders gezegd: wiens vorm niets opvallend nieuws schijnt te hebben, maar waarvan de inhoud een groot en oorspronkelijk, d.w.z. zoo eeuwig mogelijk, mensch openbaart. (Ik gebruikte opzettelijk dit woord: schijnt, omdat vorm en inhoud natuurlijk nimmer in die mate te scheiden zijn, dat een volkomen oorspronkelijke inhoud zich zou kunnen uitspreken in een volkomen onoorspronkelijken vorm.)
1923 — 'P.C. Boutens'. *N.R.C.* 9 juni 1923. L.B. p. 2-3; cit. p. 2. *V.B.* p. 75-79; cit. p. 75-76.

Er schijnt bij de tegenwoordige Fransche dichters (maar het is iets wat, geloof ik, overal en altijd gebeurt) een neiging te bestaan om, na het experimenteeren met allerlei onbegrijpelijke modernismen, tot de groote traditie terug te keeren. Dat experimenteeren, al waren de vruchten ervan dan ook veelal ongenietbaar, heeft dan echter alleszins zijn nut gehad, want de traditie waartoe men terugkeert, is erdoor verjongd, en een traditie, waar dit niet mee geschiedt, is niets anders dan een steeds levenloozer navolging van het reeds bestaan hebbende.
1946 — 'La Belle et la Bête'. *Groene Amst.* 26 okt. 1946.

Het bewijst weer eens, hoe eindeloos de mogelijkheden zijn om iets ouds steeds weer te vernieuwen.
[...]
Maar deze poëzie bewijst voor de zoveelste maal, dat iedere stof nieuw kan worden in het vers van een groot en oorspronkelijk dichter.
[...]
Later werd zijn [Marsmans] vers traditioneler, zonder daarom aan oorspronkelijkheid in te boeten.
1958 — *Pers. voorkeur* p. 119, 55 en 56.

[...] Baudelaire is zoo groot dat, om een bekende, maar volkomen juiste uitdrukking te gebruiken, men na hem anders dicht dan voor hem.
1924 — 'M. Nijhoff. Vormen'. *N.R.C.* 13 dec. 1924. L.B. p. 2-3; cit. p. 3. *Archief* p. 49-53; cit. p. 51.

[. . .] de vernieuwer van een vers te zijn — het is iets ontzachlijks, en men moet waarschijnlijk zelf dichter zijn om te begrijpen, *hoe* ontzachlijk het is.
1926 — 'Nieuwe gedichten'. *Groene Amst.* 6 maart 1926. *V.B.* p. 113-116; cit. p. 115.

PERSOONLIJKHEID / OORSPRONKELIJKHEID / GROOTHEID

---

Zijn [Leopolds] grootheid is dat wat tenslotte de grootheid van ieder waarlijk groote uitmaakt: zijn oorspronkelijkheid, de diepte van zijn gevoel en zijn technisch kunnen.
1951 — 'J.H. Leopold'. *Over Leopold.* [Door] J.C. Bloem, P.H. Dubois, J. van Hattum e.a. [Rott., Amst.], 1951. p. 5-8; cit. p. 6-7.

[. . .] de verhouding tusschen persoonlijkheid en poëzie [. . .] zal [men nooit] kunnen verklaren.
1935 — 'Kroniek der poëzie'. *Gulden winckel* 34 (1935). p. 28-29; cit. p. 28. *V.B.* p. 117-119; cit. p. 118.

Ik was een jaar of vijftien toen ik mijn eerste vers schreef. [. . .] ik heb als voornaamste herinnering eraan het besef van woorden en rhythmen in zich te voelen, die alleen om zichzelfs wil bestaan, ik bedoel, dat er geen enkel wèrkelijk gevoel in uitgedrukt is. [. . .] Pas later is het, dat aan gedichten ervaringen ten grondslag liggen. [. . . :] deze hoeveelheid verbiage [. . .].
1953 — *Terugblik* p. 14. *Poëtica* p. 59-81; cit. p. 65-66.

[. . .] ik voor mij heb de overtuiging, dat gelezen gedichten het bevruchtende element zijn in de poëzie van ieder jong dichter. Dit noemt men gemeenlijk: onder de invloed staan van deze of gene. Nu is het echter zoo — dat is ten minste mijn ondervinding — dat de beïnvloedende dichter volstrekt niet altijd congeniaal behoeft te zijn met de beïnvloede. Ik geloof dat wat in deze beslissend is, is: het formeele meesterschap van eerstgenoemde.
1953 — *Terugblik* p. 21-22; *Poëtica* p. 59-81; cit. p. 72.

Hij [Leopold] koesterde een haast afgodische vereering voor Gorter, dien hij als zijn meester beschouwde. En dat was hij ook. Ieder jong dichter, ook wie later de grootste zal blijken, begint met op een (meestal iets oudere) dichter te steunen. Tot zijn latere oorspronkelijkheid doet dat niets af.
1951 — 'J.H. Leopold'. *Over Leopold.* [Door] J.C. Bloem, P.H. Dubois, J. van Hattum e.a. [Rott., Amst.], 1951. p. 5-8; cit. p. 6.

Een sterk dichter zal zijn persoonlijkheid zoowel in zijn woorden als in zijn levensgevoel, zoowel in zijn metra als in zijn beelden manifesteeren.
1913 — '*Uitzichten* door P.N. van Eyck'. *Bew.* 9 (1913). I. p. 212-224; cit. p. 215. *V.B.* p. 87-99; cit. p. 90.

[...] het is, alle gebazel ten spijt, nog altijd zoo, dat onderscheid, d.w.z. persoonlijkheid een essentiëel kenmerk van werkelijke poëzie is [...].
1933 — 'Jacob Israël de Haan ter herdenking'. *Geschenk 1933*. [Amst.], 1933. p. 161-163; cit. p. 162. *V.B.* p. 100-102; cit. p. 101.

[...] elk kunstwerk [is] onvermijdelijk de uiting van het leven van den kunstenaar, die het maakte, zij het ook niet — dat is iets wat voor den leek meestal zoo moeilijk te begrijpen schijnt — van het dagelijksch leven van dien kunstenaar, maar van een veel gecompliceerder, door hem zelf geen eens ten volle verklaarbaar, leven. In de tweede plaats [moet] een kunstenaar [...] in het diepst van zijn wezen [...] wel degelijk een goed mensch in den zin van een groot mensch [...] zijn [...].
1931 — 'Stemmen uit het verleden'. *Gulden winckel* 30 (1931). p. 168-170; cit. p. 169; *V.B.* p. 159-163; cit. p. 162-163.

Een van de vele kwaliteiten van zijn [Marsmans] poëzie nu is deze, dat zij bij het klimmen der jaren en der bundels steeds meer onthullend, en minder verhullend wordt. Zoo hoort het altijd en bij iederen dichter te zijn [...].
1935 — 'Kroniek der poëzie'. *Gulden winckel* 34 (1935). p. 40-42; cit. p. 40. *V.B.* p. 135-138; cit. p. 135.

Dichten is [...] tegelijk zich onthullen en zich verhullen.
[...]
[...] in een werkelijk goed gedicht is [de dichter] veel wezenlijker aanwezig dan in de schijnbaar natuurlijker lichamelijke aanwezigheid. [...] in het *werkelijke* gedicht geeft hij zich zooals hij is, zonder den altijd hem veranderenden invloed van zijn omgeving te ondergaan.
1935 — 'Kroniek der poëzie'. *Gulden winckel* 34 (1935). p. 28-29; cit. p. 28. *V.B.* p. 117-119; cit. p. 117.

De dichter, in zijn meest volstrekte, klassiekste verschijning: de verkondiger, om met Novalis te spreken, van "unerhörte, gewaltige, keinen sterblichen Lippen entfallene Dinge".
[...]
[...] zuiver lyrische [gedichten], waarin niets anders gebeurt dan dat een menschelijk hart de eeuwenoude smart om de gewoonste dingen des levens, maar op een volkomen eigen en persoonlijke wijze, uitspreekt, zoo eigen en zoo persoonlijk, dat die gedichten — en is dit niet de hoogste maatstaf, die men aan poëzie mag aanleggen? — dadelijk èn persoonlijk èn klassiek zijn [...].
1933 — 'In memoriam Stefan George'. *Gulden winckel* 32 (1933). p. 229-231; cit. p. 229 en 230. *V.B.* p. 39-44; cit. p. 39-40 en 41.

Het soort, waartoe zij [wijsgerig-lyrische verzen] behooren, is ongetwijfeld het verhevenste, maar tevens het moeilijkste van de geheele lyrische poëzie: de grootste en diepste dingen van het leven zoodanig uit te

spreken, dat men het gevoel heeft of zij voor het eerst en meteen voorgoed werden gezegd. Hölderlin was daarin de onnavolgbare meester. [...] Poëzie echter is [...] bij uitstek concreet. Concreet, maar niet enkel-anecdotisch; wel van een aanleiding uitgaand, maar daarboven uitgaand tevens.
1935 — 'Kroniek der poëzie'. *Gulden winckel* 34 (1935). p.86-87; cit. p.86-87. *V.B.* p.45-47; cit. p.47.

De werkelijke kunstenaar is bij uitstek een reëel mensch en verkiest dus het concrete boven het abstracte.
[...]
Een simpel liefdesgedicht [...] kan honderd maal meer wijsheid bevatten dan het zwaarst-phil[os]ophische product van een dichter van het genre-Ter Braak. Maar wijsheid is nu eenmaal heel wat anders en meer dan wijsbegeerte. [...] Iedere poëzie is krachtens haar wezen poésie pure, dat is juist de reden, waarom ik niet van deze uitdrukking houd, want zij is niets dan een pleonasme.
1935 — 'Kroniek der poëzie'. *Gulden winckel* 34 (1935). nr. 11. p.6-8; cit. p.6 en 7. *V.B.* p.82-86; cit. p.82 en 84-85.

[...] het ware gedicht, dat het hoogste en diepste van het leven *openbaart* en niet *commenteert* [...].
1932 — 'Een nieuwe vertaling van Faust'. *Gulden winckel* 31 (1932). p.52-54; cit. p.53.

[...] òf een dichter dicht alleen met het verstand en dan is hij heelemaal geen dichter, òf hij is dit wel en dan doet het feit, dat er een zeker element van bezonnenheid, desnoods een wijsgeerig element, in zijn poëzie ligt, tot de waarde daarvan niets af, maar is dit niets anders dan een eenvoudige constateering, dat zijn [Verwey's] poëzie tot een zekere categorie behoort, die evenveel recht van bestaan heeft als welke andere ook.
1935 — 'Albert Verwey'. *Catalogus van de Albert Verwey tentoonstelling.* [Santpoort], 1935. *Archief* p.35-37; cit. p.37.

Vooral tegen het eind van het boek vertoont deze poëzie een neiging om steeds meer in vage abstracties te verloopen. Dit is niets bijzonders: het is de klip, waar alle pantheïstische dichters op stranden.
1935 — 'Kroniek der poëzie'. *Gulden winckel* 34 (1935). p.6-7; cit. p.6.

Een waarlijk groot auteur zal dus eigenlijk [...] in wezen alleen schrijven over dat eeuwige, onveranderlijke in mensch en wereld, dat alleen groote kunst maakt. Maar de vorm zal niet van [zijn] voorgangers zijn overgenomen; die zal van hem zelf (dus van zijn tijd in hoogeren zin) zijn. Dit zou men dus modern kunnen noemen; ik zou hiervoor liever het oude woord "nieuw" gebruiken.
1928 — 'Katherine Mansfield'. *Gids* 92 (1928). I. p.292-296; cit. p.293. *V.B.* p.204-208; cit. p.204-205.

[...] de kern ervan ligt [...] in een hart, dat zich op het geheimenis van leven en dood bezint. En enkele malen breekt door den schijn van gelatenheid [...] het groote verlangen der bezielden door; ook soms een aangrijpende angst voor het onbekende.
[...]
[...] die soort van poëzie, die mij persoonlijk bovenal dierbaar is: die op eenvoudige, haast vanzelf sprekende, wijze groote en diepe dingen over het leven zegt.
1928 — 'Henriëtte Labberton-Drabbe †'. *Gids* 92 (1928). II. p. 129-130; cit. p. 130. *V.B.* p. 80-81; cit. p. 81.

[...] den indruk [...], die alleen de allerhoogste kunst geeft, van iets wat eigenlijk niet anders zou kunnen, wat als het ware vanzelf is ontstaan, het gevoel, dat iedereen dit eigenlijk zou kunnen, als hij maar zijn leven afbeeldt en niets dan dat, en het weten, dat dit in werkelijkheid het moeilijkste — en het beste — van alles is.
1928 — 'Katherine Mansfield'. *Gids* 92 (1928). I. p. 292-296; cit. p. 296. *V.B.* p. 204-208; cit. p. 207-208.

Wie heeft er aangrijpender dan hij [Leopardi] de bitterheid uitgesproken, die alle doekjes voor het bloeden ten spijt de kern van ieder en alle leven uitmaakt? [...] terwijl men bij alles wat hij schreef het gevoel heeft: dat is het nu, dat is de volstrekte werkelijkheid, uitgesproken in de volstrektste poëzie.
1953 — *Terugblik* p. 29-30. *Poëtica* p. 59-81; cit. p. 79-80.

Slauerhoff was een duidelijk, juist door zijn grootheid ongecompliceerd mensch; heel zijn werk gaat eigenlijk over niets anders dan over enkele, fundamenteele dingen: het hopelooze verlangen naar geluk, de telkens herhaalde, en, vooruit geweten, teleurstelling over de ontoereikendheid des levens, de zucht naar het avontuur, naar de vlucht, aan het einde waarvan telkens weer de niet te vullen leegte gaapt.
1936 — 'Geen eerlijk zeemansgraf'. *Gulden winckel* 35 (1936). nr. 10. p. 4-5; cit. p. 4. *V.B.* p. 123-125; cit. p. 123-124.

Het [conflict dat de grondslag van heel het leven zowel als van het werk van Slauerhoff uitmaakte] was in wezen niets anders dan dat, wat sinds de opkomst van de romantiek het conflict van welhaast iederen dichter is geweest en ook den meest (in wereldschen zin) geslaagde onder hen in wezen tot een poète maudit heeft gemaakt; de strijd tusschen wat hij van deze wereld begeert en wat zij hem ten slotte biedt. Men zou het, indien men op het woord probleem toch prijs stelt, het probleem van het geluk kunnen noemen.
3-4 okt. 1946 — 'Ter herdenking van J. Slauerhoff'. Tekst van een lezing, gehouden voor de AVRO-radio. *V.B.* p. 126-134; cit. p. 127.

Dat persoonlijke [van Slauerhoffs poëzie] lag niet in het eraan ten grondslag liggende levensgevoel, want dat deelt hij met tal van zijn romantische broeders, maar in den absoluut eigen toon van deze lyriek.
Ibidem p. 134.

Wat is het wezen dan van de poëzie van Charles Baudelaire? Dit: dat hij den modernen mensch heeft uitgesproken, zóó grootsch en zóó douloureus-ontroerd als niemand voor of na hem.
[...]
De romantiek heeft geen "nieuwe waarden aan het leven toegevoegd", om de eenvoudige reden, dat dit onmogelijk is. Zij heeft slechts — maar hoe onberekenbaar veel is dat niet — den vorm gevonden, waarin het levensgevoel, voor het eerst [...] sinds de Pléiade, zich weer kon uiten. En het volkomenst deed zij dit, in het Frankrijk van omstreeks 1850, in Baudelaire.
[...]
Wat dan overblijft, is niets dan de ontroerde stem, [...] die zong van het hoogste en reinste verlangen, die smeekte om de vervulling van een bovenaardsche teederheid, en dan, als het leven steeds weer onvermurwbaar bleek, tot het beschroomde fluisteren slonk van een heimwee naar verloren — of eigenlijk nooit bezeten — paradijzen, of tot profecieën van een hemelsche verrukking aanzwol.
1921 — 'Baudelaire'. *Gids* 85 (1921). II. p. 161-165; cit. p. 162, 163 en 164. *Archief* p. 90-95; cit. p. 91, 92-93 en 94.

Wanneer ik mij afvraag, waarin de grootheid van den dichter Leopold bestaat, dan geloof ik dat het antwoord voor zoover een dergelijke vraag ooit te beantwoorden is moet luiden: In die feillooze verbinding van verhevenheid en menschelijkheid, die alleen de grootste dichters, (maar die dan ook altijd) kenmerkt.
1925 — 'J.H. Leopold'. *De witte mier* NR 2 (1925). p. 209. *V.B.* p. 63.

## HET HART

Het conflict, dat Leopold's leven heeft beheerscht — wat is het anders dan hèt conflict van overal en van alle tijden: de botsing van een overgevoelig hart met mensch en wereld?
[...]
Om gekwetst te worden moet men kwetsbaar zijn en dit veronderstelt een voortdurende ontvankelijkheid des harten, in spijt van alle, ook de wrangste ervaring.
[...]

Deze hunkering was door geen menschelijk wezen te voldoen. Was dit wel zoo geweest, dan was hij mi[s]schien heel wat gelukkiger geworden, maar wij zouden dit werk, althans het beste ervan, hebben moeten derven.
1936 — 'De dichter J.H. Leopold'. *Gulden winckel* 35 (1936). nr. 9. p. 8-9; cit. p. 8 en 9. *V.B.* p. 64-67; cit. p. 64, 65 en 66.

[...] verzen [van Kloos], waarvan men, uitgaande van het huidige standpunt, zou kunnen zeggen, dat zij zeer rhetorisch zijn, maar dat doet er niets toe; de stem des harten, die daaruit spreekt, is onmiskenbaar en dit is altijd het eenige geweest, wat in de dichtkunst belang heeft.
1938 — 'Over poëzie'. *Groot-Ned.* 36 (1938). I. p. 219-226; cit. p. 221. *Poëtica* p. 13-22; cit. p. 16.

[...] iets hebben zij [Boutens en door hem vertaalde dichters: vroege Italiaanse dichters, Andrian en Rossetti] toch gemeen: de diepe hartstocht, die zich nooit in wilde kreten uit, maar in beheerschte woorden, waarvan één meer zegt, dan een heel gedicht vol laaiende en gillende passie [...].
[...]
Maar in hun [Boutens' en Rossetti's] vers is een zekere verwantschap van toon, een diep-verholen innerlijk rhythme, dat ingehouden-hartstochtelijk als ondergrondsch water stroomt onder de oppervlakte van woorden en maten en rijmen, tot het plotseling in één sidderend woord naar boven schiet, een diep raadsel als met een oude tooverspreuk ontsluit [...].
1923 — 'P.C. Boutens'. *N.R.C.* 9 juni 1923. L.B. p. 2-3; cit. p. 3. *V.B.* p. 75-79; cit. p. 78.

Bilderdijk heeft het classicisme gevolgd en verdedigd op de wijze der romantiek. Zoodoende kon en kan hij de bewondering trekken van allen, die meenen, dat laagheid en onbewogenheid de grootste zonden van dit aardsch bestaan zijn.
1931 — 'Bilderdijk'. *Gulden winckel* 30 (1931). p. 85-86; cit. p. 86. *V.B.* p. 31-34; cit. p. 34.

Ik meen, mij op Baudelaire zelf te kunnen beroepen [...] als ik zeg: het gevoel voor de werkelijkheid van de zonde [...] Dit gevoel nu is, naar ik de stellige overtuiging heb, precies datgene, wat de grootste en de mindere dichters scheidt [...].
[...]
[...] het gevoel, dat ieder dichter in meerdere of mindere mate bezielt, en dat misschien de maatstaf voor zijn grootte is: het heimwee naar een andere wereld. Soms [wordt dit bij Nijhoff] een "zingende uitvaart uit de wereld". Maar vaker [...] "een weerintreding tot den kinderdroom, een zich redden in den kinderdroom!" [...] De groote volkeren en de groote menschen hebben dit terugverlangen altijd gehad, genen naar een gouden eeuw, dezen naar hun jeugd, hetgeen in wezen hetzelfde is.
1924 — 'M. Nijhoff. Vormen'. *N.R.C.* 13 dec. 1924. L.B. p. 2-3; cit. p. 2 en 3. *Archief* p. 49-53; cit. p. 50, 51-52.

Want waar ooit een tijd zijn grootheid in heeft gevonden, zeker nooit in de troostelooze uitbundigheid van een levensverheerlijking, die niet verder gaat dan hier, en nu, of hoogstens gehouden tegen den schimmigen achtergrond van een haast nog minder dan vaag pantheïsme, en evenmin in het der menschheid zichzelf als doel voorhouden, een menschheid, dan nog geen eens gezien zooals zij is: een lijdende en beminnende, strevende en zondige schare aan [het] hart der aarde [...].
[...]
[...] een dergelijke "legende" [als die van Garibaldi kan] alleen geheel [...] worden aanvaardbaar gemaakt in dien hoogeren vorm van waarheid, dien men poëzie noemt.
[...]
Dan blijft er niets over [bij het lezen van verzen van Henriëtte Roland Holst] dan de hartstochtelijke en bewogen stem, die naast ons zingt op dien smartelijken tocht, die het leven is, en ons met haar en allen vereenigt in de eenige makkerschap ter aarde: die van het hart.
1921 — 'De held en de schare'. *Gids* 85 (1921). I. p.472-479; cit. p.478 en 479. *V.B.* p.164-171; cit. p.170 en 171.

## HET NIVEAU

Zij [de *Nieuwe-gids*kritiek] had, dat was misschien haar eenige (maar dat is een onmetelijke) fout, geen oog voor het *plan*, waarop een kunstwerk stond.
[...]
[...] de gedichten van laten wij zeggen Hadewich [staan] boven de mooiste verzen van een socialistisch dichteres [...] om het plan, waaruit zij zijn voortgekomen. Een kunstwerk is nu eenmaal een gecompliceerd iets, en het aesthetische is er maar een kant van (een niet te onderschatten kant, het begin ervan, ongetwijfeld, maar niet het eind).
[...]
Er [...] is nog steeds, behoefte aan een tijdschrift, dat [...] de waarde van de "inhoud" voor een kunstwerk weer recht [doet] wedervaren, maar de inhoud dan op de ruimste, hoogste wijze begrepen: d.w.z. als levensuiting, van een groot, belangrijk mensch [...].
[...]
[...] er [is] maar een ding, waar het in de kunst op aan komt, n.l. de grootheid.
1927 — 'Moralistische kunstkritiek'. *Vrije bladen* 4 (1927). p.282-285; cit. p.284-285. *Archief* p.7-11; cit. p.9 en 10.

Een dergelijk gedicht [als Cheops] te kunnen schrijven beteekent iets te zijn, waarbij de woorden geluk en ongeluk hun beteekenis gaan verliezen.
1925 — 'In memoriam J.H. Leopold'. *N.R.C.* 22 juni 1925. *V.B.* p.68-70; cit. p.69.

[...] waarom ik dit [het gedicht Regen in den zomernacht] eigenlijk boven alles stel, wat ik geschreven heb, is [...] 1° om het gevoel van gelijkelijk boven vreugd en leed uit te zijn, dat ik voordien nog nooit in mijn leven heb bereikt [...].
1917 — Brief aan J. Tielrooy 8 okt. 1917.

Maar ook in de dichtkunst is er een hiërarchie. En bij het bepalen van grootheid behoort grootte ook een belangrijke rol te spelen.
[...] Vondel, [die] een heel oeuvre schept en wiens grootheid, natuurlijk wel in de eerste plaats in de qualiteit, maar zeker ook in den omvang daarvan bestaat.
[...]
[...] die beperktheid [van het terrein dat Bloems eigen poëzie bestrijkt, sluit hem uit] uit de rijen der grootste dichters, al weet ik ook heel goed, dat er een soort van grootheid is, die ik liever pseudo-grootheid zou willen noemen en die ik allerminst begeer.
Hoewel het uit 't voorafgaande eigenlijk min of meer reeds volgt, kan het zijn nut hebben, nog met een enkel woord terug te komen op wat ik met beperktheid in dit geval bedoel. [...] Wie de laatste bundels van A. Roland Holst: Een winter aan zee, en Onderweg kent, kan niet anders dan begrijpen, waarom deze verre mijn meerdere is. En dit ligt niet in de eerste, en zelfs niet in de laatste plaats aan de perfectie op zichzelf dier verzen, maar aan de dracht van hun levensgevoel. Wat mij dus aan omvang, om het zoo maar te noemen, ontbreekt, hoop ik door zuiverheid te hebben vergoed. En dit is eigenlijk de eenige eigenschap, waarop ik voor mijn poëzie aanspraak maak. Dit is allerminst quasi-bescheidenheid, want wat ik heb willen bereiken is niet gering. Met zuiverheid bedoel ik iets wat men wellicht ook persoonlijkheid zou kunnen noemen. [...] enkele essentiëele dingen van het leven zoo uit te spreken, dat dit alleen van mij en van niemand anders zou hebben kunnen zijn — dat is het wat ik heb nagestreefd en wat mij, naar ik hoop, een enkele maal ook gelukt is.
1941 — 'Inleiding'. *Enkele gedichten*. 's-Grav., 1942. p.9-21; cit. p.17, 18-20. *Poëtica* p.23-28; cit. p.26-27.

De zaak is [...] deze, dat men [i.c. Swinburne] een groot en tegelijk een zeer beperkt dichter kan zijn.
1947 — 'Gecoupeerde lyriek'. *Vrij Ned.* 29 maart 1947.

[...] die kwestie van vorm en inhoud [vormt] het kernprobleem van de dichtkunst en trouwens van elke kunst [...].
1938 — 'Over poëzie'. *Groot-Ned.* 36 (1938). I. p. 219-226; cit. p. 222.
*Poëtica* p. 13-22; cit. p. 17.

Er zijn in de kunst geen louter-formeele kwesties (of misschien is het juister, te zeggen: alles is een kwestie van vorm [...]).
1929 — 'Richtingen onzer nieuwe poëzie'. *Gids* 93 (1929). II. p. 148-158; cit. p. 153.

[...] de op zichzelf irrelevante inhoud [...] [ontleent] alleen daaraan zijn waarde [...], dat hij in dien bijzonderen vorm is uitgesproken [...].
1941 — 'Inleiding'. *Enkele gedichten.* 's-Grav., 1942. p. 9-21; cit. p. 11.
*Poëtica* p. 23-28; cit. p. 23.

[...] voor de zooveelste maal het bewijs leverend, dat de vormkwestie eigenlijk alleen voor een dichter zelf belang heeft, maar in geen enkel opzicht de waarde van zijn werk bepaalt.
1933 — 'Bundels van verleden jaar'. *Gulden winckel* 32 (1933). p. 128-129; cit. p. 129.

[...] dat een gedicht nu eenmaal één geheel is, waarvan de componenten niet te scheiden zijn, zoodat het gedicht [d]at in engeren zin het meest geslaagd is, tevens het meest geslaagd is in alle opzichten en dus het meest representatief voor zijn dichter.
1935 — 'Albert Verwey'. *Catalogus van de Albert Verwey tentoonstelling.* [Santpoort], 1935. *Archief* p. 35-37; cit. p. 37.

Men kan [...] van een volkomen echt gevoel volkomen valsche verzen maken [...].
1931 — 'Nieuwe bundels'. *Gulden winckel* 30 (1931). p. 189-190; cit. p. 189.

Poëzie is een samengesteld iets; zij bestaat uit verschillende elementen, die wel te onderscheiden, maar niet te scheiden zijn en die elk op zichzelf onmisbaar zijn voor het tot stand komen van een werkelijk gedicht.
[...]
Eenerzijds is de inhoud een belangrijk deel van een vers n.l., het doorleefde deel ervan, de ervaring waarop dit speciale gedicht berust. Anderzijds echter is de persoonlijke ervaring in zooverre van geen waarde, dat de communicatie ervan aan den lezer volkomen gebonden is aan het in de uitdrukking daarvan bereikte.
1938 — 'Over poëzie'. *Groot-Ned.* 36 (1938). I. p. 219-226; cit. p. 219 en 222. *Poëtica* p. 13-22; cit. p. 13 en 16-17.

De inhoud. Altijd weer stuit men bij het bespreken van een kunstwerk niet alleen, maar van elke uiting van den menschelijken geest, op die begrippen, die nooit te scheiden zijn en toch onderscheiden moeten worden: vorm en inhoud, evenals dat ook met de parallel loopende begrippen kunstenaar en mensch het geval is. Ik wil het reeds zoo vaak door mij daaromtrent betoogde niet weer eens in den breede herhalen, maar alleen voor alle zekerheid nog eens zeggen, dat ik met inhoud geenszins den abstracten inhoud bedoel, maar dien, welke met den vorm zoozeer een is, dat men hem van den anderen kant bezien ook haast weer vorm zou kunnen noemen. Van den anderen kant bezien, daarop leg ik den nadruk.
1931 — 'Het goed recht van het essay II'. *Gulden winckel* 30 (1931). p. 236-238; cit. p. 236. *V.B.* p. 177-183; cit. p. 179.

Vorm en inhoud — want tot deze uiterst moeilijk omschrijfbare, maar aldus toch eenvoudiger benoembare, begrippen is de heele "kwestie" terug te brengen [de controverse, door Bloem betiteld als 'Vorm of vent'] — zijn (gesteld dat men deze afzonderlijk denken kon) elk evenzeer volstrekt-onmisbaar en dus evenzeer belangrijk in een kunstwerk; of men bij de waardeering daarvan nu den nadruk meer op den eenen of op den anderen kant ervan wil leggen is louter een zaak van persoonlijke geaardheid en voorkeur, die in theorie van geen belang is. Uit beide richtingen komen dan ook werken voor[t], die door de volmaakte alchemie van een levenden inhoud en een duurzamen vorm door de voorstanders van beide richtingen gelijkelijk genoten kunnen worden [...].
1932 — 'Vorm of vent'. *Gulden winckel* 31 (1932). p. 101-104; cit. p. 101-102. *Poëtica* p. 47-58; cit. p. 48. *V.B.* p. 190-198; cit. p. 191.

Het is altijd weer hetzelfde, het wordt vervelend om te herhalen en het moet toch altijd weer herhaald worden, omdat er telkens weer lieden zijn, die eraan trachten te ontkomen: wie niets heeft te zeggen is geen goed schrijver, wie het niet kan zeggen ook niet.
1932 — 'Het goed recht van het essay IV'. *Gulden winckel* 31 (1932). p. 174-176; cit. p. 174. *V.B.* p. 198-203; cit. p. 200.

Van stem en woorden zang te maken, ziedaar de chemie van den dichter. De eerste twee zaken heeft hij met ieder mensch gemeen; de laatste is zijn eigendom dat hij met niemand deelt, eigenlijk geen eens met zijn mededichters, behalve in den ruimsten, onpersoonlijken zin.
In dit proces nu kan men het woord "vorm" op verschillende manieren gebruiken. In de engste, eenvoudigste beteekenis, die tevens, althans onder leeken, de meest gangbare is, wordt er niets anders mee bedoeld dan uiterlijke vorm, bijv. alexandrijn, sonnet. Maar een alexandrijn, een sonnet, zijn niet zonder inhoud te denken; en een inhoud is wederom niet alleen inhoud-in-engsten-zin, het "verhaaltje". De eene alexandrijn is alleen-uiterlijk aan den anderen gelijk (abstract ware misschien een

nog beter woord). Zoo ook kan de eene inhoud alleen in het abstracte aan een anderen volkomen identiek zijn. In de werkelijkheid bepaalt dus de vorm den inhoud en omgekeerd. Zij naderen elkaar als het ware steeds meer om in het ideale kunstwerk, dat natuurlijk niet bestaat, maar te denken is, samen te vallen. (Het woord "naderen" bevredigt mij niet, omdat dit een in werkelijkheid niet bestaande gescheidenheid tusschen vorm en inhoud veronderstelt, maar het is moeilijk een beter te vinden). Het bovenstaande geldt voor elke kunst in elken tijd. Maar het enkele feit, dat vorm en inhoud elkaar bepalen, behoeft, althans in theorie, nog niet van zichzelf mee te brengen het feit, dat zij elkaar ook kunnen genereeren. In de praktijk zal dit echter, hoewel vaak in zeer geringe mate, altijd wel het geval zijn geweest. Om een al zeer eenvoudig voorbeeld te noemen: hoe vaak zal het rijmwoord een dichter niet iets anders hebben doen zeggen dan hij aanvankelijk van plan was. (Dit behoeft, tusschen twee haakjes, volstrekt niet iets minder juists te zijn, zooals de buitenstaanders altijd geneigd zijn te denken, en het is te begrijpen. Het is echter juist het geheim van den werkelijken dichter, dat dit niet alleen niet zoo is, maar dat het rijm — de vorm dus — den inhoud activeert en dus juister maakt).
1932 — 'Vorm of vent'. *Gulden winckel* 31 (1932). p. 101-104; cit. p. 103. *Poëtica* p. 47-58; cit. p. 53-54.

[...] die twee dingen, waaraan men altijd den zwakken dichter herkent: het aantal stoplappen en het aantal malen, waarin hij door zijn rijmwoorden op sleeptouw wordt genomen.
1934 — 'Een populair dichter'. *Gulden winckel* 33 (1934). p. 111-112; cit. p. 111.

Er is telkens in de verzen van Verwey, zelfs helaas in de goede, een remmend element, dat schijnbaar uit het verstand voortkomt, maar in wezen, naar ik meen, veel meer uit uiterlijke dingen, het rijm vooral, en dat de vrije ontplooiing van het gedicht geheel of gedeeltelijk belemmert. Het is of de dichter zich tegen zichzelf te weer stelt en om niet te verglijden in het gemakkelijke, zich schrap zet in het weerbarstige, wat ten slotte even gemakkelijk is.
1932 — 'Nieuwe versbundels'. *Gulden winckel* 31 (1932). p. 211-212; cit. p. 212. *V.B.* p. 53-56; cit. p. 55.

Alsof zooiets [een "sierdichter" in de zin van Ter Braak zijn] mogelijk ware! Alsof "gedachte" en "uitwerking" in een gedicht twee van elkaar te scheiden grootheden waren! Alsof het dichten hieruit bestond, dat men een gedachte bij den kop pakte, en die dan een of twee of tien of honderd keer zoo lang ging uitspinnen, al naar gelang van de affiniteit tusschen des dichters zitvlak en des dichters zetel!
1935 — 'Kroniek der poëzie'. *Gulden winckel* 34 (1935). nr. 11. p. 6-8; cit. p. 6. *V.B.* p. 82-86; cit. p. 83.

[Het] verschil [tussen *Het verlangen* en *Media vita*] is van tweeërlei aard, formeel en materieel, maar tusschen beide kanten bestaat een logisch verband. De vaak wat te ongebreideld gevoelige verzen uit mijn jongelingstijd, waarin een latent al aanwezig inzicht in mensch en wereld zich trachtte te paaien met een toekomstdroom van geluk, vroegen als het ware om een minder geserreerde, uitgebreider dichtvorm, terwijl de latere verzen, die van een niet langer ontweken inzicht getuigden, uiteraard een korter en minder overdadige vorm noodig hadden.
1953 — *Terugblik* p.21. *Poëtica* p.59-81; cit. p.71-72.

GENESE

---

Algemeen is de veronderstelling, dat de inhoud primair is en de dichter dien dan in een bepaalden, willekeurigen, althans kiesbaren, vorm giet. Niets is onjuister dan dit. Vorm en inhoud van een gedicht ontstaan tegelijkertijd, zijn volstrekt onscheidbaar. Ik zou eigenlijk nog verder willen gaan en zeggen: zij zijn gelijk, zij zijn hetzelfde. Vorm is inhoud en omgekeerd.
1938 — 'Over poëzie'. *Groot-Ned.* 36 (1938). I. p.219-226; cit. p.222. *Poëtica* p.13-22; cit. p.17.

Het is [...] een eigenschap van een deel der jongere dichters ten onzent, dat zij in [het] (gedeeltelijke) verwekken van den inhoud door den vorm, dat in theorie niet, en in de praktijk dikwijls maar in geringe mate, behoeft te gebeuren, het criterium bij uitnemendheid van *de* poëzie zien. En ik geloof, dat zij het in beginsel daarmee bij het rechte eind hebben. Want waarom is een gedicht iets anders dan de "vertaling" ervan in proza? Niemand kan dit ontkennen, zonder het bestaan van poëzie überhaupt te ontkennen [...]. Neemt men dus aan dat er iets — hoe dan ook te definieeren — bestaat, dat poëzie wordt genoemd, dan kan men niet anders dan aan den vorm een zeker niet te beredeneeren vermogen toekennen, waarvoor het door de Forum-mannen zoo gesmade epitheton "magisch" mij nog zoo onjuist niet lijkt, al zweer ik er ook niet bij en wil ik het dadelijk voor een beter geven.
1932 — 'Vorm of vent'. *Gulden winckel* 31 (1932). p.101-104; cit. p.103-104. *Poëtica* p.47-58; cit. p.54-55.

[De] "inspiratie" is misschien niets anders dan een deel van het groote geheim, dat achter de wording der geheele wereld zit, en een gedicht is in zekeren zin ook een kosmos d.w.z. iets geordends, zoodat dan de inspiratie het ordenende zou zijn, dat de onderlagen van gevoelens, droomen en beelden in ons uitbaar maakt. Evenwel, dit doet hier niets ter

zake. De vraag die ik wil stellen is deze: gegeven deze "inspiratie", welke factoren zijn er dan nog meer noodig voor een gedicht, en door welke grenzen worden zij bepaald?
Daar zijn dan de woorden, de rijmen en de maten, daar is de poëtische potentie van den dichter, en al deze dingen zijn zoowel factoren als grenzen. De potentie is ook weer een samengesteld iets, en bevat zoowel zijn levensgevoel als zijn beeldenrijkdom; en wat al niet meer.
[...]
Het schrijven van gedichten zou men kunnen vergelijken met het laten trillen van snaren dichtbij een andere snaar. Op een zeker oogenblik harmonieert een van genen met deze, en is er samenklank. Het trillen van de eerste snaren is binnen het bereik van hem, die ze aanraakt. Het *mede*trillen van de laatste niet. Zoo is het met gedichten ook. Het schrijven, d.w.z. het bedenken van de woorden is iets zuiver verstandelijks en dat men vrijwel in zijn macht heeft [...]. Maar het mysterie waaraan men deze wilsdaad toetst, en dat men dus zou kunnen vergelijken met een snaar, wiens samenklank [...] men zoekt [...] het mysterie, dat juist de essentie van alle poëzie uitmaakt, en welks meerdere of mindere aanwezigheid de waarde dier poëzie bepaalt, dat valt buiten onzen wil.
1913 — '*Uitzichten* door P.N. van Eyck'. *Bew.* 9 (1913). I. p.212-224; cit. p.214-215 en 217-218. *V.B.* p.87-99; cit. p.89-90 en 93.

En hoe ontstaat nu een vers? Het is onmogelijk, dit ook maar bij benadering duidelijk uiteen te zetten. De oorsprong is in eerste instantie geheim, zooals die van alle leven: daar is niets verwonderlijks aan. Waarom wordt het eene gevoel tot een gedicht, het andere, niet minder diepe, niet? De eene ervaring was niet minder hevig dan de andere, heviger misschien, nochtans kristalliseert alleen de laatste tot verzen en sterft de andere met alle ervaringen van alle dagen en is voor eeuwig verleden tusschen het verledene, voorgoed onuitgesproken. Ik weet het waarom ervan niet. Ik weet alleen, dat het dichtwerk van een mensch over het algemeen van weinig belang is voor zijn biografie. Maar dit terzijde. — Aan den aanvang van ieder gedicht staat wat ik zoo huiselijk mogelijk een inval zou willen noemen. Juister ware misschien: een opwelling, omdat men onder een inval eigenlijk iets moet verstaan wat van buiten komt, terwijl het gedicht "van binnen" komt. Ik gebruikte zooeven het woord "kristallizeeren", dat mij voor het ontstaan van een gedicht nog steeds het gelukkigste lijkt, maar men moet dit natuurlijk niet zoo verstaan, alsof het gedicht kant en klaar den dichter invalt of in hem opwelt. Dat zal slechts een hoogst enkele maal, en dan nog alleen met een zeer kort gedicht, het geval zijn. Het begin van een gedicht is een fragment, een paar regels, soms nog minder, iets wat ik zou willen noemen het in zich voelen van eenige regels, een innerlijke beweging, die nog geen eens aan woorden toe is. Soms zal in de definitieve lezing van

het gedicht dat aanvankelijke fragment zelfs zijn geschrapt: het is er daarom niet in mindere mate de oorsprong van geweest. Dat fragment behoeft volstrekt niet het begin van het gedicht te zijn, het kan er evengoed een middenstuk of het eind van zijn. Het belangrijke is evenwel, dat in dien inval meteen de vorm gegeven is, dat wat uitgesproken moet worden tegelijk uitgesproken is, m.a.w. zooals ik reeds schreef, vorm en inhoud tegelijk ontstaan, elkaars voorwaarden zijn, elkaar zijn. Alleen de lengte van het gedicht is, behalve bij gedichten met een onontkoombaren vorm, zooals bijv. sonnetten, vooruit misschien niet geheel vaststaand, vooral bijv. bij een gedicht in blank verse, maar veel zal hiertoe toch niet worden bij of afgedaan.
Is men nu zoover, d.w.z. is de aanvang van het gedicht er, op papier of in het hoofd (het eerste zal wel het meeste voorkomen, omdat de memorie niet bij alle dichters even goed werkt, maar het laatste komt ook voor: ik meen te weten, dat bijv. Boutens zijn gedichten niet eerder opschrijft dan wanneer zij geheel af zijn; dit verklaart dan ook, waarom hij ze dadelijk op de schrijfmachine kan tikken), dan komt er een arbeid, die ik niet beter kan omschrijven dan met het woord: invullen. Als men vooral wil bedenken, dat iedere vergelijking mank gaat, zou men kunnen denken aan het afmaken van een borduurwerk, zooals men dat in handwerkwinkels kan koopen, waarvan in een hoek het patroon reeds is aangegeven, dat de borduurster moet voltooien, met al dadelijk dit verschil, dat men zich van dat borduurwerk niet een op zich zelf voltooide hoek, maar hier en daar over het stramien gestrooide fragmenten als af moet denken. Bij dit voltooien van het gedicht treden wil en verstand veel meer op den voorgrond dan bij het begin, waaraan toch altijd iets ten grondslag ligt, waarvoor ik nog steeds geen beteren naam weet dan: inspiratie. Ook gehoor, smaak, techniek, belezenheid doen zich dan gelden [...]. — Om de "geïnspireerde" regels groepeeren zich andere, daarom weer andere, er wordt in het vers geschrapt en veranderd, totdat de schrijver voelt, dat het klaar is, d.w.z. dat het is zooals het moet zijn (in het gelukkigste geval) of anders, dat het zoo goed mogelijk is geworden, dat hij aan het eind is gekomen van het in dit bijzondere gedicht bereikbare. Ik schreef zooeven opzettelijk "groepeeren zich" en niet "groepeert hij", ofschoon dit laatste gedeeltelijk ook juist zou zijn, maar ik wilde hiermee aangeven, dat in dit wat men zou kunnen noemen tweede stadium der dichterlijke werkzaamheid eveneens de inspiratie vaak kan intreden. Hoe meer dit het geval is, hoe geslaagder het gedicht als geheel zal worden. Iedere dichter kent de vreugde om de plotselinge gelukkige vondsten, waarvan hij zelf, toen hij begon, nog geen flauw vermoeden had, en in tegenstelling daarmee de soms schijnbaar, soms inderdaad onoplosbare moeilijkheden, die alleen met de meest subtiele dichterlijke strategie kunnen worden verslagen, tenzij men, zooals Verwey bijv. helaas zoo vaak deed, star aan zijn opzet vasthoudt en de meest

incongrue en vaak lachwekkende regels schrijft, alleen omdat men niet wil wijken voor de taak, op een woord te rijmen, waarop in het bijzondere geval of in het algemeen nu eenmaal niet te rijmen valt.
Ik noemde den bovenomschreven arbeid: invullen. Ik zou het misschien nog kunnen verduidelijken door te zeggen: men houdt de latere woorden als het ware tegen een achtergrond van rythme en klank, die in de eerste gegeven is, en luistert ingespannen, of zij passen in het geheel.
1938 — 'Over poëzie'. *Groot-Ned.* 36 (1938). I. p.219-226; cit. p.222-225. *Poëtica* p.13-22; cit. p.18-21.

[...] een van de edelste functies van den menschelijken geest [is] die van de bezinning, het zich rekenschap geven van de dingen. Die functie is onmisbaar, ook in de kunst (den kunstenaar) zelf. [...] Ieder goed dichter "essayeert" zijn verzen, niet alleen na afloop van het wordingsproces, maar ook — hierop komt het aan — gedurende dat proces. Juist om dit laatste vraag ik mij af, of het ook wel juist is, de scheppende en de kritische functie zoo absoluut van elkaar gescheiden te denken. In elk geval ben ik ervan overtuigd, dat er een gebied is, waarop zij in elkaar overgaan.
1931 — 'Het goed recht van het essay I'. *Gulden winckel* 30 (1931). p.213-215; cit. p.213. *V.B.* p.172-177; cit. p.173.

[...] Poe wil zeggen, dat een gedicht maar voor een klein deel geïnspireerd, voor het grootste deel maakwerk is, welk laatste woord men natuurlijk niet het minst in denigrerende zin moet opvatten.
Niet-dichters, die zich meestal de zonderlingste voorstellingen van dichters maken, zal dit wellicht haast profaan in de oren klinken, maar ieder dichter zal het ermee eens zijn.
[...]
Een gedicht, waaraan niet de inspiratie ten grondslag ligt, is geen gedicht, daarover is ook ieder dichter het eens.
1951 — 'Poe's poëzie: veel maakwerk, weinig inspiratie'. *Elsev. wbl.* 30 juni 1951.

[...] ik ken maar heel weinig dichters, bij wie vorm en inhoud tot zulk een onvergelijkelijke harmonie zijn samengegroeid — neen, niet samengegroeid, maar van een bliksemenden oorsprong af samengeschapen, onnavolgbaar, vlekkeloos en definitief.
22 april 1925 — 'J.H. Leopold'. *De witte mier* NR 2 (1925). p.209. *V.B.* p.63.

En zij [Leopolds fragmenten] hebben de bijzondere bekoring van het onvoltooide, het nog niet verstarde (ieder voltooid gedicht ontkomt immers nooit aan een zekere makelij).
1936 — 'De dichter J.H. Leopold'. *Gulden winckel* 35 (1936). nr.9. p.8-9; cit. p.9. *V.B.* p.64-67; cit. p.67.

[...] de techniek in engeren zin — in ruimeren zin valt deze natuurlijk samen met het dichten zelf — [heeft] bij de dichtkunst, in tegenstelling met de muziek en de schilderkunst, niet veel om het lijf [...], hetgeen wel heel overtuigend hieruit blijkt dat, althans tegenwoordig, niemand het in zijn hoofd zal krijgen om bij een of ander terecht of ten onrechte erkenden ouderen dichter te gaan leeren dichten, terwijl vrijwel iedere schilder of componist het handwerk van een ander leert en, als hij dit niet doet, dit meestal hoogst desastreuze gevolgen voor hem heeft, hoe groot zijn aanleg ook mag zijn.
1938 — 'Over poëzie'. *Groot-Ned.* 36 (1938). I. p. 219-226; cit. p. 224. *Poëtica* p. 13-22; cit. p. 20.

Dichten, heb ik eens geschreven, is afleeren. (In dat opzicht is er een merkwaardige parallel met opvoeden, maar dat daargelaten.) Men kan tegenwoordig gerust aannemen, dat geen mensch ter wereld voor het eerst een vers schrijft zonder ooit één gedicht te hebben gelezen. En ik voor mij heb de overtuiging, dat gelezen gedichten het bevruchtende element zijn in de poëzie van ieder jong dichter. Dit noemt men gemeenlijk: onder de invloed staan van deze of gene. [...] Ik geloof dat wat in deze beslissend is, is: het formeele meesterschap van eerstgenoemde [d.w.z. de beïnvloedende dichter].
1953 — *Terugblik* p. 21-22. *Poëtica* p. 59-81; cit. p. 72.

Wat [Leopolds technisch kunnen] betreft wijs ik op zijn fabelachtig vermogen om een lang gedicht te kunnen schrijven (dat nergens verzwakt) in eindelooze zinnen, bestaande uit voortdurend — dat spreekt vanzelf — enjambeerende regels; ik denk bijv. aan dat gedicht over het doodenmasker van Beethoven. En daarnaast (en daartegenover) weer aan de volmaakte, geserreerde vorm van de z.g. Oostersche gedichten. [...] En dan zijn er nog die groote gedichten in blank verse als "Oinou hena stalagmon" en "Cheops".
1951 — *Over Leopold.* [Door] J.C. Bloem, P.H. Dubois, J. van Hattum e.a. [Rott., Amst.], 1951. p. 5-8; cit. p. 7.

Dat dit horribele gedicht ['The bells' van Poe], deze zinneloze klingklang nog haast in alle bloemlezingen voorkomt, bewijst wel, dat deze veelal worden gemaakt door lieden, die van wat poëzie is eigenlijk geen benul hebben, maar die zich laten epateren door een virtuositeit, die hun waarschijnlijk als een toppunt van kunstvaardigheid voorkomt, maar die voor wie het handwerk kent niets meer dan een koud kunstje is.
1951 — 'Poe's poëzie: veel maakwerk, weinig inspiratie'. *Elsev. wbl.* 30 juni 1951.

Misschien moet men zelf het vers hebben gehanteerd om geheel naar

waarde het technische meesterschap te kunnen waardeeren, de ongedwongenheid, het (in schijn natuurlijk slechts) feillooze gemak, waarmee deze onder haar luchtige uiterlijk zoo diepe poëzie is geschreven.
1933 — 'Balans?'. *Gulden winckel* 32 (1933). p.46-47; cit. p.47.

Het vers van Slauerhoff lijkt vaak slordig en kunsteloos (is het een enkele maal ook wel), maar men merkt op den duur wel, met welk een uiterst subtiele kunst het geschreven is, een kunst echter niet in den zin van iets cerebraal bedachts, daarvoor is deze poëzie weer te spontaan, maar van die intuïtieve kunstvaardigheid, die den grooten dichter eigen is.
1929 — 'Richtingen onzer nieuwe poëzie'. *Gids* 93 (1929). II. p.148-158; cit. p.155.

Hij [de leek] mag er dan gerust rekening mee houden, dat een ''beroepsdichter'' [...] natuurlijk veel handiger is in het routinewerk der poëzie. Maar hij zal dan tevens merken, van hoe weinig beteekenis die voor argeloozen zoo indrukwekkend schijnende virtuositeit (zooals bijv. in ''Uitvaart'' en vele andere verzen van Bilderdijk ontplooid wordt) is.
[...]
Het ware paradoxaal te zeggen, dat een vertaling boven een oorspronkelijk gedicht staat: kunst is nu eenmaal nog iets meer dan kunnen, maar het staat vast, dat *in zekeren zin* een volkomen geslaagde vertaling een grooter praestatie is dan een volkomen geslaagd gedicht zelf. Want voor het maken van zoo'n vertaling is iets oneindig hoogers noodig dan het beheerschen van de techniek in engeren zin, die met oefening en handboeken te leeren is. Er is, voor den dichter allicht weer meer dan voor den niet-dichter, iets zéér bewonderenswaardig[s] in het aanschouwen van die volmaakte alchemie, die de woorden vernietigt en herschept en middelerwijl de gestalte van het geheele dichtwerk onaangetast laat. Een vertaald gedicht is een Phoenix, voor wiens brandstapel de beste eigenschappen van een dichter noodig zijn.
1931 — 'De moeilijkste aller kunsten: verzen vertalen'. *Gulden winckel* 30 (1931). p.148-151; cit. p.148-149. *Poëtica* p.29-37; cit. p.29-30 en 30-31.

## DE TAAL

Datgene [...], waardoor de poëzie zich onderscheidt van de andere kunsten, is dat zij werkt met een volkomen verbruikt materiaal.
[...]
De dichter [...] werkt met dezelfde taal, dezelfde woorden, die hij en iedereen dagelijks gebruikt voor een totaal ander doel als dat, waarvoor zij in het gedicht dienen.
Wanneer ik zeg een *totaal* ander doel, dan is dat natuurlijk ook weer niet geheel juist. Immers, het doel van de woorden in het dagelijksch gebruik

is: het overbrengen op den hoorder van, om het maar zoo vaag mogelijk te zeggen: iets. Dat is ook het doel der poëzie en datgene, wat moet worden overgebracht, is evenmin vooruit te omschrijven. Men is er toch langzamerhand wel van overtuigd, en dit volkomen terecht, dat er geen enkel gebied is, waarvan men vooruit kan zeggen, dat het niet tot dat der poëzie behoort.
De moeilijkheid echter ligt hierin, dat, zooals ik al gezegd heb, de dichter zich bedient van dezelfde woorden, die ook in het dagelijksch leven worden gebruikt en die daar een geijkte beteekenis hebben gekregen, die afgescheiden is van wat men zou kunnen noemen hun emotioneele waarde, maar die ik liever zou willen noemen: hun werkelijke waarde [...].
[...]
[...] ieder, die een gedicht, welk ook, wil lezen, [doet goed] met zich vooraf te doordringen van deze waarheid: dat hij moet althans trachten, de woorden te zien buiten het geijkte verband, waarin hij ze iederen dag gebruikt. [...] Men zou het misschien het eenvoudigst zóó kunnen zeggen: dat de verstandelijke beteekenis van de woorden steeds dezelfde is, of men ze nu in een gedicht of in het dagelijksch leven gebruikt. Maar een woord is iets magisch, om een term, die ik niet graag gebruik, te bezigen, d.w.z. — en men hoeft hier heusch niet aan hokus pokus te denken — dat zijn beteekenis niet eindigt bij het gewoon rationeel-definieerbare ervan. Verschillende, niet alleen emotioneele, waarden zijn erin verondersteld en de eerste, die daarvan gebruik maakt, is de dichter.
[...]
Eenerzijds [...] is de poëzie gebonden aan de redelijke beteekenis van de woorden, die zij bezigt: op dit stuk kan geen verschil van meening bestaan. (Alle pogingen om dit verband te verbreken zijn terecht sans lendemain gebleven). Anderzijds echter vraagt zij van den lezer een begrip, dat verre uitgaat boven het begrip van de woorden zelf en waarvan ik nog steeds [...] geloof, dat het niet aan iedereen gegeven is.
1938 — 'Over poëzie'. *Groot-Ned.* 36 (1938). I. p. 219-226; cit. p. 219-221. *Poëtica* p. 13-22; cit. p. 13-15.

Een van de onderwerpen op het gebied van de dichtkunst, die mij altijd het meest hebben gefascineerd, is wel dat van de dichterlijke taal. En geen wonder, want dit is eigenlijk het kernprobleem van de geheele, en van iedere, dichtkunst. Hoe komt het, dat diezelfde woorden, die een ieder te allen tijde gebruikt — want de meeste dichters bezigen slechts weinig buitenissige woorden —, in een gedicht opgenomen, opeens een werking krijgen, die zij in het dagelijksch spraakgebruik niet bezitten?
[...]
Ik heb opzettelijk geschreven, dat de vervoering, door (het lezen van) een gedicht teweeggebracht, veroorzaakt wordt doordat zekere woorden in een

zeker verband zijn geplaatst. Het zou mij niet verbazen als de meeste leeken daar anders over dachten en meenden, dat het poëtische in de woorden zelf zit, dat dus het dichten bestaat in het verwerken van een aantal zoogenaamd "mooie" woorden in een structuur van rijm en maat. Nu wil ik ook weer niet zoo ver gaan om te zeggen, dat daarin nooit ofte nimmer een element van poëzie kan zijn. Maar in de eerste plaats zijn er natuurlijk geen woorden, die op zichzelf mooi of leelijk zijn, en in de tweede [plaats] zijn dichters die dergelijke verzen schrijven [...] zelfs in het allerbeste geval toch dichters van het tweede plan, vergeleken bij de grootsten.
[...]
[...] een vorm van dichterlijke taal, die voor mij wel de allerhoogste is[:] een poëzie, die zoozeer conform is aan de taal van het dagelijksche leven, dat zij alleen tot poëzie wordt door plaats en omstandigheden.
1951 — 'De taal van den dichter'. *Elsev. wbl.* 18 aug. 1951.

[...] de eenige eigenschap van zijn [Boutens'] poëzie waartegen ik, zelfs in zijn goede gedichten [...] bezwaren heb: dat zekere behagen in mooie, kunstige woorden, en enkele andere syntactische eigenaardigheden, die tien jaren geleden misschien de bekoring van zijn poëzie verhoogden, maar vergankelijk bleken. Indien het niet te paradoxaal klinkt, zou ik willen zeggen: een gedicht is beter, naarmate men de woorden ervan minder merkt.
1923 — 'P.C. Boutens'. *N.R.C.* 9 juni 1923. L.B. p.2-3; cit. p.2. *V.B.* p.75-79; cit. p.76.

Dat deze dichter [Dèr Mouw] van al het gemakkelijke (schijn-)schoon van het vers afstand heeft willen doen, en daarin, dat zij gezegd, ook volkomen geslaagd is, is ontegenzeggelijk een verdienste, maar — dit behoeft geen betoog — een negatieve. Er is daarmee, vrees ik, echter ook werkelijk schoons opgeofferd. Bovendien verwarde hij, met zoovele anderen, spreektaal en natuurlijke taal. Te breken met de dichterlijke conventie is een voortreffelijk, hoewel, als gezegd, negatief iets. De volmaakte dichterlijke taal is volmaakt natuurlijk. De spreektaal echter is de volkomen tegenvoeter van de geijkte dichterlijke taal: zondigt deze laatste door opgeblazenheid, de eerste zondigt door afgesletenheid.
1935 — 'Kroniek der poëzie'. *Gulden winckel* 34 (1935). nr. 11. p.6-8; cit. p.7. *V.B.* p.82-86; cit. p.85.

Iets anders is echter, te trachten, zooveel mogelijk te vermijden, dat een stijl een vooraf bepaalde, haast klakkeloos overgenomen vorm wordt (meestal van voorgangers, bijna altijd van zichzelf; hiertegen te vechten is haast onmogelijk) te maken dus, dat poëzie aandoet als volkomen "natuurlijk" [...] d.w.z. als woorden, die als dagelijksche zijn en toch meer, als het ware gesproken met de absolute stem der ziel. En als er een

ding is, dat ik als het wezen der moderne poëzie zou meenen te mogen aangeven, of althans als het doel, waarnaar elk modern dichter behoort te streven, dan is het: na zoovele stijlen, zoovele rhetorieken en in een zoo verwarden en van grootheid, tenminste collectieve grootheid, verstoken tijd als de onze, een kunst te zoeken, natuurlijk als ademhalen, waarin de woorden niets meer willen schijnen dan zij zijn en een vers aandoet, alsof men het in gewone alledaagsche woorden niet anders zou kunnen zeggen. (''Alsof'', ik accentueer dit woord, want daarin zit heel het wezen en de reden dezer kunst).
1929 — 'Richtingen onzer nieuwe poëzie'. *Gids* 93 (1929). II. p. 148-158; cit. p. 153-154.

Het gekozen gedicht [van Wordsworth] geeft die volmaakte fusie van dichterlijke taal en gewone spreektaal, die ik met het woord natuurlijkheid heb pogen uit te drukken.
1958 — *Pers. voorkeur* p. 75.

Men kan [...] inzien, dat eenerzijds zulk dichten [van Jan Engelman], waarin het woord [...] bijna geheel los van zijn beteekenis wordt gemaakt, op den duur tot een corruptie van de poëzie zou moeten leiden, die immers evenzeer als alle geestelijke uitingen zich ten slotte niet aan de wetten van een zekere immanente redelijkheid kan onttrekken zonder zichzelf te slachten, maar anderzijds genoeg vermogen tot het onderkennen van echte verzen behouden om toe te geven, dat deze gedichten ***in hun soort*** bijzonder geslaagd zijn.
1935 — 'Kroniek der poëzie'. *Gulden winckel* 34 (1935). p. 67-68; cit. p. 68.

DE KRITIEK

---

[...] vooral waar het poëzie betreft lijken mij die lange lappen, die au fond niets anders doen dan om het onuitsprekelijke heen te draaien — en de criticus is (als hij geen idioot is) de eerste om te weten dat hij over onuitsprekelijkheden schrijft — uit den booze.
[...]
[...] de wenschelijkheid van kortheid in de poëziekritiek [...] is [...] gelegen [...] in het feit — het materieele feit — dat er over poëzie in laatste instantie niet te schrijven valt en dat men dus het beste doet met te volstaan met een korte aanduiding van haar waarde, op zich zelf en in verband met haar omgeving in ruimte en tijd.
1933 — 'Poëzie en critiek'. *Gulden winckel* 32 (1933). p. 108. *Archief* p. 5-6; cit. p. 5-6.

Een criticus moet een dichter altijd min of meer onrecht aandoen, omdat de meest ingenieuse dissertatie het ééne, waarop het aankomt (waarom A.

een groot dichter is en B. die bijna precies als A. dicht, net niet) nooit te definieeren is.
1924 — 'M. Nijhoff. Vormen'. *N.R.C.* 13 dec. 1924. L.B. p. 2-3; cit. p. 3. *Archief* p. 49-53; cit. p. 52.

Indien toch één dichter de kwestie van de verhouding tusschen persoonlijkheid en poëzie stelt, dan is hij [Nijhoff] het. Men kan deze kwestie bij hem niet uit den weg gaan, maar men weet tevens, dat men haar nooit volkomen zal kunnen verklaren. Men kan zich dan echter troosten met de gedachte, dat dit met iedere aesthetische kwestie het geval is. Kunstkritiek, ook de beste, blijft altijd: om het essentiëele heenpraten. Dat is nu eenmaal niet anders.
1935 — 'Kroniek der poëzie'. *Gulden winckel* 34 (1935). p. 28-29; cit. p. 28. *V.B.* p. 117-119; cit. p. 118.

In het definieeren van deze, en van elke poëzie, ligt een groote, een onoverkomelijke moeilijkheid. Definieeren is abstraheeren en ten slotte ligt de definitieve waarde van elke poëzie in het persoonlijke, concrete, ondefinieerbare. Maar al is dan ook niet aan te geven die geheimzinnigste eigenschap, welke in laatste instantie over het poëzie zijn of niet zijn beslist, toch kan men wel trachten den inhoud, het fundamenteele levensgevoel, dat eraan ten grondslag ligt, in groote trekken te omschrijven.
1931 — 'Voorrede'. J. Greshoff: *Gedichten 1907-1934*. 's-Gravenhage, 1934. p. VI-XXIII; cit. p. XII-XIII. *V.B.* p. 103-112; cit. p. 107.

Ter Braak [...] heeft, bij zijn vele uitnemende eigenschappen als criticus, ook deze, die voor elken criticus de voornaamste van alle is: smaak.
1935 — 'Kroniek der poëzie'. *Gulden winckel* 34 (1935). nr. 11. p. 6-8; cit. p. 6. *V.B.* p. 82-86; cit. p. 82.

Het is mijn vaste overtuiging [...] dat de kunstkritiek veel meer statistisch dan dogmatisch behoort te zijn. Dit wil natuurlijk geenszins zeggen, dat men, wanneer men eenmaal, met groote onbevangenheid, een reeks van verschijnselen heeft geconstateerd, niet zou mogen voorspellen in welke richting de kunst van een zeker tijdvak zich vermoedelijk zal bewegen, of zelfs het in hoofdzaak volgen van die richting als een vereischte voor het scheppen van nieuwe, oorspronkelijke kunst poneeren. Ook niet, dat men, op dien grondslag, niet een andere soort van kunst zou mogen afkeuren, als niet meer strookende met den tijd. Maar dit is het juist. Iedere kunst heeft zijn tijd. Hieruit volgt, dat men wel een bepaalde kunstsoort met het oog op een bepaalden tijd kan afkeuren. Doch het wil niet zeggen dat, op zichzelf, de eene beter is dan de andere. In principe zijn allen even goed. Slecht zijn alleen de onechte en de onvolmaakte kunst.
Het doel van dit betoog was, om kort te gaan, dit: te zeggen, dat men geen enkele richting à priori kan veroordeelen, dus ook de rhetoriek niet.
1913 — '*Uitzichten*' door P.N. van Eyck. *Bew.* 9 (1913). I. p. 212-224; cit. p. 213. *V.B.* p. 87-99; cit. p. 88.

Er is voor den kritikus [...] maar één juiste houding: niet te streven, iets te willen zijn wat hij onmogelijk zijn kan [n.l. objectief], maar dàt te willen bereiken, wat voor hem bereikbaar is, en dat dan ook zoo goed mogelijk. Dat wil dus zeggen: uit te gaan van het onvermijdelijke feit, dat een kritiek de uiting is van een persoon, dit feit niet te willen opheffen of verdoezelen, maar te trachten, het zoo productief mogelijk in te schakelen, door die persoonlijkheid zoo veel mogelijk voor haar taak berekend te maken. Ervaring van het métier, overzicht van en inzicht in het voorafgegane, bovenal een ruimte van geest heeft hij daarvoor noodig [...] er is [...] een edele [ruimte van geest], die het groote of slechts waardeerbare ook herkent en erkent in het niet verwante. Onder die vereischten noemde ik nog niet die, welke uiteraard de eerste is, omdat deze eigenlijk te zeer voor de hand ligt: de gevoeligheid (het woord bevredigt mij lang niet, maar ik weet geen ander, dat dit wel doet en houd mij dus maar aan het gangbare) voor kunst. [...] Alles komt ten slotte hier op neer: of de kritikus een persoonlijkheid is. Is hij dat, dan mag hij voor mijn part zelfs wel eens aan de hierboven geprezen eisch der onbevooroordeeldheid niet voldoen. Het hangt er maar van af hoe. Partijdig mag hij zijn, maar geen partijman.
1931 — 'Het goed recht van het essay I'. *Gulden winckel* 30 (1931). p.213-215; cit. p.214-215. *V.B.* p.172-177; cit. p.176-177.

Objectieve kritiek — het is al vaak gezegd, maar het kan niet genoeg herhaald worden — bestaat niet. Onpartijdige kritiek wel, gelukkig, maar dat is heel iets anders. Ieders mening over een kunstwerk is *zijn* mening. Het heeft absoluut geen zin zich te verdiepen in de kwestie of die z.g. objectieve kritiek wenselijk zou zijn, want, ik herhaal het, zij is onbestaanbaar. Indien het woord enige betekenis heeft, zou het moeten zijn: het toetsen van een kunstwerk aan zekere vooraf vastgestelde normen, maar het feit dat men die normen, en geen andere, aanvaardt, blijft een subjectieve daad.
1951 — 'Herontdekte kleine meester'. *Elsev. wbl.* 10 feb. 1951.

De eenige eisch, die men aan den kritikus mag stellen, en waaraan ik voor mij ook steeds heb trachten te voldoen, is die van onbevangenheid. Het komt niet in mij op, een goed vers af te keuren, omdat ik het niet eens ben met de politieke richting van den schrijver.
1932 — 'Socialistische gedichten'. *Gulden winckel* 31 (1932). p.32-35; cit. p.32.

[...] het is altijd fout om a priori een bepaalde soort van dichtkunst in de ban te doen. Maar nog veel onjuister is het, een bepaalde soort als de beste, misschien zelfs de eenig-ware te proclameeren [...].
1935 — 'Kroniek der poëzie'. *Gulden winckel* 34 (1935). nr.11. p.6-8; cit. p.6. *V.B.* p.82-86; cit. p.83.

[...] een gedicht is een samengesteld ding, dat niet alleen naar een van zijn componenten, bijv. het aesthetische, is te beoordeelen. De diepte van het gevoel, daarin uitgedrukt, is o.a. een niet minder belangrijk bestanddeel, dat erkent in de praktijk trouwens iedereen evenzeer als ik. En ik mag dus voor mijzelf met het volste recht de vrijheid opeischen om, als ik een zwak gedicht signaleer, er meteen op te wijzen, dat die zwakte voortkomt uit het vooze levensinzicht of -gevoel van den schrijver.
1932 — 'Socialistische gedichten'. *Gulden winckel* 31 (1932). p. 32-35; cit. p. 32.

Ik weet wel, dat er een poëziekritiek is — de eerste vertegenwoordiger van deze richting in de kritiek te onzent is P.N. van Eyck — die op grond van het werk van een dichter diens beeld zoo volledig mogelijk ontwerpt: diens gevoelens, gedachten, misschien zelfs zijn leven. Ik heb alle waardering en zelfs bewondering voor die soort kritiek, maar ik heb er toch dit bezwaar tegen: dat het in laatste instantie geen poëziekritiek is. Zij gaat stilzwijgend uit van het feit, dat de besproken poëzie belangrijk is en bouwt dan het beeld van de dichter op, terwijl de poëziekritiek, zooals ik die voorsta, juist, zoo niet uitsluitend, dan toch in hoofdzaak en in de eerste plaats, antwoord geeft op de vraag, waarom zekere gedichten goed zijn, zoals D.A.M. Binnendijk dat in zijn commentaar op gedichten doet.
1948 — 'Ariadne op Naxos'. *Crit. bull.* 15 (1948). p. 497-500; cit. p. 498.

Het is [...] een algemeen verbreide mening dat kunstenaars niet in staat zijn om hun eigen werk te beoordelen. Ik wil niet zeggen dat deze mening altijd onjuist is. Er zijn namelijk altijd en overal [...] ijdeltuiten die hun verstand het zwijgen weten op te leggen, wanneer het over de beoordeling van hun eigen werk gaat. Maar ik meen, dat zij een minderheid vormen tegenover die kunstenaars wie het in de eerste plaats om hun kunst en niet om hun persoonlijke eerzucht te doen is, en dezen zullen juist tegenover hun eigen prestaties strenger staan dan tegenover welke andere ook.
Strenger, maar vaak ook anders dan de lezer. Het is namelijk zo — en het kan ook niet anders — dat de lezer een gedicht uiteraard in laatste instantie, dat wil zeggen de poëtische kwaliteiten daargelaten, beoordeelt naar wat het hem te zeggen heeft, terwijl de schrijver er van het in de eerste plaats beoordeelt naar de geslaagdheid, d.w.z. naar de mate waarin wat hij bereiken wilde, erin verwezenlijkt is.
1951 — 'Dichterlijke zelfkennis'. *Elsev. wbl.* 21 apr. 1951.

In The Listener [. . .] stond onlangs [. . .] een merkwaardig artikel, genaamd: Shelley's Search for Readers. Daarin werd aangetoond, hoezeer deze dichter, van wie men het misschien niet zou hebben vermoed, zich toch ervan bewust was, dat een dichter schrijft, althans publiceert, om gelezen te worden, zij het slechts door een kleine groep. Dat is zo, ook als men minderwaardige overwegingen, zoals eerzucht en ijdelheid, waaraan Shelley zeker niet leed, uitsluit.
1957 — 'Albert Besnard: Kosmos en tederheid'. *Het parool* 22 juni 1957. *Archief* p. 57-59; cit. p. 57.

Iemand haalt ten slotte uit de poëzie wat de poëzie uit hem haalt. Dat is 's levens loop [. . .].
1935 — 'Albert Verwey als leider'. *Het vaderland* 14 mei 1935. *Archief* p. 41-44; cit. p. 41.

[. . .] ik zal een jaar of vijftien zijn geweest toen [de belangstelling voor de dichtkunst] weer bovenkwam [. . .] de aanleiding daarvan is geweest: een sonnet van Jacques Perk [. . .].
[. . .]
Bijna een halve eeuw is er verstreken, sinds ik die woorden voor het eerst las, maar nog kan ik iets navoelen van de extase, die zij toen in mij wekten. [. . .] mijn dankbaarheid tegenover dezen dichter, die mij dat geluk heeft geschonken, blijft onverminderd.
[. . .]
[. . .] een onvergankelijke bekoring [. . .], die alleen de grootste dichtkunst eigen is [. . .]: het gevoel van door te dringen in een geheim, waarvan men de grootheid volkomen beseft voor men haar heeft begrepen.
1953 — *Terugblik* p. 8-10 en 13. *Poëtica* p. 59-81; cit. p. 60-61 en 64.

Er zijn verschillende soorten van waardeering van boeken. De hoogste is voor mij die, waarbij men een gevoel van onuitsprekelijke dankbaarheid tegenover den auteur heeft, veroorzaakt door het gevoel: zoo zou ik ook hebben willen schrijven, als ik het had gekund.
1952 — *Aphorismen* nr. LXVI.

Wat het werkelijk verstaan van poëzie [. . .] vereischt is die eigenschap, die den lezer of hoorder van gedichten doet beseffen, dat de op zichzelf irrelevante inhoud ervan alleen daaraan zijn waarde ontleent, dat hij in dien bijzonderen vorm is uitgesproken, een eigenschap, die men nu eenmaal heeft, of niet heeft, die ongetwijfeld te ontwikkelen is — dat geldt zelfs voor den besten poëziekenner — maar die, wat men daar ook tegen mag zeggen, naar mijn onwrikbare overtuiging niet aan te leeren is.
1941 — 'Inleiding'. *Enkele gedichten*. 's-Grav., 1942. p. 9-21; cit. p. 11. *Poëtica* p. 23-28; cit. p. 23-24.

Men spreekt altijd — en vaak terecht — van miskenning van kunstenaars. In den dagelijkschen zin (de roem, die roep en kritiek verschaft) is Leopold nooit miskend geweest. En in den hoogeren, werkelijken zin — laten wij ons erover verheugen, dat er nog altijd kunstenaars zijn, die, al zouden zij ook bij velen beroemd, slechts door enkelen gekend kunnen zijn — die enkelen namelijk, die ten slotte de eenigen zijn, waar het op aankomt.
22 april 1925 — 'J.H. Leopold'. *De witte mier* NR 2 (1925). p. 209. *V.B.* p. 63.

[...] een werk van werkelijke, blijvende beteekenis [zal] altijd een zoodanige diepte [...] hebben, dat deze, afgescheiden van welke vooropgezette overtuigingen van den lezer ook, tot de andere diepte in dezen, mits deze aanwezig is — maar hoe zelden is dit het geval — zal spreken.
1932 — 'Het goed recht van het essay IV'. *Gulden winckel* 31 (1932). p. 174-176; cit. p. 175. *V.B.* p. 198-203; cit. p. 203.

Het is onmogelijk te ontkennen, dat er altijd maar een bepaald, in het beste geval toch nog klein, deel der menschen een oor voor de dichtkunst heeft. Dat deel zou wel wat grooter kunnen zijn dan het in feite is, omdat er altijd menschen zijn, die, door welke omstandigheden dan ook, nooit tot het lezen van gedichten zijn gekomen, terwijl zij er wel van hadden kùnnen genieten, maar zelfs dezen meegerekend blijft het aantal gering. Ik ken verschillende menschen, die met volkomen kennis van zaken de mérites van een prozawerk kunnen bespreken en die voor dichtkunst absoluut ontoegankelijk zijn.
1951 — 'De taal van den dichter'. *Elsev. wbl.* 18 aug. 1951.

[...] maar ieder schrijft nu eenmaal voor een bepaalde groep van lezers [...].
1951 — 'Den Haag: vijftig jaar geleden'. *Elsev. wbl.* 1 sept. 1951.

Dit soort poëzie [van Roel Houwink] moet er als koek ingaan, want het is net echt [...] Deze *Voetstappen* zijn net echt, en het is juist het bedriegelijke karakter dezer verzen, dat hen zoo onuitstaanbaar maakt. Juist dit waarborgt hem echter succes bij de ethische jongelingschap, die "beschaafd" genoeg is om klaarblijkelijke prullen als zoodanig te herkennen, maar het ware onderscheidingsvermogen mist, die [*lees:* dat] hen in staat zou stellen, poëzie en wat sprekend op poëzie lijkt uit elkaar te houden, vooral als de inhoud er zoo op berekend is om hun harten te stelen.
1931 — 'Nieuwe bundels'. *Gulden winckel* 30 (1931). p. 189-190; cit. p. 189.

Wanneer ik naga, wat het is, dat scheidt [...] den dichterlijken mensch [...] van den ondichterlijken, dan geloof ik, dat dit is: het verlangen.
[...]
Het verlangen, dat ik op het oog heb [...] is niet de ontevredenheid om een gemis, die een leven, dat overigens zoo kalm als een sloot zou zijn, vertroebelt met haar slijmerig kroos; het is de goddelijke onvervuldheid, die, wel verre van ons het leven tot een last te maken, ons juist den anders onduldbaren last des levens doet dragen niet alleen, maar zelfs boven al beminnen.
[...]
Door dat verlangen gedreven is het, dat wij ons vaak afkeeren van deze wereld, deze menschen [...] om hen uit de verte en uit de hoogte des te beter te beminnen.
[...]
[...] wat zoekt het verlangen? Het andere. Dat wat ons aan zal vullen, neen meer: dat wat ons in staat zal stellen, al ware het maar voor een ondeelbaar kort oogenblik, buiten ons zelf te treden. Het leven lokt ons in duizenden en duizenden vormen: één tegelijk is slechts mogelijk voor onze eindigheid, en heel de levenssmart is niet anders dan dat wij niet in al die vormen kunnen ondergaan en herschapen worden.
[...]
Zóó zie ik het verlangen, het onwankelbare middelpunt, waaromheen de sferen onzer droomen zich reien, eeuwig als het leven zelf. Het kan zich op aarde niet vervuld zien, en is zich daarvan wel bewust.
1915 — 'Het verlangen'. *Bew.* 11 (1915). II. p.67-70; cit. p.67-70.
*Poëtica* p.7-11; cit. p.7-10.

[...] quantitatief was ons leven, althans het mijne, zeer gelijk aan dat der anderen. Maar qualitatief — daarin was juist het verschil gelegen. En zoo wilde ik het, en wil ik het nog: een leven, dat uiterlijk geheel gelijk is aan dat van ieder gewoon mensch, een ambtenaarsleventje, laat ik zeggen. Maar innerlijk een leven van, door en voor den dichterlijken droom. Mij dunkt, dit is juist een qualitatief, en niet een quantitatief verschil. Zie mijn stukje: Het Verlangen, een van de dingen, die ik geschreven heb, waar ik het het allermeest mee opheb.
1916 — Brief aan P.N. van Eyck 25 sept. 1916.

Het eerste [prozastuk], "Over het Verlangen", is al heel oud. Ook bij de vluchtigste lezing moet men bemerken, dat het een andere wereld is waarin het geschreven kon worden. Heeft de leeftijd, waarop het werd geschreven, ook iets te maken met het uitzicht op wereld en leven, dat erin wordt uitgesproken, en dat langzamerhand steeds meer in zijn tegendeel is verkeerd? Het is ondenkbaar, dat dit niet het geval zou zijn.

Maar juist omdat men iets dergelijks nooit meer zou kunnen schrijven, moet men er niets in veranderen; dit zou neerkomen op een vervalsching van het verleden door het heden.
1950 — 'Voorrede'. *V.B.* p.6-8; cit. p.6.

Als het leven tot niets dan een dagelijks volstrekter bitterheid voert, wat kan men er dan, machteloos als men is, tegenover stellen dan de voldoening, het te hebben doorzien en niet in zijn luchtspiegelingen te hebben geloofd?
1936 — 'De dichter J.H. Leopold'. *Gulden winckel* 35 (1936). nr.9. p.8-9; cit. p.8. *V.B.* p.64-67; cit. p.64.

Den dichter past [tegenover de toestand in de wereld] [...] slechts een van twee houdingen: òf afzijdigheid, als hij in den huidigen chaos niets ziet, dat hoop geeft, òf genegenheid tot het nieuwe, dat mogelijk komende is.
1932 — 'Socialistische gedichten'. *Gulden winckel* 31 (1932). p.32-35; cit. p.34.

Daarna gaat hij [Verwey] voort met de beteekenis te ontvouwen van wat hij onder dichterschap verstaat. Het dichterschap is voor Verwey heel wat meer dan het maken van vele of weinige min of meer mooie verzen. Men kan ook niet zeggen, dat het voor hem een sociale functie is [...] Men zou het misschien het best een — volstrekt niet extra- [...], maar supra-sociale activiteit van den menschelijken geest kunnen noemen. [...] Het is: *tegelijk* (op dat woord ligt de heele nadruk) van en boven de menschen te zijn, hun lijden en verlangens te kunnen deelen in den grond van het hart en toch ook weer gelijktijdig te kunnen zien als stond men er buiten. Verwey stond daardoor even ver van de "allerindividueelste" dichtkunst der Nieuwe Gidsers als van de, nu ook al weer obsolete "sociale" poëzie. Ik geloof nog altijd dat dit standpunt van het "juste milieu" [...] onaantastbaar is.
1935 — 'Albert Verwey als leider'. *Het vaderland* 14 mei 1935. *Archief* p.41-44; cit. p.42-43.

Zijn [de] miserabele zorgen van dag tot valen dag niet even inherent aan het leven als die andere gevoelens, die tragisch en eeuwig zijn? Is overschatting van het leven niet iets, waarzonder geen kunst kan bestaan?
1952 — *Aphorismen* nr.IV.

Het feit dat hij [de kunstenaar, de dichter] iets maakt is op zichzelf al een défi aan de volstrekte levensverzaking.
3-4 okt. 1946 — 'Ter herdenking van J. Slauerhoff'. Lezing, gehouden voor de AVRO-radio. *V.B.* p.126-134; cit. p.128.

Wil dit dan zeggen dat de dichter onaandoenlijk moet zijn voor het menschelijk leed? Natuurlijk niet. Maar hij heeft er zijn eigen antwoord op, d.w.z. het gedicht.
16 maart 1947 — 'De dichter geeft zijn eigen antwoord'. *Vrij Ned.* 5 apr. 1947.

Is dit genoeg: een stuk of wat gedichten,
Voor de rechtvaardiging van een bestaan,
In 't slecht vervullen van onnoozle plichten
Om den te karigen broode allengs verdaan?
1944 — 'Dichterschap'. *Sintels* 's-Grav., 1945. p. 5. Deze editie, nr. [159]. p. 203.

Maar indien men nog ooit Baudelaire zou hebben te verdedigen, indien men nog ooit zou hebben te wijzen op een vers, dat het allerdiepste wezen van dien dichter op de onvergankelijkste wijze uitspreekt, dan is het voldoende om die strofe te zeggen die de rechtvaardiging van heel een leven is:
Car c'est vraiment, Seigneur, le meilleur témoignage,
Que nous puissions donner de notre dignité,
Que cet ardent sanglot qui roule d'âge en âge
Et vient mourir au bord de votre éternité!
1921 — 'Baudelaire'. *Gids* 85 (1921). II. p. 161-165; cit. p. 165. *Archief* p. 90-95; cit. p. 94-95.

Die [enkele verzen van Hugo von Hofmannsthal] zijn [...] van een zó grote schoonheid, dat zij een heel dichterleven rechtvaardigen.
1958 — *Pers. voorkeur* p. 135.

# Register van beginregels

Opm.: de eerste cijfers verwijzen naar de bladzijden in het tekstdeel (deel I) waar de tekst van het gedicht te vinden is; de cursieve getallen hebben betrekking op de pagina's van het apparaatdeel (deel II) die de commentaar bij het gedicht bevatten.

# Inhoud

Opm.: de eerste cijfers verwijzen naar de bladzijden in het tekstdeel (deel I) waar de tekst van het gedicht te vinden is; de cursieve getallen hebben betrekking op de pagina's van het apparaatdeel (deel II) die de commentaar bij het gedicht bevatten. Ook waar alleen een cursief cijfer voorkomt, verwijst dit naar het apparaatdeel.

---

COLOFON

Dit boek werd fotografisch gezet uit het lettertype Garamond. Zetwerk en druk werden uitgevoerd door Drukkerij Casparie te Heerhugowaard. De vormgeving werd verzorgd door Frederik Bos van de afdeling Edita der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen.